

Αρχεία και Πολιτισμικές Αναγνώσεις

Πρόλογος
Αλίκη Δ. Νικήφору

Επιστημονική Επιμέλεια
Βιχελμίνα Ζάχου

ΤΙΤΛΟΣ
Αρχαία και Πολιτισμικές Αναγνώσεις

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Βιχελμίνα Ζάχου

LAYOUT - DESIGN
Myrtilo, Λένα Παντοπούλου

COPYRIGHT© 2020
Βιχελμίνα Ζάχου

ΠΡΩΤΗ ΕΚΔΟΣΗ
Αθήνα, Μάρτιος 2020

ISBN 978-960-5.....

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ Βατάτζη 55, 114 73 Αθήνα | ΤΗΛ.: 210 64 31 108
ocelotos@ocelotos.gr | www.ocelotos.gr

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας, (Ν. 2121/1993, όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) καθώς και από τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται η καθ' οιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και γενικώς αναπαραγωγή, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου χωρίς τη γραπτή άδεια του δικαιούχου συγγραφέα.

*Ο πολιτισμός είναι μια κίνηση, ένα ταξίδι,
το φως της αλήθειας, οι μάρτυρες των καιρών.*

*Η ιστορία είναι φιλοσοφία μέσω παραδειγμάτων
και τα παραδείγματα είναι τεκμήρια πολιτισμού.*

*Όταν το παρελθόν δεν φωτίζει το παρόν,
το πνεύμα βαδίζει στο σκοτάδι.*

Συντομογραφίες

ASCII	American Standard Code for Information Interchange, Αμερικανικός (Πρότυπος Κώδικας για Ανταλλαγή Πληροφοριών)
ΓΑΚ	Γενικά Αρχεία του Κράτους
ΔΕΚ	Δικαστήριο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
DMS	Digital Single Market (Ψηφιακή Ενιαία Αγορά)
ΕΒΕ	Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδας
ΕΚ	Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο
ΕΟΧ	Ευρωπαϊκό Οικονομικό Χώρο
GDPR	General Data Protection Regulation
HTML	HyperText Markup Language (Βασική γλώσσα για σχεδιασμό ιστοσελίδων)
IIPC	International Internet Preservation Consortium
KNE	Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών
Κ.Υ.	Κεντρική Υπηρεσία
N.A.O.K.	Ναυτικός Αθλητικός Σύλλογος Κέρκυρας
PDF	Portable Document Format
TDM	Text and Data Mining (Τεχνολογίες εξόρυξης κειμένων και δεδομένων ιστού)
URL	Uniform Resource Locator
WAI	Web Accessibility Initiative (Προσβασιμότητα του Ιστού)
WebArt	Web Archiving Retrieval Tools (εργαλεία ανάκτησης υλικού από αρχειοθετημένο περιεχόμενο)
www	Παγκόσμιος Ιστός
W3C	World Wide Web Consortium

Περιεχόμενα

Πρόλογος, Αλίκη Δ. Νικηφόρου.....	7
Εισαγωγή, Βιχελμίνα Ζάχου	11
Ψίχουλα Ιστορίας σε σκονισμένους φακέλους αρχείων Μανόλης Δρακάκης	20
Αρχεία αθλητισμού και γυμναστικής: Μια ξεχασμένη ιστορία, μια νέα πολιτισμική αναγκαιότητα Ονούφριος Παυλογιάννης	29
Αρχειονομία και Διπλωματική: δύο επιστήμες σε αλληλεξάρτηση Βιχελμίνα Ζάχου	44
Κοινωνικές και πολιτισμικές αναγνώσεις των πολιτευμάτων στα Συντάγματα του 1800 και του 1803 της Επτανήσου Πολιτείας Αλεξάνδρα Καββαδία	58
Η έναρξη της Επανάστασης του 1821, όπως αποτυπώνεται σε δύο επτανησιακά αρχαιικά τεκμήρια Δημήτριος Γ. Μεταλληνός.....	76
Το δίκαιο της πληροφορίας και η πρόσβαση στα αρχεία: μοχλός ή εμπόδιο στην πρόσβαση στην πληροφορία; Μαρία Κανελλοπούλου-Μπότη	84
Αρχειονομία και διαχείριση της τοπικής ιστορικής μνήμης. Η ανάγκη για ένα «πολιτισμικό σχέδιο» Χρήστος Ζαμπακόλας.....	99
Ιστοσυγκομιδή και πολιτισμικές ταυτότητες Παρασκευή Γκανάτσιου	111
Επιστημονική έρευνα, ιστοσυγκομιδή και εξόρυξη κειμένων και δεδομένων Μαρίνος Παπαδόπουλος.....	130

Ιωαννίκιος Αλεξόπουλος Νοτάριος Λευκίμμης, Συμβόλαια και Διαθήκες βιβλίο 1, από 30 Δεκεμβρίου 1506 έως 3 Οκτωβρίου 1508 Ιωάννα Τσουκαλά.....	149
Ο Μοναστηριακός κώδικας της Μονής Αγίας Λαύρας Καλαβρύτων, τέλη 18 ^{ου} αιώνα Μαρία Κοντογιώργη.....	162
Ψηφίδες Ιστορίας και Πολιτισμού στα ΓΑΚ – Αρχαία Ν. Κέρκυρας – Το Ιόνιο Κράτος (1815-1864) Γιαννούλα Δημητρίου	180
Η δυναμική των αρχείων στην κοινωνία, στην εκπαίδευση και τον πολιτισμό Ελένη Θεοδωροπούλου, Ελένη Μαμμά, Άννα Κουλικούρδη, Ασημίνα Σταθοπούλου.....	188
Ευρετήριο	209
Κατάλογος συγγραφέων	215

Πρόλογος

Αρχεία και πολιτισμικές αναγνώσεις: μερικές σκέψεις

Μια Ημερίδα αφιερωμένη στη διαλεκτική σχέση των αρχείων με τον πολιτισμό είναι σημαντική, όταν μάλιστα οργανώνεται από πανεπιστημιακό Τμήμα Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας και Μουσικολογίας του Ιονίου Πανεπιστημίου που διδάσκει τη διαχείριση των αρχείων και στο πλαίσιο της οφείλει να μεθοδεύει, εκτός των άλλων, και την περαιτέρω ανάδειξη της διασύνδεσής τους με την πολιτισμική κληρονομιά, διασύνδεση, η οποία στον τόπο μας συνάντησε και ακόμα συναντά δυσκολίες στην πρόσληψή της. Και τούτο παρά το ότι η Ουνέσκο αμέσως μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, επηρεασμένη από τις εκτεταμένες καταστροφές τις οποίες ο τελευταίος προκάλεσε στην πολιτισμική κληρονομιά, διακήρυξε την ένταξη του αρχειακού και βιβλιακού πλούτου στα μνημεία του πολιτισμού, με το σκεπτικό ότι αρχεία και βιβλία λειτουργούν ως θεματοφύλακες της συλλογικής μνήμης, απαραίτητης για τη μελέτη της πορείας που διέγραψε σε κάθε χώρα ο πολιτισμός σε όλες τις εκφάνσεις του.

Η δυσκολία στην πρόσληψη αυτής της αντίληψης στη χώρα μας, όσον αφορά στα αρχεία, οφείλεται όχι μόνον στην προτεραιότητα που είχε δώσει το νεοσύστατο Ελληνικό Κράτος στη διάσωση των αρχαιολογικών ευρημάτων, αλλά και στην καθυστέρηση σε σχέση με άλλες χώρες της ίδρυσης Εθνικών Αρχείων (1914), καθώς επίσης και στη μοναχική πορεία που αναγκάστηκαν να διανύσουν ως και τη δεκαετία του '80, οι λιγοστές αρχειακές Υπηρεσίες, οι οποίες είτε προϋπήρχαν της ίδρυσης του Ελληνικού Κράτους, όπως εκείνες των Επτανήσων, είτε ιδρύθηκαν μετά το 1914. Τούτο είχε ως συνέπεια τα Αρχεία του ελληνικού χώρου να καθυστερήσουν να αποστασιοποιηθούν από τη δικαϊκή σχέση την οποία είχαν αποκτήσει τα Αρχεία από το 10 αι. κι ύστερα, όταν δηλαδή άρχισαν να συγκροτούνται όπως σήμερα τα γνωρίζουμε, είτε αυτή αφορούσε στη διαφύλαξη των δικαιωμάτων, καταρχάς των κατά τύπους εξουσιών, περιφερειακών ή κεντρικών, είτε στη συνέχεια εκείνων που απέρρεαν από τη σχέση των πολιτών με τη διοίκηση. Το αποτέλεσμα ήταν να μην κατορθώσουν τα Αρχεία να συμπορευτούν με τις ευρωπαϊκές αρχειακές Υπηρεσίες. Οι Υπηρεσίες αυτές από τα μέσα του 19ου αι., χωρίς να παύσουν να φροντίζουν τη διάσωση των αρχείων της διοίκησης, ανέ-

πτυξαν προοδευτικά ισχυρούς δεσμούς με την έρευνα, κατά κύριο λόγο των ανθρωπιστικών επιστημών και όχι μόνον, διαμορφώνοντας μία νέα φυσιογνωμία, απόλυτα συνδεδεμένη με τον πολιτισμό, μιας και η μελέτη του παρελθόντος, όπως μαγικά μας δίδαξε ο Fernand Braudel, οδηγεί στη γνώση της πολιτισμικής διαδρομής που διέγραψαν μέσα στο χρόνο μεμονωμένα άτομα ή συλλογικοί φορείς.

Αρκεί μία αναφορά σε μια μεγάλη προσωπικότητα και σε μια αρχαική μονάδα για να αποδειχθεί η σχέση των αρχείων με τον πολιτισμό.

Το 2019 εορτάστηκαν σε διεθνές επίπεδο τα 500 χρόνια από τον θάνατο του Λεονάρδου, καταγόμενου από το Δήμο Vinci της ιταλικής Τοσκάνης (1452-1519). Μιας παγκοσμίου εμβέλειας ιδιοφυΐας της Αναγέννησης: αρχιτέκτονας, ζωγράφος, γλύπτης, σχεδιαστής, δοκιμογράφος, σεναριογράφος, ανατόμος, συνθέτης, ποιητής, χαρτογράφος, πολιτικός, διπλωμάτης, ιστορικός, μαθηματικός, γεωλόγος, βοτανολόγος, αστρονόμος, φυσικός, φυσιολόγος, παλαιοντολόγος, γνώστης της πολεμικής τέχνης, της τέχνης της διευθέτησης των υδάτων, συγγραφέας και εφευρέτης. Το αλεξίπτωτο, το ελικόπτερο και τα άρματα μάχης συγκαταλέγονται στις εφευρέσεις του. Όλες αυτές οι δεξιότητές του αποκαλύφθηκαν επειδή διασώθηκε ένα μέρος από τα γραπτά του κείμενα. Άλλως, σήμερα θα είχαμε μία ασαφή εικόνα αυτής της πολύπλευρης και πολυτάλαντης προσωπικότητας, η οποία θα βασιζόταν σε ένα μικρό μέρος της ζωγραφικής και γλυπτικής δεξιοτεχνίας του, αφού ακόμα και ένας αριθμός των πινάκων ή των γλυπτών του εντοπίστηκε χάρη στις σημειώσεις του. Σημειώσεις που αριθμούν περισσότερα από 8.000 φύλλα (περίπου 16.000 σελίδες) με πολλές δεκάδες σχέδια από τα χιλιάδες που εκπόνησε ο Λεονάρδος. Είναι μερικοί που υποστηρίζουν ότι έγραψε 60.000 ή 100.000 σελίδες οι οποίες χάθηκαν, χωρίς να αποκλείεται να εντοπιστούν κάποια στιγμή και άλλες, όπως οι κώδικες της Μαδρίτης που ταυτίστηκαν μόλις το 1966. Και προκύπτει το ερώτημα: Ποια άποψη θα είχαμε διαμορφώσει για την πολύπλευρη συμβολή του Leonardo da Vinci στην εξέλιξη του πολιτισμού, εάν δεν είχαν διασωθεί οι σημειώσεις του; Με άλλα λόγια, το προσωπικό του αρχείο;

Μια δεύτερη απόδειξη της σχέσης των αρχείων με τον πολιτισμό προσφέρεται από την Κέρκυρα και τον Ιόνιο χώρο γενικότερα.

Τα αρχαιολογικά και καλλιτεχνικά ευρήματα που εντοπίστηκαν στο νησί μας ή στα άλλα Ιόνια Νησιά, παρά τη σπουδαιότητά τους, μας παραδίδουν ψήγματα του καθημερινού ή δημόσιου βίου των περασμένων αιώνων. Αντίθετα τα αρχαιικά κατάλοιπα επτά αιώνων που έχουν διασωθεί με ικανοποιητική περιοδικότητα στα κερκυραϊκά ή ιόνια Αρχαία,

αλλά και αλλού, κυρίως από το 15ο αι. κι ύστερα, αποτυπώνουν με πιστότητα την πορεία που διέγραψε ο πολιτισμός στον ιόνιο χώρο κατά τους νεότερους χρόνους, διαλεγόμενος είτε με άλλους πολιτισμούς με τους οποίους ήλθε σε επαφή είτε με την καθημερινότητα της διοίκησης, της εκκλησίας, της παιδείας, της οικογένειας και της εργασίας σε όλες τις μορφές της. Η ανδηγαυική, βενετική, γαλλική, ρωσοτουρκική και αγγλική κυριαρχία που βίωσαν τα νησιά αποτυπώνονται σε περισσότερα από δεκαπέντε χιλιόμετρα γραμμικών μέτρων αρχαιακού υλικού. Τί θα γνωρίζαμε άραγε για την πολιτισμική φυσιογνωμία του Ιόνιων Νησιών, αν δεν είχε διασωθεί αυτός ο αρχαιακός πλούτος, που διασώζει τη συλλογική μνήμη και βρίσκεται εναποτεθειμένος στην Κέρκυρα, τα υπόλοιπα νησιά του Ιονίου, ή ακόμα και στη Βενετία και άλλες ιταλικές πόλεις, στη Γαλλία, την Αγγλία, τη Ρωσία, την Τουρκία με τις οποίες τα Ιόνια Νησιά συμπορεύτηκαν για μικρότερο ή μεγαλύτερο διάστημα;

Οι δύο αναφορές αρκούν για να κατανοήσουμε έμπρακτα τη σχέση των αρχείων με τον πολιτισμό. Μια σχέση την οποία τα δημόσια Αρχεία της χώρας άρχισαν να ανιχνεύουν και στη συνέχεια να αποτυπώνουν με σαφήνεια, μόλις την τελευταία τριακονταετία, κατά την οποία επιχειρήθηκε με επιτυχία η εκ βάθρων αναδιοργάνωσή τους. Ο εκσυγχρονισμός του θεσμικού τους πλαισίου, τη δεκαετία του '90 αλλά και πρόσφατα, επέτρεψε την αύξηση του αριθμού των αρχαιακών μονάδων, την εφαρμογή σύγχρονων οργανογραμμάτων λειτουργίας, την άσκηση ενιαίας αρχαιακής πολιτικής σε εθνικό επίπεδο, την επίλυση νομικών προβλημάτων που προκύπτουν από τη διαχείριση του υλικού και τη στελέχωση των αρχαιακών μονάδων με ειδικευμένο προσωπικό, το οποίο κατά μεγάλο μέρος πλέον προέρχεται από το Ιόνιο Πανεπιστήμιο. Παράλληλα, η βελτίωση των αρχαιακών υποδομών, σε κτήρια και εξοπλισμό, η ανάπτυξη διαλογικής επικοινωνιακής σχέσης με τη δημόσια διοίκηση, αλλά και με τους ιδιώτες, διευκόλυνε τον εμπλουτισμό των Αρχείων με μαζικές εισροές νεωτέρων, και όχι μόνον, αρχείων που είχαν από καιρό καταδικαστεί σε εξαφάνιση. Όλα τα παραπάνω, σε συνδυασμό με την εφαρμογή των αρχών της Αρχειονομίας για τον εντοπισμό, τη διάσωση, διατήρηση και αξιοποίηση του αρχαιακού υλικού, οδήγησαν στην εφαρμογή των διεθνώς αναγνωρισμένων πρακτικών της σύγχρονης Επιστήμης της Αρχειονομίας, με συνέπεια τη συγκρότηση αποτελεσματικών εργαλείων έρευνας, επιτυγχάνοντας την κατά γεωμετρική πρόοδο αύξηση του βαθμού της προσβασιμότητας στο υλικό, το οποίο πλέον απελευθερωμένο από τα δεσμά της διοίκησης και των νοοτροπιών που είχαν δημιουργηθεί από την υπαγωγή του σε αυτήν, διατίθεται απρόσκοπτα στην έρευνα.

Και ενώ η σύγχρονη διεθνής, αλλά και ελληνική αρχαιακή πραγματι-

κότητα χαρακτηρίζεται πλέον από τη διεύρυνση της έννοιας του αρχαιακού υλικού, στο οποίο εκτός από τα γραπτά τεκμήρια, χειρόγραφα ή έντυπα, προστέθηκαν και άλλα, όπως τεκμήρια ήχου, εικόνας ή τεκμήρια της άυλης πολιτισμικής κληρονομιάς που με τη σειρά τους εμπλούτισαν τα είδη των υποστρωμάτων, εκείνο που απογείωσε τη διάχυση και την περαιτέρω αξιοποίηση του αρχαιακού υλικού, όπως και όλες τις άλλες μαρτυρίες του παρελθόντος, ιστορικές ή μνημειακές, είναι η εισβολή, στο κατά τα άλλα ήρεμο και σχεδόν αποκομμένο από την καθημερινότητα περιβάλλον των φορέων του πολιτισμού, Αρχείων, Βιβλιοθηκών και Μουσείων, των νέων τεχνολογιών που συνέβη τις τελευταίες δεκαετίες. Ιστός, Πληροφορική, Επιστήμη της Πληροφορίας, μαζικά μέσα δικτύωσης, ψηφιακή εικόνα, άρχισαν στην αρχή δειλά και στις μέρες μας πλέον με ρυθμούς που ολοένα επιταχύνονται, ενώ συνάμα εξελίσσονται, να συμβάλλουν στη γνωστοποίηση του περιεχομένου των Αρχείων και όλων των δεδομένων της επιστημονικής διαχείρισης του υλικού τους σε όλο και μεγαλύτερα κοινωνικά σύνολα, παρέχοντας ταυτόχρονα αδιάσειστες μαρτυρίες για τη σχέση των Αρχείων με τον πολιτισμό, ισόβαθμη με εκείνης των Μουσείων και των Βιβλιοθηκών. Η επιβεβαίωση αυτής της διαπίστωσης προκύπτει αβίαστα και από την όλο και συχνότερη συμπίεση Αρχείων, Μουσείων και Βιβλιοθηκών στη συνδιοργάνωση πολιτιστικών εκδηλώσεων κάθε μορφής και από την παρατηρούμενη σε πολλές χώρες, με πρώτο τον Καναδά, θεσμική τους ενοποίηση.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τους διοργανωτές της Ημερίδας και ιδιαίτερα την επικεφαλής της ερευνητικής ομάδας Αν. Καθηγήτρια κ. Μ. Μπότη, η οποία με προσκάλεσε να συντονίσω την εκφώνηση των ανακοινώσεων και να ευχηθώ τα όποια ζητήματα αποτυπώνονται σ' αυτές, να τύχουν περαιτέρω επεξεργασίας, μιας και η επανεξέταση των προβληματισμών λειτουργεί κατά κανόνα θετικά στην προαγωγή των επιστημονικών απόψεων.

*Αλίκη Δ. Νικηφόρου
τ. Αν. Καθηγήτρια Ιονίου Πανεπιστημίου
τ. Διευθύντρια των Αρχείων Νομού Κέρκυρας*

Εισαγωγή

Στις 15 Μαρτίου του 2019 μετά από πρωτοβουλία της αγαπητής αναπληρώτριας καθηγήτριας Μαρίας Κανελοπούλου-Μπότη και με τη συνδιοργάνωση του Ιονίου Πανεπιστημίου, του προγράμματος ΕΣΠΑ *‘Από την Κατά Νόμο Κατάθεση στην Ιστοσυγκομιδή’* (WebLibLaw) και της Ερευνητικής Ομάδας IHRC *“Πληροφορία: Ιστορία, Ρύθμιση, Πολιτισμός”*, διεξήχθη στο αμφιθέατρο του Ιονίου Πανεπιστημίου ημερίδα με θέμα «Αρχεία και Πολιτισμικές Αναγνώσεις». Πολύτιμη υπήρξε η συμβολή της τ. Αναπληρώτριας Καθηγήτριας Διαχείρισης Τεκμηρίων Πολιτισμικής Κληρονομιάς Αλίκης Νικηφόρου, η οποία ως συντονίστρια έδωσε τη δική της επιστημονική διάσταση στις διάφορες εισηγήσεις. Στο κατάμεστο αμφιθέατρο οι εισηγητές ξεδίπλωσαν τις ερευνητικές τους ανησυχίες και τα συμπεράσματα της έρευνάς τους με τρόπο σαφή και επικοινωνιακό.

Οι επιλογές των συμμετεχόντων είναι εμπνευσμένες συνειδητά από μια βαθειά ανάγκη να αναδείξουν το Αρχείο ως ένα από τα σημαντικότερα πολιτιστικά αγαθά και, μέσα από την ελευθερία της συνείδησης και της κριτικής σκέψης, να το διασώσουν ως γέφυρα μετάβασης από το παρελθόν στο παρόν και το μέλλον.

Ο αναγνώστης αυτού του τόμου θα ανακαλύψει, κατά τη διάρκεια μιας ακούραστης διαδρομής, πτυχές της ιστορίας και του πολιτισμού όπου ο αρχειονόμος, ο διπλωματιστής, ο ιστορικός, ο παλαιογράφος, ο ερευνητής θα φέρει στο φως μέσα από την ορθή μελέτη των τεκμηρίων και μέσα από τα συμπεράσματα μιας διεπιστημονικής έρευνας.

Θεωρώ αναγκαία μια σύντομη παρουσίαση των μελετημάτων αυτού του τόμου για να αντιληφθούμε το εύρος των ερωτημάτων που μπορούν να τεθούν αναφορικά με τον χώρο των αρχείων και τις διόδους ανίχνευσης εκείνων των στοιχείων που θα οδηγήσουν στη σωστή ερμηνεία των αποτελεσμάτων της έρευνας.

Η Κανελλοπούλου-Μπότη στη μελέτη της αυτή επιχειρεί να παρουσιάσει συγκεκριμένα σημεία στο δίκαιο της πληροφορίας όπου λειτουργούν είτε προωθητικά, είτε ως εμπόδιο για την πρόσβαση στα αρχεία. Για παράδειγμα, η λογική του νόμου προστασίας προσωπικών δεδομένων όταν πρόκειται για τη συλλογή αυτών, επιβάλλει την αρχή της ελαχιστοποίησης τους, ενώ η λογική της τήρησης αρχείων, τα οποία επιδιώκουν καταρχήν τη μέγιστη συλλογή τεκμηρίων, είναι ακριβώς αντίθετη. Μια σειρά από εμπόδια, όπως αιτήσεις, κωδικοί και άλλα δυσχεραίνουν την πρόσβαση και χρήση ενός αρχείου, είτε αυτό εμφανίζεται ως υλική είτε

ως ψηφιακή οντότητα εμπεριέχουσα πληροφορία. Η θέσπιση απλούστερων αιτήσεων παροχής υλικού, η οργάνωση ενός αρχείου και η ηλεκτρονική διάχυση του περιεχομένου του είναι μερικά από τα σημεία που θα διευκόλυναν την πρόσβαση σε αυτό. Το πρόβλημα της πρόσβασης στα αρχεία ρυθμίζεται από μια σειρά διατάξεων, που άλλοτε λειτουργούν ως μοχλός και άλλοτε ως εμπόδιο, γιατί δεν είναι συγκεντρωμένες σε έναν μόνο νόμο. Η Κανελλοπούλου-Μπότη υποστηρίζει ότι γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο θα πρέπει να επισημαίνουμε τις δυσκολίες αυτές και να επιδιώκουμε την αλλαγή τους, για ένα καλύτερο δίκαιο της πληροφορίας, με γνώμονα πάντοτε την προστασία των θεμελιωδών ατομικών δικαιωμάτων στην πληροφορία.

Η Γκανάτσιου μελετά την ιστοσυγκομιδή (*web harvesting*) ως παραγόμενο υλικό (πολιτισμικό αγαθό) προς χρήση και αξιοποίηση από τους πολίτες, αλλά και την αρχειοθέτησή του ιστού (*web archiving*) ως επιτακτικές και επίκαιρες διαδικασίες για τη διαφύλαξη της κληρονομιάς του ιστού. Μας παρουσιάζει τι είναι η ιστοσυγκομιδή, ποιος είναι ο στόχος λειτουργίας της, ποια είναι τα βασικά είδη ιστοσυγκομιδής και ποια η θεματολογία τους, ποια ζητήματα απορρέουν από τη φύση και τα χαρακτηριστικά του αρχειοθετημένου περιεχομένου του ιστού, ποια είναι η σχέση των τεχνολογιών εξόρυξης κειμένων και δεδομένων με την αρχειοθέτηση του ιστού, ποια είναι η έννοια του «εθνικού» στη συγκομιδή και πώς μπορούν να συνυπάρχουν διαφορετικές πολιτιστικές ταυτότητες μέσα από την οπτική της παγκόσμιας συνείδησης, της ιστορίας και του πολιτισμού. Καταλήγει λοιπόν στο ότι το διαδίκτυο είναι ένας πολύγλωσσος α-συνοριακός χώρος που δίνει τη δυνατότητα σε άτομα που μοιράζονται εθνικές ομοιότητες και κοινά πολιτισμικά χαρακτηριστικά να «συναντηθούν» διαδικτυακά. Κι επειδή ο ιστός είναι δυναμικά μεταβαλλόμενος και εφήμερος ως προς τη ζωή και το περιεχόμενο των ιστοσελίδων του, γίνεται επιτακτική η ανάγκη της εμφάνισής της ιστοσυγκομιδής και της ιστοαρχειοθέτησης, αφού το αρχειοθετημένο περιεχόμενο ιστού αποτελεί σημαντικό τμήμα της πολιτισμικής κληρονομιάς σε εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο.

Ο Παπαδόπουλος παρουσιάζει τα νομικά προβλήματα που εντοπίζονται περί την ιστοσυγκομιδή, τα οποία αφορούν στα ζητήματα πνευματικής ιδιοκτησίας, προστασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, και ζητήματα που αφορούν στην εμπιστευτικότητα κρατικών μυστικών και στοιχεία τα οποία δεν πρέπει ν' αποκαλύπτονται για λόγους προστασίας του δημοσίου συμφέροντος, της εθνικής ασφάλειας και της δημόσιας τάξης. Αναφέρει πώς ο αναγκαστικός περιορισμός της πνευματικής ιδι-

οκτησίας για την εξόρυξη κειμένων και δεδομένων που περιλαμβάνεται στη νέα Οδηγία 2019/790/ΕΕ για την πνευματική ιδιοκτησία στην Ενιαία Ψηφιακή Αγορά, δημιουργεί το νομικό υπόβαθρο για την ανάπτυξη διασυνοριακής δραστηριότητας επιστημονικής έρευνας με χρήση τεχνικών εξόρυξης κειμένων και δεδομένων στην ενιαία ψηφιακή αγορά των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Καθιστά σαφές ότι τα κράτη μέλη της δεν διαμόρφωσαν εθνικές νομοθεσίες που να συγκλίνουν ώστε να επιτευχθεί ο στόχος της ενιαίας ψηφιακής αγοράς. Χρησιμοποιεί το παράδειγμα του Ελληνικού νομικού πλαισίου για την προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας ως απόδειξη της μη ομογενοποιημένης νομοθετικά αγοράς μεταξύ των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οδηγείται στο συμπέρασμα ότι απαιτείται η επανεξέταση των διατάξεων της Οδηγίας αυτής από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και η πλήρη εναρμόνιση της νομοθεσίας για την επίτευξη της ενιαίας ψηφιακής αγοράς στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Ο Δρακάκης μας μεταφέρει σε μία άλλη εποχή, τη Βενετοκρατία, μέσα από τεκμήρια που βρέθηκαν σε σκονισμένους φακέλους αρχείων, για να μας θυμίσει πως αυτοί που γράφουν την ιστορία είναι απλοί καθημερινοί ήρωες και πως οι σχέσεις της Κρήτης με την Κέρκυρα και τον Ιόνιο χώρο δεν είχαν και δεν έχουν χρονικούς, γεωγραφικούς, οικονομικούς ή κοινωνικούς προορισμούς, ούτε μονοσήμαντες αντιστοιχίες και σχέσεις. Ο μεγαλειώτατος αφέντης *προβεδώρος* των Κορυφών, ο μισερ-Αλιβίζης Βενέριος, ο Γεώργιος Ρούσος, κάτοικος *εν τω Εσωπόλω των Κορυφών*, ο πατέρας Βελισάριος Ντατζύπρης, καλόγερος στο μοναστήρι της *Κεραντζέχας* στην Κέρκυρα, το Καπίτολο του San Agustino στον Χάνδακα και ο πριόρες της *Αννουντσιάτας*, ο Μάξιμος Ντα Κορφούς και ο μαστρο-Κωνσταντής, ο μπαρμπέρης με τα ιατρικά μαντζούνια του, και η παπαδιά κερα-Βιέννα με την Santa Maria, ο *amiraglio* Tuffon da Venezia και ο εβραίος Malchier Casani, αξιωματούχοι και απλοί άνθρωποι, με γέφυρα τους τις δύο θάλασσες, το Ιόνιο και το Κρητικό Πέλαγος, θα περάσουν μπροστά στα μάτια της ιστορίας και θα κουβαλήσουν μαζί τους και την πολιτιστική κληρονομιά που αναπτύχθηκε στην πατρίδα τους, η οποία μέσω την Ιονίων θα μεταλαμπαδευτεί στη Βενετία και από εκεί στη Δύση αλλά και στις απέναντι τουρκοκρατούμενες ακτές.

Η Ζάχου μέσα από αυτό το μελέτημά επιχειρεί να αποδείξει τη σχέση αλληλεξάρτησης των δύο επιστημών, της Διπλωματικής και της Αρχαιολογίας. Αναφέρει ότι οι θεωρητικοί προβληματισμοί σχετικά με την οργάνωση των αρχείων είναι αναπόσπαστα συνδεδεμένοι με τους πρακτικούς σκοπούς της καθημερινής διαχείρισης της τεκμηρίωσης. Αν αντικεί-

μενο της διπλωματικής είναι η μελέτη της γένεσης και της μορφής των εγγράφων, αντικείμενο της αρχειονομίας είναι η διαδικασία δημιουργίας του αρχείου (το οποίο νοείται ως δέσμη εγγράφων) κάθε οργανισμού και της παράδοσης αυτού του αρχικού πυρήνα εγγράφων μέχρι την τελική διαμόρφωσή του. Η μελέτη κάθε αρχείου προϋποθέτει τη διπλωματική ανάλυση των εγγράφων που το συνθέτουν. Οι αρχειονόμοι ανακτούν τα έγγραφα και ταξινομούν εκ νέου τις πηγές, οι διπλωματιστές αναλύουν και μελετούν τα έγγραφα με αποκλειστικά επιστημονικό σκοπό. Υπάρχει δηλαδή μια σχέση αλληλεπίδρασης. Τέλος, τονίζει ότι η ενδελεχής μελέτη των διαφόρων στοιχείων και η συγκρότηση του τομέα της ερευνητικής προσέγγισης της Διπλωματικής και της Αρχειονομίας, ως επιστήμης των εγγράφων και των αρχείων αντίστοιχα, καθώς και η καταγραφή της ιστορίας αυτών των επιστημών, θα καταστήσουν δυνατή την επιστημονική τακτοποίηση και έρευνα των εγγράφων.

Ο Παυλογιάννης μέσα από το παράδειγμα της Κέρκυρας μελετά τα αρχεία του αθλητισμού και της γυμναστικής ως μια νέα πολιτισμική αναγκαιότητα. Τονίζεται η αναγκαιότητα μελέτης αυτών των αρχείων, όχι μόνο γιατί παρέχουν τη δυνατότητα στους ιστορικούς να ιχνηλατήσουν το παρελθόν, αλλά και γιατί συνδέονται με τους μηχανισμούς που χρησιμοποιούν οι κοινωνίες για να επινοούν παραδόσεις και να αντιλαμβάνονται αυτό το παρελθόν. Μέσα από καταστατικά κείμενα, δημόσιες γραφές και ιστορικές πρακτικές στις νέες αθλητικές συλλογικότητες, μέσα από αναμνήσεις και εμπειρίες οδηγούμαστε σε μια πολιτισμική πραγματικότητα, σε μια νέα μορφή κοινωνικής συσσωμάτωσης. Τα αρχεία αυτά, ως πεδία μελέτης και επικοινωνίας ανάμεσα στα αθλητικά και στα κοινωνικά γεγονότα του παρελθόντος, χαρτογραφούν τη συσσωμάτωση και την υψηλή κινητικότητα στον χώρο της σωματικής άσκησης και της ψυχαγωγίας στην Κέρκυρα και αποκτούν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την οργάνωση πολιτισμικών αναγνώσεων που αφορούν την κοινωνική και ιδεολογική λειτουργία των συλλόγων, αλλά και την εδραίωση τους μέσα από τόπους/εγκαταστάσεις πολλαπλών χρήσεων και ξεχωριστών συμβολισμών και βέβαια μέσα από τη νοηματοδότηση που αποκτά η ιδέα της τοπικότητας.

Η Καββαδία μελετά τα Συντάγματα του 1800 και του 1803 της Επτανήσου Πολιτείας. Η μελέτη των πολιτευμάτων και η επεξεργασία των πληροφοριών για τη λειτουργία των πολιτειακών θεσμών, που παρέχουν τα Συντάγματα αυτά μέσα από τα Αρχεία, φανερώνει τις πολιτικές ιδεολογίες που αναπτύχθηκαν, τις αντίρροπες κοινωνικοπολιτικές δυνάμεις που συνήργησαν στη σύνταξη, την τροποποίηση και στην κατά

καιρούς κατάργησή τους, τη νοοτροπία της κοινωνίας των επτανησίων πολιτών της περιόδου 1800-1807 και τα δείγματα πολιτισμού που αυτή ενστερνίστηκε και παρήγαγε. Το αποκαλούμενο «Βυζαντινό» Σύνταγμα του 1800 των Επτανήσων θεωρήθηκε ο πρώτος καταστατικός χάρτης του ελληνικού γένους μετά την Άλωση με αυξημένη τυπική ισχύ εντός του ελλαδικού χώρου. Το Σύνταγμα του 1803 είναι ένα πρωτότυπο και πρωτοποριακό σύνταγμα, στου οποίου ενυπάρχει ένας κοινωνικο-πολιτικό-νομικός πολιτισμός, που εμπνέεται άμεσα από τις φιλελεύθερες αρχές του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και των ιδεών της Γαλλικής Επανάστασης. Μέσα από τις διατάξεις του Συντάγματος διαφαίνεται η κατοχύρωση στοιχειωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και περιορισμένων αλλά καθορισμένων ατομικών ελευθεριών, που αναδεικνύουν την ανθρώπινη αξία και προσωπικότητα, και προάγουν τη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας μέσω του πολιτισμού καθώς και τη βελτίωση της ποιότητας ζωής των κατοίκων του νησιού.

Ο Μεταλληγός ως ιστορικός ακολουθεί την ασφαλέστερη μέθοδο για την τεκμηρίωση των πορισμάτων της ιστορικής έρευνας που είναι η βαθιά γνώση των αρχειακών πηγών. Παρουσιάζει δύο αντιπροσωπευτικές μαρτυρίες ενός πλήθους αρχειακών τεκμηρίων, οι οποίες κρίνονται πολύ σημαντικές, διότι είναι σύγχρονες με την έκρηξη του Αγώνα των Ελλήνων και ανήκουν στον λεγόμενο επτανησιακό αρχειακό πλούτο. Το πρώτο αρχειακό τεκμήριο προέρχεται από έναν Άγγλο μισσιονάριο (ιεραπόστολο), τον Isaak Lowndes, που βρισκόταν κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο στη Ζάκυνθο. Η δεύτερη αρχειακή μαρτυρία προέρχεται από τον εικοσιεξάχρονο Ληξουριώτη διάκονο Κωνσταντίνο Τυπάλδο-Ιακωβάτο, που στις αρχές του 1821 φοιτούσε στην περίφημη Σχολή της Χίου. Πρόκειται για τον μετέπειτα καθηγητή Θεολογίας των δύο Θεολογικών Σχολών Ιονίου Ακαδημίας και Χάλκης, αλλά και Διοικητικό Προϊστάμενό τους. Μελετώντας αυτές τις πρώτες μαρτυρίες για την ελληνική επανάσταση του 1821 και συνθέτοντας ταυτόχρονα το απαραίτητο πλαίσιο προσέγγισης και ερμηνείας τους, ο Μεταλληγός προβαίνει σε προσωπικές επιστημονικές και διαπιστώσεις. Παρ' όλες τις αντικειμενικές τους διαφορές, αφού ανήκουν σε δυο διαμετρικά αντίθετους κόσμους, και χωρίς να γνωρίζονται, ο Lowndes και ο Τυπάλδος καταλήγουν στα ίδια συμπεράσματα, αναφορικά με την ημερομηνία έναρξης, τον τόπο, αλλά κυρίως τον χαρακτήρα της Ελληνικής Επανάστασης. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες τους ο Αγώνας είναι καθαρά εθνικός και στόχο του έχει «την ελευθερία των Ελλήνων».

Ο Ζαμπακόλας μας παρουσιάζει τους τρόπους διάσωσης της συλλογι-

κής μνήμης και άρα, υπόμνησης της υπάρχουσας πολιτιστικής κληρονομιάς, προτάσοντας την ανάγκη ενός «πολιτισμικού σχεδίου» στο οποίο ο αρχειονόμος θα έχει τον ρόλο του «διαχειριστή της μνήμης». Γίνεται φανερό πως ο αρχειονόμος καθίσταται φορέας ανάδειξης της σημασίας των συγκεκριμένων τεκμηρίων και μπορεί να παρέμβει ανασύροντας το αρχειακό υλικό από τη λήθη και καθιστώντας το έτσι διαχειρίσιμο. Για να περιγράψει τον επιπρόσθετο ρόλο του επαγγελματία αρχειονόμου σε σχέση με τη συντήρηση και ενεργοποίηση της τοπικής ιστορικής μνήμης, ο Ζαμπακόλας χρησιμοποιεί ως παράδειγμα το αρχείο του «Πνευματικού Κέντρου Κ. Λαζαρίδης» στο Ζαγόρι της Ηπείρου. Μέσα από την καταγραφή και ταξινόμηση του Αρχείου του δασκάλου, ιστοριοδίφη, λαογράφου και εμπειρικού βοτανολόγου Κώστα Λαζαρίδη (1904-1987), το οποίο απόκειται και φυλάσσεται στο ομώνυμο Πνευματικό Κέντρο στο Κουκούλι Ζαγορίου στα Ιωάννινα, διαφαίνεται καθαρά η σημασία του αρχείου για την ιστορία του Ζαγορίου, αφού διασώζει έγγραφα που αποτυπώνουν διαφορετικές όψεις της τοπικής ιστορίας που άλλως θα έπρεπε να θεωρηθούν οριστικά απολεσθείσες. Ο αρχειονόμος καλείται εδώ να προλάβει την καταστροφή της μνήμης, όχι μόνον αποκαθιστώντας τη διάσωση της πληροφορίας, αλλά εργαζόμενος στην κατεύθυνση της ευαισθητοποίησης του κοινού κατά τρόπο δυναμικό, ως ύπαρξη που οφείλει να προσεγγίσει και να κατανοήσει την ιστορικότητά της.

Η Τσουκαλά μελέτα το πρωτόκολλο του νοταρίου Κωνσταντίνου Μοναστηριώτη, το οποίο περιλαμβάνεται στο Αρχείο Νοταρίων της Κέρκυρας. Πρόκειται για σπάραγμα χαρτώου κατάστιχου του οποίου εξετάζει τις υλικές του εκφάνσεις καθώς και τα εσωτερικά του χαρακτηριστικά. Κάνει λόγο για τους νοταρίους του 16^{ου} αι. και διεξάγει το συμπέρασμα ότι υπάρχει σύγχυση σχετικά με τον νοτάριο, ο οποίος έγραψε το κατάστιχο. Η απόδοση του κατάστιχου στον Ιωαννίκιο Αλεξόπουλο είναι ατυχής. Η λανθασμένη αυτή απόδοση προήλθε, όπως η ίδια εικάζει, από το Γραφείο Κατάστιχων Θανόντων Νοταρίων (*Custodia dei Libri de Noderi mortii*) και από τους τότε διαχειριστές των κατάστιχων. Η Τσουκαλά έχοντας ως μοναδική μαρτυρία για τον Κωνσταντίνο Μοναστηριώτη τις πράξεις του πρωτοκόλλου του, εξάγει συμπεράσματα για τον βίο, την παιδεία, την επαγγελματική σταδιοδρομία, την εγγραμματοσύνη, την ενγένει νοταριακή και νομική κατάρτιση του νοταρίου και τα όρια δράσης του, γεωγραφικά και κοινωνικά, ίσως δε και καμιά φορά την εξειδίκευσή του σε συγκεκριμένο είδος πράξεων. Τέλος, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ένα νοταριακό πρωτόκολλο αυτής της εποχής λειτουργεί αμφίδρομα, καλύπτοντας προσωπογραφικά αφενός μεν τον νοτάριο που τις συνέτα-

ξε, αφετέρου δε νοταρίους, νομικούς, ή συντάκτες κειμένων νομικής αξίας, που δρουν στον ίδιο χώρο, την ίδια χρονική περίοδο.

Η Κοντογιώργη παρουσιάζει και σχολιάζει τα δικαιοπρακτικά έγγραφα που είναι καταχωρημένα στον Μοναστηριακό Κώδικα της Αγίας Λαύρας Καλαβρύτων (τέλη 18^{ου} αιώνα). Όπως προκύπτει από την αρχειακή ιστορική έρευνα, η οικονομική δραστηριότητα των μοναστηριών υπήρξε συνυφασμένη με την κοινωνική και θρησκευτική δράση τους. Τα σωζόμενα έγγραφα των μοναστηριών αποτελούν στο σύνολό τους τίτλους ιδιοκτησίας, κτηματολόγια, κατάστιχα λογαριασμών, χρεωστικές ομολογίες. Η Κοντογιώργη προβαίνει σε μια σύντομη ιστορική επισκόπηση της μονής Κοιμήσεως της Θεοτόκου, την επονομαζόμενη Αγία Λαύρα, παρουσιάζει τα περιεχόμενα του Κώδικα της Μονής και για την κατανόηση του ρόλου της συγκεκριμένης συλλογής αρχειακών εγγράφων και την αιτιολόγηση της ενσωμάτωσης των δικαιοπραξιών στον μοναστηριακό κώδικα ακολουθεί μία σύντομη αναφορά στην έννοια της δικαιοπραξίας, ως σύμβαση βούλησης. Παράλληλα, επιχειρεί τη σχηματική απεικόνιση της επέκτασης της γαιοκτησίας της μονής, μέσω της αξιοποίησης των εγγράφων του Κώδικα, από όπου προκύπτει η ιστορική μαρτυρία. Στη συνέχεια, η έρευνα επικεντρώθηκε στη διερεύνηση των αιτιών που συντελούν στις αφιερωτικές ενέργειες και στις αγορές.

Η Δημητρίου κάνει μια ιστορική αναδρομή των Αρχείων Ν. Κέρκυρας και τονίζει τη συμβολή τους στη μελέτη και την ανάδειξη του επτανησιακού πολιτισμού σε όλες του τις εκφάνσεις, δεδομένου ότι καταγράφει μεγάλες αποκλίσεις από τον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο που βίωσε μακραίωνη οθωμανική κατοχή. Απαραίτητη προϋπόθεση βέβαια για την αξιοποίηση της αρχειακής πολιτιστικής κληρονομιάς είναι η διάσωσή της. Είναι πράγματι ευτυχής συγκυρία για την Κέρκυρα που διασώθηκαν στα Γενικά Αρχεία της αρχειακές σειρές, οι οποίες αποτελούν πηγές διαρκούς ιστορικής αναζήτησης και συζήτησης. Μια ματιά στο υλικό του αρχείου του Ιονίου Κράτους δίνει το ευρύτατο φάσμα των οικονομικών, πολιτικών, κοινωνικών και πολιτιστικών αναγνώσεων που μπορεί να επιχειρήσει ένας ερευνητής. Είναι αξιοσημείωτο, όπως αναφέρει η Δημητρίου, το παράδειγμα της Κέρκυρας και των Ιονίων νήσων, κυρίως από τον 16^ο ως τον 19^ο αιώνα, καθώς οι διαδοχικές δυτικές επικυριαρχίες, οι πολιτειακές αλλαγές και ο μη αυστηρός προσδιορισμός της έννοιας του συνόρου αντανακλώνται στις καθημερινές πρακτικές των ανθρώπων και στη διαμόρφωση της νοοτροπίας τους. Τα Ιόνια νησιά αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα κοινωνικής, οικονομικής, πολιτικής και πολιτιστικής όσμωσης στον μεσογειακό κόσμο.

Τέλος, η συλλογική μελέτη των Θεοδωροπούλου, Μαρμά, Κουλικούρη και Σταθοπούλου αναφέρεται στον ρόλο των αρχείων στην κοινωνία, στην εκπαίδευση και στον πολιτισμό. Συγκεκριμένα πραγματεύονται το ρόλο των αρχείων στη σύγχρονη εκπαίδευση, την έννοια της αρχειονομίας στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και τη διεθνή πραγματικότητα των αρχείων και των ατόμων με αναπηρία. Συμπεραίνουν ότι τα αρχεία πρέπει να αντιμετωπίζονται ως κάτι ενεργό μέσα στο πλαίσιο της διανοητικής και πνευματικής εξέλιξης μιας κοινωνίας με κυρίαρχο γνώρισμα την ιστορική καταγραφή, αφού η έννοια του πολιτισμού είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τα αρχεία. Η ενσωμάτωση της μελέτης τους στην εκπαιδευτική διαδικασία μπορεί να συμβάλλει καθοριστικά στη στοχοθέτηση και ανάπτυξη της δια βίου παιδείας, της συμμετοχικής μάθησης, της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης και της χρήσης των νέων τεχνολογιών. Μέσα από τη μελέτη τους αυτή φαίνεται καθαρά ότι τα αρχεία αποκαλύπτουν τις ιστορικές και πολιτιστικές διαδρομές της κοινωνίας.

Οι ποικίλες θεματικές ενότητες του τόμου αυτού προσπαθούν να καλύψουν τις διάφορες σχέσεις και αντιστοιχίες μεταξύ της Αρχειονομίας και της έρευνας της ιστορίας των εγγράφων στα πλαίσια της ιστορίας και του πολιτισμού. Όπως ο ιστορικός κατά την αναζήτηση του ορθού τρόπου συγγραφής πρέπει να διαθέτει ανεπτυγμένα αισθητήρια για να φθάσει στην επιτυχία, έτσι και ο αρχειονόμος χρειάζεται να διαθέτει εξίσου καλά αισθητήρια για να αξιολογήσει σωστά τα χειρόγραφα. Για να το επιτύχει αυτό, χρειάζεται να έχει απαραίτητες γνώσεις της ιστορίας, των πολιτισμικών συναφειών, των θεσμών, των εθνικών και των κοινωνικών προϋποθέσεων για τη δημιουργία και οργάνωση των ευρημάτων. Ο ερευνητής των χειρογράφων πρέπει να προβεί στη χρονική και τοπική ταξινόμηση των αντικειμένων της έρευνάς του, να εξετάσει τα τεκμήρια στις υλικές τους εκφάνσεις, δηλαδή ως πολιτισμικό στοιχείο, και να συγκεντρώσει έτσι κριτήρια για τον προσδιορισμό του χρόνου και του τρόπου προέλευσής τους.

Το αρχείο ως πηγή πληροφόρησης χαρακτηρίζει μια ριζική πολιτισμική αλλαγή, η οποία, κάτω από διαφορετικές εθνικές και κοινωνικές προϋποθέσεις και σε εντελώς διαφορετικές εποχές, σήμαινε κάθε φορά την είσοδο του ενός ή του άλλου λαού στο βασίλειο του πολιτισμού. Αν αυτό το σύνολο των γραπτών μνημείων ενός λαού ή μιας εποχής το συγκρίνουμε με άλλες συνιστώσες, αν δηλαδή προβούμε στην αντιπαραβολή άλλων χαρτών ευρημάτων, τότε μπορεί η έρευνα να οδηγήσει κατά πε-

ρίπτωση σε συμπεράσματα αναφορικά με το ζήτημα της εξάπλωσης και μεταφοράς διαφόρων υλικών, τεχνικών και μεθόδων. Συνεπώς, είναι δυνατό μέσα από το *mutatis mutandis* να αποκαταστήσουμε τον ζωτικό κύκλο του εγγράφου και της ιστορίας του πολιτισμού γενικότερα.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω βαθύτατα τη διοργανώτρια και εισηγήτρια της ημερίδας κ. Κανελοπούλου-Μπότη, η οποία από την πρώτη στιγμή στήριξε θερμά αυτή την προσπάθεια, την κ. Νικηφόρου για τη συμβολή της στον σκοπό της ημερίδας, τους εισηγητές κ. Δρακάκη, κ. Παυλογιάννη, κ. Ζαμπακόλα, κ. Παπαδόπουλο, κ. Γκανάτσιου, κ. Δημητρίου, καθώς και τον κ. Μεταλληνό, την κ. Καββαδία, την κ. Τσουκαλά, την κ. Κοντογιώργη και τις κυρίες Θεοδωροπούλου, Μαμμά, Κουλικούρδη και Σταθοπούλου, οι οποίοι αν και δεν ήταν ομιλητές στην ημερίδα, συνέδραμαν με τα άρθρα τους στη συμπλήρωση του τόμου. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους εγγεγραμμένους και συμμετέχοντες στην ημερίδα για την ενεργή τους παρουσία.

Κλείνοντας θα ήθελα να επισημάνω ότι ο παρών τόμος έρχεται να προστεθεί στα λίγα διαθέσιμα συλλογικά έργα της σχετικής ελληνικής βιβλιογραφίας και ελπίζω να αποτελέσει χρήσιμο βοήθημα στους ερευνητές της Αρχαιονομίας και του Πολιτισμού, αφού τα τεκμήρια είναι διαχρονικά «*memoria empiterna*».

Η δική μου συμβολή στη δημιουργία του ανά χείρας τόμου αφιερώνεται στον γιο μου Αντώνιο.

Βιχελμίνα Ζάχου

Ψίχουλα Ιστορίας σε σκονισμένους φακέλους αρχείων

Μανόλης Δρακάκης

*«ασήμαντα» τεκμήρια καθημερινών ηρώων
μιας μακράς σχέσης (16ος-20ος αιώνας)
στους δύο οδοδείκτες της δυτικής Ανατολής
του ελληνικού χώρου, της Κρήτης και της Κέρκυρας*

... Πες πρώτα το όνομά σου [...].

*Κι ακόμη, φανέρωσε τη χώρα σου, λαό και πόλη, για να σε ταξιδέψουν
προς τα εκεί τα πλοία, με τους δικούς τους λογισμούς.*

*Γιατί σ' εμάς τους Φαίακες οι καπετάνιοι περισσεύουν,
δεν μας χρειάζονται καν τα πηδάλια, όπως συμβαίνει με των άλλων τα
καράβια.*

*Μόνα τους τα πλεύόμενά μας ξέρουν τι λογαριάζουν και τι σκέφτονται
οι άνθρωποι που ταξιδεύουν·*

*κι έτσι, ταχύτατα περνούν το άγριο κύμα της θαλάσσης μες στην ομίχλη,
σκεπασμένα με νεφέλη.*

Κι ούτε ποτέ κινδύνεψαν να πάθουν κάποια βλάβη ή να βουλιάξουν ...

Οδύσσεια, θ, στχ. 555-563, μετφρ. Δ. Μαρωνίτης

Τέτοιο καράβι, *στάνιο*, καλο-καλαφατισμένο και *ακορεδάδο*, καλοζυγοσταθμισμένο, *τζουρμαρισμένο* με άξιους ναύτες, ήταν και το ξύλο που ο καπετάν Αντώνης Αντύπας, τον Οκτώβρη του 1502, χωρίς να λογιάζει ανέμους και ρέματα της Αδριατικής, ναυλώνει στον συντοπίτη πραγματευτή του, τον Καλογιάννη Αβράμο, για να πάει στην Υάκινθο κι από εκεί στον Μοριά, να φορτώσει *ασταπίδα*, (σταφίδα), κι από εκεί να επιστρέψει στους *Κορυφούς*, για να πάρει νέες παραγγελιές για την πόλη των Βενετιών. Κι ύστερα, *να απέλθει εις την νήσον της Κρήτης*, στο Κάστρο του Χανδάκου ή εις της νήσον της Σικελίας, παίρνοντας 10 μαρτζέλους στην κάθε χιλιάδα του φορτίου.¹

¹ *Εμμανουήλ Τοξότης, νοτάριος Κέρκυρας (1500-1503)*, επιστ. επιμέλ.: Ελ. Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη-Γ. Μαυρομάτης, εκδίδει: Σοφία-Αικατερίνη Πανταζή, έκδ. Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Κέρκυρα 2007, σσ. 160-161 (στο εξής Τοξότης).

Μαροκινά δέρματα, κορδοβάνια τα έλεγαν, από την Πόλη, ακολουθώντας τους δρόμους της Ανατολής, είχε φορτώσει ο κορφιάτης Ιωάννης Ασπρουλιανός, για λογαριασμό του Ιωάννη Μελέκη, από το Ντζάντε, με σκοπό, μέσω Κορυφών και Αυλώνας των απέναντι ιλλυρικών-αλβανικών ακτών, να τα πουλήσει στη Βενετία. Όμως, Τούρκοι κουρσάροι στη Χίο, κτύπησαν το καράβι, πήραν το φορτίο και οι δύο σύντροφοι έβαλαν κριτές ένα Καστρινό, τον Δημήτρη Κορέση, και ένα βενετοκρητικό μεγαλέμπορο του Χάνδακα, τον Marco Tizzon, ως διαιτητές και κριτές της συντροφιάς τους, για τους ναύλους, την αξία του φορτίου και τα έξοδα της ντογκάνας (*dogana*), των τελωνείων.²

Όσο κι αν ο Ποσειδώνας, πικραμένος που βοήθησαν τον Οδυσσέα να βρει την Ιθάκη του, τους ανάγκασε να υψώσουν κάστρα, νοοκίνητα, *ώς εί πτερόν ήε νόημα*» (*σαν τα πουλιά ή σαν την σκέψη*), ήταν πάντα τα καράβια που ταξίδευαν οι απόγονοι των Φαιάκων. Φιλειρηνικοί και καλοί έμποροι, ναύλωναν και πλεούμενα με ξένους караβοκύρηδες για να μεταφέρουν τιςπραγματείες τους σε κάθε προορισμό, αλλά και στο νησί τους:

*1 Σεπτεμβρίου 1502: ... Ο καλο-Ιωάννης, εκ την χώραν των Χανίων, караβοκύρης, ηυρισκόμενος τα νυν εν τη παρούση πόλει των Κορυφών, εσυμφώνησεν με τον παρόντα πραγματευτήν κυρ-Τζαλαπήν τον Κακούρση, εγκάτοικον των Κορυφών, και εναύλωσεν τον ξύλον του δια δουκάτα χρυσά 53, στάνιον και με ναύτας αξίους να ποιήσουν το ειρημένον ταξίδιον εις την πόλιν των Βενετιών...*³

Ενώ μια μεγάλη συντροφία πραγματευτάδων κερκυραίων, ο Νικόλαος Μεγαλένης, ο Δημήτρης Μαλάκης, ο Θεοχάρης Βαρβιέρης, ο Κωστής Χαβίδης και ο Ανδρέας Βλάχος, αγοράζουν τα κρασιά που έφεραν από την Κρήτη ο Κουμής Μορφόπουλος και ο Γεώργης Παγένας για να τα πουλήσουν ασυνέριστα τόσο μέσα όσο και έξω από την παρούσαν χώραν.⁴

... Του αρχοντικού Οδυσσέα συντρόφισσα, κυρά μου τιμημένη, δε λες να πάψεις τα ρωτήματα για τη γενιά μου, βλέπω. Ας είναι, θα σου πω, σε βάσανα με ρίχνεις όμως τώρα κι απ' όσα με κρατούνε πιότερα' τέτοια μαθές η μοίρα του ανθρώπου, που ως εγώ απ' τον τόπο του καιρούς και χρόνια λείπει και τυραννιέται παραδέρνοντας σε πλήθος ξένα μέρη!

2 Μιχαήλ Μαράς, νοτάριος του Χάνδακα, κατάστιχο 149 (16.1.-30.3.1549), εκδίδει: Μ. Γ. Δρακάκης, εκδ. Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου, Ηράκλειο 2004, σσ. 270 και 285-289 (στο εξής Μαράς).

3 Τοξότης, ό.π., σσ. 50-51.

4 Τοξότης, ό.π., σ. 131.

*Μα κι έτσι θα σου πω τα γύρεψες ν' ακούσεις και να μάθεις:
Μια χώρα, η Κρήτη, μέσα βρίσκεται στο πέλαο το κρασάτο,
περίσσια πλούσια, θαλασσόζωση, πανώρια'
πολιτείες έχει ενενήντα'
μύριοι, αρίφνητοι ζουν πάνω άνθρωποι,
κι είναι, πολλές οι γλώσσες τους, ανάκατες ...*

Οδύσσεια, Τ, στχ. 165-170, μετφρ. Δ. Μαρωνίτης

Οι σχέσεις της Κρήτης με την Κέρκυρα και τον Ιόνιο χώρο δεν είχαν και δεν έχουν χρονικούς, γεωγραφικούς, οικονομικούς ή κοινωνικούς προορισμούς, ούτε μονοσήμαντες αντιστοιχίες και σχέσεις. Δεν πήγαιναν μόνο οι Κρήτες στα Επτάνησα, αλλά Επτανήσιοι και οι ειδικά, κορφιάτες: αξιωματούχοι, ρελιτζιόζοι (κληρικοί), λατίνοι και ορθόδοξοι στο δόγμα, εύποροι αστοί, καλλιτέχνες αλλά και απλοί εργάτες, βρίσκονται σε μια αδιάκοπη κίνηση από και προς το νησί, το θαλασσόζωστο, με τις 90 πόλεις. Γέφυρά τους δυο θάλασσες, το Ιόνιο και το Κρητικό Πέλαγος.

Ο μεγαλειότατος αφέντης *προβεδώρος* των Κορυφών, ο μισερ-Αλιβίζης Βενέριος, φεύγοντας για την Κρήτη, για να αναλάβει τα νέα καθήκοντα που του ανέθετε η Γαληνοτάτη Δημοκρατία ως *Καπιτάν Τζενεράλ*, θέλει και παίρνει μαζί του τον Γεώργιο Ρούσο, κάτοικο *εν τω Εσωπόλω των Κορυφών*. Ο Γεώργιος Ρούσος είχε ήδη κερδίσει την εμπιστοσύνη του ανώτατου αυτού Αξιωματούχου της Βενετικής Διοίκησης, εξαιτίας της *δούλεψης, ης εδούλεψε σωματικώς εις την οικοδομήν και κτήσιν των Κορυφών, χωρίς καμίαν πληρωμήν...*⁵

Ο Pierro Diminiti de Candia, ως prior ηγουμένος, di Corfu, συμμετέχει στη γενική σύναξη των ηγουμένων του Τάγματος των Αυγουστινιανών της Ανατολής στον Χάνδακα, που τον Ιανουάριο του 1611, μεταξύ των άλλων, εκμισθώνει ακίνητα του μοναστηριού του San Salvatore και του νοσοκομείου του Αγίου Γεωργίου, στον πλούσιο βενετοκρητικό αστό, τον Αλβίξε Καστάνο.⁶ Ενώ, ο Μάξιμος Ντακορφούς, ορθόδοξος καλόγερος του Αϊ- Γιώργη του Αβδελακιώτη, μοναστηριού στην ενδοχώρα του Ηρακλείου, βάζει τον γιο του Αλοΐζε να μαθητεύσει για πέντε χρόνια δίπλα στον μπαρμπέρη και πρακτικό γιατρό (*γιατρό τζερόικο*) μαστρο-Κωσταντή Μαυριάνο⁷ και η κερα-Βιέννα, χήρα του παπα-Λεωνή Ντα Κορφού, ορίζει ως πληρεξούσιο το γιο της Νικολό Ντα Κορφού, για να διεκδικήσει δικαστικά και να εισπράξει το κληροδότημα, που η ποτέ κε-

5 Τοξότης, ό.π., σσ. 176-177.

6 A.S.V., Notai di Candia, B. 259, φφ. 50v-51r.

7 Μαράς, ό.π., σσ. 156-157.

ρα-Νικολέτα Δροσοπούλα άφησε με τη διαθήκη της, της 5^{ης} Νοεμβρίου 1613, στην εκκλησία των Ντα Κορφού στον Χάνδακα, στην Santa Maria Pissotighiotissa.⁸

Ο πατέρας Βελισάριος Ντατζύπρης,⁹ καλόγερος στο μοναστήρι της *Κεραντζέχας*, στην Κέρκυρα, επιστρέφει στον Χάνδακα το 1567 για εκκρεμείς υποθέσεις τους και μεταξύ των άλλων δίνει σε ανταλλαγή δύο χωράφια που είχε στο μικρό οικισμό Βελούλι του Καστέλο Μπονιφάτζιο Ηρακλείου, στον άρχοντα Μάρκο Ντεμέντζο. Κύπρος (Ντατζύπρης < da Cipro, από την Κύπρο), Κρήτη, Κέρκυρα για αιώνες σε κοινούς δρόμους πνευματικούς, οικονομικούς, γεωπολιτικούς.

Κι ο Γιωργάκης Λαγούδης, από την Κέρκυρα, είχε εξουσιοδοτήσει τον γαμπρό του στην Κρήτη, τον Στέφανο Χαλκιόπουλο, να εκπροσωπεί, αυτόν και τη σύζυγό του, στη μακροχρόνια δικαστική διαμάχη (1604-1611) που είχαν με τις οικογένειες Πατρολόγου και Σακελλάρη για την κυριότητα του μετοχιού Τυμπακίου στα νοτιοδυτικά του ν. Ηρακλείου.¹⁰

Το Τυμπάκι σήμερα έχει 6.000 περίπου κατοίκους. Η πρώτη βεβαιωμένη αναφορά του στις πηγές ήταν το 1822, εποχή οθωμανοκρατίας. Κι όμως, στις ανέκδοτες δικαιοπραξίες, τα συμβόλαια, που κάνει ο Γιωργάκης Λαγούδης, από την Κέρκυρα, στον συμβολαιογράφο του Χάνδακα Zuanne da Settia, ήταν μετόχι, μικρή δηλ. αγροτική έκταση με κατοικίες και μοναστήρι, ήδη από τα τέλη του 16^{ου} κι αρχές του 17^{ου} αιώνα.

Τρία χρόνια, από το 1615 μέχρι το 1618, περίμενε η κερα-Καλή, ένα άλλο Χαρκιόπουλο, τον Μιχελή, τον άνδρα της, να γυρίσει στο χωριό τους, στο Σοκαρά, από το κάτεργο, όταν θα επέστρεφαν και ξαρμάτωναν οι βενετσιάνικες γαλέρες, όπου του έλαχε ο κλήρος να πάει, όμως, *ήθελεν ο Θεός και εσήκωσεν τονε από ετούτη εις την καλύτερη ζωή, ευρισκόμενος εις το νυσί των Κορυφών...*¹¹

*...Κι ό γενεράλες βλέποντας μέσα να'ναι μπασμένοι,
Κι από Κορφούς και Ζάκυνθο αίδα ν'άνιμένει
Κ'έκεϊνοι να μην έρχονται, κι ό Τοῦρκος να σιμώνει,
όρισε και τα κάτεργα πέμπει και ξαρματώνει[...]*¹²

Τα νησιά του Ιονίου χρησιμοποιήθηκαν στη διάρκεια του πέμπτου βενετοτουρκικού πολέμου (1645-1669) ποικιλοτρόπως, προκειμένου να

8 A.S.V., Notai di Candia, B. 259, φφ. 23r-v.

9 A.S.V., Notai di Candia, B. 160, φφ. 20r-v.

10 A.S.V., Notai di Candia, B. 259, φφ. 19r-v.

11 A.S.V., Notai di Candia, B. 40, libro 1, φφ. 114r.

12 Στ. Αλεξίου - Μ. Αποσκήτη (επιμ.), *Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλή του Ρεθυμναίου, Κρητικός Πόλεμος (1645-1669)*, εκδ. Στιγμή, Αθήνα 1995, σσ. 9-12, 516.

εξυπηρετήσουν τις πολεμικές ανάγκες της Βενετίας και των υπερασπιστών του Χάνδακα, ντόπιων και ξένων, αλλά και θα γίνουν δέκτες των συνεπειών του ζωτικής σημασίας για την επιβίωσή της, επεκτατισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τα Ιόνια θα αποτελέσουν σταθμούς των πολεμικών πλοίων, με την Κέρκυρα να φιλοξενεί το μεγαλύτερο μέρος του βενετικού στόλου. Ανεφοδιασμός σε τρόφιμα, πολεμοφόδια και έμπυχο δυναμικό.

Κι από την άλλη, στη διάρκεια 24 χρόνων του Κρητικού πολέμου και της πολιορκίας του Χάνδακα, τα Επτάνησα θα κληθούν να κλείσουν τη δημογραφική πληγή της αιμορραγούσας Κρήτης είτε ως προσωρινός-ενδιάμεσος, είτε ως τελευταίος σταθμός των προσφύγων που θα φτάσουν εκεί. Πέρα από την δραματική τους εμπειρία, οι πρόσφυγες θα κουβαλήσουν μαζί τους και την πολιτιστική κληρονομιά που αναπτύχθηκε στην πατρίδα τους στη μακρά, πριν τον πόλεμο, περίοδο ειρήνης, η οποία μέσω την Ιονίων θα μεταλαμπαδευτεί στη Βενετία και από εκεί στη Δύση, αλλά και στις απέναντι τουρκοκρατούμενες ακτές.¹³

Στη μέχρι τώρα και σε όποιο, σημαντικό, βαθμό έχει γίνει, αρχειακά τεκμηριωμένη έρευνα για μετακίνηση επωνύμων και ανωνύμων Κρητών προσφύγων, υπάρχει χώρος να κατατεθούν, να προστεθούν και μαρτυρίες των πολιορκημένων, κρητικών και ξένων, και οι παραγγελίες τους, λίγο πριν αφήσουν τη μάχη της ζωής, χτυπημένοι από κάποια τουρκική *μοσκετάτα* (βόλι), στο κεφάλι, στα πλευρά ή στο στέρνο, ή άρρωστοι και εξασθενημένοι από λοιμούς και λιμούς, από τις αρρώστιες και τις σκληρές συνθήκες της πιο μακράς πολιορκίας πόλης στην ευρωπαϊκή ιστορία.

Δεν μπορούσε να βρει ανάπαυση στη ψυχή του ο *capitan Giudo Vornichì*,¹⁴ και λίγο πριν ξεψυχήσει, βαριά λαβωμένος από τούρκικο βόλι (Νοέμβριος του 1667), στον προμαχώνα του Παντοκράτορα, αφήνει στερνή παραγγελία στον εκτελεστή της διαθήκης του, *Tadia Motta*, να δώσει το μισό ρεάλι που όφειλε στην εκκλησία του *San Spiridione di Corfu*. Ο *amiraglio*, ο ναύαρχος, του βενετσιάνικου στόλου *Tuffon da Venezia*,¹⁵ αφήνει στο νόθο γιο που είχε αποκτήσει με την *Anesina Triverasopula*, τον *Zuan Bernardo*, τα σπίτια που είχε στην Κέρκυρα.

13 Κ.Α. Τσόκκου, *Πρόσφυγες του Κρητικού Πολέμου (1645-1669)*, εργασία ΠΜΣ του ΑΠΘ (επόπτης: Ι.Δ.Ψαράς), Θεσσαλονίκη 2008, σ. 33, στο http://ikee.lib.auth.gr/record/110417/files/gri-2009_2124.pdf, ανακτήθηκε 6/2/20 και Μ. Χατζηκυριακίδου, *Τα Ιόνια νησιά στον «Κρητικό Πόλεμο» του Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλή*, εργασία ΠΜΣ του ΔΠΘ (επόπτρια: Παναγιώτα Τζιβάρα), 2013, σ. 5, 17, στο <https://www.academia.edu/37759078>, ανακτήθηκε 6/2/20.

14 A.S.V., *Notai di Candia*, B. 231, libro 1, φφ. 323r.

15 A.S.V., *Notai di Candia*, B. 231, libro 1, φφ. 87r.

Αντίθετα, ο εβραίος Malchier Casani,¹⁶ με βαρύ τραύμα στο κεφάλι από σπαθί Αγαρηνού, αφήνει τα σπίτια έξω από την Οβραϊκή του Χάνδακα στην αδελφή του που είχε διαφύγει και ζούσε ήδη στην Κέρκυρα, την Σάρα, ενώ, σε μια ασυνήθιστη για εβραίο γενναιοδωρία, χαρίζει το σπίτι που νοίκιαζε μέχρι τότε στον Ηλία Κορφιάτη, το νοικάρη του.

*[...] Στο λογισμό τῆ Ζάκυθο πάντα μου θὰ λογιάζω,
Γιατὶ μοῦ βούθησε πολλά, μὰ πλιὸ δὲν τὴν πειράζω.
Κεφαλλονιάς καὶ τῶν Κορφῶν περίσσα εὐκαριστῶ σας,
Καὶ χρέος ἔχω μετὰ σᾶς πάντα μου καὶ χρωστῶ σας,
Κι ὅλοι μαζί τῆς Σκλαβουνιάς, κι ὁ Θεὸς νὰ σᾶς λυτρώσει
Κι ὁ, τι ‘παθεν ὁ Χάνδακας, ἐκεῖ νὰ μὴν τὸ δώσει[...]*

Μαρίνος Τζάνες Μπουνιαλής, ὁ.π., 566, 25-26, 567,1-5

Ἐπιασαν τόπο οι ευχές του Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλή κι ο Θεός λύτρωσε την Κέρκυρα κι όλα τα Επτάνησα από την σκλαβουνιά. Δεν έπαθαν ότι ο Χάνδακας, τα Χανιά και η αγαπημένη του πόλη, το Ρέθεμνος.

Για 2,5 περίπου αιώνες η Κρήτη θα μείνει σκλαβωμένη σ' ένα πιο σκληρό και αυταρχικό δυνάστη κι όταν στα τέλη του 19^{ου}, αρχές του 20^{ου} αιώνα (1898) θα αποκτήσει την αυτονομία της, μετά από πολυάριθμες επαναστάσεις, (9 έκανε από το 1821-1898), θα θελήσει να χωρέσει στα 15 χρόνια της Κρητικής Πολιτείας, της πρώτης λεφτεριάς, ότι στερήθηκε στα χρόνια της ανελευθερίας. Να αγκαλιάσει ξανά ὅλο τον ελληνισμό.

Νοοκίνητα καράβια να την πετάξουν πιο γρήγορα από τη σκέψη και να την ξαναπαντρέψουν, αστεφάνωτη όμως, με Ανατολή και Δύση.

Η γη που κείνους τους χρόνους αντρι(γ)εύει τον Ελευθέριο Βενιζέλο, η γη του Ζορμπά και της μαντάμ Ορτάνς, θα υποδεχθεί (Μάρτιος του 1903) και τον Χατζή Θεμιστοκλή Κάντα,¹⁷ τον Κερκυραίο εκδότη, για να τυπώσει ποιος ξέρει ποια βιβλία της λεφτεριάς ή μήπως να ξανατυπώσει τον Ερωτόκριτο και την Ερωφίλη. Θα υποδεχθεί όμως και τον Διονύση Πόγγη, τον μουσικό, που ήρθε από την χώρα των Φαιάκων, μαζί με τον συνεταίρο του, τον μαλτέζο Γκιουζέπε Βέλλα, με τρεις χορεύτριες-αοιδούς, με μανδολίνα, βιολία και τις κιθάρες τους, για να παίξουν σε όλα τα καφωδεία, της Κρήτης, στο *London Bar* της Δημοτικής Αγοράς των Χανίων, στα καφέ – σαντάν του Μεγάλου Κάστρου, και στα καφωδεία του Ρεθύμνου και της Σητείας.¹⁸ Οι χτεσινοί άγριοι επαναστάτες, αξύρι-

16 A.S.V., Notai di Candia, B. 231, libro 2, φφ. 143r.

17 Γ.Α.Κ.- Αρχεία Ν. Ηρακλείου, Αρχεία Συμβολαιογράφου Ηρακλείου Ευστρ. Βουρδουμπάκη, αριθμ. Πράξης 3. 375/10.3.1903.

18 Γ.Α.Κ.- Αρχεία Ν. Ηρακλείου, Αρχεία Συμβολαιογράφου Ηρακλείου Ευστρ. Βουρδουμπά-

στοι και με τα μαύρα μαντήλια και το ασημένιο μαχαίρι στο ζωνάρι, *Δον Ζουάν* πια, θα ξημερώνονται στα πόδια χαριτωμένων σαντέζων, θα ανοίγουν σαμπάνιες και θα γεμίζουν χρυσές δραχμές τους δίσκους των αοιδών, σκλαβωμένοι από τις χάρες τους: *...Συνεφώνησαν προσέτι οι συμβαλλόμενοι ότι αι αοιδοί του θιάσου μόνον δύο δίσκους εν όλω δικαιούνται να βγάξουν καθ' όλην την νύκταν προς όφελος αυτών ...*¹⁹

Ο κυρ- Αντώνης και ο Καλογιάννης ο γρίπος τους, η Υάκινθος, ο Μοριάς, η Σικελία, το Κάστρο, η Χίος, η Πόλη, και πίσω η Παλαιών Πατρών, η Αυλώνα και πάντα το λιμάνι της μητρόπολης, η πόλη των Βενετιών, η *ασταπήδα*, τα *κορδοβάνια*, τα κρασιά, όλα ασυνέριστα, κάθε λογής πραγματεία για το καλό και το *διάφορον* της συντροφιάς.

Ο Γεώργης Ρούσος, ο Αλιβίζης Βενέριος, ο προβεδώρος, η *Εσώπολη* των Κορυφών και το σπίτι στο Τουριώνι, το Καπίτολο του San Agustino στον Χάνδακα και ο πριόρες της *Αννουντσιάτας*, ο Μάξιμος Ντα Κορφούς και ο μαστρο-Κωνσταντής, ο μπαρμπέρης με τα ιατρικά μαντζούνια του, και η παπαδιά κερα-Βιέννα με την Santa Maria, ο *amiraglio* Tuffon da Venezia και ο εβραίος Malchier Casani, αξιωματούχοι και απλοί άνθρωποι, πίσω ή πεσμένοι δίπλα πίσω από τα τείχη του Κάστρου, σίγουρα όμως μπροστά στα μάτια της ιστορίας.

Στα *καφέ –αμάν* και στα *καφέ –σαντάν* των τουρκομαγαλάδων των Χανιών, του Ρεθύμνου, του Μεγάλου Κάστρου και του Λιμανιού της Σητείας, με χανουμάκια και σαντέζες παίζουν ο Διονύσης και ο Γκιουζέπε με τις αοιδούς τους, τις μανταμ-Ορτάνς τους, για τους μπον-βιβέρ και τους Ζορμπάδες τους κρητικούς. Επώνυμοι όλοι τους στα αθησαύριστα ακόμα τεκμήρια της μικροϊστορίας. Όλοι κι όλα, σε μια αδιάκοπη ροή αιώνων, ανασταίνονται όταν το ανυπόμονο γυμνό χέρι ή το πιο προσεκτικό, με τα προστατευτικά γάντια μιας χρήσης του αρχειονόμου, πετάξει τη βαριά σκόνη από πάνω τους, σκουπίσει τη μούχλα, διώξει με το πινέλο τα υπολείμματα της οξειδωσης του μελανιού. Όταν αυτό το χέρι τους αναστήσει για να περάσουν το ποτάμι της Λήθης του Άδη στο ποτάμι της Μνημοσύνης, στην αντίπερα όχθη που τους περιμένει η Κλειώ.

Όταν το χαρτί, το τεκμήριο, διαβαστεί ...

...Προχωρούσαμε αμίλητοι μέσα από τα στενά δρομάκια του χωριού. Τα σπίτια μαυρολογούσαν ολοσκότεινα. Κάπου ένα σκυλί γάβγιζε, κάποιο βόδι αναστέναζε. Κάποτε μας έρχονταν στο φύσημα του αγέρα εύθυμα, αναβρυτά, σαν παιχνιδιάρικα νερά, τα κουδουνάκια της λύρας.

Βγήκαμε από το χωριό, πήραμε το δρόμο κατά το ακρογιάλι μας.

κη, αριθμ. Πράξης 2.351/ 1.9.1902.

19 Γ.Α.Κ.- Αρχεία Ν. Ηρακλείου, Αρχεία Συμβολαιογράφου Ηρακλείου Ευστρ. Βουρδουμπάκη, αριθμ. Πράξης 2.351/1.9.1902.

— Ζορμπά, Ζορμπά είπα, για να κόψω τη βαριά σιωπή, τι αγέρας είναι ετούτος; Νοτιάς;

— Μα ο Ζορμπάς πήγαινε μπροστά, κρατώντας σα φανάρι το κλουβί με τον παπαγάλο και δεν αποκρίθηκε.

Όταν φτάσαμε στο ακρογιάλι μας, ο Ζορμπάς στράφηκε:

— Πεινάς, αφεντικό; ρώτησε.

— Όχι, δεν πεινώ, Ζορμπά.

— Νυστάζεις;

— Όχι.

— Μήτε εγώ.

Ας καθίσουμε στα χοχλάδια · έχω κάτι να σε ρωτήσω.

Ήμασταν και οι δυο κουρασμένοι, μα δε θέλαμε να κοιμηθούμε.

Δε θέλαμε να χάσουμε το φαρμάκι της μέρας ετούτης· ο ύπνος μάς φαίνονταν σα μια φυγή σε ώρα κιντύνου και ντρεπόμασταν να κοιμηθούμε.

Καθίσαμε στην άκρα της θάλασσας· έβαλε ο Ζορμπάς το κλουβί ανάμεσα στα γόνατά του και κάμποση ώρα σώπαινε. Ένας φοβερός αστερισμός ανέβηκε από το βουνό, πολυόματο τέρας με σφουριχτήν ουρά, κάπου κάπου ένα αστέρι ξεκολλούσε κι έπεφτε.

Ο Ζορμπάς κοίταξε τ' αστέρια, με το στόμα ανοιχτό, σα να τα 'βλεπε για πρώτη φορά.

— Τι να γίνεται εκεί πάνω! μουρμούρισε. Και σε λίγο πήρε την απόφαση, μίλησε:

— Ξέρεις να μου πεις, αφεντικό, είπε κι η φωνή του ασκώθηκε επίσημη, συγκινημένη μέσα στη ζεστή νύχτα, ξέρεις να μου πεις τι πάει να πουν όλα αυτά;

Ποιος τα καμε;

Γιατί τα καμε;

Και πάνω απ' όλα, ετούτο (η φωνή του Ζορμπά ήταν γεμάτη θυμό και τρόμο): Γιατί να πεθαίνουμε;

— Δεν ξέρω, Ζορμπά! αποκρίθηκα, και ντράπηκα σα να με ρωτούσαν το πιο απλό πράμα, το πιο απαραίτητο, και δεν μπορούσα να το ξηγήσω.

— Δεν ξέρεις! έκαμε ο Ζορμπάς και τα μάτια του γούρλωσαν.

Όμοια γούρλωσαν και μιαν άλλη νύχτα, όταν με ρώτησε αν χορεύω και του αποκρίθηκα πως δεν ξέρω χορό. Σώπασε λίγο· άξαφνα ξέσπασε:

— Τότε τι ναι αυτά τα παλιόχαρτα που διαβάζεις; Γιατί τα διαβάζεις; Άμα δε λένε αυτό, τι λένε; [...].

N. Καζαντζάκης, Αλέξης Ζορμπάς

Τι είναι αυτά τα παλιόχαρτα χρόνια που διαβάζεις;
Γιατί τα διαβάζεις;
Τι λένε;
Ψίχουλα της Ιστορίας... Τεκμήρια μνήμης .. Ταπεινά τεκμήρια ζωής κι
αιωνιότητας ..

Κι όμως σαν τον Λάζαρο, επιμένεις να τα ξεσκονίζεις και να τα διαβάζεις...

*[...] και ἐπιθυμῶν χορτασθῆναι ἀπὸ τῶν ψυχίων τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς
τραπέζης τοῦ πλουσίου[...]*

Χορτασθῆναι... ἀπὸ τῆς τραπέζης τῆς Ιστορίας και των Αρχείων... κυ-
ρίως των αρχειοστασιῶν των Αρχείων ...

(Ακροπατώντας ο συντάκτης στην πλώρη και την πρύμνη της ίδιας βάρκας, στη γενέθλια γη, την Κρήτη, ἀπὸ τη μια, και στη γη τῆς φιλοξενίας, την Κέρκυρα, ἀπὸ την ἄλλη, προσπάθησε να γράψει λίγες ἀράδες χωρίς αυστηρό επιστημονικό ὕφος και υποσέλιδες αυστηρές τεκμηριώσεις. Κι εἶναι ευγνώμων στους οργανωτές τῆς ημερίδας, τους ακροατές τῆς, ἀλλὰ και τους επιμελητές και τους ἀναγνώστες των πρακτικῶν τῆς, για τῆ μεγαλόψυχη κατανόηση τους στην επιστημονική του αὐτῆ ασυνέπεια και ελευθεριότητα. Στους ἄλλους, ὅσους με ἀγάπη ἔδωσαν τῆ δυνατότητα στο συντάκτη τῆς να ζει και να διδάσκει σε αὐτόν τον τόπο με τον τόσο μεγάλο πολιτισμό, περισσότερο κι ἀπὸ ευγνωμοσύνη, εἶναι και μια μεγάλη ευθύνη... Να μην τους αποκαρδιώσει...).

Αρχεία αθλητισμού και γυμναστικής: Μια ξεχασμένη ιστορία, μια νέα πολιτισμική αναγκαιότητα

Ονούφριος Παυλογιάννης

Αρχεία και πολιτισμικές αναγνώσεις

Υποθέσεις εργασίας που, ενδεικτικά, σημειώνουν ότι το παρελθόν βρίσκεται σταθερά αμετακίνητο, γεμάτο από αμέτρητες πράξεις ατομικές και συλλογικές και από αφάνταστες διαστάσεις και πιθανότητες, αλλά παράλληλα δεν είναι δεδομένο ή ότι η ιστορία δεν υπάρχει, παρά μόνο οι ιστορικοί ή ότι κάθε εποχή έχει το δικό της παρελθόν, έχουν μακρά διαδρομή μέσα στις κοινότητες της διανοήσης και αποτελούν τη θεμελιακή βάση των πολιτισμικών αναγνώσεων των αρχείων.¹ Ανάμεσα στο παρόν και στο παρελθόν και κυρίως μέσα στο πλαίσιο που η ιστορία επαναπροσδιορίζει τις αρχές της χρονικότητας και της αιτιότητας των γεγονότων υπάρχουν τα αρχεία και οι πηγές, ως μέσα έρευνας και ως τρόποι αναπαράστασης και κατασκευής του παρελθόντος. Ως εκ τούτου το αιτούμενο σχηματοποιείται από την ανάγκη επιλογής επιστημονικής στάσης απέναντι σε υποθετικά επαρκή αρχεία και τεκμήρια.

Η επιλογή αυτών των αρχείων και των τεκμηρίων πριν την επεξεργασία τους, που θα οδηγήσει στη χρήση και στην προβολή τους, δεν αποτελεί αναντίρρητα αβίαστη απεικόνιση μιας ουδέτερης ιστορικής περιστασης, αλλά σε αρκετές περιπτώσεις διασώζεται ως προϊόν των εξουσιαστικών σχέσεων, της κυρίαρχης κοινωνικής και πολιτικής ιεραρχίας και των ισχυρών κοινωνικοπολιτισμικών και πολιτικών λειτουργιών.² Επιπρόσθετα η ερευνητική εξέταση του αρχείου και κατ' επέκταση οι πληροφορίες που θα αντληθούν εξαρτώνται από ερωτήματα, που αφενός φαίνονται να ακολουθούν πειστικά μεθοδολογικά και εννοιολογικά ερ-

1 Ενδεικτικά: L. Febvre, *Avant - propos*, στο C. Moraze, «Trois Essais sur histoire et culture», *Cahiers des Annales*, Paris, 1948, σ. 7.

2 Ενδιαφέροντες προβληματισμοί για την περίπτωση των σπορ: M.G. Phillips, «Sites of truth or metaphors of power? Refiguring the archive», *Sport in History* 26,1 [2006a], σσ. 91-109.

γαλεία, αλλά αφετέρου είναι προϊόντα των «κυρίαρχων ιδεών» που καθορίζουν τις πανίσχυρες αντιλήψεις των εποχών σε όλες τις διαστάσεις τους. Δηλαδή οι κοινωνικές – πολιτισμικές προϋποθέσεις διαμορφώνουν τρόπους σκέψης και αυτοί με τη σειρά τους ερμηνευτικές πρακτικές. Η ιστορία δεν είναι μόνο μια διανοητική εργασία, αλλά μια πολιτισμική διαδικασία και κυρίως ένα πολιτισμικό εγχείρημα, στον βαθμό που χειρίζεται τις σχέσεις της με τον χρόνο, όχι μόνο ως μια υπόθεση αρχειακής και ιστορικής μεθοδολογίας, αλλά και ως συνθήκη κοινωνικών και πολιτισμικών προεκτάσεων. Η ιστορικοποίηση των πληροφοριών, δηλαδή η κατανόηση των συνθηκών μέσα στις οποίες τα αρχεία σχηματοποιήθηκαν και λειτούργησαν, αποτελεί πάντοτε αναγκαία συνθήκη έρευνας. Συγχρόνως, όμως, η διάκριση, η επιλογή και η εξέταση των αρχείων στο παρόν, εντάσσονται στην ιστορικότητα του ιστορείν, δεν κατανοούνται χωρίς τους αντιληπτικούς μηχανισμούς που κάθε εποχή και κάθε πολιτισμός αναπτύσσει για το παρελθόν, αλλά και χωρίς την κατανόηση για το πώς αλλάζει αυτή η χρήση της γνώσης του παρελθόντος, δε διεξάγονται χωρίς τα κοινωνικά, πολιτικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα τους και χωρίς τη συνειδητοποίηση της διαδικασίας που μετατρέπει το παρελθόν σε ιστορία.³

Παράλληλα, η πολιτισμική και η γλωσσολογική στροφή στην ιστορική έρευνα, η αξιοποίηση της δημόσιας ιστορίας καθώς και η συστηματοποίηση της προφορικής ιστορίας συνέβαλαν στη διαμόρφωση νέων συνθηκών μελέτης και επεξεργασίας των γεγονότων και των φαινομένων και ώθησαν σε διαδικασίες αναθεώρησης των πολιτισμικών τεκμηρίων και των ιστορικών πηγών, γεγονός που καθόρισε τη μετάβαση από τη μονοδιάστατη χρήση των πρωτογενών και των δευτερογενών γραπτών πηγών στην επιλογή διαφορετικών υλικών και άυλων τεκμηρίων.⁴ Οι πολιτισμικές πρακτικές, που καθορίζουν τη δημόσια ιστορία⁵ και παρεμβαίνουν με τη μορφή των τελετών και των αναπαραστάσεων, συγκροτούν νέους δρόμους σύνδεσης με το παρελθόν και εν συνεχεία, στη

3 Α. Λιάκος, *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*, Πόλις, Αθήνα 2007, Ν. Παπαδημητρίου, Α. Αναγνωστόπουλος [επιμ.], *Το παρελθόν στο παρόν. Μνήμη, ιστορία και αρχαιότητα στη σύγχρονη Ελλάδα*, Καστανιώτης, Αθήνα 2017. Για τις μεταβολές στην ιστορική έρευνα: Γκ. Ίγκερς, *Η ιστοριογραφία στον εικοστό αιώνα. Από την επιστημονική αντικειμενικότητα στην πρόκληση του μεταμοντερνισμού*, Μετ. Π. Ματάλας, Νεφέλη, Αθήνα 1999.

4 G. G. Iggers & Q. Edward Wang με τη συνεργασία της Supriya Mukherjee, *Παγκόσμια ιστορία της σύγχρονης ιστοριογραφίας*, Μετ. Πελαγία Μαρκέτου, Νεφέλη 2015: Η πολιτισμική στροφή, η γλωσσολογική στροφή και ο μεταμοντερνισμός, σσ. 332-384. Βλ. ακόμη Κώστας Φουντανόπουλος, «Γλωσσολογική στροφή στην ιστορία. Ορισμένες επισημάνσεις», *Μνήμων* 17, 1995, σσ. 147-161.

5 Ειδικά για τα σπορ και τη δημόσια ιστορία: J. Howad, «On sport, public history and public sport history», *Journal of Sport History* 45,1 [2018], σσ. 24-40.

βάση αυτής της πρακτικής διάστασης λειτουργούν συμπληρωματικά ή ανατρεπτικά προς τις αρχειακές πηγές. Η ανάγνωση αυτών των πρακτικών δεν ελέγχει την ορθότητα αφηγήσεων, πράξεων και συμπεριφορών, αλλά αναδεικνύει τις πολιτισμικές συμβάσεις που καθορίζουν λόγο και στάσεις στο χώρο των σύγχρονων κοινωνιών. Κατά συνέπεια είναι προφανές ότι η σχέση των πολιτισμικών αναγνώσεων με τα αρχεία δεν αμφισβητεί την αξία τους, αλλά αφενός υπερβαίνει τη λεπτομερή εστίαση στο αρχείο και στον αυστηρό έλεγχο των πληροφοριών και αφετέρου, περιλαμβάνει την αντιπαράθεση με την αυθεντία του αρχείου και συνυπολογίζει την ιστορία ως μέρος της κουλτούρας που καθώς μεταβάλλεται, επηρεάζει και τους τρόπους προσέγγισης και επεξεργασίας του παρελθόντος. Κάθε πολιτισμός, κάθε πολιτισμική ομάδα, κάθε υποκείμενο πολιτισμού αναδεικνύει εκφάνσεις του παρελθόντος μέσα από τις δικές του μορφές αντίληψης και εξιστόρησης. Με αυτόν τον τρόπο, η «μετάφραση» του παρελθόντος δια μέσου των αρχειακών τεκμηρίων γίνεται διανοητική και πολιτισμική πρακτική, η ιστορία σε σχέση με τη συνείδηση των πολιτών, λειτουργεί ως γραφή και ως πρακτική και τα κείμενα γίνονται κατανοητά ανάμεσα σε διαφορετικά πολιτισμικά συστήματα.⁶

Αρχεία αθλητισμού και γυμναστικής: μια ξεχασμένη ιστορία

Ο εκδημοκρατισμός της ιστορίας και η θεματική και μεθοδολογική πολυφωνία στα πεδία των ιστορικών επιστημών διεύρυναν τον ορίζοντα του παρελθόντος και μετέβαλαν τις συνθήκες της ιστορικής κουλτούρας μέσα στη σύγχρονη κοινωνική και πολιτισμική πραγματικότητα.⁷ Η κοινωνία σε κάθε εποχή αποφασίζει να δράσει ανακατασκευαστικά ως προς το παρελθόν μέσα στο εκάστοτε πλαίσιο αναφοράς της και με αυτόν τον τρόπο ανακαλύπτει νέα παρελθόντα, άγνωστα ή ανεπεξέρ-

6 Ενδεικτικά: Μ. Φουκώ, *Εξουσία, γνώση και ηθική*, Ψυλόν, Αθήνα 1987, σ. 35 [την ύπαρξη του σχετικά με τη λειτουργία της «διαμεσολάβησης» οφείλω στη μελέτη του βιβλίου της Αιμιλίας Σαλβάνου για τη συγκρότηση της προσφυγικής μνήμης], L. Passerini, «History and Semiotics», *Historien* 1, 1999, σσ. 13-20, Α. Λιάκος, «Δοκίμιο για την ποιητική της Ιστορίας», *Τα Ιστορικά* 6/31 [1999], σσ. 259-289, Α. Λιάκος, ό.π., P. Herman, «Performing history: How historical scholarship by epistemic virtues», *History and Theory* 50/1 [2011], σσ. 1-19, C. Lorenz & B. Bevernage, *Breaking up time: Negotiating the borders between present, past and future*. Vandenhoeck & Ruprecht, 2013, Αιμ. Σαλβάνου, *Η συγκρότηση της προσφυγικής μνήμης. Το παρελθόν ως ιστορία και πρακτική*, Νεφέλη, Αθήνα 2018 [για μεθοδολογικές αντιστοιχίες σχετικά με την εξιστόρηση του αθλητικού παρελθόντος ως ιστορική γραφή και ιστορική πρακτική].

7 Βλ. M. Grever, *Historical culture: a concept revisited*, στο M. Carretero/S. Berger/M. Grever, (eds), *Palgrave handbook of research in historical culture and education*, Palgrave Macmillan 2017, σσ. 73-90.

γαστα. Η αδιαφορία που σημειώνεται απέναντι στα αρχεία των σπορ καθώς και η «αταξία» που επικρατεί στις αρχειακές υποδομές αυτού του χώρου, όταν αυτές υφίστανται, η αναφορά δηλαδή στα αρχεία αθλητισμού και γυμναστικής ως μια περίπτωση ξεχασμένης ιστορίας τουλάχιστον μέχρι τα τέλη του 20^{ου} αιώνα συμβαίνει, γιατί στο κυρίαρχο σύστημα αξιών του ευρωπαϊκού και του δυτικού κόσμου, οι σωματικές δραστηριότητες διακρίνονταν σαφέστατα και εμφιασμένα από τις αντίστοιχες πνευματικές και καταγράφονταν ως ταπεινές δράσεις, ασημαντες για τη λειτουργία του ανθρώπινου πολιτισμού.⁸ Υπό αυτές τις συνθήκες η αθλητική πραγματικότητα, οι δραστηριότητες, οι υποδομές, τα πρόσωπα, οι γραφές και οι πρακτικές, αγνοήθηκαν ερευνητικά και ως πεδία με ανθρωπογενή χαρακτηριστικά και ως αντικείμενα της ανθρώπινης πρόσληψης, που ενσωματώνουν κοινωνικές και πολιτισμικές αξίες και παράγουν αντίστοιχα αγαθά. Συζητήθηκαν ως ιστορίες συναισθηματικά φορτισμένες,⁹ αλλά ελάχιστα εξετάστηκαν ως έκφραση της συλλογικής και της πολιτισμικής μνήμης, ως μέρος της αφήγησης των κοινότητων, ως προς την ξεχωριστή θέση τους στη διαμόρφωση του τοπικού και του εθνικού φαντασιακού.¹⁰ Δεν αξιοποιήθηκε η υλικότητα τους με τις συμβολικές και άυλες προεκτάσεις της, ούτε η συμβολή τους στη συγκρότηση των ταυτοτήτων.¹¹

-
- 8 Το θέμα στην Ελλάδα αναδεικνύει η Χριστίνα Κουλούρη, κυρίως στο πλαίσιο της κοινωνικής ιστορίας: Χ. Κουλούρη, *Αθλητισμός και όψεις αστικής κοινωνικότητας. Γυμναστικά και αθλητικά σωματεία 1870-1922*. Εκδόσεις Ιστορικού Αρχείου Ελληνικής Νεολαίας, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών (Ε.Ι.Ε.), Αθήνα 1997. Βλ. επίσης της ίδιας, *Η ιστορία του ελληνικού αθλητισμού: Σπορ, φυσική αγωγή και Ολυμπιακοί αγώνες*, στο Ι. Ζαϊμάκης & Ε. Φουρναράκη [επιμέλεια], *Κοινωνία και Αθλητισμός στην Ελλάδα Κοινωνιολογικές, Ιστορικές και Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2015, σσ. 57 – 122 [ιδιαίτερα 64-77]. Για ενδιαφέρουσες περιπτώσεις έρευνας και επεξεργασίας αρχείων και τεκμηρίων αθλητισμού: Β. Καρδάσης, «Ολυμπιακός Πειραιώς: Ένα αρχείο, μια ιστορία.» *Ιστορ* 9 [1996], σσ. 59 – 86, Γ. Ζαϊμάκη, *Εργοτέλης [1909 – 2009]. Ψηφίδες της αθλητικής και κοινωνικής ιστορίας ενός φιλοπρόοδου σωματείου*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010.
- 9 Ενδεικτικά: Χ. Σωτηρακόπουλος, *Παιχνίδι χωρίς σύνορα. Ποδοσφαιρικές στιγμές που έγραψαν ιστορία*, Τόπος, Αθήνα 2008, J. Carlin, *Ανίκητος: Ο Νέσσον Μαντέλε και το παιχνίδι που δημιούργησε ένα έθνος*, μετ. Κ. Κωστίκας, Π.Χ. Πασσαλίδης ΕΠΕ, Αθήνα 2010, Σ. Μοντέο, *Μουρίνιο. Ο εξωγήινος*, μετ. Σ. Ιωαννίδης, Τόπος, Αθήνα 2011. Βλ. ακόμη: S.J. Oldfield, «Narrative methods in sport history research: Biography, collective biography and prosopography», *Journal of Sport History* 32, 2015 [published online 25/2/16].
- 10 Η μελέτη της μνήμης συγκροτεί νέα ενδιαφέροντα πεδία στον χώρο των σπορ. Για τη «μνήμη» σε σχέση με τις τελετουργικές και εορταστικές πρακτικές: Μ. Halbwachs, *Τα κοινωνικά πλαίσια της μνήμης*, Μετ. Ε. Ζέη. Νεφέλη, Αθήνα 2013, J. Assmann, *Η πολιτισμική μνήμη. Γραφή, ανάμνηση και πολιτική ταυτότητα στους πρώιμους ανώτερους πολιτισμούς*, ΠΕΚ, Ηράκλειο 2017, Ν. Παπαδημητρίου, Α. Αναγνωστόπουλος [επιμ.], ό.π. το 1^ο κεφάλαιο, *Παρελθόν, ιστορία και μνήμη*.
- 11 Ν. Σερεμετάκη [επιμ.], *Παλιννόστηση αισθήσεων. Αντίληψη και μνήμη ως υλική κουλτούρα στη σύγχρονη εποχή*, Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα 1996, Δ. Πλάντζος, *Το πρόσφατο μέλλον. Η κλασική αρχαιότητα ως βιοπολιτικό εργαλείο*, Νεφέλη, Αθήνα 2016.

Το παρελθόν δε δημιουργείται μόνο του και ως εκ τούτου, η μεταβολή στάσης και η εκδήλωση ενδιαφέροντος προς τα αρχαία και τα κατάλοιπα του αθλητισμού και της γυμναστικής και ευρύτερα προς την ιστορία των σπορ από τα μέσα και κυρίως στο τελευταίο τέταρτο του 20^{ου} και στις αρχές του 21^{ου} αιώνα θεωρείται αποτέλεσμα πολιτισμικής επιλογής και επινόησης. Στόχοι, κίνητρα και προσδοκίες που διαμορφώνονται ή αναζωογονούνται μέσα στο πλαίσιο του παρόντος επανακαθορίζουν το ιστορικό βλέμμα προς τις αθλητικές χρήσεις του παρελθόντος και νοηματοδοτούν κάτω από νέες συνθήκες τη σχέση του παρόντος με το παρελθόν.¹² Ειδικότερα τα τελευταία χρόνια, περισσότερο στο διεθνές περιβάλλον και λιγότερο στην Ελλάδα, στο πλαίσιο της διαλεκτικής που διεξάγεται μεταξύ των ιστορικών και των κοινωνικών επιστημών, αναπτύσσεται μια νέα αντίληψη των αρχών της χρονικότητας και της αιτιότητας και των μεταβολών που αυτές υφίστανται στο χρόνο, διευρύνεται ο προβληματισμός για τις πολιτισμικές πρακτικές και τις ταξικές αποχρώσεις του κοινωνικού χρόνου και αυξάνεται το ενδιαφέρον για το σώμα, τις σημασίες και τις λειτουργίες του, με χαρακτηριστικά διεπιστημονικότητας και σε συνθήκες εξωστρέφειας.¹³ Αυτή η νέα πραγματικότητα μεταβάλλει τις παραμέτρους έρευνας του αθλητικού παρελθόντος και τη μεταφέρει έξω από τα στενά αθλητικά πλαίσια στα πεδία της επιστημονικής ιστορίας, εξομαλύνοντας συγχρόνως τις αντιθέσεις και τις αντιφάσεις που προκαλούσε η ενασχόληση με τα αθλητικά θέματα ανθρώπων διαφορετικών επιστημονικών ειδικοτήσεων.¹⁴

Παράλληλα, φαίνεται ότι αυτές οι νέες επιστημονικές προσεγγίσεις προεκτείνουν τη μελέτη των σπορ στη χώρα μας από τις θεματικές των αρχαίων και των σύγχρονων αγώνων, ειδικότερα των ολυμπιακών αγώνων, με εστίαση στα ζητήματα της «συνέχειας» και της εθνικής ταυτότητας, στα κοινωνικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα που ανταποκρίνονται στη μετάβαση στη νεωτερικότητα και στις ιστορικές αλλαγές που την ακολουθούν, όπως στην κατασκευή νέων ταυτοτήτων, στις σχέσεις αθλητισμού και πολιτικών καθεστώτων, στις συνθήκες παγκοσμιοποίησης, στις αποικιοκρατικές και μεταποικιακές συνθήκες, στις οικονομικές και πολιτικές μεταβολές, στις ταξικές αντιθέσεις στις έμφυλες σχέσεις.¹⁵

12 Βλ. M.G. Phillips, «Deconstructing sport history: the postmodern challenge», *Journal of Sport History* 28,3 [2001], σσ. 321-344, του ιδίου, *Deconstructing sport history: A postmodern analysis*, State University of New York Press, Νέα Υόρκη 2006b.

13 Χ. Κουλούρη, «Αθλητισμός, κοινωνία και ταυτότητα: καταγράφοντας τον επιστημονικό διάλογο», *Ήμερος* 5.1 [Ετήσια Έκδοση του ιδρύματος Μείζονος Ελληνισμού], 2005.

14 Βλ. Ι. Ζαϊμάκη & Ε. Φουρναράκη [επιμέλεια], *Κοινωνία και Αθλητισμός στην Ελλάδα, Κοινωνιολογικές, Ιστορικές και Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2015.

15 Ενδεικτικά: A. Guttman, *Games and empires: Modern sport and cultural imperialism*,

Σταθερά, πλέον, τα σπορ αναγνωρίζονται ως διακριτά επιστημονικά πεδία της κοινωνικής και πολιτισμικής ιστορίας, γεγονός που μπορεί να σηματοδοτήσει τη σχέση των αρχείων των αθλητικών συλλόγων με τις πολιτισμικές αναγνώσεις που αυτά μπορεί να εμπνεύσουν. Παράλληλα με αυτόν τον τρόπο δρομολογείται η μετάβαση από τα αντικείμενα στα υποκείμενα της κοινωνίας, στην πολιτισμική στροφή που δίνει χρόνο και χώρο στις μαρτυρίες αφανών ομάδων και αναδεικνύει άγνωστα γεγονότα. Με βάση την αρχειακή πραγματικότητα των σπορ χαράζεται η ενδιαφέρουσα μετάβαση από τα «προφανή» των αρχείων, που ήταν εξόχως σημαντικά για μελέτη και θέαση, αλλά κατά βάση καθορισμένα από τις «ορθόδοξες» θέσεις των σπορ, από τις σχέσεις εξουσίας και από τις ηγεμονικές αφηγήσεις των επιτυχιών, στην επεξεργασία και στην αποτύπωση των «αφανών» της μνήμης και των υποτιμημένων του δημόσιου λόγου της ιστορίας.¹⁶ Με αυτόν τον τρόπο περιορίζεται η θετικιστική βεβαιότητα της παρελθοντικής γνώσης και φωτίζεται μια ξεχασμένη αθλητική καθημερινότητα μακριά από τους καταναγκασμούς της διάκρισης και της ευταξίας.

Αρχεία αθλητισμού και γυμναστικής: μια πολιτισμική αναγκαιότητα

Τα αρχεία του αθλητισμού και της γυμναστικής αποτελούν προνομιακό πεδίο έρευνας, όχι μόνο γιατί παρέχουν τη δυνατότητα στους ιστορικούς να ιχνηλατήσουν το παρελθόν, αλλά και γιατί συνδέονται με τους μηχανισμούς που χρησιμοποιούν οι κοινωνίες για να επινοούν παραδόσεις και να αντιλαμβάνονται αυτό το παρελθόν.¹⁷ Συγκροτούνται ως πε-

Columbia University Press, Νέα Υόρκη 1994, Ν. Ελίας, & Ε. Ντάνινγκ, *Αθλητισμός και ελεύθερος χρόνος στην εξέλιξη του πολιτισμού*, Μετ. Σ. Χερδάρη και Γ. Κακαρούκα, επιμ. – εισ. Π. Κυπριανός, Δρομέας, Αθήνα 1998, J.A., Mangan, *The games ethics and imperialism: Aspects of the diffusion of an ideal*, Frank Cass Publishers, Λονδίνο 1998, Α. Kitroeff, *Wrestling with the Ancients: Modern Greek Identity and the Olympics*, Athens Printing Company, Νέα Υόρκη 2004, Ε. Fournaraki. & Ζ. Papakonstantinou, *Sport, Bodily Culture and Classical Antiquity in Modern Greece*, Routledge, Λονδίνο 2011.

16 Για το ζήτημα των προφορικών μαρτυριών: Ρ. Thompson, *Φωνές από το παρελθόν*. Μετ. Ρ.Β. Μπούσχοτεν-Ν. Ποταμιάνος, Πλέθρον, Αθήνα 2002, L. Abrams, *Θεωρία προφορικής ιστορίας*, Πλέθρον, Αθήνα 2016, Ρ. Β. Μπούσχοτεν, Τ. Βερβενιώτη και Δ. Λαμπροπούλου (επιμ.), *Η μνήμη αφηγείται την πόλη: προφορική ιστορία και μνήμη του αστικού χώρου*, Πλέθρον, Αθήνα 2016. Βλ. ακόμη K.S. Cahn, «Sports talk: Oral history and its uses, problems and possibilities for sport history», *The Journal of American History*, 81/2 [1994], σσ. 594 – 609. Για αντιστοιχίες με τον «δημόσιο λόγο» των σπορ βλ. *Historein*, τ. 4, 2003 – 2004: ειδικό τεύχος για τη δημόσια ιστορία και την ιστορική κουλτούρα.

17 Γενικά Ε. Hobsbawm–T. Ranger, *The invention of tradition*, Cambridge University Press, Cambridge 1983.

δία μελέτης και επικοινωνίας ανάμεσα στα αθλητικά και στα κοινωνικά γεγονότα του παρελθόντος, στις προσδοκίες και στις επιλογές του παρόντος και στα ιστορούντα υποκείμενα που διαμεσολαβούν αυτήν τη σχέση.¹⁸ Στη δική μας περίπτωση η πολιτισμική αναγκαιότητα οδηγεί μέσα από καταστατικά κείμενα, δημόσιες γραφές και ιστορικές πρακτικές στις νέες αθλητικές συλλογικότητες, σε μια νέα μορφή κοινωνικής συσσωμάτωσης, που στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα νοηματοδοτεί στην πόλη της Κέρκυρας βιωμένους χώρους και χρόνους μέσα από αναμνήσεις και εμπειρίες και παράλληλα υποδηλώνει τις διαμεσολαβήσεις που προκαλούνται τόσο στο παρελθόν όσο και στην εποχή μας.

Πριν την έρευνα των καταστατικών αυτών των αθλητικών συλλόγων, ιδιαίτερη αξία έχει η αναφορά στο χρονικό φάσμα του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα και στις κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες που αντανακλά η διερεύνηση του ιστορικού και του πολιτισμικού πλαισίου.¹⁹ Η ίδρυση των γυμναστικών και των αθλητικών συλλόγων εισήχθη στο πλαίσιο των ιδεολογικών και οικονομικών λειτουργιών των πόλεων και κατέλαβε σημαντικό μέρος των δραστηριοτήτων και των πρακτικών της. Γυμναστική και σπορ παραπέμπουν σε διαφορετικά ευρωπαϊκά συστήματα, σε διαφορετικά κοινωνικά αιτήματα και σε πολιτικές μεταβολές. Κατά περίπτωση επενδύονται με περίβλημα στρατιωτικό, εθνικό, υγιεινό, παιδαγωγικό, ψυχαγωγικό.²⁰ Παράλληλα, η δυναμική επικράτηση της αθλητικής ζωής αντανακλά διαφοροποιημένες χρήσεις του ελεύθερου χρόνου και νέες μορφές κοινωνικότητας, που δομούν τη συλλογική ζωή και συνδέονται με τις κοινωνικές και δημογραφικές αλλαγές, που προκάλεσαν η αστικοποίηση και η εκβιομηχάνιση, καθώς και με τις νέες αντιλήψεις απέναντι στις εθελοντικές συσσωματώσεις και τους αξιακούς μετασχηματισμούς του σώματος.²¹ Η ίδρυση γυμναστικών και

18 Η συγκρότηση της επιστήμης της ιστορίας των σπορ αποτελεί ζήτημα ενός ευρύτερου διαλόγου. Βλ. χαρακτηριστικά M. Polley, *Sports History: A Practical Guide*, Basingstoke: Palgrave 2007, M.G. Phillips [ed.], *Representing the sporting past in museums and Halls of Fame*, Routledge 2011, P. Delhey [ed.], *Making sport history. Disciplines, identities and the historiography sport*, Routledge, Λονδίνο/Νέα Υόρκη 2014.

19 Βλ. Θ. Παππάς [επιμ.], *Κέρκυρα, Εγχειρίδιο Τοπικής Ιστορίας*, ΥΠΕΠΘ, Αθήνα 2010, [ειδικά σσ. 131 και εφεξής]. Για το πώς έβλεπαν την εποχή αυτή το παρελθόν και το παρόν: Ι. Παρτς, *Η νήσος Κέρκυρα: Γεωγραφική μονογραφία*, Τυπογραφείον Ι. Νοχομούλη, Εν Κερκύρα 1892, Κ. Κυριάκης, *Οδηγός της νήσου Κέρκυρας: μετά προσθήκης ιστορικών και άλλων ποικίλων ειδήσεων*, Εκ του Τυπογραφείου Αριστομένους Ζ. Διαλήσμα, εν Αθήναις 1902.

20 Χ. Κουλούρη [1997], ό.π., ειδικότερα, σσ. 17-82. Βλ. επίσης Μ. Dimitriou, *Leibeserziehung und sport in Griechenland, 1829 – 1914*, Academia Verlag – Sankt Augustin, Κολωνία 1994.

21 Βλ. J. Horne, D. Jary, A. Tomlinson [eds], *Sport, Leisure and Social Relations*, Λονδίνο 1987 [ειδικότερα: J. Hargreaves, *The body, sport and power relations*, 1985, σσ. 139-159], P. Burke, «The invention of leisure in Early Modern Europe», *Past and Present* 146 [1995], σσ. 136-150, Ν. Ελιάς, & Ε. Ντάνινγκ, ό.π.: ειδικά σσ. 17-167, Χ. Κουλούρη, ό.π. [1997a], σσ. 17-44, Ch. Koulouri, *Voluntary associations and new forms of sociability: Greek sports clubs at the*

αθλητικών συλλόγων στο τέλος του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ως μέρος ενός ευρύτερου φαινομένου που έγινε γνωστό με τον όρο «συλλογομανία»,²² βρήκε αξιοσημείωτη εκπροσώπηση, πέραν της Αθήνας και του Πειραιά, στην Κέρκυρα, όπου δραστηριοποιείται μια δυναμική αστική τάξη και διαμορφώνεται η αναγκαιότητα μετάβασης από τις αριστοκρατικές αξίες της καταγωγής και της δεδομένης ανώτερης θέσης στις αστικές συμπεριφορές της δοκιμασίας και της διάκρισης στον κοινοτικό χώρο. Από το 1869 έως και το 1912 ιδρύονται τα ακόλουθα δώδεκα αθλητικά σωματεία:²³

- 1869: Κερκυραϊκός Σύλλογος Ριπής
- 1893: Εν Κερκύρα Γυμναστικός Σύλλογος
- 1899: Κερκυραϊκός Γυμναστικός σύλλογος Κρίκετ
- 1901: Ποδηλατικός Σύλλογος εν Κερκύρα
- 1902: Φιλαθλητικός Σύλλογος Κερκύρας «Sport Club»
- 1903: Αθλητικός Σύλλογος Κρίκετ «ο Άρης»
- 1903: Κερκυραϊκή Εταιρεία Κρίκετ «ο Φοίνιξ»
- 1904: Γυμναστικός Σύλλογος Κρίκετ «Βύρων»
- 1906: Γυμναστικός Σύλλογος εν Κερκύρα
- 1908: Γυμναστικός Σύλλογος Κρίκετ εν Κερκύρα
- 1908: Κερκυραϊκή Εταιρεία Κρίκετ «ο Νέος Φοίνιξ»
- 1912: Σύλλογος Αντισφαιρίσεως Κερκύρας

Η χαρτογράφηση αυτής της συσσωμάτωσης και της υψηλής κινητικότητας στον χώρο της σωματικής άσκησης και της ψυχαγωγίας στην Κέρκυρα αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την οργάνωση πολιτισμικών αναγνώσεων που αφορούν την κοινωνική και ιδεολογική λειτουργία των συλλόγων, αλλά και την εδραίωση τους μέσα από τόπους/εγκαταστάσεις πολλαπλών χρήσεων και ξεχωριστών συμβολισμών και βέβαια μέσα από τη νοηματοδότηση που αποκτά η ιδέα της τοπικότητας.²⁴ Όπως σημειώσαμε, οι γυμναστικοί και αθλητικοί σύλλογοι που εμφανί-

turn of the nineteenth century, στο Ph. Carabott [ed], *Greek society in the making, 1863-1913: Realities, symbols and visions*, Variorum, Λονδίνο 1997[b], σσ. 147-160.

22 Μ. Κουρουπού, «Μορφές κοινωνικής και πολιτιστικής οργάνωσης του Μικρασιατικού Ελληνισμού. Το φαινόμενο των συλλόγων», *Η Λέξη* 112 [1992], σ. 928.

23 Η Χ. Κουλούρη ερευνά την ανάπτυξη και την εξάπλωση των αθλητικών σωματείων από το 1869 έως το 1922. Εκεί υπάγεται και η περίπτωση της Κέρκυρας, ό.π., [1997a], σσ. 153 – 206. Για τον αθλητισμό της Κέρκυρας: Ο. Παυλογιάννης, Ε. Αλμπανίδης Η αθλητική ιστορία της Κέρκυρας – Η συμβολή της στην ανάπτυξη του ελληνικού αθλητισμού, *Δελτίο Αναγνωστικής Εταιρείας Κέρκυρας*, τ. 26, Κέρκυρα 2004, σσ. 9-26.

24 Γενικά για τη σχέση μεταξύ του τοπικού και του εθνικού φαντασιακού βλ. I. Livezeanu, *Cultural politics in Greater Romania: Regionalism, Nation building and ethnic*, 1918-1930, 1^η έκδ. 1995.

ζονται ακολουθούν ευρωπαϊκά συστήματα και εκφράζουν εθνικές προτεραιότητες, πολιτικά αιτήματα και κοινωνικές αναγκαιότητες. Πιο συγκεκριμένα η εμφάνιση του Κερκυραϊκού Συλλόγου Ριπής [1869] αντανακλά την οπτική της στρατιωτικής προετοιμασίας του έθνους μέσα από στρατιωτικά παραγγέλματα σκοποβολής και συμπεριφορές πειθαρχίας.²⁵ Αντίθετα, η ίδρυση του Γυμναστικού Συλλόγου Κέρκυρας [1893] – μετέπειτα Κερκυραϊκού Γυμναστικού Συλλόγου, που συνεχίζει την πολύπλευρη λειτουργία του μέχρι την εποχή μας – πολύ κοντά στο σημείο τομής των Ολυμπιακών Αγώνων της Αθήνας 1896 και μέσα στο κυρίαρχο μεγαλοϊδεατικό κλίμα της εποχής, συντελείται μέσα από μια διαφορετική διαδικασία, η οποία προσπαθεί να γεφυρώσει τις γυμναστικές, στρατιωτικές και εκπαιδευτικές βλέψεις με τα αιτήματα μιας νεωτερικής διαχείρισης του χρόνου. Μάλιστα, στη διάρκεια του χρόνου ο Σύλλογος προσαρμόζεται στις κοινωνικές και πολιτισμικές μεταβολές και καλλιεργεί αφενός τον κλασικό αθλητισμό και τη γυμναστική και αφετέρου αθλήματα αστικής προτίμησης, όπως η ξιφασκία και η ποδηλασία, αλλά και ομαδικά παιχνίδια, όπως αρχικά το κρίκετ και μετέπειτα το βόλεϊ, η καλαθοσφαίριση, η υδατοσφαίριση, το ποδόσφαιρο, με περισσότερο ψυχαγωγικά παρά παιδαγωγικά χαρακτηριστικά.²⁶ Εν ολίγοις, αναπτύσσει μια ενδιαφέρουσα πολιτισμική δραστηριότητα, που από τη μια πλευρά, παραπέμπει σε μηχανισμούς ανάπτυξης της σωματικής ρώμης, των αξιών της πειθαρχίας, της εθνικής προβολής, της αγωνιστικής υπεροχής και της αθλητικής διάκρισης μέσα από την ανδρική κοινωνικότητα και από την άλλη πλευρά αναπτύσσει τις νέες προτεραιότητες της μεσοαστικής και μεγαλοαστικής ψυχαγωγίας, που δε θεωρεί καταρχάς απαραίτητα

25 *Καταστατικόν Κερκυραϊκού Συλλόγου Ριπής*, Τυπογραφείον Κάδμος Νεοφύτου Καραγιάννη, Κέρκυρα 1869, [Αναγνωστική Εταιρία Κέρκυρας, 796.064955 KEP], σελίδες 8, άρθρα 30. Το καταστατικό έχει ημερομηνία σύνταξης 18 Ιουνίου 1869 και σε περίοπτη θέση σημειώνεται ότι ο σύλλογος «*τίθεται υπό την προστασίαν της Α.Μ. του Βασιλέως των Ελλήνων Γεωργίου του Α΄*». Η πρώτη επιτροπή διοίκησης του συλλόγου έχει την εξής σύνθεση: Πρόεδρος ο Δ.Μ. Βότσαρης, Αρχηγός του εν Επτανήσω στρατού, Αντιπρόεδρος ο Α. Αθανασιάδης, Πρόεδρος Εφετών, Γραμματέας ο Γεώργιος Ν. Θεοτόκης, Ταμίας ο Ιωάννης Δουσμάνης, Μέλη οι Ε. Ράλλης, Αντισυνταγματάρχης, Κ. Σέχος, Υπολοχαγός Πεζικού, Κ. Ισχομάχος, Υπολοχαγός Πυροβολικού, Π.Γ. Πολίτης, Ξ.Γ. Τοπάλης.

26 *Καταστατικόν του εν Κερκύρα Γυμναστικού Συλλόγου*, [Αναγνωστική Εταιρία Κέρκυρας, 796.406], σελίδες 8, άρθρα 34. Έχει ημερομηνία σύνταξης 6 Μαρτίου 1893. Η πρώτη επιτροπή διοίκησης αποτελείται από τα εξής μέλη: Πρόεδρος Μ.Κ. Σακελλαρόπουλος Διευθυντής Διδασκαλείου, Αντιπρόεδρος Δ. Πιέρης Υπολοχαγός Πυροβολικού, Γραμματέας Χ. Ροδίτης, Δικηγόρος, Ταμίας ο Ρ. Χάιμπελ, Έμπορος, Έφορος Γυμναστηρίου, ο Α. Κεφαλληνός, Καθηγητής Γυμνασίων, Σύμβουλοι Ε. Βραχλιώτης, Ιατρός, Ερρ. Λυδεκκέ, Καθηγητής Διδασκαλείου. Το 1914 μετονομάζεται σε Κερκυραϊκό Γυμναστικό Σύλλογο και εν συνεχεία εκδίδεται νέο καταστατικό: *Καταστατικόν του Κερκυραϊκού Γυμναστικού Συλλόγου*, Αναγνωρισμένου Σωματείου που τίθεται «*υπό την προστασίαν της Α.Β.Υ. του Διαδόχου [Κέρκυρα, Τυπογραφείον «Ερμής», Κωνστ. Βραδή 1915]*», με σελίδες 18 και άρθρα 46, καθώς και με επισυναπτόμενο ονομαστικό κατάλογο των «*Συνεταίρων*» του συλλόγου.

στοιχεία τον έντονο διαγωνιστικό χαρακτήρα, τις αγωνιστικές διακρίσεις, τις υψηλές σωματικές και μυϊκές δυνατότητες, την ωφελμιστική λειτουργία.²⁷

Η ουσιαστική τομή, πάντως, σε αυτή την αξιοσημείωτη πύκνωση της αθλητικής συσσωμάτωσης συντελείται κυριολεκτικά στην αρχή του 20^{ου} αιώνα στην Κέρκυρα και περιλαμβάνει σπορ αυτής της νεωτερικής ψυχαγωγίας, όπως η ποδηλασία, η κωπηλασία και η ιστιοπλοΐα, η αντισφαίριση και το κρίκετ. Οι έξι σύλλογοι που ιδρύονται σε μια δεκαετία, με αντικείμενο το άγνωστο στην υπόλοιπη Ελλάδα άθλημα του κρίκετ, αποτελούν μια ιδιαίτερη περίπτωση που αδιαμφισβήτητα συνδέεται με το πολιτικό καθεστώς της βρετανικής προστασίας στα Επτάνησα και με τους μηχανισμούς πολιτισμικής επίδρασης που αναπτύσσονται μέσα στο πλαίσιο της αποικιοκρατικής πολιτικής. Ωστόσο, συνεκτικός ιστός της λειτουργίας αυτών των συλλόγων αποτελεί η ενδυνάμωση αστικής νοοτροπίας στις πόλεις και η συνακόλουθη αναδιαμόρφωση του χρόνου ψυχαγωγίας, με τέτοιο τρόπο ώστε η κατανάλωση των αθλητικών δραστηριοτήτων να προσαρμόζεται στην ενίσχυση των ταυτοτήτων ή στην κατασκευή νέων. Αυτά τα ψυχαγωγικά σπορ δεν αντανακλούν απλώς τις νέες αστικές αξίες, αλλά πολύ περισσότερο προσαρμόζονται πλήρως στις πολιτικές και οικονομικές πρακτικές της ανώτερης αστικής τάξης. Γιατί, εξαιτίας της πολύπλοκης χρήσης και της δαπανηρής τέλεσής τους, σε συνδυασμό με την προϋπόθεση της ανιδιοτελούς συμμετοχής και της πλήρους αποδοχής του θεσμικού πλαισίου λειτουργίας τους, μπορεί να αποτελέσουν σταθερή δραστηριότητα μόνο για ανθρώπους, άνδρες και σε μερικές περιπτώσεις γυναίκες, που κατέχουν οικονομική δύναμη, πνευματική καλλιέργεια και ελεύθερο χρόνο.²⁸ Εν τέλει μέσα σε αυτούς

27 Εξαίρεση αποτελεί η ποδηλασία, που λίγο μετά την ανάπτυξη της στην Ελλάδα, ακολουθώντας το ευρωπαϊκό παράδειγμα, κυρίως της Γαλλίας, αρχίσει να εκφράζεται συστηματικά και με επαγγελματικούς αγώνες. Άλλωστε ο εξοπλισμός, η συχνή ανάγκη συντήρησης και επιδιόρθωσης και η εκμάθηση «στοιχίζου» και συνθέτουν μια κατάσταση μεταξύ του κοινωφελούς έργου και της ωφελμιστικής πρόθεσης. Γι αυτό το θέμα βλ. Χ. Κουλούρη [1997a], σσ. 357-375. Για την περίπτωση της Γαλλίας, η Κουλούρη παραπέμπει σε R. Holt, *Sport and society in modern France*, Λονδίνο 1997, σσ. 81-103.

28 Ο Ποδηλατικός Σύλλογος εν Κερκύρα [ποδηλασία] και ο Φιλαθλητικός Σύλλογος Κερκύρας «sport club» [κωπηλασία και ιστιοπλοΐα] που ιδρύονται στη στροφή προς τον 20^ο αιώνα εκφράζουν κατά αδιαμφισβήτητο τρόπο για την Κέρκυρα αυτήν τη μετάβαση από τους γυμναστικούς συλλόγους στους νέους αθλητικούς συλλόγους, που περιλαμβάνουν ένα σπορ [ποδηλασία, ναυτικά σπορ], συνήθως απαιτητικό σε επίπεδο χρημάτων αλλά και διάθεσης χρόνου. Οι σύλλογοι αυτοί βασίζονται στις νέες ισχυρές αστικές αξίες, εμφορούνται από αδιαμφισβήτητο ψυχαγωγικό χαρακτήρα με οργανωμένες εκδρομικές δραστηριότητες, συνδέονται με την τεχνολογική και βιομηχανική πρόοδο, λόγω του υλικού μέσου της σωματικής και ψυχαγωγικής δράσης [ποδήλατο, λέμβοι] και αποτελούν καταρχάς μια συλλογική κατασκευή συγκεντρωτικού χαρακτήρα, όπου τα λίγα διοικητικά μέλη αποτελούν παράλληλα και τα αθλούμενα μέλη. Πάντως, η σταδιακή εκλαΐκευση της ποδηλασίας που έκανε προσιτή την απόκτηση ποδηλάτου, μετέβαλε τις κοινωνικές στάσεις απέναντι στο άθλημα και στους συλλόγους και έστρεψε τους εκπροσώπους της

τους αθλητικούς συλλόγους βρίσκουν χώρο δράσης εκπρόσωποι των μεσαίων και των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων, οι οποίοι εκφράζουν την ευμάρεια που δημιουργήθηκε στην Κέρκυρα από την πύκνωση των εμπορικών σχέσεων με ευρωπαϊκές πόλεις αλλά και των πολιτισμικών επαφών που αναπτύχθηκαν με τις ευρωπαϊκές πρακτικές και συμβάλουν στην επικράτηση ενός νεωτερικού προοδευτικού λόγου.²⁹

Σταδιακά, λοιπόν, αυτοί οι σύλλογοι των νέων μορφών στα σπορ [sport club] οριοθετούνται, εμφανίζουν μια μόνο κατ' επίφαση ανοιχτότητα και μετατρέπονται σε λέσχες με κυρίαρχη δομή το εντευκτήριο, στις οποίες η ψυχαγωγική δραστηριότητα υπερτερεί των διαγωνιστικών σκοπιμοτήτων και των αγωνιστικών δεξιοτήτων και η οικογενειακή και συγγενική παράδοση γίνεται κανόνας. Σε αυτές τις αθλητικές λέσχες υφαίνονται τα δίκτυα κοινωνικών και πολιτισμικών πρακτικών με δραστηριότητες διασκέδασης [επιτραπέζια παιχνίδια, εκδρομές, χοροεσπερίδες κ.ά], με κοινωνικές συναναστροφές με καφέ, τσάι και συζήτηση, αλλά και με εορταστικές τελετές αθλητικού, πολιτισμικού ή και εθνικού ενδιαφέροντος. Αυτά τα αθλητικά σωματεία μετατρέπονται σε ιδιότυπες κοινότητες του μεσοαστικού και μεγαλοαστικού «συνανήκειν», που κυρίως συνέχονται από τις κυρίαρχες στο δυτικό κόσμο αστικές αξίες της φιλίας, της κατανόησης και της αλληλεγγύης και που παράλληλα είναι δεκτικές στην τροφοδότηση νέων ταυτοτήτων στο ενδοσωματειακό και στο εξωσωματειακό περιβάλλον. Τελικά τα «sport club», στις αρχές του 20^{ου} αιώνα στην Κέρκυρα, επιβάλλουν ένα νέο ηθικό κανόνα με επικρατούσες κοινωνικές πρακτικές αυτές της νομιμοφροσύνης, της ευπρέπειας, της ευταξίας, της «ελεγχόμενης» έμφυλης συνύπαρξης. Αυτό που παραμένει να δούμε είναι αν πρόκειται για αστικούς μετασχηματισμούς που συμβάλλουν στον εκδημοκρατισμό της κοινοτικής ζωής ή για σημαντικές ανακατατάξεις που αφορούν, όμως, τις διεργασίες στο εσωτερικό της αστικής τάξης.³⁰

πλούσιας αστικής τάξης αφενός προς τις περιηγητικές περιπέτειες και αφετέρου προς τον μηχανοκίνητο αθλητισμό. Γενικά το ποδήλατο έχει τη δική του πολιτική και ιδεολογική διαδρομή μέσα στην ιστορία, βλ. St. Pivato, «The bicycle as a political symbol: Italy, 1885-1955», *International Journal of History of Sport* 7 [1990], σσ. 173-186. Αντίστοιχα η οργάνωση κωπηλατικής και ιστιοπολικής ενασχόλησης μέσω του «Φιλαθλητικού Συλλόγου» εκφράζει με τη σειρά της την ενδυνάμωση μιας νέας ταυτότητας που γεφυρώνει την αστική με την τοπική ταυτότητα, όπως αυτή αρμόζει στη ναυτική παράδοση και στο κυρίαρχο θαλάσσιο μέτωπο της πόλης της Κέρκυρας.

29 Για την ιστορία και την «παράδοση» τέτοιων πρακτικών βλ. Α. Νικηφόρου [επιμ.], «Κέρκυρα μια Μεσογειακή Σύνθεση: Νησιωτισμός, Διασυνδέσεις, Ανθρώπινα Περιβάλλοντα 16ος - 19ος αι.», *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Κέρκυρα 1998*.

30 Η Χ. Κουλούρη εξετάζει αυτά τα θέματα μέσα από τις ιστορικές και πολιτισμικές πρακτικές που καταγράφουν «ιστορικοί» γυμναστικοί και αθλητικοί σύλλογοι της Αθήνας και του Πειραιά [Πανελληνίους Γυμναστικούς Σύλλογος, Εθνικός Γυμναστικός Σύλλογος, αλλά και Όμιλος Ερετών Πειραιώς, Όμιλος Αντισφαιρίσεως Αθηνών, Ποδηλατικοί και περιηγη-

Η δράση των αθλητικών συλλόγων αναλύεται μέσα από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κοινωνικής σύνθεσης και της πολιτισμικής παράδοσης της πόλης της Κέρκυρας και εντάσσεται στο γενικό πλαίσιο της συλλογικής δραστηριότητας που παρατηρείται αυτή την περίοδο στην ευρύτερη γεωγραφική περιφέρεια των Επτανήσων, στην Ελλάδα και στην υπόλοιπη Ευρώπη.³¹ Ειδικότερα στην Κέρκυρα, η ίδρυση των γυμναστικών και των αθλητικών συλλόγων οριοθέτησε χώρους αθλητικής δραστηριότητας και καθημερινής ζωντανής αστικότητας, με εξόχως σημαντικά κοινωνικά, ιδεολογικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά, μέσα στο κέντρο ή στις παρυφές της πόλης. Οι εγκαταστάσεις του Κερκυραϊκού Γ.Σ. [το γνωστό για τους Κερκυραίους «*Γυμναστήριο*»] και του Ομίλου Αντισφαιρίσεως [το «*τένις*»], η *Σπιανάδα* – κεντρική πλατεία της πόλης που φιλοξένησε τον κλασικό αθλητισμό, το κρίκετ και το ποδόσφαιρο – και η Κόντρα Φόσσα μαζί με το λιμανίσκο Μανδράκι μέσα στο Παλαιό Φρούριο - που χρησιμοποιήθηκαν για τα ναυτικά σπορ - και αργότερα οι εγκαταστάσεις του Ναυτικού Αθλητικού Ομίλου [Ν.Α.Ο.Κ.] αποτελούν και σήμερα μέρος ή όριο μιας πόλης, παγκόσμιου ιστορικού μνημείου, εγγράφονται ως διαρκές σημείο αναφοράς στον πολιτισμικό λόγο της βιωσιμότητας της πόλης και ως εκ τούτου, αναδεικνύουν με έναν επιπλέον τρόπο την αναγκαιότητα των πολιτισμικών αναγνώσεων των αρχείων της γυμναστικής και των σπορ.³² Οι ερευνητικές προθέσεις της ίδρυσης των αθλητικών συλλόγων και των χώρων δράσης και αναφοράς τους υπερβαίνουν την εξίσου σημαντική έννοια της υλικότητας, των εγκαταστάσεων, των αντικειμένων και των πραγμάτων, των συμβόλων, των περιοδικών, της αθλητικής γενεαλογίας, όλων αυτών δηλαδή που παρέχουν τη δυνατότητα στους ιστορικούς και στα μέλη της κοινωνίας να συγκροτήσουν αντιλήψεις της ομάδας και του εαυτού τους, να βρουν αντιστοιχίες ή αναντιστοιχίες στο παρελθόν και να νοηματοδοτήσουν πράξεις καθοριστικές για την ιστορική συνείδηση. Οι όμιλοι των σπορ κατασκευάστηκαν ως υλικοί χώροι και σταδιακά αναδείχθηκαν σε πραγματικό ή φαντασιακό πεδίο ενός αθλητικού, ταξικού και πολιτισμι-

τικοί σύλλογοι Αθηνών και Πειραιώς]: ό.π. [1997a], σσ. 209 – 375.

31 Βλ. Ο. Παυλογιάννης, «Η ανάγκη ανάδειξης της πολιτιστικής και ιστορικής διάστασης του αθλητισμού στο πλαίσιο μιας περιφερειακής πολιτικής. Η περίπτωση των Ιονίων Νήσων (Με αναφορές στην ιστορία της άσκησης και του αθλητισμού της Κέρκυρας από την αρχαιότητα μέχρι την εποχή μας)», *Πρακτικά του Διεπιστημονικού Συνεδρίου «Επτάνησα 20ος - 21ος αιώνας: οικονομία - δημογραφία-περιβάλλον - πολιτισμός»* (27/9-30/9/2001), Αθήνα 2003, σσ. 302-310.

32 Α. Παυλογιάννης, Π. Γκανάτσιου, «Διαχείριση πολιτισμικής και αθλητικής κληρονομιάς στο ιστορικό κέντρο της Κέρκυρας», *Πρακτικά Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού [Proceedings on Physical Education and Sport] 26^ο Διεθνούς Συνεδρίου Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού [Κομοτηνή 18-20 Μαΐου 2018]*, Κομοτηνή 2018, σσ. 295-299.

κού «συνανήκειν». Οι αθλητικοί σύλλογοι και οι εγκαταστάσεις τους περιέχουν αυτή την υλικότητα και κατά συνέπεια, σημασιοδοτούν ένα υλικό περιβάλλον ως πυρήνα, μέσα στον οποίο η αθλητική κοινότητα μετατρέπεται σε πολιτισμική ομάδα, αλλά πρωτίστως βρίσκονται στο επίκεντρο μιας ερευνητικής διαδικασίας που αντιμετωπίζει τους συλλόγους ως πολιτικές κοινότητες και ως βιωμένους χώρους.³³

Υπό αυτήν την έννοια, μέσα στους αθλητικούς, αλλά και στους γυμναστικούς, συλλόγους κανονικοποιούνται λειτουργίες, που επανακαθορίζουν τη σχέση των ατόμων με το κράτος και με τον δημόσιο χώρο, συγκροτώντας μια μικρογραφία κοινωνίας των πολιτών, και κατ' επέκταση υλοποιούν τη μετατροπή των ψυχαγωγικών συλλόγων σε άτυπες πολιτικές κοινότητες, στον βαθμό που αποβλέπουν και στην κοινωνικοποίηση πολιτικών υποκειμένων. Η αξιοσημείωτα υψηλή αθλητική συσσωμάτωση στην Κέρκυρα του τέλους του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα αποκτά ξεχωριστή λειτουργία σε μια περιφέρεια, μια πόλη και μια κοινωνία που σχηματίζονται και μετασχηματίζονται, προσπαθώντας να βρουν ρυθμό μετά την ένταξή τους στον εθνικό ελληνικό χάρτη. Μέσα στα πρώτα πενήντα χρόνια μετά από την Ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα [1864], οι σύλλογοι, άμεσα ή έμμεσα, προσανατολίζονται στην υλοποίηση του δύσκολου εγχειρήματος της πολιτισμικής ομογενοποίησης, διαδικασία που προϋποθέτει πραγμάτευση εκ νέου του παρελθόντος, επανεξέταση της βιωμένης τοπικής και της περιφερειακής ταυτότητας των πολιτών και επανεκτίμηση της ελληνικότητας μέσα σε νέες ιστορικές και πολιτισμικές συνθήκες.³⁴ Όλα αυτά αναδεικνύονται ως εξόχως σημαντικά, γιατί συντελούνται στο λυκόφως εθνικών, βαλκανικών και ευρύτερων ανταγωνισμών και σε ότι αφορά στην Κέρκυρα, στο πλαίσιο μιας ιδιόμορφης και κυρίαρχης τοπικής δυτικότητας συνείδησης, που μορφοποιήθηκε στον χρόνο και σχηματίστηκε κυρίως στα χρόνια της βρετανικής προστασίας των Ιονίων Νήσων, μέσα από την επικράτηση της γνωστής αποικιοκρατικής αντίληψης, η οποία προώθησε την κατασκευή της κυρίαρχης ταυτότητας των γηγενών μέσα από τις πρακτικές και την εικόνα που επιβάλλουν οι «δυνατοί ξένοι» γι' αυτούς.³⁵

33 Για νέες ερευνητικές κατευθύνσεις στην ιστορία των σπορ: M.G. Phillips, ό.π. [2001, 2006b].

34 Για την έννοια «εθνικό κέντρο» βλ. Π. Κιτρομηλίδης, *Το ελληνικό κράτος ως εθνικό κέντρο, Ελληνισμός - Ελληνικότητα*, Αθήνα 1983. Γενικά για πολύ ενδιαφέρουσες θέσεις για το πώς οι πολίτες αντιλαμβάνονται μέσα από τους συλλόγους τη σχέση του εθνικού κέντρου και της κρατικής ιδεολογίας με τοπική ιστορία: J. Bodnar, *Remarking America: Public memory, commemoration and patriotism in the twentieth century*, Πρίνστον 1992. Το ζήτημα της διαμόρφωσης της «ελληνικότητας» κυριαρχεί και στην περίοδο του Μεσοπολέμου: Δ. Τζιόβας, *Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού και το ιδεολόγημα της ελληνικότητας στο μεσοπόλεμο, Οδυσσέας*, Αθήνα 2006.

35 Για μια τέτοια περίπτωση: Ν. Λάσκαρι, *Κέρκυρα. Μια ματιά μέσα στο χρόνο*, Ποταμός, Αθήνα 2016.

Σε αυτό το πλέγμα των νέων σχέσεων, αθλητικοί σύλλογοι και κράτος αλληλοεπιδρούν μέσα από πολιτισμικές πρακτικές, που περιλαμβάνουν πρόσωπα και θεσμούς και αφενός συγκροτούν ενέργειες ενίσχυσης της τοπικής ταυτότητας και αφετέρου κινητοποιούν μηχανισμούς συμπερίληψης στο εθνικό φαντασιακό. Αυτό το ζωντανό ενδιαφέρον για την τοπικότητα στις πρώτες δεκαετίες μετά την «Ένωση» εκφράζεται με σαφήνεια μέσα από τη δράση των συλλόγων που καλλιεργούν τα σπορ και γίνεται μέσο διαχείρισης μιας νέας κοινωνικής, πολιτικής και επομένως πολιτισμικής πραγματικότητας. Προσαρμόζεται, ακόμη, στην ανάγκη των μελών των συλλόγων να αντλήσουν από το παρελθόν και παράλληλα να απορρίψουν, ακολουθώντας τις νέες καταστάσεις και συνεχίζεται αμείωτο και στα επόμενα χρόνια, ασφαλώς και σε αυτά του μεσοπολέμου, αλλά και μεταπολεμικά, όπου ακολουθεί τις οικονομικές, τις ταξικές και τις πολιτισμικές μεταβολές και μορφοποιείται με εκ νέου υποδιαίρεσεις αυτής της τοπικότητας, εκφράζοντας ιδεολογικές αντιπαραθέσεις πόλεων αλλά και συνοικισμών της ίδιας πόλης.³⁶ Στην Κέρκυρα, όπως και σε άλλες πόλεις, από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και βέβαια μετά από το 1922, που αποτελεί το όριο των συστατικών μεταβολών στο αθλητικό περιβάλλον (με εμφανή μαζικοποίηση του θεάματος, με κωδικοποίηση και εξειδίκευση αθλητικών θεσμών και κανόνων, με καθιέρωση αθλητικών διοργανώσεων, με αύξηση του αθλητικού Τύπου και με συστηματοποίηση της γραφειοκρατικής δομής) οι αθλητικοί σύλλογοι μεταλλάσσονται σταθερά σε χώρους όπου η κυρίαρχη κρατική πολιτική συνδιαλέγεται με τα τοπικά αφηγήματα.³⁷ Στους ίδιους χώρους σωματικής άσκησης

36 Στην Κέρκυρα, αυτή η νέα πραγματικότητα εκφράζεται κατά το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα μέσα από τις δράσεις των συλλόγων με διαφορετικούς τρόπους. Ενδεικτικά: το άθλημα του κρίκετ και οι σύλλογοι που το καλλιεργούν αποκλειστικά ή διαθέτουν σχετικά τμήματα και βέβαια οι πολλοί φίλαθλοι που το παρακολουθούν προτάσσουν τη μοναδικότητα της Κέρκυρας σε όλη την Ελλάδα και κατά συνέπεια, υπονοούν μια δυτική παράδοση διαφορετική από αυτήν που κυριαρχεί στο μεγαλύτερο μέρος της χώρας. Από τους ιστορικούς αθλητικούς συλλόγους που συνεχίζουν να λειτουργούν, ο Όμιλος Αντισφαιρίσως παραμένει το προπύργιο μιας πλούσιας αστικής τάξης, ενώ στους χώρους του Κερκυραϊκού Γ.Σ. και του Ναυτικού Αθλητικού Ομίλου Κέρκυρας [Ν.Α.Ο.Κ.], που αποτελεί τη συνέχεια του «Φιλαθλητικού» στον ναυτικό αθλητισμό, οι παλιές αστικές δυνάμεις «παλεύουν» με τους εκπροσώπους των λαϊκών και εργατικών τάξεων που αρχίζουν να διεκδικούν τη συμμετοχή τους στους αθλητικούς χώρους. Τέλος στον χώρο του δημοφιλούς ποδοσφαίρου αναπτύσσονται γύρω από τις ομάδες συνοικιακές και ιδεολογικές αντιπαραθέσεις. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της ποδοσφαιρικής ομάδας του Άρη Κέρκυρας, που έχει παραμείνει στη μνήμη πολλών Κερκυραίων ως ο σύλλογος έκφρασης των αριστέρων της πόλης, αλλά και οι ομάδες του Ολυμπιακού Μαντουκιού και του Όλυμπου Γαρίτσας που αποτελούν μέρος της ταυτότητας των αντίστοιχων συνοικιών της πόλης.

37 Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι στη δεύτερη και στην τρίτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα καταγράφεται μια αξιοσημείωτη κυκλοφορία αθλητικού Τύπου: *Αθλητική, Αθλητική Εβδομάς, Αθλητική Επιθεώρηση, Αθλητική Κυριακή, Αθλητικός Τύπος, Αθλητικός Χρόνος*. Το πρώτο αθλητικό έντυπο είναι η *Ποδηλατική και Αθλητική Επιθεώρησης της Ανατολής* [1898 – 1901],

και ψυχαγωγίας ανακατασκευάζεται ένα νέο παρόν, που επηρεάζει τους αντιληπτικούς μηχανισμούς του παρελθόντος, καθώς και τις προσδοκίες σχετικά με το μέλλον.

Ως εκ τούτου, οι αθλητικές κοινότητες δεν δραστηριοποιούνται μόνο ως οντότητες πολιτικής και ιδεολογικής παραγωγής, αλλά επιπρόσθετα ως πυρήνας γύρω από τον οποίο συσπειρώνονται μέλη που τα ενώνουν κοινές εμπειρίες και αναφορές και τα οποία βιώνουν τη ζωή και τις εγκαταστάσεις των σπορ ως έναν ενδιαμέσο χώρο μεταξύ της αστικής, της τοπικής και της εθνικής ταυτότητας. Οι λέσχες των αθλητικών συλλόγων γίνονται βιωμένοι χώροι, όπως αντίστοιχα είναι η πατρίδα για το έθνος, η πόλη για τους αστούς και η εστία για την οικογένεια.³⁸ Στις εγκαταστάσεις και πρωτίστως στα εντευκτήρια της αθλητικής ζωής συγκροτείται η ομάδα του συλλόγου που βιώνει αυτόν το χώρο ως κοινότητα επικοινωνίας, κοινωνικότητας και ταυτότητας. Αυτή η ομάδα ενδυναμώνει τη συμβολική διάσταση συλλόγων και χώρων, όχι μόνο δια μέσου σωματικών και διαγωνιστικών δραστηριοτήτων, αλλά και δια μέσου τελετών βράβευσης ή μνήμης και εκδηλώσεων διασκέδασης [χοροεσπερίδων, εκδρομών, φιλολογικών απογευμάτων κ.ά.] Εν τέλει οι σύλλογοι αναδεικνύονται σε κοινότητες συλλογικής και πολιτισμικής μνήμης και σε γέφυρα ανάμεσα στην αθλητική κοινότητα και στην ευρύτερη τοπική κοινωνία, υποδεικνύοντας την αντίληψη και την εξιστόρηση του παρελθόντος και στη βάση αυτή την ανακατασκευή του παρόντος.³⁹

το οποίο, ενώ εκδίδεται στο πλαίσιο λειτουργίας του Ποδηλατικού Συλλόγου Αθηνών, παρακολουθεί και σχολιάζει γενικά την αθλητική δράση της εποχής του. Παράλληλα, προς το τέλος της δεκαετίας του '20 [1927] εκπρόσωποι των ναυτικών σπορ διαφωνούν με το σύστημα διοίκησης όλων των κλάδων του αθλητισμού από τον Σ.Ε.Γ.Α.Σ. και προχωρούν στην ίδρυση δύο ομοσπονδιών – μιας για κολύμβηση, υδατοσφαίριση και καταδύσεις και μιας για κωπηλασία και ιστιοπολία Πρόκειται για καινοτομία που ευνόησε την κωδικοποίηση κανόνων, άρθρων, τεχνικών και δραστηριοτήτων: Καταστατικόν και Κανονισμοί Ε.Κ.Ο.Φ., Διέποντες την κολύμβησιν, υδατοσφαίρισιν, καταδύσεις, *Δελτίο 1927-1933*, Ελληνική Κολυμβητική Ομοσπονδία Φιλιάθλων [Ε.Κ.Ο.Φ.] 1934.

38 Για αυτήν τη θεώρηση της αθλητικής ζωής και των χώρων των σπορ: M.G. Phillips, *The field: Truth and fiction in sport history*, Routledge, Λονδίνο 2005, του ίδιου, «Evidence revisited: Interpreting historical materials in sport history», *Rethinking History* 9, 4 [2005], 459-48. Γενικά για τους ανθρώπους και τις διαφορετικές κοινωνικές ομάδες ως παραγωγούς της δικής τους αισθητηριακής γνώσης και της αντίστοιχης προσέγγισης πραγμάτων και αντικειμένων βλ. Γ. Χαμηλάκης *Η αρχαιολογία και οι αισθήσεις: Βίωμα, μνήμη, και συν-κίνηση*, μτφρ. Ν. Κούρκουλος, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα 2015.

39 Για τη ζωή και τις πρακτικές στο εσωτερικό των συλλόγων: Χ. Κουλούρη, ό.π. [1997a], σσ. 209-375.

Αρχειονομία και Διπλωματική: δύο επιστήμες σε αλληλεξάρτηση

Βιχελμίνια Ζάχου

Η Αρχειονομία εμφανίζεται ως αυτόνομη επιστήμη κατά τον 19^ο αιώνα, σε συνάρτηση με τη δημιουργία των μεγάλων Αρχείων για τη συγκέντρωση και διατήρηση των εγγράφων των θεσμικών οργάνων των κρατών του παλιού καθεστώτος, των καταπιεσμένων μοναστηριών και των νοταρίων. Ως εκ τούτου, γεννιέται ως πρακτική δραστηριότητα για τον εντοπισμό αυτών των πηγών, την ταξινόμηση και περιγραφή τους, προκειμένου να τεθούν στη διάθεση των μελετητών. Η πολυπλοκότητα των θεσμικών μορφών που στο πέρασμα των αιώνων έλαβαν τα διάφορα κράτη, οδηγεί στο να συνδέσουμε την ανάλυση των μεθόδων οργάνωσης των σειρών τεκμηρίωσης με τη μελέτη των διαφόρων μορφών διακυβέρνησης και των αρμόδιων αρχών που παρήγαγαν αυτή την τεκμηρίωση.

Κατά τον 16^ο αιώνα προβάλλει η ανάγκη δημιουργίας Αρχειακών Ιδρυμάτων για τη συγκέντρωση συλλογών τεκμηρίων διαφόρων προελεύσεων, αλλά πάντα για κυβερνητικούς σκοπούς και όχι για ιστορική έρευνα. Ήδη από τον Μεσαίωνα βρίσκουμε διατάξεις σχετικές με τη διατήρηση των εγγράφων για διοικητικούς σκοπούς και για τις ανάγκες δημόσιας αρχής. Τα πρώτα έργα (του 17^{ου} αιώνα) που αφιερώθηκαν ειδικά στα αρχεία,¹ αναφέρονται στη διαχείριση εγγράφων κυρίως για νομικούς σκοπούς, αλλά και για «μνήμη», υπαγορεύοντας κριτήρια για τις σειρές τεκμηρίωσης. Την εποχή εκείνη, όμως, και η διατήρηση παλαιότερων αρχείων αποτελεί μέρος μιας κυβερνητικής λειτουργίας, διότι από τα ίδια τα έγγραφα, ανεξάρτητα από την ημερομηνία τους, μπορούν να προκύψουν νομικά αποτελέσματα.

Στη Γαλλία το 1789 δημιουργούνται τα Εθνικά Αρχεία των Παρισίων για τη συγκέντρωση και φύλαξη των αποφάσεων και των εγγράφων.² Στην Ιταλία με την ίδρυση το 1861 του Ενωμένου Ιταλικού Βασιλείου, τα

1 Ενδεικτικά αναφέρουμε τα έργα: Nicolò Giussani, *Methodus archivorum sive modus eadem texendi ac disponendi*, Μιλάνο 1684. Baldassare Bonifacio, *De archivis liber singulari*, Βενετία 1632. Albertino Barisono, *De archivis antiquorum commentarius*, Πάντοβα 1636.

2 A. Brenneke, *Archivistica. Contributo alla teoria ed alla storia archivistica europea*. Testo redatto ed integrato da Wolfgang Leesch, μτφρ. Renato Perrela, Μιλάνο 1968, σ. 215.

αρχεία, ως υλική υπόσταση, παραμένουν στις έδρες τους, δεν παρατηρείται μετακίνηση υλικού και οι προϋπάρχουσες υπηρεσίες φύλαξης ιστορικών αρχείων αναγνωρίζονται ως κρατικές υπηρεσίες.³ Στην Ελλάδα με το νόμο ΙΓ'/2.5.1822 και τη συμπλήρωσή του την 21η Οκτωβρίου 1825 προβλέπεται η διαδικασία για την παραγωγή, τη διαχείριση και διηλεκτή διαφύλαξη των εγγράφων ως αποδεικτικών μέσων.

Οι θεωρητικοί προβληματισμοί σχετικά με την οργάνωση των αρχείων⁴ είναι συνεπώς αναπόσπαστα συνδεδεμένοι με τους πρακτικούς σκοπούς της καθημερινής διαχείρισης της τεκμηρίωσης, δημιουργώντας ωστόσο τις θεμελιώδεις προϋποθέσεις για τα θεωρητικά θεμέλια της αρχειοθέτησης που εφαρμόζονται στις ιστορικές πηγές, τα οποία θα αναπτυχθούν κατά τον 19^ο αιώνα. Οι διευθυντές των Αρχείων του 19^{ου} αιώνα, μέσω της επεξεργασίας οδηγών και καταλόγων και μέσω της ταξινόμησης των εγγράφων, θα επηρεάσουν την εξέλιξη της επιστήμης ξεπροβάλλοντας έμμεσα τη μεθοδολογία από την πράξη. Η μεγάλη αρχειακή αναγέννηση του 19^{ου} αιώνα χαρακτηρίζεται από την οργάνωση των κεντρικών αρχείων, των αρχειακών σπουδών, των εκδόσεων κειμένων.

Η διαχείριση της τεκμηρίωσης του κράτους, καθώς και των τοπικών και εκκλησιαστικών οργάνων για ερευνητικούς λόγους και για λόγους διατήρησης της ιστορικής μνήμης απαιτεί, επίσης, ένα νομικό πλαίσιο και επομένως, εντείνεται το ενδιαφέρον σχετικά με τον προορισμό και την οργάνωση των αρχείων. Από θεωρητική και επιστημονική άποψη, βασικά σημεία για την επιστημονική αυτονομία της Αρχειονομίας είναι οι εκθέσεις των διευθυντών των Κρατικών Αρχείων.⁵ Από τον 20^ο αιώνα αναδύονται περιοδικά Αρχειονομίας,⁶ εντείνονται οι θεωρητικές συζητήσεις πάνω σε αρχειονομικά θέματα σε διεθνές επίπεδο, καθώς και η μελέτη των θεσμών, ιδρύεται η Ένωση Αρχειονόμων και, κυρίως, εισάγεται η

3 A. D' Addario, «La collocazione degli archive nel quadro istituzionale dello Stato unitario. I motivi ottocenteschi di un ricorrente dibattito (1860-1874)», *Rassegna degli Archivi di Stato*, XXXV (1975), σσ. 11-115.

4 «Αρχείο ορίζεται το ακέραιο οργανικό υλικό των αυθόρμητα συσσωρευόμενων και συναθροισμένων εγγράφων πράξεων, εγγράφων, μαρτυριών και τεκμηρίων, ανεξαρτήτως βαρύτητας και συνεπειών και αδιακρίτως χρονολογίας, σχήματος και ύλης (ως υποστρώματος εγγραφής) δια των οποίων αναπτύχθηκε ή/και αναπτύσσεται η πρακτική δραστηριότητα (καθορισμένη από τη δικαιοική φύση και ικανότητα και σύμφωνη με την ιδιότητα) ενός φυσικού ή νομικού προσώπου στο πλαίσιο των δικαιοδοσιών και αρμοδιοτήτων του», Ε. Σπηλιοτόπουλος, *Εγχειρίδιον Διοικητικού Δικαίου*, Αθήνα-Κομοτηνή 1982 (2^η έκδ.), σσ. 137 κ.ε. Βλ. και Μ. Κανελλοπούλου-Μπότη *Αρχεία και Δίκαιο*, Αθήνα 2020.

5 Για παράδειγμα S. Muller, J. A. Feith και R. Fruin διευθυντές των Αρχείων του Βασιλείου του Utrecht, Groninga και Middelburg.

6 S. Muller - J. A. Feith - R. Fruin, *Ordinamento e inventario degli archivi*, ελεύθερη μτφρ. των G. Monelli και G. Vittani, Τορίνο 1908 [αρχ. τίτ. *Handleiding voor het ordenen en beschrijven van Archiven*, Groningen 1898].

διδασκαλία της Αρχειονομίας στα πανεπιστήμια.⁷ Σε όλα αυτά διαφαίνεται η αρχή του «σεβασμού των πηγών» που αποτελεί τη βάση ταξινόμησης των εγγράφων σύμφωνα με την ιστορική μέθοδο.

Απ' την άλλη πλευρά, η γένεση, για πρακτικούς και νομικούς σκοπούς, της διπλωματικής⁸ είναι πολύ παλαιότερη, ενώ ως επιστήμη, ξεκινώντας από το έργο του Mabillon, αναγνωρίζει την ενότητα της προέλευσης της λατινικής γραφής. Ο βενεδικτίνος μοναχός Jean Mabillon (1632-1707), που είχε τη διεύθυνση της έκδοσης των *Acta Sanctorum ordinis S. Benedicti*, ανέλαβε να ελέγξει τα συμπεράσματα του Papenbroeck ο οποίος αμφισβητούσε τη γνησιότητα μεγάλου αριθμού εγγράφων των μοναστηριακών αρχείων, ιδιαίτερα των διπλωμάτων των Μεροβιγγείων βασιλέων υπέρ των μονών. Η εργασία αυτή, καθώς δεν υπήρξε μεθοδολογικά ορθή και στηρίχθηκε σε σχετικά περιορισμένο αρχειακό υλικό, κατέληξε σε υπερβολικά συμπεράσματα. Τα συμπεράσματα του Papenbroeck έπλητταν ιδιαίτερα το μοναχικό τάγμα των Βενεδικτίνων, καθώς αμφισβητούσαν τη γνησιότητα εγγράφων που παραχωρούσαν στο τάγμα δωρεές και προνόμια, ιδιαίτερα των περίφημων μοναστηριών του Saint-Denis και του Saint-Germain.

Μετά από εξαετή αυστηρά επιστημονική εργασία σε μοναστηριακά αρχεία της Γαλλίας, της Ιταλίας και της Γερμανίας, ο Mabillon παρουσίασε το έργο *De re diplomatica libri sex* (Α' έκδοση Παρίσι 1681), όπου γίνεται πλήρης ανασκευή των απόψεων του Papenbroeck, ο οποίος, προς τιμήν του, παραδέχθηκε την ορθότητά του⁹. Στο έργο αυτό, για την εκπόνηση του οποίου έγινε χρήση μεγάλου αριθμού εγγράφων, εφαρμόστηκε

7 E. Lodolini, *Lineamenti di storia dell'archivistica italiana. Dalle origini alla metà del secolo XX*, Ρώμη 1991. E. Casanova, *Archivistica*, Ρώμη 1928 (ανατ. Τορίνο 1966).

8 Για την εξέλιξη της λατινικής παλαιογραφίας ως επιστήμης βλέπε: Β. Ζάχου, *Εισαγωγή στη Λατινική Παλαιογραφία*, Αθήνα 2016. Επίσης, L. Traube, «Geschichte der Paläographie», *Vorlesungen und abhandlungen herausgegeben von Franz Boll*, I, Μόναχο 1909, σσ. 1-80. J. Mabillon, *De re diplomatic libri sex*, Παρίσι 1681. P. Lehmann, «Einteilung und Datierung nach Jahrhunderten», *Aus der Geisteswelt des Mittelalters (Festschrift M. Grabmann)* 1935, σσ. 35-51. J. Vezin, «Le catalogue des mss. Datés. Etat des volumes parus», *Scriptorium*, 32 (1978), σσ. 287-290. Ch. Samarn – R. Marichal (επιμ.), *Catalogue des manuscrits en écriture latine, portant des indications de date, de lieu ou de copiste*, I, Παρίσι 1959. J. Lemaire, *Introduction à la Codicologie*, Louvain – la – Neuve 1989.

9 O P. D. Papenbroeck έγραφε στον Dom Mabillon: «Initio quidem lectionis, fateor, patiebar humanum aliquid: sed mox ita me rapuit ex utilissimo, solidissimeque tractato argumento proveniens oblectatio, et gratus emicantis ubique veritatis fulgor, cum admiratione tot rerum hactenus mihi ignotarum, ut continere me non potuerim, quin reperti boni participem statim facerem socium meum patrem Baertium. Tu, porro, quoties res tulerit, audacter testare, quam totus in tuam sententiam iverim, meque, ut facis, perge diligere, qui quod doctus non sum, doceri saltem cupio». Και ο Dom Mabillon με σεμνότητα του έγραφε: «Malim esse modestissimae epistolae auctor quam cuiusvis operas vanus ostentator. Tu vero, vir piissime, Deum precare, ut qui Tui in Actis Sanctorum illustrandis imitators sumus, etiam in consectanda Christiana humilitate socii esse mereamur».

αναλυτική επιστημονική μεθοδολογία, κατηγοριοποίηση και μεθοδική εξέταση των επιμέρους στοιχείων των εγγράφων, όπως της γραφικής ύλης, της μελάνης, της γραφής, της στίξης, της γλώσσας, των εκφράσεων, των σφραγίδων, των επιγραφών και των χρονολογικών ενδείξεων.

Το έργο του Mabillon, που αναφέρεται σε έγγραφα μέχρι το 13^ο αι., έδωσε μεγάλη ώθηση στην περαιτέρω ανάπτυξη της διπλωματικής, καθώς οδήγησε λόγιους της Γαλλίας και άλλων χωρών, ιδιαίτερα γερμανόφωνων, στην ενασχόληση με τη νέα αυτή επιστήμη και στην δημοσίευση σχετικών έργων. Ο Scipione Maffei με το έργο του *Istoria diplomatica* (Mantova 1727) εστίαζε στην προέλευση της λατινικής γραφής.¹⁰ Σταθμός στις εξελίξεις αυτές αποτελεί το έργο των δύο Γάλλων βενεδικτίνων μοναχών R. P. Tassin και CH. F. Toussaint *Nouveau traité diplomatique*, σε έξι τόμους (Παρίσι 1750-1765), οι οποίοι κατόρθωσαν να διατυπώσουν για πρώτη φορά την «κριτική ιστορία του ήθους, των τύπων και των συνηθειών των παπικών γραμμάτων και βουλών ανά τους αιώνες», διακρίνοντας τα κριτήρια των εγγράφων σε *εξωτερικά* (γραφική ύλη, διαστάσεις, γραμμογράφηση, εικονογραφικά στοιχεία, γραφή, σφραγίδες) και *εσωτερικά* (γλωσσική μορφή, διάταξη περιεχομένου), μια διάκριση την οποία ακολουθεί έκτοτε η διπλωματική. Συναφή έργα εκδόθηκαν και σε άλλες χώρες της Ευρώπης, όπως στην Αγγλία, όπου ο Thomas Madox έγραψε τα έργα *Formulare Anglicanum* (1702) και *History and Antiquities of the Exchequer* (1712). Ένας από τους καρπούς των εξελίξεων αυτών υπήρξε η κατάρρευση το 1824 του προγράμματος έκδοσης των *Monumenta Germaniae Historica*. Στο πλαίσιο των συναφών εκδοτικών εργασιών, παράλληλα με τις προσπάθειες έκδοσης εγγράφων *in extenso*, αναλαμβάνεται και η έκδοση καταλόγων αρχειακών εγγράφων (*regesta*), ενώ το έργο, που συνεχίζεται, διατίθεται σήμερα και σε ηλεκτρονική μορφή (<http://www.mgh.de>). Ο Angelo Fumagalli δημοσίευσε το 1802 το έργο του *Istituzioni diplomatiche*, αξιοποιώντας επίσης τη συμβολή του Ludovico Antonio Muratori στις παλαιογραφικές μελέτες.

Η διπλωματική ανάλυση του εγγράφου συνδέεται με το πώς δημιουργήθηκε το έγγραφο, με τη βούληση που εκφράστηκε, με τη νομική πράξη και με τον τύπο με τον οποίο αυτή η πράξη εκδηλώνεται, δηλ. με τα χαρακτηριστικά του εγγράφου με το οποίο εκπροσωπείται η πράξη.

Ο ορισμός του εγγράφου από τον C. Paoli¹¹ ως γραπτή μαρτυρία ενός γεγονότος νομικής φύσεως που έχει συνταχθεί σύμφωνα με καθορισμένο τύπο, ο οποίος δίνει αποδεικτική ισχύ σε αυτή, διευρύνθηκε με τον R.-

10 Σύμφωνα μ' αυτόν πρόκειται για τη ρωμαϊκή γραφή που κατά την εξελικτική της πορεία έλαβε διάφορους τύπους.

11 C. Paoli, *Diplomatica*, νέα έκδ. G.C. Bascapè, Sansoni, Φλωρεντία 1942 (ανατ. 1969), σ. 18.

H. Bautier, σύμφωνα με τον οποίο πεδίο της επιστήμης αυτής δεν είναι μόνο τα διπλώματα, τα *privilegi*, τα *mandati* και οι νοταριακές πράξεις, αλλά ολόκληρο το ποικίλο φάσμα των προπαρασκευαστικών πράξεων των νομικών εγγράφων (π.χ. αιτήσεις, απογραφές αγαθών κτλ.). Στην πραγματικότητα, η πολλαπλότητα των εγγράφων από το Μεσαίωνα στη νεότερη εποχή απέδειξε ότι το έγγραφο έχασε κατά πολύ την τυπική συμβολική αξία του και έγινε διαμεσολαβητής και απόδειξη εννόμων σχέσεων.¹²

Η διπλωματική επεξεργάζεται το περιεχόμενο του εγγράφου και τους τυπικούς κανόνες που διέπουν τη νομιμότητά του. Το ζήτημα των λειτουργιών του εγγράφου, είτε αυτό είναι αποδεικτικό τετελεσμένων πράξεων με αναφορά στο παρελθόν είτε ενδεικτικό διάθεσης του δημιουργού με αναφορά στο μέλλον,¹³ αφορά στους λόγους ύπαρξής του, στον ρόλο που διαδραματίζει σε οικονομικο-κοινωνικό πλαίσιο καθώς και στις θέσεις του στο πλαίσιο της νομικής διάταξης και ιδιαίτερα στο περιβάλλον της νομικής πρακτικής. Αλλά οι όροι *διάταξη*, *πρακτική* και *τεκμηρίωση* είναι έννοιες που παραπέμπουν υποχρεωτικά σε ανθρώπους που ζουν, κινούνται και δρουν μέσα σε ένα περιβάλλον που χαρακτηρίζεται από αυτές.

Κατά τον 19^ο αιώνα, ενώ οι αρχειονόμοι ανακτούν τα έγγραφα και ταξινομούν εκ νέου τις πηγές, οι διπλωματιστές αναλύουν και μελετούν τα έγγραφα με αποκλειστικά επιστημονικό σκοπό, δεδομένου ότι η πρακτική τους αξία ως πηγή δικαίου παύει να υφίσταται μετά την ουσιαστική μετατροπή των θεσμών που ακολούθησε τη Γαλλική Επανάσταση, η οποία επηρέασε σημαντικά και τη νομική εξέλιξη στην Ευρώπη.

Με την ευκολότερη πρόσβαση και με την έκδοση των εγγράφων που

12 A. Petrucci, *I percorsi della stampa: da Gutenberg all' «Encyclopédie»*, στο *La memoria del sapere. Forme di conservazione e strutture organizzative dall' antichità a oggi*, Laterza, Ρώμη-Μπάρι 1988, σσ. 139-164.

13 H. Brunner, *Zur Rechtsgeschichte der römischen und germanischen Urkunde*, Βερολίνο 1880 (ανατ. Aalen 1961). F. Brandileone, *Le così dette clausole al portatore nei documenti medievali italiani* (del 1903), *Origine e significato della "traditio chartae"* (del 1907), *Le così dette clausole al portatore nelle carte di alienazione degli immobili* (s.d.), *Nota preliminare sull'origine della "stantia" o "convenientia"* (del 1923), *La "stipulatio" nell'età imperiale romana e durante il medioevo* (del 1928), στο Brandileone, *Scritti di storia del diritto privato italiano*, επιμ. G. Ermini, II, Μπολόνια 1931, σσ. 89-146, 59-87, 213-277, 407-418, 419-528. L. Schiaparelli, *Note diplomatiche sulle carte longobarde*. III: *La formula "post traditam (chartam)"*. IV: *La formula "post traditam (chartam)" e la "traditio chartae ad proprium" del Chartularium Langobardicum* (del 1933). V: *La formula "sub stipulatione et sponse interposita"* (del 1934), στο Schiaparelli, *Note di diplomatica (1896-1934)*, επιμ. A. Pratesi, Τορίνο 1972, σσ. 248-301. H. Steinacker, *"Traditio chartae" und "traditio per chartam", ein Kontinuitätsproblem*, "Archiv für Diplomatik", 5-6 (1959-1960), σσ. 1-72. G. Costamagna, *L'alto Medioevo*, στο M. Amelotti-G. Costamagna, *Alle origini del notariato italiano*, Ρώμη 1975 (Studi storici sul notariato italiano, 2).

καθορίζουν την ευρύτερη κυκλοφορία των πληροφοριών στην περιορισμένη, αλλά μορφωμένη ευρωπαϊκή επιστημονική κοινότητα, οι μελέτες της παλαιογραφίας και της διπλωματικής αναπτύσσονται ευρέως. Σημαντικό γεγονός στον τομέα της διεύρυνσης της μελέτης και της έκδοσης εγγράφων υπήρξε η ίδρυση στο Παρίσι το 1821 της *École des Chartes*. Στα μέσα του 19^{ου} αι. εισάγεται η διδασκαλία της παλαιογραφίας και διπλωματικής στα μεγάλα πανεπιστήμια της Αυστρίας και της Γερμανίας. Το 1842 ιδρύθηκε η Σχολή Παλαιογραφίας, Αρχειονομίας και Διπλωματικής στο Αρχείο του Μιλάνου (το οποίο ανήκε τότε στο αυτρο-ουγγαρικό κράτος), όπου σπούδασε ο Sichel,¹⁴ ο οποίος είχε επίσης σπουδάσει στην *Ecole des Chartes* στο Παρίσι. Στη συνέχεια ιδρύονται παρόμοιες σχολές και στα Αρχεία άλλων πόλεων.

Συστήνονται λοιπόν παντού οργανώσεις και εταιρείες μελετών της εθνικής ιστορίας και δημοσιεύονται περιοδικά και δελτία στα οποία υπάρχουν μεταγραφές εγγράφων καθώς και άρθρα ερευνητών και τοπικών μελετητών. Αναδύονται ερευνητές όπως ο Cesare Lupi στο Πανεπιστήμιο της Πίζας, ο Andrea Gloria στο Πανεπιστήμιο της Πάντοβα, ο Cesare Paoli στο Ινστιτούτο Ανωτάτων Σπουδών της Φλωρεντίας. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν ο Luigi Schiaparelli (1871-1934), μαθητής του Ludwig Traube στο Μόναχο και ο F. Kehr, ο οποίος δίδαξε από το 1903 στο Ινστιτούτο Ανωτάτων Σπουδών της Φλωρεντίας και είναι γνωστός για τη συλλογή των παπικών βουλών, τα Διπλώματα των βασιλέων της Ιταλίας (*Diplomi dei re d'Italia*) και τον Διπλωματικό Κώδικα της Λογγοβαρδίας (*Codice diplomatico longobardo*)· για το κριτικό του πνεύμα και την πολύ αυστηρή μέθοδο τοποθετείται στο ίδιο επίπεδο με τους επικεφαλής των γερμανικών, αγγλικών και γαλλικών σχολών.

Μέσω της διδασκαλίας του Theodor von Sichel, του Julius von Fricker και του Heinrich Brunner, οι μελετητές όλων των ευρωπαϊκών σχολών Αρχειονομίας, Παλαιογραφίας, Διπλωματικής απέκτησαν ένα θεμελιώδες εργαλείο έρευνας, τη λεγόμενη «επιστημονική μέθοδο». Οι ερευνητές με την έκδοση εγγράφων και με θεωρητικές σκέψεις, συμβάλλουν στη βελτίωση της μεθοδολογίας για τη φιλολογική και ιστορικο-νομική ανάλυση των μεσαιωνικών εγγράφων. Ωστόσο, στα χρόνια που ακολούθησαν τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η επιστήμη της Διπλωματικής υφίσταται κρίση. Ο Armando Petrucci¹⁵, σε ένα άρθρο του το 1963, εξέτασε τα κεί-

14 Ο Theodor von Sichel (Aken, 18 Δεκεμβρίου 1826 – Merano, 21 Απριλίου 1908) ήταν ένα γερμανός διπλωματιστής, ο οποίος εισήγαγε τη μέθοδο της σύγκρισης των γραφών και των διαφόρων τυπολογιών στο περιβάλλον μιας καγκελαρίας. Μεταξύ των έργων του ξεχωρίζει το *Beiträge zur Diplomatie*.

15 A. Petrucci, «Diplomatica vecchia e nuova», *Studi medievali*, serie terza, IV, fasc. II (1963),

μενα των δύο διαλέξεων, του Heinrich Fichtenau¹⁶ και του Robert-Henry Bautier¹⁷, σχετικά με την κατάσταση των διπλωματικών σπουδών και το μέλλον τους. Θεώρησε λοιπόν ότι πρόκειται για μία κρίση που θα μπορούσε να επιλυθεί θετικά με την επέκταση της χρονολογικής περιόδου και του γεωγραφικού εύρους των ορίων του κλάδου και με την ενσωμάτωση της μελέτης των διοικητικών εγγράφων, με την ευρεία έννοια, δηλαδή όλων των “*pièces d’ archives*”.¹⁸ Ο Bautier, όπως και ο Giorgio Cencetti,¹⁹ γνώριζε σαφώς τη σχέση μεταξύ ενός αρχειακού υλικού και των εγγράφων που αποτελούν μέρος του, και εντάσσει τη νομική πράξη στο πλαίσιο μιας γραφειοκρατικής διαδικασίας.

Ας δούμε λοιπόν ποια είναι η αλληλεπίδραση της διπλωματικής και της αρχειονομίας στην οργάνωση των πηγών. Το αρχείο, είτε ως απλή κατάθεση, είτε με την κύρια έννοια του όρου ως το σύνολο εγγράφων που παράγονται ή αποκτώνται από έναν οργανισμό κατά την άσκηση των καθηκόντων του, συνδέεται με όλα τα ζητήματα ιστορικής και νομικο-διοικητικής φύσης, καθώς και της παράδοσης και σωστής διατήρησης που απορρέουν από αυτό. Η παράδοση του μεσαιωνικού εγγράφου που για τους διπλωματιστές τείνει να συνδέει περισσότερο το αρχείο με τον φυσικό χώρο όπου φυλάσσονται τα έγγραφα, και η πιθανή μονιμότητα του *ius archive* ή της αρχής της αδιάκοπης φύλαξης την οποία υποστηρίζουν θερμά οι Άγγλοι αρχειονόμοι, δεν πρέπει να οδηγούν στην παράβλεψη των προβληματισμών σχετικά με τα καθήκοντα των καγκελαριών-γραφείων και τον ρόλο τους στο θεσμικό όργανο, όπως αυτά καθορίζονται από τα κριτήρια για τη δημιουργία σειράς μητρώων και φακέλων, από την εμπειρική σύσταση των αρχειακών μονάδων, από πρακτικές και εννοιολογικές προσπάθειες για τη διαχείριση της τεκμηρίωσης και από την επαναχρησιμοποίηση των ίδιων εγγράφων για νέους διοικητικούς σκοπούς.²⁰

Η ίδρυση του Αρχείου από ένα θεσμικό όργανο και η συγκέντρωση των αρχειακών πηγών σε ένα Αρχείο, είτε συνέβη για πολιτικούς και θεσμικούς λόγους κυρίως μεταξύ 16^{ου} και 18^{ου} αι., είτε από το 19^ο αι. για επιστημονικούς και πολιτικούς λόγους, αποτελούν στοιχεία πολιτικής

σσ. 785-798.

16 H. Fichtenau, «La situation actuelle des études de diplomatie en Autriche», *Bibliothèque de l'École des Chartes*, CXIX (1961), σσ. 5-20.

17 R. H. Bautier, «Leçon d'ouverture du cours de diplomatie à l'École des Chartes», *Bibliothèque de l'École des Chartes*, CXIX (1961), σσ. 194-225.

18 A. Petrucci, *Diplomatica* (ό.π.), σσ. 785, 797.

19 A. Pratesi, «Diplomatica in crisi?», *Miscellanea in memoria di Giorgio Concetti*, Torino 1973, σσ. 443-455. Του ιδίου, «Tra carte e notai. Saggi di diplomatica dal 1951 al 1991», *Miscellanea della Società romana di storia patria*, XXXV, Πώμη 1992, σσ. 83-93.

20 F. Valenti, *Scritti e lezioni di archivistica, diplomatica e storia istituzionale*, επιμ. D. Grana, Πώμη 2000 (Pubblicazioni degli Archivi di Stato, Saggi, 57), σσ. 3-16.

και διοικητικής σημασίας και, κατά συνέπεια, ιστορικού και πολιτιστικού ενδιαφέροντος.

Αν αντικείμενο της διπλωματικής είναι η μελέτη της γένεσης και της μορφής των εγγράφων, αντικείμενο της αρχειονομίας είναι η διαδικασία δημιουργίας του αρχείου (το οποίο νοείται ως δέσμη εγγράφων) κάθε οργανισμού και της παράδοσης αυτού του αρχικού πυρήνα εγγράφων μέχρι την τελική διαμόρφωσή του.

Η μελέτη κάθε αρχείου προϋποθέτει τη διπλωματική ανάλυση των εγγράφων που το συνθέτουν. Τόσο αυτοί που μελετούν τα μεμονωμένα νομικά έγγραφα, όσο και εκείνοι που μελετούν τις αρχειακές πηγές στη σύνθετη διαδικασία διαμόρφωσης και παράδοσής τους, ανασυνθέτουν τη θεσμική ιστορία και τη νομικο-διοικητική κουλτούρα που αποτελούν τη βάση της παραγωγής εγγράφων. Η νομική και διοικητική κουλτούρα είναι φυσικά μία ιδιαίτερη πτυχή μιας ευρύτερης ιστορικής και πολιτισμικής διάστασης.

Ο 19^{ος} αιώνας αρχικά χαρακτηρίζεται από τον ρομαντισμό που στην Ιταλία και στη Γερμανία εκφράζεται ως ένα πολιτικό αίτημα και μια επιθυμία για εθνική ανεξαρτησία, και στη συνέχεια, από τη γενική ανάπτυξη των ιστορικών μελετών που αλληλοσυνδέεται με την πρόοδο των παλαιογραφικών και διπλωματικών σπουδών και την ισχυρή διάδοση των πηγών μέσω συστηματικών εκδόσεων των εγγράφων. Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα και ιδιαίτερα από τις αρχές του 20^{ου}, μετά τη δημιουργία των μεγάλων Αρχείων και την εμφάνιση των νέων αιτημάτων της ιστορικής έρευνας, η αρχειονομία παρουσιάζεται ως αυτόνομη επιστήμη. Ο ιστορικός του 20^{ου} αιώνα, στην προσπάθειά του να ανακατασκευάσει και να ερμηνεύσει τα γεγονότα, μελετά τα έγγραφα (τα οποία τώρα περιλαμβάνουν και φωτογραφίες και αργότερα κινηματογραφικές ταινίες, ηχητικά και οπτικοακουστικά αρχεία), αλλά για να τα κατανοήσει καλύτερα, κάνει χρήση και μη-αρχειακών πηγών και με τη συμβολή άλλων επιστημών προσπαθεί να δώσει νέες προοπτικές στην έρευνα.

Η εξέλιξη της ιστορικής κριτικής έχει οδηγήσει σε μεγαλύτερη δυσπιστία ως προς την αντικειμενικότητα των αρχειακών εγγράφων και αυτό έχει επηρεάσει μια σαφέστερη διάκριση ανάμεσα στην ευρυμάθεια και την ιστοριογραφία, η οποία τείνει, σε κάποιο βαθμό, να ευνοεί την ερμηνεία και να υποβαθμίζει τη γνώση, ενώ είναι απαραίτητη η ισορροπία μεταξύ αυτών των δύο πτυχών.²¹ Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε, πέρα από τις παραδοσιακές βοηθητικές επιστήμες της ιστορίας, δηλ.

21 E. Sestan, *L'erudizione storica in Italia*, in *Cinquant'anni di vita intellettuale italiana, 1896-1946*, II, Νάπολι 1950, σσ. 477-511.

την παλαιογραφία και τη διπλωματική,²² ότι σημαντικό ρόλο παίζει και η αρχειονομία. Όμως, η εξέταση του αρχειακού υλικού εξαρτάται από την υπόστασή του. Εκτός από την πτυχή της πρακτικής διαχείρισης των αρχείων, όπου συνδέεται η θεμελιώδης λειτουργία²³ της αξιολόγησής τους, ο βασικός πυρήνας της αρχειονομίας, δηλαδή η αναδιάταξη των εγγράφων, έχει ως αντικείμενο τη διπλωματική και ιστορική έρευνα σχετικά με την κατάρτιση και παράδοση των πηγών και, στο πλαίσιο αυτό, διαθέτει έναν αυτόνομο και συγκεκριμένο τομέα έρευνας. Όσον αφορά στην επεξεργασία ερευνητικών εργαλείων, δηλαδή τη διαδικασία που επιτρέπει στους ιστορικούς την έρευνα και την κριτική χρήση των εγγράφων, η αρχειονομία γίνεται μέρος των βοηθητικών κλάδων της ιστορίας.²⁴

Είναι προφανές ότι με την πάροδο του χρόνου αυξάνεται προοδευτικά η ποσότητα εγγράφων διοικητικής τεκμηρίωσης σε σύγκριση με τα επίσημα νομικά έγγραφα που αποτελούν το υψηλότερο ποσοστό μεσαιωνικών εγγράφων.²⁵ Δεν είναι τυχαίο ότι η έννοια του εγγράφου, σύμφωνα με τη διπλωματική,²⁶ διευρύνεται για τους αρχειονόμους σε κάθε έγγραφο που έχει γίνει μέρος της γραφειοκρατικής ή δικαστικής διαδικασίας και, ως εκ τούτου, φυλάσσεται σε κάποιο αρχείο. Από τον 19^ο αιώνα η καταχώρηση του πρωτοκόλλου παρέχει νομική ισχύ στην επιστολή που εστάλη ή παρελήφθη, καθώς και σε κάθε συνημμένο και το ίδιο το πρωτόκολλο μητρώου είναι αποδεικτικό στοιχείο στο δικαστήριο.

Σταδιακά θεωρείται αρχείο, ανεξάρτητα από το ειδικό νομικό καθεστώς, κάθε είδους μαρτυρία που αποκτάται στο αρχείο και οι έννοιες του εγγράφου και του αρχείου επεκτείνονται στα αρχεία των οικογενειών και των προσωπικών αρχείων, καθώς και στα αρχεία των ιδρυμάτων και των ιδιωτικών αρχείων (τράπεζες, βιομηχανίες, πολιτικά κόμματα, συνδικαλιστικές οργανώσεις κ.λπ.).

Ο αρχειονόμος που αναδιατάσσει ένα αρχειακό υλικό και πρέπει να ανακατασκευάσει την προέλευσή του, την αρχική του δομή και τυχόν μεταγενέστερες τροποποιήσεις, ανατρέχει στην ανάλυση των αρχειακών υπογραφών, αν υπάρχουν βέβαια, αλλά και στη διπλωματική ανάλυση

22 A. Ghignoli, «La definizione dei principi e le metodologie diplomatiche: innovazioni ed eredità», *Annali della Facoltà di lettere e filosofia dell'Università di Siena*, XII, 1991, σσ. 39-53. G. Nicolaj, «Sentieri di diplomatica», *Archivio storico italiano*, CXLIV (1986), σσ. 305-331.

23 R. H. Bautier, *Les Archives, in L'Histoire et ses méthodes*, Παρίσι 1961, σ. 1138.

24 F. Valenti, *Nozioni di base per un'archivistica come euristica delle fonti documentarie*, στο F. Valenti, *Scritti e lezioni di archivistica, diplomatica e storia istituzionale*, επιμ. D. Grana, Ρώμη, Ministero per i beni e le attività culturali - Ufficio centrale per i beni archivistici, 2000 (Pubblicazioni degli Archivi di Stato. Saggi, 57), σσ. 142-143.

25 Ό.π., «Riflessioni sulla natura e struttura degli archivi», *Rassegna degli Archivi di Stato*, XLI (1981), σσ. 9-37

26 C. Paoli, *Diplomatica. Nuova edizione aggiornata da G. C. Bascapé*, Φλωρεντία 1942, σ. 18.

των εγγράφων για τον προσδιορισμό της ημερομηνίας, του περιεχομένου, του αποστολέα (δημιουργού) και του παραλήπτη (αποδέκτη), ομοιογενών τύπων εγγράφων από τυπική άποψη και ούτω καθεξής. Αν για παράδειγμα βρεθούν πανομοιότυπα μεσαιωνικών εγγράφων σε ένα αρχείο που αναδιοργανώθηκε τον 18^ο αιώνα, πρέπει να τους δοθεί μια ημερομηνία και να γίνει κατανοητός ο λόγος της παρουσίας τους στον χώρο αυτό. Τα έντυπα των νομοθετικών πράξεων, των διαταγμάτων, των δικαστικών αποφάσεων έχουν νομική σημασία, αλλά και συμβολική αξία: το να δικάζουμε στο όνομα του ηγεμόνα ή στο όνομα του λαού συναπάγεται ένα διαφορετικό σύστημα αξιών· το γεγονός ότι ο βασιλιάς «κυρώνει και εκδίδει» (*sanctio positiva et negativa*), ενώ ο πρόεδρος της δημοκρατίας «εκδίδει», αλλά δεν επιβάλλει κυρώσεις, αντικατοπτρίζει προφανώς μια διαφορετική σχέση μεταξύ του αρχηγού του κράτους με το κοινοβούλιο και την κυβέρνηση.

Από διπλωματική και αρχειακή άποψη, η εξακρίβωση της ταυτότητας των προσώπων που εμπλέκονται στην παραγωγή εγγράφων, που βρίσκονται πίσω από έναν πάπυρο ή μια περγαμηνή ή ακόμη και πίσω από έναν υπολογιστή, δηλαδή του δημιουργού, του αποδέκτη και του συντάκτη, όποια κι αν είναι η φύση τους, είναι ένα στοιχείο πρωταρχικής σημασίας τόσο για την ταυτοποίηση του αρχείου, τον προσδιορισμό της σειράς και της σύστασης των φακέλων, όσο και για την ανασυγκρότηση των γραφειοκρατικών πρακτικών που παράγονται. Παρόμοια με ό,τι συμβαίνει για τον δημιουργό, η ταυτοποίηση του αποδέκτη γίνεται σημαντική εάν συνδεθεί με τη φύση του εγγράφου και με το γεγονός ότι αυτό είναι ένα πρωτότυπο ή ένα αντίγραφο. Για την ανακατασκευή μιας σειράς από τυπικές νομικές πράξεις, όλες της ίδιας φύσης – υπουργικές αποφάσεις, ποινικές ή αστικές αποφάσεις, διαθήκες κ.α. – είναι κατ' αρχήν καθοριστικό να γνωρίζουμε τον δημιουργό. Στη συνέχεια, στην περίπτωση μιας τέτοιας σειράς είναι ενδιαφέρον να μελετήσουμε και τους αποδέκτες και το περιεχόμενο μεμονωμένων πράξεων με σκοπό την ιστορική έρευνα, για παράδειγμα όταν πρόκειται για έγγραφα που έχουν αναληφθεί στο πλαίσιο εκτέλεσης μιας λειτουργίας που δεν γνωρίζουμε ή που δεν είναι απολύτως σαφής. Ο αποστολέας/δημιουργός και ο αποδέκτης είναι τα πρόσωπα του εγγράφου και πρέπει να αντιπροσωπεύονται στο έγγραφο μέσα από τύπους και νομικές σκοπιμότητες. Στην πραγματικότητα, η παραγωγή και ο σχεδιασμός του εγγράφου, είναι συχνά ζητούμενο του αποδέκτη, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση ενός εγγράφου αγοραπωλησίας γαιών, όπου ο αποστολέας είναι ο πωλητής και αποδέκτης ο αγοραστής.

Για τους σκοπούς της ιστορικής έρευνας, τα αρχεία του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα, τόσο πλούσια σε τεκμηρίωση, χωρίζονται σε αρχεία για γενικές υποθέσεις και σε εκείνα για ειδικές και αποτελούν ένα εξαιρετικά σημαντικό σύνολο πηγών. Ο ιστορικός ενδιαφέρεται κυρίως για την ανασυγκρότηση των διαδικασιών λήψης αποφάσεων - ιδιαίτερα πολύπλοκη στη σύγχρονη εποχή - για την ποσοτική ανάλυση των επαναλαμβανόμενων δεδομένων και γενικότερα για τη μελέτη δημόσιων ή ιδιωτικών αρχειακών εγγράφων.

Η αναδιοργάνωση των αρχείων σύμφωνα με τη διπλωματική μέθοδο επιτρέπει στον μελετητή να αξιολογήσει κριτικά τα έγγραφα στο θεσμικό και πολιτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο παρήχθησαν, λαμβάνοντας επίσημης υπόψη το χάσμα μεταξύ νομοθεσίας και διοικητικής πρακτικής, καθώς και την καταστροφή ή διασπορά των εγγράφων και, συνεπώς, και το βάρος που έρχονται να αναλάβουν τα σωζόμενα έγγραφα σε σχέση με τα διαπιστωμένα κενά· εξ ου και η σημασία που αποδίδουν οι αρχειονόμοι στην αναδιοργάνωση των αρχείων και στη σύγκριση μεταξύ των λειτουργιών ενός θεσμικού οργάνου και της υπολειπόμενης τεκμηρίωσης που έχει ληφθεί.

Ακόμα και σε ένα σύγχρονο αρχείο που αποτελείται ουσιαστικά από φακέλους και μητρώα, η επεξεργασία των εγγράφων περιλαμβάνει την αξιολόγηση επιμέρους εγγράφων, καθώς και τη διαρθρωτική ανάλυση του αρχείου και τον προσδιορισμό των κριτηρίων για την οργάνωση και ταξινόμηση των φακέλων. Αντίθετα, ένα καλά οργανωμένο αρχείο σε φακέλους ανά κατηγορίες μπορεί να οδηγήσει στην ιδέα της πολιτικο-θεσμικής συνέχειας, ενώ η ανάλυση των εγγράφων καθιστά δυνατή την κατανόηση των μετατροπών που πραγματοποιήθηκαν.

Ένα ευρετήριο ταξινομικών δελτίων με πολλαπλή διασύνδεση των στοιχείων τους, τοπική, χρονική, ποιοτική είναι ένα συνθετικό έργο. Ο αρχειονόμος δεν θα πρέπει να περιγράψει μεμονωμένα έγγραφα σύμφωνα με τη διάταξη που τους έχει δοθεί στα ράφια, αλλά επιστρατεύοντας τις γνώσεις του στη διπλωματική επεξεργασία, θα επιδιώξει να τα συγκεντρώσει σε ομάδες ή τουλάχιστον να καταστήσει εμφανείς τους δεσμούς που τα συνδέουν μεταξύ τους. Δεν θα απαριθμεί μόνο και θα περιγράφει αλλά και θα ερμηνεύει. Δεν θα καλύπτει μόνο μια πρακτική ανάγκη αλλά και μια επιστημονική.²⁷ Το Αρχείο είναι ένας χώρος συνάντησης αρχειονόμου, διπλωματιστή, παλαιογράφου και ιστορικού.

Η δυσκολία της αναδίφησης μεγάλων όγκων αρχειακού υλικού γεννά

27 Encyclopédie de la Pléiade, *Ιστορία και μέθοδοί της*, Διευθ. Charles Samaran, τ. Γ' *Διατήρηση και παρουσίαση τών μαρτυριών*, μτφρ. Παν. Αναστασόπουλου, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, 1987, σ. 185.

την ανάγκη για λεπτομερέστερη ευρετηρίαση. Κάτι τέτοιο μπορεί να επιτευχθεί με τη βαθύτερη γνώση του αρχειακού υλικού και με τον προσδιορισμό της τυπολογίας του. Ο βαθμός που θα φθάσει η ταξινόμηση και η ευρετηρίαση μπορεί να είναι ανάλογος της ποσότητας και της ποιότητας των πληροφοριών που μπορούν να αντληθούν. Στο *Δελτίο Ειδικού Ευρετηρίου*, το οποίο αποτελεί την ταυτότητα του αρχείου ή της συλλογής, αναφέρονται όλα εκείνα τα στοιχεία που συνθέτουν την ιστορία του, π.χ. ποιος το παρήγαγε, ποιος το παρέδωσε, ποια είναι τα χρονολογικά του όρια.

Είναι φανερό ότι ξεπεράσαμε τα όρια της αρχειονομίας και εισήλθαμε στην επεξεργασία του αρχειακού υλικού για να εξυπηρετηθούν ανάγκες και στρατηγικές σκοπιμότητες της ιστορικής έρευνας. Για τη μελέτη μιας συγκεκριμένης στιγμής της ιστορίας, είναι απαραίτητη, για την αναδιάταξη και απογραφή των αρχείων, η εφαρμογή τόσο των διπλωματικών μεθοδολογιών, ειδικών στην ανάλυση των τυπικών χαρακτηριστικών των εγγράφων, όσο και των αρχειακών μεθοδολογιών, λαμβάνοντας πάντα υπόψη τις τυχόν μεταγενέστερες αλλαγές που εμφανίστηκαν με την πάροδο του χρόνου. Η ανάλυση των επιμέρους αρχείων, ωστόσο, αναφέρεται συγκεκριμένα σε ορισμένες ιστορικές και εδαφικές περιοχές και απαιτούν αλληλεξάρτηση με άλλους κλάδους. Έτσι προκύπτει η ανάγκη ενός πολιτισμικού υπόβαθρου που διαφοροποιείται κατά χρονικές περιόδους ή κατά ομοιογενείς γεωγραφικές περιοχές, και που αναγκαστικά καθορίζει τις ειδικότητες στο εσωτερικό του ίδιου κλάδου, όπως συμβαίνει για όλους τους κλάδους που μελετούν τα φαινόμενα στη μακροαίωνα ιστορική τους εξέλιξη. Μόνο έτσι η μέθοδος έρευνας της μεσαιωνικής διπλωματικής μπορεί να επεκταθεί στην εξέταση εγγράφων οποιασδήποτε εποχής και οποιασδήποτε φύσης. Επομένως, η διπλωματική ανάλυση είναι σημαντική και για τα έγγραφα της νεότερης και σύγχρονης εποχής, όπου διαμορφώνεται σε μια προοπτική ολοένα και πιο έντονης συμπληρωματικότητας με τα αρχεία. Και αυτό συμβαίνει εξαιτίας της εξέλιξης της νομοθεσίας και της αυξημένης πολυπλοκότητας της γραφειοκρατικής δραστηριότητας.

Είναι ιδιαίτερα σημαντικό πως ο ερευνητής της σύγχρονης ιστορίας βρίσκεται απέναντι από μια πληθώρα πηγών και πρέπει να αντιμετωπίσει ένα διπλό πρόβλημα, εκείνο του προσδιορισμού των αρχειακών πηγών σχετικών και προσβάσιμων με την έρευνά του και εκείνο του συνδυασμού της χρήσης τους με πηγές άλλης φύσεως, των οποίων η τυπολογία και η ποσότητα είναι φυσικά πιο πλούσια για τη σύγχρονη ιστορία απ' ό,τι για την πιο αρχαία ιστορία. Πράγματι, εκτός από τις αρχειακές πηγές,

τα βιβλία, τις εφημερίδες και οποιοδήποτε τύπο έντυπης τεκμηρίωσης ή άλλες πολιτιστικές μαρτυρίες, ο ερευνητής της σύγχρονης ιστορίας μπορεί να ανατρέξει σε οπτικο-ακουστικά μέσα όπως φωτογραφίες, ραδιόφωνο, τηλεόραση, κινηματογράφο, καθώς και σε προφορικές μαρτυρίες, στην ίδια τη μνήμη. Ωστόσο, αυτή η πολλαπλότητα πηγών κάνει πιο δύσκολη την ανάλυση των γεγονότων η οποία εμφανίζεται λιγότερο ομοιογενή και περισσότερο κατακερματισμένη.²⁸

Στην παρουσίαση μιας εποχής, ο μελετητής πρέπει να συλλαμβάνει την πολιτική, ανθρώπινη και κοινωνική πραγματικότητα που αποκρυσταλλώνεται πάνω σε αφηρημένα και γραφειοκρατικά σχήματα της επίσημης πράξης. Επίσης, πρέπει να ξέρει να βρίσκει στη φανταστική απεικόνιση των ατομικών και συλλογικών γεγονότων, την αντανάκλαση των πολιτικών και οικονομικών δομών, των θεωριών, των ηθών και εθίμων, των προκαταλήψεων, των μύθων και των συναισθημάτων. Όταν χρησιμοποιούμε μία πηγή θα πρέπει να γνωρίζουμε τον δημιουργό, τα τυπικά χαρακτηριστικά του περιβάλλοντος όπου αναδείχθηκε αλλά και, τις νομικές σκοπιμότητες και το ιστορικό γίνεσθαι πάνω στο οποίο τοποθετείται η πηγή.

Ο εντοπισμός και η επιλογή των πιο σημαντικών πηγών είναι ένα πρόβλημα που συνδέεται με την πολυπλοκότητα του σύγχρονου κράτους. Όσο περισσότερο πλησιάζουμε στη σημερινή εποχή, τόσο πολλαπλασιάζονται τα υποκείμενα με ικανότητα λήψης αποφάσεων, όπου ο εντοπισμός αρμοδιοτήτων παρουσιάζεται πιο αβέβαιος. Για τη σύγχρονη ιστορία, φαίνεται προβληματική η δυνατότητα να ληφθεί σαν μονάδα έρευνας το Κράτος, από τη στιγμή μάλιστα που εμφανίζεται καθοριστική η ανάλυση των αλληλεπιδράσεων μεταξύ των διαφόρων κρατών, των διαφόρων γεωγραφικών περιοχών, των διαφόρων πολιτισμών. Δεν είναι δύσκολος ο εντοπισμός ενός corpus πηγών μόνο λόγω της πολυπλοκότητας των ιστορικών, υλικών, ιδεολογικών σχέσεων, αλλά και εξ αιτίας ενός μεγάλου όγκου πληροφοριών. Ενδεχομένως σήμερα να είναι ακόμη πιο δύσκολο να τεθούν στο επίκεντρο της έρευνας οι ιστοριογραφικοί κόμβοι, η οπτική από την οποία πρέπει να τους αναλύουμε καθώς και οι θεωρητικές βάσεις για την αντιμετώπισή τους. Το Κράτος αποτελεί μια οντότητα της οποίας είναι εύκολο να παρουσιάσουμε τα θεσμικά στοιχεία, αλλά δεν είναι δυνατόν να αναλύσουμε τα ιστορικά γεγονότα χωρίς να λάβουμε υπόψη ότι η αυτονομία της οντότητας αυτής επηρεάζεται έντονα από εξωτερικούς παράγοντες, ενώ στο εσωτερικό της πραγματοποιείται μια τάση κλασματοποίησης της κεντρικής εξουσίας. Το φαινό-

28 F. Chabod, *Lezioni di metodo storico*, Laterza, Μπάρι 1969, σσ. 58 κ.ε.

μενο σύνδεσης των συμβάντων ενός κρατικού σώματος και των οικονομικών καταστάσεων, της τεχνολογικής εξέλιξης, των ιδεολογικών πεποιθήσεων καθώς και καθορισμένων πολιτικών ισορροπιών είναι μια ιστορική σταθερά από τη μεσαιωνική εποχή έως τις μέρες μας.²⁹

Η ελευθερία του τύπου, άρα και η αυτονομία της πληροφορίας, δεν σημαίνει φυσικά αντικειμενικότητα της πληροφορίας, αλλά από τη σύγκριση των διαφόρων πηγών πηγάζει μια προβληματική οπτική των γεγονότων³⁰. Το πρόβλημα των ερευνητών της σύγχρονης ιστορίας βρίσκεται στο ότι λόγω της έλλειψης μιας ενιαίας επεξεργασίας των αρχών που διέπουν τις τυπικές διαδικασίες δραστηριότητας της δημόσιας διοίκησης, αυτή εκφράζεται μέσω της πολλαπλότητας πράξεων που είναι δύσκολο να ταξινομηθούν και διέπονται από ειδικούς κανόνες. Μερικές φορές λείπουν ειδικές διατάξεις σχετικά με τις τυπικές διαδικασίες των πράξεων που εμπίπτουν στη διακριτική ευχέρεια της δημόσιας διοίκησης και αυξάνεται με το πέρασμα του χρόνου η τάση διαφοροποίησης από το διαδικαστικό σύνολο. Ακόμα πιο δύσκολη είναι η ανάλυση και η αξιολόγηση των εγγράφων οργανισμών από τους οποίους απουσιάζει μια καθορισμένη γραφειοκρατική οργάνωση και μια εδραιωμένη παράδοση. Η ποικιλία του τρόπου εκτέλεσης της πράξης κάνει πιο πολύπλοκη την ανάλυση και την αξιολόγηση των τεκμηρίων, όχι μόνο για όποιον πρέπει να τακτοποιήσει τα έγγραφα ενός αρχείου, αλλά και για όποιον θέλει να τα χρησιμοποιήσει για ερευνητικούς σκοπούς. Είναι προφανές πόσο χρήσιμο είναι, για παράδειγμα, να αναγνωρίζει κανείς τα τυπικά στοιχεία που συνδέουν τις πράξεις μιας συγκεκριμένης τυπολογίας και επιτρέπουν την αναδόμηση ενός γραφειοκρατικού συστήματος. Ο αρχειονόμος θέτει τη μελέτη του για τα έγγραφα πάνω στην ιστορικο-θεσμική βάση όπου παράχθηκε η πράξη.

Η ενδεδειγμένη μελέτη των διαφόρων στοιχείων και η συγκρότηση του τομέα της ερευνητικής προσέγγισης της Διπλωματικής και της Αρχειονομίας, ως την επιστήμη των εγγράφων και των αρχείων αντίστοιχα, καθώς και η καταγραφή της ιστορίας αυτών των επιστημών, θα καταστήσουν δυνατή την επιστημονική τακτοποίηση και έρευνά των εγγράφων, αφού οι αναρίθμητες και πολυποίκιλες γραπτές πράξεις επαναλαμβάνουν κατά κανόνα σε δεδομένο περιβάλλον σχεδόν ταυτόσημες δομές.

29 G.Barraclough, *Atlante della storia 1945-1975*, Ρώμη-Μπάρι 1978.

30 Βλ. Μ. Κανελλοπούλου-Μπότη, *Δίκαιο και Αρχεία*, Αθήνα 2020.

Κοινωνικές και Πολιτισμικές Αναγνώσεις των Πολιτευμάτων στα Συντάγματα του 1800 και του 1803 της Επτανήσου Πολιτείας

Αλεξάνδρα Καββαδία

Εισαγωγικά

Ο πολιτισμός είναι παράγωγο της δράσης των ανθρώπων από το μακρύ παρελθόν έως το σήμερα. Είναι η ίδια η εξέλιξη της κοινωνίας και το καλύτερο παράδειγμα της δημιουργικής ευφυΐας και διάνοιας των πολιτών που την αποτελούν. Τα αρχεία είναι οι γραπτές αποτυπώσεις αυτών των δημιουργικών ανθρώπινων δραστηριοτήτων, η μελέτη, η κατανόηση και η αξιοποίηση των οποίων οδηγεί στη σωστότερη λήψη αποφάσεων για το παρόν και το μέλλον της κοινωνίας των πολιτών. Γι' αυτό κοινωνία, πολιτισμός και αρχεία δεν μπορούν να εννοηθούν ξεχωριστά, αλλά λογίζονται ως έννοιες και πραγματικότητες συνάλληλες, αλληλέγγυες και αλληλοϋποστηριζόμενες σε μια εξελισσόμενη κοινωνία που σταθερά προοδεύει. Η μελέτη των πολιτευμάτων και η επεξεργασία των πληροφοριών για τη λειτουργία των πολιτειακών θεσμών, που παρέχουν τα Συντάγματα της Επτανήσου Πολιτείας του 1800 και του 1803 μέσα από τα Αρχεία, φανερώνει τις πολιτικές ιδεολογίες που αναπτύχθηκαν, τις αντίρροπες κοινωνικοπολιτικές δυνάμεις που συνήργησαν στη σύνταξη, την τροποποίηση και στην κατά καιρούς κατάργησή τους,¹ τη νοοτροπία της κοινωνίας των επτανησίων πολιτών της περιόδου 1800-1807 και τα δείγματα πολιτισμού που αυτή ενστερνίστηκε και παρήγαγε.

1 Α. Δ. Νικηφόρου, «Παρουσίαση της Έκδοσης», στο *Συνταγματικά Κείμενα των Ιονίων Νήσων*, σχεδιασμός-επιμέλεια Αλίκη Νικηφόρου, εκδόσεις Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2008, σσ. 63, 64.

Μια νέα κοινωνικοπολιτική αρχή για τα Ιόνια νησιά στις αρχές του 1800

Η Συνθήκη της Κωνσταντινούπολης και το Βυζαντινό Σύνταγμα

Δυνάμει της Συνθήκης της Κωνσταντινούπολης, η οποία υπεγράφη στις 21 Μαρτίου 1800 μεταξύ Τσαρικής Ρωσίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ως εγγυητριών δυνάμεων, ιδρύθηκε το πρώτο ημιανεξάρτητο ελληνικό κρατίδιο στη νεώτερη εποχή,² η «Επτάνησος Πολιτεία». Το νέο αυτό μόρφωμα αποτελέστηκε από τα επτά μεγαλύτερα νησιά του Ιονίου και τα παρακείμενα προς αυτά μικρότερα, διασυνδέθηκε με τις ευρωπαϊκές χώρες και καθιερώθηκε στο τότε διεθνές γίγνεσθαι.³ Ο χαρακτηρισμός «Πολιτεία» οδηγεί στο σκεπτικό της διοίκησης με τη συμμετοχή των πολιτών και όχι στην πρόθεση επιβολής μιας άνωθεν ελεγχόμενης μονομερούς εξουσίας.

Με την ως άνω Συνθήκη, αποτελούμενη από 12 άρθρα, αναφερόμενα κυρίως στον τρόπο οργάνωσης του Κράτους, υπογράφηκε και το προερχόμενο από αυτήν Σύνταγμα της Πολιτείας του 1800, που ονομάστηκε «Βυζαντινό» και μέσω αυτού ορίστηκε το συνταγματικό καθεστώς.⁴ Μέσα από τις συνταγματικές διατάξεις επιχειρήθηκε η καθιέρωση και λειτουργία αυτού του νέου κρατικού μορφώματος με νέους αντιπροσωπευτικούς θεσμούς και ορισμούς μονομελών και πολυμελών οργάνων διοίκησης στο πλαίσιο της παλινόρθωσης της αριστοκρατίας, με σκοπό την ομαλή, εύρυθμη και απρόσκοπτη λειτουργία του νέου κρατιδίου των ενωμένων επτά νησιών του Ιονίου Πελάγους.

2 Γ. Μαυρογιάννης, *Ιστορία των Ιονίων Νήσων, αρχομένη τω 1797 και λήγουσα τω 1815*, τ. Α', Αθήνα 1889, σ. 9.

3 Δ. Δοντά, «Τα Ιόνια Νησιά: «Η σύμβαση του 1800 και η συνθήκη του 1815», στο *Επτάνησος Πολιτεία 1800-1807*, Επιστημονική επιμέλεια Δ. Μιχάλαγα- Π. Μοσχονά, έκδοση Κέντρο Μελετών Ιονίου, Αθήνα, 2016, σ. 153.

4 Στα ΓΑΚ-Αρχεία Νομού Κερκύρας (ΑΝΚ), Αρχείο Ιονίου Γερουσίας (Α.Ι.Γ.) Επτάνησος Πολιτεία, Κιβώτιο 2, Δεσμίς 8, στοίχ. 14, υπάρχει χειρόγραφο κατάστιχο από φύλλα 111 σε γλώσσα Ιταλική, διαστάσεων 35 X 22 X 1,5 εκ., στο οποίο είναι καταχωρισμένες η Συνθήκη της Κωνσταντινούπολης και το αμέσως εξ αυτής συνταχθέν Βυζαντινό Σύνταγμα σε ιταλική μετάφραση, καθώς και η από 25 Οκτωβρίου/6 Νοεμβρίου 1800 επιστολή της Υψηλής Πύλης για τις διαδικασίες εφαρμογής του ως άνω Συντάγματος.

Το πολίτευμα μέσα από τις διατάξεις του Βυζαντινού Συντάγματος του 1800

Το αποκαλούμενο «Βυζαντινό» Σύνταγμα του 1800 των Επτανήσων θεωρήθηκε ο πρώτος καταστατικός χάρτης του ελληνικού γένους μετά την Άλωση με αυξημένη τυπική ισχύ εντός του ελλαδικού χώρου.⁵ Αποτελείτο από 37 άρθρα, είχε έντονα συντηρητικό χαρακτήρα και διαιρείτο σε τρία διακριτά μέρη: το Γενικό Σύνταγμα, που αναφερόταν πρωτίστως στη λειτουργία της Γερουσίας ως ανώτατου συλλογικού οργάνου της εκτελεστικής εξουσίας της Πολιτείας, το Ιδιαίτερο Σύνταγμα της κάθε νήσου, που αναφερόταν κυρίως στον τρόπο διοίκησης των νησιών που αποτελούσαν την Πολιτεία και την Ανακεφαλαίωση,⁶ στην οποία κορυφώνονταν οι βασικότερες αρχές λειτουργίας των συνταγματικών θεσμών.

Σύμφωνα με την προοιμιακή παράγραφο του Ιδιαίτερου Συντάγματος η μορφή του Πολιτεύματος πρέπει να είναι και να διατηρείται αριστοκρατική. Επίσης, βάσει του προοιμιακού άρθρου της Ανακεφαλαίωσης, τα Ιόνια Νησιά συγκροτούν για πρώτη φορά μια Πολιτεία και κατ' ακρίβεια μια σύνθετη κρατική οντότητα, απαραίτητως ομοσπονδιακή. Επιπρόσθετα, βάσει του άρθρου 3 της Ανακεφαλαίωσης προβλέπεται ότι το Σύνταγμα οφείλει να έχει Αριστοκρατική μορφή.⁷ Τέλος, σύμφωνα με το άρθρο 1 της ταυτόχρονα υπογραφείσης Συνθήκης της Κωνσταντινούπολης η Πολιτεία θα κυβερνάται από τους Προκρίτους και Επιφανείς του Τόπου, δηλαδή την τάξη των Ευγενών. Επίσης θα υπάρχει εδαφική ακεραιότητα της Πολιτείας, παραχώρηση σ' αυτήν διαρκών προνομίων και δέσμευση τήρησης του Συντάγματος. Από τις ανωτέρω διατυπώσεις καθορίζεται ο ολιγαρχικός και ο ομοσπονδιακός χαρακτήρας του πολιτεύματος της νεοφανούς Πολιτείας.

Ο ολιγαρχικός χαρακτήρας του Πολιτεύματος

Ο τρόπος οργάνωσης, άσκησης και διαχείρισης της εξουσίας ασκείται από ολίγους, οι οποίοι μάλιστα έχουν αριστοκρατική καταγωγή. Αυτοί αποτελούν την Ευγένεια των Ιονίων Νήσων, η οποία κληρονομείται από

5 Ν. Αλιβιζάτος, «Τα τρία συντάγματα (1800, 1803, 1817), ο διεθνής και ο τοπικός περίγυρός τους», στα *Πρακτικά Κ' Συμποσίου Εταιρίας Λευκαδικών Μελετών "Αλλαγές κυριαρχιών, ρήξεις και νέοι θεσμοί στα Επτάνησα από το 1797 έως το 1815"*, Αθήνα, 2016, σ. 39.

6 Μ. Κολυβά, *Αρχαιονομία. Φορείς παραγωγής αρχαίων. Ιστορική αναδρομή*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, γ' έκδοση, 2015, σσ. 333.

7 Για το κείμενο των άρθρων βλ. *Συνταγματικά Κείμενα των Ιονίων Νήσων*, σχεδιασμός-επιμέλεια Αλίκη Νικηφόρου, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2008, σσ. 384, 386, 387.

γενιά σε γενιά, ως προνόμιο από τα χρόνια της Ενετοκρατίας, γι' αυτό και το πολίτευμα τεκμαίρεται ολιγαρχικό. Ωστόσο πρέπει να διευκρινιστεί ότι επί ενετικής διοίκησης, οι ευγενείς είχαν ορισμένα αξιώματα και ασκούσαν αντίστοιχες εξουσίες μόνο με την απευθείας και εν πολλοίς αυθαίρετη παραχώρηση και εποπτεία των υπεύθυνων ενετικών αρχών, ενώ το 1800 οι ευγενείς απέκτησαν και κατοχύρωσαν το δικαίωμα του διοικείν έστω και υπό την επίβλεψη των δύο συμμάχων δυνάμεων, μέσα από τις διατάξεις ενός υποτυπώδους Συντάγματος, ήτοι του Βυζαντινού. Βέβαια, αμέσως φάνηκε ότι οι ευγενείς δεν ήταν ώριμοι να συντονιστούν και να συνεννοηθούν λόγω των συχνών μεταξύ τους αντιπαραθέσεων. Αυτές καθώς και άλλες αιτίες, που συσχετιζόνταν με τις αντιδράσεις του λαϊκού παράγοντα και τις διαφορετικές επιδιώξεις των εγγυητριών δυνάμεων, συνήργησαν στη μη εφαρμογή του Βυζαντινού Συντάγματος.

Ο ομοσπονδιακός χαρακτήρας του Πολιτεύματος

Σαφώς προκαθορίζεται ο ομοσπονδιακός χαρακτήρας του πολιτεύματος,⁸ σύμφωνα με τον οποίο το καθένα από τα ξεχωριστά μεγάλα και μικρά νησιά, που συναπαρτίζουν την Επτάνησο Πολιτεία, δεν θα αποτελούν αυτοτελείς κρατικές οντότητες, αλλά θα έχουν τις δικές τους τοπικές διοικήσεις και παράλληλα θα είναι ενωμένα με μια κεντρική διοίκηση και με βάση τη δεοντολογία της πολιτικής μιας ισότιμης μεταχείρισης.

Εδώ παρατηρούμε ότι το Βυζαντινό Σύνταγμα του 1800 επιχειρεί να συνδυάσει αφενός μεν ένα σύστημα κυβέρνησης των νησιών με χαλαρή ομοσπονδιακή σχέση μεταξύ τους, αφετέρου δε μια μορφή ενισχυμένης τοπικής αυτοδιοίκησης, από τις συναινετικές αποφάσεις της οποίας εξαρτώνται σημαντικές κυβερνητικές πράξεις της κεντρικής διοίκησης, όπως πχ. σημαντικές κρατικές δαπάνες, ο προϋπολογισμός, η οργάνωση των κρατικών υπηρεσιών. Κατά συνέπεια, με βάση τα παραπάνω ο ομοσπονδιακός δεσμός γίνεται ιδιαίτερα χαλαρός και εξαρτημένος για τη λήψη κρίσιμων αποφάσεων της Πολιτείας. Ωστόσο, ο υπερτονισμός της τοπικότητας για καθένα από τα μεγάλα νησιά από τη μια απονεурώνει την αποτελεσματικότητα της κεντρικής εξουσίας και την αναγκαία συνοχή των νησιών και από την άλλη αναπτύσσει τον ακραίο τοπικισμό, τις τοπικές αντιθέσεις και των ανταγωνισμό μεταξύ των νησιών. Έτσι οι αντιφάσεις του ίδιου του Συντάγματος του 1800 δυναμιτίζουν την ύπαρξη και την εξέλιξη του.

Στη μικρή νεοσύστατη Πολιτεία υπάρχουν δύο επίπεδα άσκησης

8 Ν. Αλιβιζάτος, ό.π., σ. 39.

εκτελεστικής εξουσίας, δηλαδή διακυβέρνησης. Η κεντρική κυβέρνηση της Πολιτείας, ασκούμενη από τη Γερουσία και οι περιφερειακές κυβερνήσεις των νησιών, ασκούμενες από τα Γενικά Συμβούλια. Η κάθε διακυβέρνηση ασκεί τις εκ του Συντάγματος εξουσίες και αρμοδιότητες, όπως προβλέπονται στον καταστατικό χάρτη, που θεωρείται ο εγγυητής της προστασίας των δικαιωμάτων των πολιτών της.

Σε αυτό το πρώιμο στάδιο της ομοσπονδιακής οργάνωσης παρατηρείται μία έντονη και σταθερή αλληλεξάρτηση και αλληλοεπιτήρηση των αποφάσεων της Γερουσίας από τα Γενικά Συμβούλια των νησιών, λόγω του σημαντικού και ενισχυμένου συνταγματικού ρόλου τους.

Η σύγχυση των εξουσιών

Στο Βυζαντινό Σύνταγμα δεν υπάρχει η αρχή της διάκρισης των εξουσιών, όπως προβλέπεται σε μορφές πολιτευμάτων, που υπάρχουν σε πληρέστερα και πλέον επεξεργασμένα Συντάγματα. Ουδέν αναφέρεται για άσκηση της νομοθετικής εξουσίας από ιδιαίτερο Σώμα. Αντίθετα, μάλιστα, σύμφωνα με τις διατάξεις του Συντάγματος εμπλέκονται και συγχέονται η νομοθετική και η εκτελεστική εξουσία, ενόψει του ότι αυτές ασκούνται συγκεχυμένα από τα συνταγματικά όργανα. Συνεπώς, βάσει του άρθρου 12 του Γενικού Συντάγματος η Γερουσία μπορεί να εκλέξει τους Υπουργούς και Πρόξενους μόνον με τις υποδείξεις των Γενικών Συμβουλίων. Επίσης, σύμφωνα με το άρθρο 4 του Ιδιαίτερου Συντάγματος, η άσκηση της νομοθετικής εξουσίας γίνεται από τα Γενικά Συμβούλια και τη Γερουσία. Αλλά και η δικαστική εξουσία βάσει του άρθρου 6 του Ιδιαίτερου Συντάγματος εποπτεύεται από τα Γενικά Συμβούλια, τα οποία ορίζουν τον αριθμό και άλλα θέματα των Αστικών και Ποινικών Δικαστηρίων, κάτι που δείχνει καθαρά ότι οι τρεις βασικές εξουσίες τυγχάνουν αλληλοεξαρτώμενες και αλληλοεμπλεκόμενες.⁹ Με αυτόν τον τρόπο επιβεβαιώνεται η σύγχυση, το έλλειμμα συντονισμού, η εν γένει ασυνεννοησία και η αμοιβαία δυσπιστία, που κυριαρχούσαν στα τότε μέλη του Επτανησιακού Αρχοντολογιού.

9 Για το κείμενο των άρθρων βλ. *Συνταγματικά Κείμενα των Ιονίων Νήσων*, ό.π., σσ. 382, 384, 385.

Ιδιαιτερότητες του πολιτεύματος

Ένα οξύμωρο σχήμα ενάντια στο αίτημα των ευγενών Ιονίων πολιτών να αυτοδιοικούνται αποκλειστικά από τους εκλεκτούς της αριστοκρατικής τους τάξης, βάσει των συνταγματικών διατάξεων είναι το γεγονός ότι, ενώ το ίδιο το Σύνταγμα προβλέπει και καθορίζει για κάθε νησί την άσκηση της πολιτικής εξουσίας από την τοπική διοίκηση, τελικά η ισχύς των διατάξεών του έχει ως απαραίτητη προϋπόθεση την επικύρωσή του εκ μέρους των προστάτιδων δυνάμεων. Έτσι, την επιλογή του πολιτεύματος, από το οποίο θα επηρεάζονται όλες οι υπόλοιπες συνταγματικές ρυθμίσεις και προβλέψεις, πρέπει να εγκρίνουν οι δύο δυνάμεις, γεγονός που μαρτυρεί και τεκμηριώνει απόλυτα τον επεμβατικό τους ρόλο στο νέο κρατικό μόρφωμα. Παρά ταύτα όμως, στην εποχή της έξαρσης των Ευρωπαϊκών μονοκρατοριών και μόνο η ύπαρξη Συντάγματος στη νεοσύστατη Επτάνησο Πολιτεία αποτελεί ένα ενισχυτικό στοιχείο για μία έστω υποτυπώδη οργάνωση και λειτουργία κεντρικής εξουσίας και τοπικής αυτοδιοίκησης από μονομελή και πολυμελή όργανα, συγκροτημένα έστω από τους κληρονομικά ευγενείς κατοίκους των νησιών.

Λαϊκές αντιδράσεις στα Ιόνια Νησιά, επέμβαση των Ρώσων και το Σύνταγμα του 1803

Οι τοπικές αντιδράσεις και η άνωθεν επέμβαση

Οι απόπειρες εφαρμογής του Βυζαντινού Συντάγματος στα νησιά προκάλεσαν έντονες ταραχές των μελών της τοπικής κοινωνίας κατά τη περίοδο 1801-1802. Οι διατάξεις του εν λόγω Συντάγματος έδιναν τις εξουσίες της διακυβέρνησης της Πολιτείας στην τάξη των αριστοκρατών, οι οποίοι είχαν το δικαίωμα να εκπροσωπούν τα διοικητικά όργανα ως κατοχυρωμένοι και μόνοι αρμόδιοι πολιτικοί διοικητές και διασώστες, με μόνο προνόμιο και προσόν την κληρονομική τους ρίζα και διαδοχή. Αυτή ήταν η κύρια αιτία του ξεσηκωμού και των θυελλωδών αντιδράσεων της αστικής τάξης των Ιονίων, οι οποίοι ήθελαν και αυτοί διακαώς να μετέχουν στα όργανα της εξουσίας. Αρκετοί από αυτούς μάλιστα, εκπαιδευθέντες σε Πανεπιστήμια της Δύσης, είχαν μία ανώτερη Παιδεία και μία διαφορετική κουλτούρα και αίσθηση πολιτικού πολιτισμού.

Τότε επενέβη η Ρωσία ως εγγυήτρια Δύναμη και απέστειλε ως Αυτοκρατορικό Πληρεξούσιο το Ζακυνθινό κόμη Γεώργιο Μοτσενίγο, προκειμένου να βρει συμβιβαστική λύση μεταξύ αριστοκρατών και ανερχόμενων αστών ως προς το θέμα του κατάλληλου Συντάγματος, με προοπτική την ειρήνευση των τοπικών κοινωνιών των νησιών. Το φθινόπωρο του 1802 ο Μοτσενίγος εγκαθίδρυσε νέες προσωρινές διοικητικές επιτροπές σε κάθε νησί και προέβη στην εκλογή νέας Γερουσίας με Πρόεδρο γηραιό ελυσόμενο πολιτικό Σπυρίδωνα Θεοτόκη και με Γραμματέα του Κράτους τον νεαρό τότε ευφυή γιατρό και φέρελπι πολιτευόμενο, Ιωάννη Καποδίστρια, που του ανατέθηκαν πολλές και σοβαρές αρμοδιότητες και ο οποίος στη συνέχεια αναδείχθηκε σε πρωτεργάτη της νέας πολιτειακής κατάστασης του Ιόνιου χώρου.¹⁰ Μετά από εκλογικές διαδικασίες σχηματίστηκε νέα συντακτική συνέλευση (προκαταρκτική συνέλευση) για τη σύνταξη νέου Συντάγματος με πιο φιλελεύθερες και λαοφιλείς διατάξεις. Στις 23 Νοεμβρίου/5 Δεκεμβρίου 1803 ψηφίσθηκε από το 40μελές Νομοθετικό Σώμα το νέο Σύνταγμα της Επτανήσου Πολιτείας, αποτελούμενο από 7 μέρη και 212 άρθρα.

Γενικά χαρακτηριστικά και νεωτερικές διατάξεις του Συντάγματος του 1803 σχετικές με το πολίτευμα

Το Σύνταγμα του 1803 είναι κατά βάση ένα αυστηρό, αλλά μη αυταρχικό Σύνταγμα, το οποίο σε περίπτωση αδυναμίας τήρησης των κανόνων του προβλέπει συγκεκριμένη διαδικασία για την αναθεώρηση διατάξεών του, πλην των θεμελιωδών, με πρώτες αυτές που καθορίζουν τη μορφή του πολιτεύματος και τις βάσεις της Πολιτείας. Οι μη αναθεωρητέες διατάξεις μνημονεύονται με σαφήνεια ως θεμελιώδεις, οι οποίες ουδέποτε μπορούν να τροποποιηθούν ή να καταργηθούν, στο 1^ο συμπληρωματικό άρθρο, που ακολουθεί τα 212 άρθρα του Συντάγματος, και το οποίο αποτελεί ενιαίο και αναπόσπαστο μέρος του Σώματος του Συντάγματος του 1803¹¹.

10 Α. Δ. Νικηφόρου, «Παρουσίαση της Έκδοσης», στο *Συνταγματικά Κείμενα των Ιονίων Νήσων*, σχεδιασμός-επιμέλεια Αλίκη Νικηφόρου, εκδόσεις Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2008, σ. 63.

11 Για το κείμενο των άρθρων βλ. «*Συνταγματικά Κείμενα των Ιονίων Νήσων*», ό.π. σσ. 463, 464.

Η δομή και η λειτουργία της νέας Πολιτείας

Σύμφωνα με τα άρθρα 1, 3 τα Ιόνια Νησιά αποτελούν, ως αδιαίρετη ενότητα, μία Πολιτεία ενιαία και αριστοκρατική «La Repubblica delle Sette Isole Unite e una ed aristocratica». ¹² Τονίζεται εδώ το ενιαίο και αδιαίρετο της νησιωτικής Επτανήσου Πολιτείας, που αποτελεί σαφή πρόθεση των συντακτών του Συντάγματος του 1803 για θεμελίωση μιας συγκεντρωτικής και ενιαίας Πολιτείας, η οποία μόνη θα εκπροσωπεί και διαχειρίζεται τα πολιτικά δρώμενα πέρα από νησιωτικούς τοπικισμούς και αντιθέσεις τοπικών παραγόντων, προς όφελος όλων των νησιών. Η έννοια «αριστοκρατική» ερμηνεύτηκε τελολογικά και με ευρύ πνεύμα ως κυβέρνηση υπό των αρίστων, δηλαδή των πιστοποιημένα αξιοτέρων. Γι' αυτό και στην ελληνική απόδοση από την ιταλική του συνταγματικού κειμένου προτιμήθηκε η λέξη αξιοκρατική (Πολιτεία), ενόψει μάλιστα του ότι ως άριστοι στα επόμενα άρθρα 5 και 6 δεν νοούνται οι κάτοχοι τίτλων ευγενείας, αλλά εξέχοντα πρόσωπα ιδιαίτερης μόρφωσης και πνευματικών προσόντων, που εκλέγονται με αξιοκρατικά κριτήρια από όλους τους κατοίκους των νησιών. ¹³ Ωστόσο αποδίδοντας τον όρο γραμματικά δεν μπορούμε να αποφύγουμε την έννοια διακυβέρνησης από την αριστοκρατία, η οποία εκ των διατάξεων του Συντάγματος τουλάχιστον δεν είναι κληρονομική.

Έτσι το εν λόγω Σύνταγμα προβλέπει την ίδρυση ενός κρατιδίου με εξαρτημένη αυτονομία, το οποίο συγκροτείται από τη συνένωση επτά νησιών μετά των παραρτημάτων τους, σύμφωνα με τις αντίστοιχες συνταγματικές διατάξεις. Το κάθε νησί έχει τη δική του αυτοδιοίκηση, ενώ την ενότητα και συνεκτικότητα των νησιών εξασφαλίζει μια κεντρική διοίκηση του ενιαίου κράτους, το οποίο εκπροσωπεί τα συγκροτούντα τη νεοσύστατη Πολιτεία μέλη, με γνώμονα τη δίκαιη και αρμονική διοίκηση

12 Στα ΓΑΚ-Αρχεία Νομού Κερκύρας (ANK), Αρχείο Ιονίου Γερουσίας (Α.Ι.Γ.) Επτανήσος Πολιτεία, Κιβώτιο 2, Δεσμός 8, υπάρχει κατάστιχο χειρόγραφο με στοιχ. 6, διαστάσεων 38 X 24 X 0,5 εκ., αποτελούμενο από 68 φύλλα, στην Ιταλική γλώσσα, στο οποίο περιέχεται το πρωτότυπο χειρόγραφο Σύνταγμα του 1803 με τις υπογραφές των αντιπροσώπων, χωρίς την εισήγηση της Συντακτικής Επιτροπής προς το Νομοθετικό Σώμα, με τον τίτλο: «Costituzione Della Repubblica delle Sette Isole Unite, 1803». Επιπλέον στο ως άνω Αρχείο Ιονίου Γερουσίας (Α.Ι.Γ.) Επτανήσος Πολιτεία, Κιβώτιο 2, Δεσμός 8, κατάστιχο 1, υπάρχει το Σύνταγμα της Επτανήσου Πολιτείας του 1803 σε έντυπη μορφή, αποτελούμενο εκ 212 άρθρων, συμπεριλαμβανομένης της Αναφοράς (Rapporto) εκ 19 άρθρων, σε έντυπη μορφή, εκ φύλλων 40, σε γλώσσα Ιταλική, διαστάσεων 24 X 19 X 1 εκ. Επίσης για το κείμενο των άρθρων βλ. *Συνταγματικά Κείμενα των Ιονίων Νήσων*, ό.π. σσ. 422, 423.

13 Σπ. Πλουμίδης, «Ιδεολογικές παράμετροι των Επτανησιακών Συνταγμάτων (1800, 1803, 1806)», στα *Πρακτικά του Συνεδρίου «Επτανήσος Πολιτεία (1800-1807), 200 χρόνια από την ίδρυσή της (1800-2000)*, επιμέλεια Γ. Ν. Μοσχόπουλου-Γ.Σ. Μπάλλα, Αργοστόλι, 2003, σ. 256. Επίσης για το κείμενο των άρθρων βλ. *Συνταγματικά Κείμενα των Ιονίων Νήσων*, ό.π. σ. 422.

και την ευημερία των νησιών και όχι ως χαλαρό ομοσπονδιακό μόρφωμα, όπως προέβλεπε το Βυζαντινό Σύνταγμα.¹⁴

Ο τρόπος διοίκησης της Πολιτείας εντάσσεται σαφώς στα καθορισμένα πλαίσια μιας συνταγματικής πλέον αριστοκρατίας. Αναμφισβήτητα όμως γίνεται ένα πρώτο βήμα και μια στοιχειώδης πειραματική έναρξη ενός περιορισμένα αντιπροσωπευτικού συστήματος διακυβέρνησης του νέου πολιτικού και εθνικού μορφώματος. Μέσα από σαφείς συνταγματικές διατάξεις καθορίζονται τα όργανα εξουσίας (μονομελή και πολυμελή, κεντρικά-περιφερειακά), το είδος και τα τοπικά όρια εξουσίας τους, ο μεταξύ τους έλεγχος και αλληλεξάρτησή τους, το εύρος των αρμοδιοτήτων τους, η υπέρβαση των οποίων συνιστά ιδιαίτερο αδίκημα κατά της Πολιτείας και του νομικού καθεστώτος της.

Τα συγκροτούντα τη μορφή του πολιτεύματος λοιπά στοιχεία

Το Σύνταγμα αυτό υπαγορεύει ένα φιλελεύθερο πολίτευμα, δημοκρατικότερο στη βάση του και αξιοκρατικότερο στην κορυφή του, επειδή σύμφωνα με αυτό συντελούνται οι εξής ρυθμίσεις:

- 1) Η συγκρότηση, οργάνωση και άσκηση της εξουσίας γίνεται αποκλειστικά από μια διευρυμένη τάξη πολιτών, η οποία πληροί τα συνταγματικά κριτήρια, ανεξάρτητα από την αριστοκρατική ή μη καταγωγή τους. Οι συνταγματικοί αυτοί ευγενείς ως φορείς εξουσίας διαθέτουν νομική και πραγματική ικανότητα λήψης πολιτικών αποφάσεων.
- 2) Τα όργανα του κράτους λειτουργούν με βάση τη συνταγματικά κατοχυρωμένη αρχή της διάκρισης των τριών βασικών εξουσιών.
- 3) Η σχέση εξουσίας και πολιτών οριοθετείται επαρκώς και βασίζεται σε ρητά προβλεπόμενα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα και ατομικές ελευθερίες.
- 4) Κατοχυρώνεται η δημόσια εκπαίδευση, η χρήση της ελληνικής γλώσσας και η προστασία της θρησκευτικής λατρείας.

14 Σ. Ορφανουδάκης, «Συνταγματικά Κείμενα των Ιονίων Νήσων. Μελέτημα», στο *Συνταγματικά Κείμενα των Ιονίων Νήσων*, σχεδιασμός-επιμέλεια Αλίκη Νικηφόρου, εκδόσεις Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα, 2008, σ. 40.

Συγκεκριμένα:

Το Εκλογικό Σώμα

Τη διοίκηση της Επτανήσου Πολιτείας αναλαμβάνει ένα νέο πολιτικό Σώμα, το οποίο καθορίζεται μέσα από τις διατάξεις του Συντάγματος του 1803.¹⁵ Έτσι σύμφωνα με τα άρθρα 2, 6 και 7 το πολιτικό δικαίωμα του κυβερνάν θα ανήκει στο σύνολο των κατά το Σύνταγμα οριζομένων ως ευγενών.¹⁶ Συνεπώς, καταργείται η κληρονομική ευγένεια, που περιλαμβανόταν στο Σύνταγμα του 1800, ως κατάλοιπο της Ενετοκρατίας. Αντ' αυτής θεσμοθετείται μια νέα πολιτική ελίτ, η «Συνταγματική Ευγένεια» με καθορισμένα κριτήρια.¹⁷ Πρόκειται για ένα διευρυμένο σώμα, αποτελούμενο από μια νέα τάξη ευπόρων και επιφανών πολιτών από μεγαλοαστούς και αριστοκράτες, τους κατά το Συνταγματικό κείμενο ενεργούς ευγενείς. Αυτοί διακρίνονται για τη βασική τους μόρφωση, την ηθική τους κατάσταση και την εισοδηματική τους θέση, καταγράφονται στο Μητρώο Ενεργών Πολιτών (*Registro Civile*)¹⁸ κάθε νησιού και ασκούν τα πολιτικά δικαιώματα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι στα όργανα, όπως προβλέπονται από τις νέες συνταγματικές ρυθμίσεις. Βέβαια στην ουσία το πολίτευμα εξακολουθεί να έχει ολιγαρχικό-πλουτοκρατικό χαρακτήρα,¹⁹ ενόψει του ότι δεν συμμετέχουν στην άσκηση των πολιτικών δικαιωμάτων τα υπόλοιπα κοινωνικά στρώματα των μεσαίων και μικρών αστών και των αγροτών.

Η Κεντρική Διοίκηση. Η διάκριση των συνταγματικών εξουσιών

Με τις διατάξεις του νέου Συντάγματος καθιερώνεται η διάκριση των τριών θεμελιωδών εξουσιών και αντίστοιχων λειτουργιών: Νομοθετικής, Εκτελεστικής και Δικαστικής. Η διακριτή συνεργασία των βασικών αυτών λειτουργιών ενισχύει το θεσμό της τοπικής αυτοδιοίκησης. Σύμφωνα με το άρθρο 197 υπάρχει διαφοροποίηση αρμοδιοτήτων μεταξύ

15 Ν. Αλιβιζάτος, ό.π., σ. 40, Σπ. Πλουμίδης, ό.π., σ. 256, Σπύρος Λουκάτος, «Ρήγας Βελεστινλής και Επτάνησος Πολιτεία. Συγκριτική Θεώρηση των Συνταγμάτων του Ρήγα (1797) και της Επτανήσου Πολιτείας (1803)», στο *Επτάνησος Πολιτεία 1800-1807*, Επιστημονική επιμέλεια Δ. Μιχάλαγα- Π. Μοσχονά, έκδοση Κέντρου Μελετών Ιονίου, Αθήνα, 2016, σ. 370.

16 Για το κείμενο των άρθρων βλ. *Συνταγματικά Κείμενα των Ιονίων Νήσων*, ό.π., σσ. 422, 423, 424.

17 Α. Μανιτάκης, «Η εξαρτημένη από διπλωματικές συμφωνίες μετάβαση από το “Παλαιό, βενετικό καθεστώς” της διοικητικής αυτονομίας στην εθνική και δημοκρατική ενσωμάτωση», στο *Συνταγματικά Κείμενα των Ιονίων Νήσων*, σχεδιασμός-επιμέλεια Αλίκη Νικηφόρου, εκδόσεις Ιδρύματος της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2008, σ. 25.

18 Ν. Αλιβιζάτος, ό.π., σ. 40.

19 Σ. Ορφανουδάκης, ό.π. σ. 41.

των νομίμων αρχών του Πολιτεύματος, οι οποίες δεν επιτρέπεται να συσκέπτονται από κοινού για τη λήψη των αποφάσεών τους, εκτός ρητά προβλεπομένων από το νόμο εξαιρέσεων.²⁰

Η εκτελεστική εξουσία ασκούμενη από τη Γερουσία και οι τοπικές διοικήσεις

Η Γερουσία είναι το συνταγματικά θεσμοθετημένο συλλογικό όργανο, το οποίο έχει την πλέον ενισχυμένη εξουσία και ασκεί την εκτελεστική λειτουργία, δηλαδή την ανώτερη διοίκηση ως ενιαία κυβέρνηση όλων των νησιών. Σύμφωνα με τα άρθρα 32 και 95 αποτελείται από 17 μέλη και έχει ως έδρα το νησί της Κέρκυρας, το οποίο διαθέτει το μεγαλύτερο πληθυσμό. Ο Πρόεδρος της Γερουσίας είναι ο Αρχηγός του Κράτους, αποκαλείται Πρίγκιπας και εκλέγεται από το Νομοθετικό Σώμα, σύμφωνα με τα άρθρα 59, 97 και 101. Βάσει των άρθρων 67, 104, 105 και 114 η Γερουσία διαιρείται σε τρία υπουργεία: 1) Εξωτερικών Υποθέσεων, 2) Εσωτερικών Υποθέσεων, 3) Οικονομικών και Ενόπλων Δυνάμεων. Στο πλαίσιο της εξουσίας της είναι υπεύθυνη αντίστοιχα για: α) τη δημόσια ασφάλεια και τις διεθνείς σχέσεις, β) τη διοίκηση των εσωτερικών ζητημάτων με έμφαση στην Παιδεία, σε θέματα δημόσιας εκπαίδευσης, θρησκευτικής λατρείας, κοινωφελών ιδρυμάτων, εμπορίου, ναυσιπλοΐας, γ) τη διοίκηση των ενόπλων δυνάμεων και τη διαχείριση των δημοσιονομικών θεμάτων.

Τη διοίκηση των νησιών, σύμφωνα με τα άρθρα 18, 20, 121 και 126 ασκούν οι Γενικές Συνελεύσεις τους, που ονομάζονται Σύγκλητοι και αποτελούνται από τους κατά το Σύνταγμα ευγενείς. Η κάθε Σύγκλητος εκλέγει τριμελή επιτροπή, το Επαρχεΐον, με πρόεδρό της τον Έπαρχο, ο οποίος φέρει τον τίτλο του Πρύτανη, ο οποίος είναι υπόλογος έναντι της Γερουσίας.²¹

Επίσης, με βάση τα άρθρα 80 και 141, η Πολιτεία τόσο σε κεντρικό επίπεδο, ως ενότητα, όσο και σε τοπικό επίπεδο, δηλαδή κάθε νησί ξεχωριστά, προστατεύεται από συνταγματικά καθιερωμένες ανεξάρτητες ελεγκτικές αρχές, τους κεντρικούς και τοπικούς τιμητές αντίστοιχα, οι οποίοι ελέγχουν τη νομιμότητα των πράξεων των θεσμικών μονομελών και συλλογικών οργάνων.²²

Μέσω των ως άνω συνταγματικών θεσμών η κοινωνία των νησιών,

20 Για το κείμενο των άρθρων βλ. *Συνταγματικά Κείμενα των Ιονίων Νήσων*, ό.π. σ. 461.

21 Ε. Λούντζης, *Επτάνησος Πολιτεία*, μετάφραση Αβιγαΐλ Νικοκάβουρα-Λούντζη, Κέρκυρα 1968, σσ. 105, 106.

22 Για το κείμενο των άρθρων βλ. *Συνταγματικά Κείμενα των Ιονίων Νήσων*, ό.π. σσ. 426, 427, 429, 435, 439, 441, 444, 446, 447, 448, 450, 451, 453.

τροφοδοτούμενη και άμεσα επηρεασμένη από τον επαναπατρισμό των δυτικοτραφών Επτανησίων διανοουμένων μετά το πέρας των σπουδών τους, βρίσκει έναν νόμιμο τρόπο έκφρασης, αντιπροσώπευσης και έμμεσης συμμετοχής της στον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας τόσο της τοπικής όσο και της κεντρικής διοίκησης της Πολιτείας και στην αντιμετώπιση των ζητημάτων που την αφορούν.

Τα ανθρώπινα δικαιώματα και οι ατομικές ελευθερίες

Οι διατάξεις του Συντάγματος προβλέπουν την κατοχύρωση στοιχειωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και περιορισμένων, αλλά καθορισμένων ατομικών ελευθεριών, που αναδεικνύουν την ανθρώπινη αξία και προσωπικότητα, όπως ενδεικτικά:

1. Στα άρθρα 157 και 159 αναφέρεται ότι ουδείς μπορεί να συλληφθεί χωρίς αιτιολογημένη πράξη προσαγωγής ή ένταλμα ή διάταγμα σύλληψης από το αρμόδιο όργανο. Σχετικό με τα παραπάνω είναι επίσης και το άρθρο 204 του Συντάγματος, σύμφωνα με το οποίο ουδείς μπορεί να δικαστεί χωρίς προηγούμενη κλήτευση και απολογία του.
2. Βάσει των άρθρων 193, 194 και 195 κατοχυρώνεται το απαραβίαστο της ιδιοκτησίας, το άσυλο της κατοικίας και το δικαίωμα του «αναφέρεσθαι» σε οποιαδήποτε δημόσια αρχή και ειδικά στους Τοπικούς και Γενικούς Τιμητές.
3. Σύμφωνα με το άρθρο 202 η ίδια ποινή εφαρμόζεται για τα ίδια αδικήματα, και δεν υπάρχει κατηγορία, σύλληψη ή ποινή χωρίς αδίκημα προηγουμένως ορισμένο από το Νόμο.
4. Με το άρθρο 205 ορίζεται ότι κάθε τιμωρία πρέπει να είναι ανάλογη με το αδίκημα, ενώ με το άρθρο 206 προβλέπεται ότι οι νόμοι δεν έχουν αναδρομική ισχύ, που σημαίνει διασφάλιση της ελευθερίας των πολιτών και περιορισμός αυθαιρεσίας των οργάνων της εξουσίας σε βάρος τους.²³
5. Το άρθρο 210 απαγορεύει ρητά την εμπορία, την κληρονομικότητα και τη μέσω τρίτου άσκηση των δημοσίων αξιωμάτων.²⁴

23 I. Γ. Δελλής, «Τα ανθρώπινα δικαιώματα της Επτανήσου Πολιτείας του 1803», στα *Πρακτικά του Συνεδρίου «Επτάνησος Πολιτεία (1800-1807), 200 χρόνια από την ίδρυσή της (1800-2000)*, επιμέλεια Γ. Ν. Μοσχόπουλος-Γ.Σ. Μπάλλας, Αργοστόλι, 2003, σ. 74.

24 Για το κείμενο των άρθρων στην ελληνική απόδοση βλ. *Συνταγματικά Κείμενα Ιονίων Νήσων*, ό.π., σσ. 456, 460, 461, 462.

Η συνταγματική κατοχύρωση της δημόσιας παιδείας, της γλώσσας και της θρησκείας

Το νέο Σύνταγμα με τις κρίσιμες διατάξεις του και δη βάσει των άρθρων 4, 113 και 211 προστατεύει θεμελιώδη στοιχεία και προϋποθέσεις της εθνικής ιδέας και της ελληνικής συνείδησης των επτανησίων, ήτοι: α) την αναγνώριση του ελληνορθόδοξου ως κυρίαρχου θρησκευματος του κράτους με την ταυτόχρονη προστασία του ρωμαιοκαθολικού και την ανοχή παντός άλλου θρησκευματος και β) την καθιέρωση της δημόσιας εκπαίδευσης και της ελληνικής γλώσσας.

Ειδικά από το 1810 και μετά προβλέπεται ότι για να μπορεί να εκλεγεί κάποιος σε δημόσιο αξίωμα θα πρέπει να γνωρίζει να διαβάσει και να γράφει στην κοινή ελληνική γλώσσα του έθνους. Επιπλέον διευκρινίζεται ότι από το 1820 η ελληνική γλώσσα θα χρησιμοποιείται αποκλειστικά σε όλες τις δημόσιες πράξεις (αλληλογραφία των δημοσίων υπηρεσιών, αναφορές πολιτών προς τις Αρχές, αποφάσεις οργάνων Εκτελεστικής, Νομοθετικής και Δικαστικής εξουσία κλπ).²⁵

Όσον αφορά δε την Παιδεία, για πρώτη φορά στα Επτάνησα με το Σύνταγμα του 1803 στο άρθρο 113 καθορίζεται μεταξύ άλλων κρατικών μεριμνών ότι η Παιδεία και η δημόσια εκπαίδευση είναι υπό την άμεση εξουσία και προστασία της Γερουσίας. Σε εφαρμογή αυτής της διάταξης με θεσπίσματα τη Γερουσίας και υπό τη διαρκή πίεση του γραμματέα της Επικράτειας Ιωάννη Καποδίστρια διορίστηκαν εκπαιδευτές, οργανώθηκαν στην Κέρκυρα δύο πρωτοβάθμια σχολεία, ένα γυμνάσιο και λειτούργησε το ελληνικό Σχολείο της Τενέδου (Νοέμβριος 1805), με την άοκνη πάντα φροντίδα του Ι. Καποδίστρια.²⁶

Η Αναφορά (Rapporto) του Συντάγματος προς το Νομοθετικό Σώμα

Αξίζει στο σημείο αυτό να επισημανθεί η περίφημη εισηγητική έκθεση-Αναφορά (Rapporto) προς το Νομοθετικό Σώμα, που ψήφισε το εν λόγω Σύνταγμα, στην οποία επεξηγούνται σε 19 σημεία οι αρχές που ακολούθησε η Συντακτική Επιτροπή για τη επιτυχή σύνταξή του. Πρωτοπό-

25 Για το κείμενο των άρθρων βλ. *Συνταγματικά Κείμενα των Ιονίων Νήσων*, ό.π., σσ. 422, 448, 462.

26 Ν. Κ. Κουρκουμέλης, *Η εκπαίδευση στη Κέρκυρα κατά τη διάρκεια της Βρετανικής Προστασίας*, εκδόσεις Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, Αθήνα, 2002, σσ. 61, 66 και 67.

ρος της εν λόγω σύνταξης ήταν ο ιατροφιλόσοφος Ιωάννης-Φραγκίσκος Τζουλάτης, σπουδασμένος στα δυτικά πανεπιστήμια και εμπνευσμένος από τις ορθολογικές ιδέες του Ευρωπαϊκού διαφωτισμού, τα κινήματα και τις δημοκρατικές αρχές της Γαλλικής Επανάστασης. Ο κύριος και σταθερός επιδιωκόμενος στόχος των συντακτών ήταν να καταστήσουν τη μικρή Επτάνησο Πολιτεία το πρώτο ελληνικό συνταγματικό κράτος δικαίου με πολίτευμα φιλελεύθερου τύπου, σύμφωνα με το οποίο η εξουσία θα απορρέει από το λαό της Επτανήσου και θα θεμελιώνεται στους Νόμους.²⁷ Ας τονιστεί εξάλλου ότι ουσιώδεις αρχές και κρίσιμες διατάξεις του Συντάγματος του 1803 (περί συνταγματικής ευγένειας, περί διακρίσεως των εξουσιών, περί ατομικών δικαιωμάτων, περί ελεγκτικών οργάνων της εξουσίας κλπ.) έχουν αντιγραφεί από το φιλελεύθερο Γαλλικό Σύνταγμα του 1795, που είχε ήδη πρωτοπορήσει στα θέματα αυτά.

Προς τούτο:

Η Πολιτεία έπρεπε να είναι μία και ενιαία, δηλαδή να εξασφαλιστεί η ενότητά της ως συστατικό στοιχείο της ευημερίας της, με παράλληλη χαλάρωση του ομόσπονδου χαρακτήρα της. Αυτή η ενότητα όμως θα επιτυγχανόταν μόνον μέσα από την αρμονική και αδελφική συνένωση όλων των μελών της.²⁸

Οι τρεις εξουσίες θα έπρεπε να είναι επακριβώς διαχωρισμένες, σταθερά οροθετημένες (ισορροπημένες) μεταξύ τους και αλληλοεπιτηρούμενες²⁹ στο πλαίσιο της ειρηνικής συνύπαρξης και αρμονικής συνεργασίας με σκοπό την ευημερία των νησιών.

Η εκτελεστική εξουσία, η οποία εξέφραζε την ένωση και συνεπώς την ενιαία πολιτική και την κοινή συναίνεση των νησιών όφειλε να έχει αρμοδιότητες αποφασιστικής σημασίας και ως εκ τούτου υψηλό κύρος, ως όργανο υπερκείμενο των τοπικών διοικήσεων κάθε νησιού.

Μια ενιαία ανεξάρτητη ελεγκτική αρχή, η Τιμητεία σε κεντρικό και το-

27 Σπ. Πλουμίδης, *ό.π.*, σ. 256.

28 Στο πρώτο άρθρο της Αναφοράς (Rapporto) της Συντακτικής Επιτροπής προς το Νομοθετικό Σώμα της Επτανήσου Πολιτείας μεταξύ άλλων αναγραφόταν χαρακτηριστικά: «... επειδή η ενότητα της Επτανήσου Πολιτείας αποτελούσε το σημαντικότερο συστατικό στοιχείο της ευημερίας της, αυτή δεν θα μπορούσε να τελειοποιηθεί, παρά μόνο μέσα από την αρμονική και αδελφική συνένωση όλων των μελών της», βλ. *Συνταγματικά Κείμενα των Ιονίων Νήσων*, *ό.π.*, σ. 414.

29 Το δέκατο άρθρο της Αναφοράς (Rapporto) της Συντακτικής Επιτροπής προς το Νομοθετικό Σώμα της Επτανήσου Πολιτείας όριζε: «Από αυτές τις συνελύσεις *φοριζόμενες στο προηγούμενο άρθρο 9*», που αποτελούν τους συλλογικούς θεματοφύλακες όλων των εξουσιών του Έθνους, πρέπει να ορίζονται..... οι αντιπρόσωποι της Νομοθετικής, της Εκτελεστικής και της Δικαστικής Εξουσίας, εξουσίες επακριβώς διαχωρισμένες, σταθερά οροθετημένες μεταξύ τους και αλληλοεπιτηρούμενες», βλ. *Συνταγματικά Κείμενα των Ιονίων Νήσων*, *ό.π.*, σ. 414.

πικό επίπεδο, θα ήταν υπεύθυνη για τη σωστή και απαρέγκλιτη τήρηση και εφαρμογή των συνταγματικών διατάξεων.

Ο Καθηγητής Α. - Ι. Δ. Μεταξάς στο έργο του *Επτάνησος Πολιτεία 1803. Υφολογικά ευρήματα και "Προκείμενα αξιώματα" στο προοίμιο του συντάγματος του πρώτου ελληνικού κράτους*, αναλύει το κείμενο της Αναφοράς, που συνέταξε ο ιατροφιλόσοφος Ιωάννης Φραγκίσκος Τζουλάτης. Επισημαίνει ότι υπάρχει ένα είδος κοινωνικού συμβολαίου μεταξύ της κληρονομικής ευγένειας και των ανερχόμενων αστών, βάσει του οποίου τα άτομα παραχωρούν δικαιώματα υπέρ μιας συνταγματικά οργανωμένης κοινωνίας πολιτών με σαφή οριοθέτηση κρατικής εξουσίας και ελευθεριών των πολιτών.³⁰

Επίσης, σύμφωνα με το Rapporto κρίνεται απαραίτητο να υπάρχει αφοσίωση των πολιτών στην έννομη τάξη και στις πολιτειακές ρυθμίσεις με στόχο την εδραίωση ενός συνετού Συντάγματος με πολίτευμα φιλελεύθερο, που θα τερμάτιζε τις ταραχές, θα εξασθένιζε τις φατρίες, θα καταργούσε τη φεουδαρχία, θα συνέθλιβε τη δημαγωγία, θα αναζωογονούσε τη γεωργία, το εμπόριο και τις τέχνες, θα ενθάρρυνε και θα προήγαγε τη δημόσια εκπαίδευση, θα απομάκρυνε κάθε τοπικιστικό και συνωμοτικό πνεύμα, θα εδραίωνε μια σταθερή, άγρυπνη και ισορροπημένη εξουσία και θα εγγυάτο προς όλους χωρίς διακρίσεις την ελεύθερη άσκηση των δικαιωμάτων τους, την προσωπική τους ασφάλεια και την προστασία της ιδιοκτησίας τους.

Γενικές εκτιμήσεις-συμπεράσματα

Τα βασικά χαρακτηριστικά του Βυζαντινού συντάγματος ως προς τη μορφή του πολιτεύματος μπορούν να συγκεφαλαιωθούν στα εξής:

Θεμελιώνεται και διασφαλίζεται η αρχή της επικυριαρχίας των Μεγάλων Δυνάμεων επί της νεοσύστατης Πολιτείας. Θεμελιώνεται το πολίτευμα αυτό σε αμιγώς ολιγαρχικές βάσεις με την επαναφορά των επί Ενετοκρατίας προνομίων των ευγενών. Καθιερώνεται ένα σύστημα χαλαρής ομοσπονδίας μεταξύ των νησιών, παραμένοντας στη Γερουσία ο ενοποιητικός ρόλος, ο οποίος όμως καταντά ελλείψει πρωτογενούς εξουσίας συμβολικός και όχι ουσιαστικός.

Παρατηρούμε εδώ ότι το Βυζαντινό Σύνταγμα αποτελεί για την εποχή

30 Α. - Ι. Δ. Μεταξάς, *Επτάνησος Πολιτεία 1803. Υφολογικά ευρήματα και "Προκείμενα αξιώματα" στο προοίμιο του συντάγματος του πρώτου ελληνικού κράτους*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003, σ. 66-68.

του (1800) έναν πολιτειακό, πολιτικό και κοινωνικό αναχρονισμό, έναν προκλητικό βολонταρισμό της τάξης των ευγενών στα νησιά, που αντιβαίνει στο φιλελεύθερο πνεύμα της εποχής. Σαφώς οι ιδέες του ευρωπαϊκού διαφωτισμού του ΙΗ΄ αιώνα και του πολιτικού φιλελευθερισμού, όπως διαδόθηκε και υλοποιήθηκε στα Επτάνησα από τους Γάλλους Δημοκρατικούς (1797-1799) έρχονται σε ευθεία ιδεολογική και πολιτική σύγκρουση με τα αποκλειστικά πολιτικά δικαιώματα και τον αυταρχισμό της επτανησιακής ευγένειας. Εξάλλου τα κληρονομικού δικαίου δικαιώματα των ευγενών έρχονται σε πλήρη και ευθεία αντίθεση με τα συμφέροντα της ανερχόμενης αστικής τάξης στα νησιά σε όλες τις διαστρωματώσεις της (πλοιοκτήτες, έμποροι, τραπεζίτες, ναυτικοί, τεχνίτες και επαγγελματίες), οι οποίοι έχουν την ικανότητα και την πιεστική επιθυμία να συμμετάσχουν στα κοινά. Επιπρόσθετα, οι γόννοι αρκετών ευγενών και ανερχόμενων αστών, έχοντας πραγματοποιήσει πολύ καλές σπουδές σε πανεπιστήμια της Δύσης (Ιταλίας κυρίως και Γαλλίας) απαιτούν κοινωνική αναγνώριση και πολιτική καταξίωση ως στελέχη μιας κοινωνίας, που εξελίσσεται προς άλλες κατευθύνσεις και στόχους, από εκείνους που οι ευγενείς των νησιών είχαν από παλιά ακολουθήσει. Στόχους κοινωνικούς και πολιτισμικούς, όχι μόνο πολιτικούς, που αποβλέπουν στην καθιέρωση δημόσιας παιδείας για όλους, στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας μέσω του πολιτισμού και στη βελτίωση της ποιότητας ζωής των κατοίκων των νησιών.

Το νέο Σύνταγμα του 1803 που προέκυψε μέσα από τις έντονες λαϊκές αντιδράσεις και συγκρούσεις των κοινωνικών στρωμάτων, με το πολίτευμα φιλελεύθερου τύπου που καθιέρωσε, κατόρθωσε έστω και προσωρινά να συμφιλιώσει στοιχειωδώς όλα τα αντικρουόμενα συμφέροντα αστών-ευγενών και να φέρει εν μέρει εύλογη γενική ικανοποίηση, γι' αυτό θεωρείται υποδειγματική κατάκτηση για τα δεδομένα της τότε εποχής. Με τις νεωτερικές διατάξεις του ρυθμίζεται η δομή και η λειτουργία του πρώτου ημιαυτόνομου ελληνικού κράτους και ορίζεται η ενιαία του μορφή. Τελεολογικά το φιλελεύθερο τύπου πολίτευμά του βασιζέται σε μία πιο διευρυμένη εκλογική βάση, στη διάκριση των τριών βασικών εξουσιών, ασκουμένων από διαφορετικά όργανα και στην αναγνώριση και τήρηση συγκεκριμένων ατομικών δικαιωμάτων του πολίτη.

Οι προαναφερθείσες καινοφανείς και σε φιλελεύθερη κατεύθυνση διατάξεις του Συντάγματος αυτού το καθιστούν πρωτότυπο και πρωτοποριακό, εφαρμοζόμενο σ' ένα πλαίσιο στοιχειώδους Κράτους Δικαίου εντός του ιστορικού και πολιτικού πλαισίου της εποχής του. Η ίδια η ύπαρξη και λειτουργία έννομων κρατικών θεσμών και υπηρεσιών στο

πλαίσιο του Συνταγματικού Χάρτη του 1803 για τα Επτάνησα συνιστά για τα μέτρα της εποχής και τον βαθμό ανάπτυξης των τότε κοινωνιών ένα αναμφισβήτητο στοιχείο συνταγματικού πολιτισμού από πλευράς εφαρμογής κανόνων Κράτους Δικαίου, λειτουργίας, έννομης διοίκησης και θεμελιωδών συνταγματικών αρχών.

Όσον αφορά στον πολιτικό-νομικό πολιτισμό, αυτός ενυπάρχει στις σχετικές διατάξεις του Συντάγματος του 1803 και εμπνέεται άμεσα από τις φιλελεύθερες αρχές του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και των ιδεών της Γαλλικής Επανάστασης. Οι ιδέες αυτές καλλιεργήθηκαν και εγκολπώθηκαν από τη σπουδάζουσα στο εξωτερικό νεολαία των Επτανησίων και υλοποιούνται στην κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων του πολίτη της Επτανήσου και στην έννομη λειτουργία του Κράτους.

Ως προς τον κοινωνικό πολιτισμό στο πλαίσιο εφαρμογής του νέου πολιτεύματος αναγνωρίζεται η ικανότητα στους συνταγματικά αξίους Επτανησίους με προέχουσα κοινωνική θέση και συγκεκριμένα πνευματικά προσόντα να συμμετέχουν στα δημόσια πράγματα, να θέτουν ως στόχο της Πολιτείας την παροχή δημόσιας παιδείας και να υπολογίζουν τους Ιόνιους πολίτες ως πολύτιμο αδελφό και αλληλέγγυο μέρος του ευρύτερου ελληνικού έθνους. Οι θεσμικές αυτές αλλαγές που διατυπώθηκαν στο συνταγματικό χάρτη του 1803 έφεραν και σημαντικές διαφοροποιήσεις στα ήθη, στις αντιλήψεις και στην κυρίαρχη νοοτροπία ανάμεσα στις επτανησιακές κοινωνίες των αρχών του 19^{ου} αιώνα και αποτέλεσαν τον καταλύτη μεγαλύτερων πολιτικο-κοινωνικών μεταλλαγών σ' αυτές τις κοινωνίες στη διάρκεια του ανωτέρω αιώνα.

Αναμφισβήτητα, το Σύνταγμα του 1803, επειδή προήλθε από προηγούμενες έντονες λαϊκές διεκδικήσεις, δεν πρέπει να θεωρείται απλά ως ένας παραχωρημένος καταστατικός χάρτης, αλλά ως ένα νεωτερικό Συνταγματικό Κείμενο, προϊόν ώριμων περιστάσεων και διεκδικήσεων. Χάριν αυτού δημιουργήθηκε σύμπνοια μέσα στην κοινωνία των πολιτών και εμπιστοσύνη στην άσκηση της εξουσίας. Πρέπει να θεωρείται ως προϊόν μιας ανώτερης βαθμίδας πολιτισμού για το επίπεδο των τότε κοινωνιών, γιατί προήλθε από έναν κοινωνικο-πολιτικό συμβιβασμό μεταξύ ευγενών και αστών της παλαιάς και της νέας υπό διαμόρφωση κοινωνικής ελίτ των Επτανήσων και έφερε μια σημαντική πολιτική και κοινωνική πρόοδο για την εποχή, στην οποία εφαρμόσθηκε.

Αντί επιλόγου

Το 1806 ο κόμης Γ. Μοτσενίγος επιδίωξε την τροποποίηση επί το συντηρητικότερο του Συντάγματος του 1803 και την υπαγωγή της Επτανήσου Πολιτείας σε Προτεκτοράτο της Ρωσίας.³¹ Όμως το τροποποιημένο αυτό Σύνταγμα δεν πρόλαβε να εφαρμοσθεί, λόγω της Συνθήκης του Τιλσίτ, που υπεγράφη στις 7 Ιουλίου 1807 μεταξύ Ρώσων και Γάλλων.³² Σύμφωνα με τους όρους της Συνθήκης, κατόπιν αμφίπλευρης συμφωνίας το ημιανεξάρτητο κρατίδιο των Ιονίων Νήσων, παρά τους εξαιρετικά πολύτιμους Συνταγματικούς Χάρτες του, παραχωρήθηκε άκριτα ως επαρχία υποταγμένη στην ισχυρή Γαλλική Αυτοκρατορία με θλιβερό αποτέλεσμα να διακοπεί αιφνίδια η συνταγματική, ημιανεξάρτητη πορεία του.

31 Α. Δ. Νικηφόρου, «Παρουσίαση της Έκδοσης», στο *Συνταγματικά Κείμενα των Ιονίων Νήσων, σχεδιασμός-επιμέλεια Αλίκη Νικηφόρου*, εκδόσεις Ιδρύματος της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2008, σ. 82, Π. Χιώτης, *Σειρά Ιστορικών Απομνημονευμάτων*, τ. Γ', Κέρκυρα, 1863, σσ. 860-861.

32 Σ. Ορφανουδάκης, ό.π., σ. 44.

Η έναρξη της Επανάστασης του 1821, όπως αποτυπώνεται σε δύο επανησιακά αρχειακά τεκμήρια¹

Δημήτριος Γ. Μεταλληνός

Μια από τις μεγαλύτερες παθογένειες και ως εκ τούτου αναιρετικό της ιστορικής επιστήμης, είναι η ιδεολογική ερμηνεία και χρήση των ιστορικών δεδομένων. Τότε είναι που ο ιστορικός δεν κάνει επιστήμη (απροκατάληπτη δηλαδή και ελεύθερη έρευνα), αλλά μικροπολιτική. Ένα δε από τα ιστορικά γεγονότα, πρωταρχικής σημασίας για τον νεώτερο ελληνισμό, που αποτελεί θύμα της ιδεολογικοποιημένης ιστορικής ανάγνωσης, είναι και η Επανάσταση του 1821. Ο ξεσηκωμός των υπόδουλων Ελλήνων σηματοδοτεί την αρχή του Ελληνικού Κράτους και ως εκ τούτου, οι πολιτικές ιδεολογίες επιδιώκουν να το οικειοποιηθούν και να σφετεριστούν τη δόξα του.

Η ασφαλέστερη μέθοδος για την τεκμηρίωση των πορισμάτων της ιστορικής έρευνας είναι η βαθιά γνώση των αρχειακών πηγών. Όχι μια επιδερμική (ανα)γνώση τους, αλλά η εις βάθος γνώση, καρπός της «προκατανόησής» τους (vorverständnis). Χωρίς τη βαθιά γνώση (αυτό άλλωστε σημαίνει επιστήμη) του χωροχρονικού πλαισίου και των πρωταγωνιστών του '21, δεν μπορεί ο ερευνητής της ιστορίας να οδηγηθεί σε ασφαλή συμπεράσματα. Υπάρχουν, λοιπόν, πολλά αρχειακά τεκμήρια, δημοσιευμένα ή ανέκδοτα, που φωτίζουν σημαντικές πτυχές της μεγαλύτερης σε διάρκεια επανάστασης της παγκόσμιας ιστορίας.

Στην σύντομη αναφορά μας θα παρουσιάσουμε δύο αντιπροσωπευτικές μαρτυρίες ενός πλήθους αρχειακών τεκμηρίων, οι οποίες κρίνονται «πολύ σημαντικές»,² διότι είναι σύγχρονες με την έκρηξη του Αγώνα των Ελλήνων και αποτελούν αυθόρμητες και αβίαστες δηλώσεις δύο

1 Αποτελεί τιμή η συμμετοχή μου στον παρόντα Τόμο, που αναφέρεται στη αδιάρρηκτη σχέση Αρχείων και Πολιτισμού. Εκφράζω τις θερμές μου ευχαριστίες προς την Αν. Καθηγήτρια Μαρία Κανελλοπούλου – Μπότη.

2 Βλ. π. Γεωργίου Δ. Μεταλληνού, «Το Πανεθνικό Εικοσιένα», στο *Μικρά Ιστορικά*, τ. Α', Πολιτιστικός Όμιλος «Οι Ρίζες», Λευκωσία 1988, σσ. 51-53. Πρβλ. του ιδίου, «Ειδήσεις και κρίσεις σε αρχεία βρετανικών μισσιοναριστικών εταιρειών για τη Μεγάλη Ελληνική Επανάσταση», στα *Πρακτικά Α' Συνεδρίου «Ιστοριογραφία και Πηγές για την ερμηνεία του 1821»*, επιμ.: Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, π. Γεώργιος Μεταλληνός και Χαράλαμπος Μηνάογλου, Ιερά Μονή Πεντέλης, 12-13 Οκτωβρίου 2012, Αθήνα 2013, σσ. 61-72.

προσώπων που γράφουν για την επανάσταση, κινούμενοι από διαφορετικές προϋποθέσεις, αλλά και πνευματικά και κοινωνικά ανήκουν σε δύο διαφορετικούς χώρους. Οι συγκεκριμένες δύο αρχειακές μαρτυρίες επελέγησαν επίσης, διότι ανήκουν στον λεγόμενο επτανησιακό αρχειακό πλούτο.

Το πρώτο αρχειακό τεκμήριο προέρχεται από έναν Άγγλο μισσιονάριο (ιεραπόστολο), τον Isaak Lowndes, που βρισκόταν κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο στη Ζάκυνθο. Ο Lowndes ένας από τους ικανότερους και πιο μορφωμένους προτεστάντες μισσιονάριους, άριστος κάτοχος της ελληνικής, έχοντας την υποχρέωση να ενημερώνει την ιεραποστολική του εταιρεία όχι μόνο για την ιεραποστολική δραστηριότητά του, αλλά και για ό,τι συνέβαινε στο μεσογειακό και ιδιαίτερα τον ελληνικό γεωπολιτισμικό χώρο, στέλνει στις 14/26 Απριλίου 1821 στο Λονδίνο μία επιστολή-αναφορά (report), που φυλάσσεται στα Αρχεία της London Missionary Society (L.M.S.), με τα ακόλουθα στοιχεία: LMS/Greek Mission, Box 2, folder 1, No 12. Τα κυριότερα σημεία της επιστολής, μεταφρασμένα από εμάς, έχουν ως ακολούθως:

«Αίδεσιμώτατε καί αγαπητέ Κύριε,

(...) Θά ήμουν πολύ εύτυχής... αν μπορούσα νά δώσω μίαν ενδιαφέρουσα αναφορά γιά τήν πρόοδο τῶν Βιβλικῶν Ἐταιρειῶν κ.λ.π. στά Ἰόνια Νησιά καί τήν Ἑλληνική Χερσόνησο. Ὅμως οἱ πολιτικές ταραχές ἐκμηδενίζουν τό ἐνδιαφέρον γιά κάθε ἄλλη ὑπόθεση [...]. Οἱ Ἕλληνες, *κουρασμένοι πιά ἀπό τούς πιεστικούς κυβερνήτες τους, τούς Τούρκους, ἀποφάσισαν, εἰ δυνατόν, νά ἀποτινάξουν τόν ζυγό, καί στίς 4 Ἀπριλίου 1821* (σημ: δηλαδή στις 23 Μαρτίου με το παλαιό ημερολόγιο) ἄρχισαν ἐπανάσταση στήν Πάτρα, ἡ ὁποία ἔλαβε χώρα τήν ἴδια ἡμέρα σ' ὅλα τά σημαντικά μέρη τῆς Πελοποννήσου... Ποιό θά εἶναι τό ἀποτέλεσμα, εἶναι δύσκολο νά κρίνουμε. Στόν Μοριά οἱ Ἕλληνες ἔχουν κτυπηθεῖ πολύ καί βρίσκονται σέ ἀπόγνωση. Ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη, τό σημεῖο ἀναφορᾶς τῆς ὅλης ὑπόθεσης, δέν ἔχουν ἔλθει ἀκόμα εἰδήσεις, οὔτε εἶναι γνωστό, ἂν ἐγινε καμία ἐπανάσταση ἐκεῖ...»³.

Ἡ δεύτερη αρχειακή μαρτυρία προέρχεται ἀπό ἕναν ἀγνωστο ἀκόμη κατά τήν περίοδο που ἐξετάζουμε Ληξουριώτη, τόν εικοσιεξάχρονο διάκονο Κωνσταντῖνο Τυπάλδο-Ἰακωβάτο, που στίς ἀρχές του 1821 φοιτούσε στήν περίφημη Σχολή τῆς Χίου. Πρόκειται γιά τόν μετέπειτα καθηγητή τῆς πρώτης Θεολογικῆς Σχολῆς καί Ἐφορο (Πρύτανη) του πρώ-

3 Στο ἴδιο, σ. 52.

του ελληνικού πανεπιστημίου της «Ιονίου Ακαδημίας», πρόδρομου ιδρύματος του Ιονίου Πανεπιστημίου, ο οποίος αφού εξορίστηκε από τη Βρετανική «προστασία», ίδρυσε ως Μητροπολίτης Σταυρουπόλεως τη Θεολογική Σχολή της Χάλκης, της οποίας υπήρξε και πρώτος Σχολάρχης (1844-1864).⁴ Μόλις ξέσπασε η Επανάσταση, η Σχολή της Χίου όπου φοιτούσε ανέστειλε τη λειτουργία της και ο διευθυντής της Αρχιμανδρίτης Νεόφυτος Βάμβας, μετέπειτα Καθηγητής της Ιονίου Ακαδημίας, πήρε τους μαθητές του και κατέφυγε για ασφάλεια στην Ύδρα. Από το νησί αυτό στέλνει ο Τυπάλδος στον πατέρα του (στο Ληξούρι) την ακόλουθη επιστολή:

«Φιλοστοργότατε Πάτερ,

Ἐνῶ διέτριβον εἷς τήν περίφημον Χίον, ἔλαβον τό φίλτατόν μοι γράμμα σου. Ἐπειδή ὁμως διά τάς ἐφεξῆς αἰτίας ἀνεχώρησα ἐκεῖθεν, στέλλω σοι τήν ἀπόκρισιν ἀπό τήν περιφανή Νήσον τῆς Ὑδρας. Ἡ αἰτία, διά τήν ὁποίαν ἐκ Χίου ἀνεχώρησα, εἶναι αὐτή. *Ἡ Ἑλλάς ὄλη ἀνεγερθεῖσα ζητεῖ τήν πρό πολλοῦ ἐπιθυμουμένην ἐλευθερίαν ἀπό τόν βαρβαρικόν ζυγόν.* Τούτου ἔνεκα, οἰκονομίαν ποιοῦσα ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία καί τοῦ Γένους προεστεύοντες, διά προσταγῆς τῶν κατέπαυσαν τά δημόσια Σχολεῖα τῆς τέ Κωνσταντινουπόλεως, Σμύρνης, Κυδωνιῶν, Πάτμου καί τῆς περιφήμου Χίου, καί ὅτι ὅλοι οἱ ξένοι μαθηταί νά ἀναχωρῇ ὁ καθείς εἰς τήν ἰδίαν πατρίδα...».

Και αφού αναπτύξει ο Τυπάλδος τους λόγους που τον έκαναν να ακολουθήσει τον διδάσκαλό του Βάμβα στην Ύδρα, θα κλείσει την επιστολή του με τα ακόλουθα:

«Περί τῆς Ἑλλάδος, ἤθελα νά σᾶς γράψω, πλὴν δέν τό κρίνω εὐλογον. Τούτο μόνον λέγω χάριν περιεργείας καί πρὸς χαράν κάθε ἑλληνικῆς καί χριστιανικῆς ψυχῆς, ὅτι τό Γραικικόν Ἔθνος ζητεῖ τήν τῶν προγόνων του ἀνεξαρτησίαν. Ἡ σημαία τῶν Γραικῶν σχίζουσα τόν ἀέρα, κηρύττει τιμίαν ἐλευθερίαν καί μέ ἐλευθερίαν πᾶν ἀγαθόν. Δέν ἐκτείνομαι περισσότερον, ὅτι δέν συμφέρει τοῦτο, μόνον προσθέτω, ὅτι τά τῆς Ἑλλάδος πράγματα ἐπιδίδουν γιγαντιαίως...».

Ας καταγράψουμε στο σημείο αυτό τις προσωπικές μας επισημάνσεις και διαπιστώσεις από τη διερεύνηση των δύο ανωτέρω επιστολών, συνθέτοντας ταυτόχρονα και τις απαραίτητες προϋποθέσεις προσέγγισης και ερμηνείας τους.

4 Π. Γεώργιος Δ. Μεταλληνός και πρεσβ. Βαρβάρα Καλογεροπούλου-Μεταλληνού, *Αρχεῖον τῆς Ἱερᾶς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης, Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Μεγάλῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας. Σχολαρχία Μητροπολίτου Σταυρουπόλεως Κωνσταντίνου (Τυπάλδου-Ιακωβάτου) 1844-1864*, τ. Α-Ε, Εταιρεία Μελέτης τῆς Καθ' ἡμᾶς Ανατολῆς, Αθήνα 2003-2009.

1. Οι πρώτες μαρτυρίες για την ελληνική επανάσταση του 1821 «εγράφησαν από ξένους, ενώ αυτή σχεδόν βρισκόταν σε εξέλιξη και έδωσαν έτσι τα γεγονότα, μολοντί χωρίς επαρκή επεξεργασία, φυσικό άλλωστε, καθώς αυτά διαδραματιζόνταν».⁵ Στο σημαντικό, για την ιστοριογραφία της επανάστασης, πλαίσιο των ξένων αρχειακών πηγών, ειδική κατηγορία συγκροτούν και τα Αρχεία των Προτεσταντικών Μισσιοναριστικών Εταιρειών και ιδιαίτερα των Βρετανών και των Αμερικανών, που ανέπτυξαν δράση στον χώρο της επαναστατημένης και ελεύθερης Ελλάδας.⁶ Οι δραστήριοι μισσιονάριοι στον ελλαδικό χώρο εκπροσωπούσαν εύρωστες οικονομικά ιεραποστολικές Εταιρείες, πίσω από τις οποίες βρίσκονταν οι «Εκκλησίες»-Ομολογίες του προτεσταντικού κόσμου.⁶ Είναι όμως ευνόητο, ότι το έργο της ιεραποστολής (mission) ευνοούσαν, έστω και συγκεκαλυμμένα, οι κυβερνήσεις των χωρών προέλευσής τους, οι οποίες εξυπηρετούσαν πρωτίστως τις πολιτικές τους σκοπιμότητες. Αυτό τεκμηριώνεται τόσο από τα αναφερόμενα αρχεία των ιεραποστολικών εταιρειών, όσο και από τα κυβερνητικά αρχεία των Υπουργείων Εξωτερικών και Αποικιών (Foreign και Colonial Office) της Βρετανικής Αυτοκρατορίας.⁷
2. Στην επιστολή του Άγγλου Πάστορα Isaak Lowndes, αναφέρεται ως έναρξη της Επανάστασης η 4^η Απριλίου (23^η Μαρτίου) 1821 και μάλιστα ως τόπος η πόλη των Πατρών. Έχει πλέον επαρκώς τεκμηριωθεί⁸ η έναρξη της Επανάστασης του rum milletī (δηλ. των υπόδουλων ορθοδόξων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας,

5 Βλ. Α. Ε. Καραθανάσης, «Οι ξένες πηγές για την Επανάσταση του 1821», στα *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου «Ιστοριογραφία και Πηγές για την ερμηνεία του 1821»*, επιμ.: Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, π. Γεώργιος Μεταλληνός και Χαράλαμπος Μηνάογλου, Ιερά Μονή Πεντέλης, 12-13 Οκτωβρίου 2012, Αθήνα 2013, σσ. 107-119.

6 Βλ. τις τρεις θεμελιακές για το ζήτημα διδακτορικές διατριβές: π. Γ. Δ. Μεταλληνού, *Το Ζήτημα της Μεταφράσεως της Αγίας Γραφής εις την Νεοελληνικήν κατά τον 18^ο αιώνα*. (επί τη βάσει ιδία των Αρχείων της B.F.B.C., C.M.S., L.M.S. του Κ. Τυπάλδου-Ιακωβάτου και του Θ. Φαρμακίδου), εκδόσεις Αρμός, Αθήνα 2004. Π. Θαναηλάκη, *Αμερική και προτεσταντισμός. Η «Ευαγγελική Αυτοκρατορία» και οι οραματισμοί των αμερικανών μισσιοναρίων για την Ελλάδα το 19^ο αιώνα*, Καστανιώτης, Αθήνα 2005. Α. Α. Σμυρναίου, *Στα ίχνη της Ουτοπίας. Το «Φιλελληνικόν Παιδαγωγείον» Σύρου και η Προτεσταντική Ομογενοποίηση της Οικουμένης κατά τον 19^ο αιώνα*, Σύλλογος προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων, Αθήνα 2006. Επίσης, του ιδίου, *Μετέωρος Ζήλος. Προτεσταντική προπαιδεία και Νεοελληνική Εκπαίδευση κατά τον 19^ο αιώνα*, Ψηφίδα, Αθήνα 2006.

7 Βλ. π. Γ. Δ. Μεταλληνού, *Το Ζήτημα...*, όπ.π., σσ. 71κ.ε.

8 Βλ. τη διδακτορική διατριβή του Δ. Γ. Μεταλληνού, *Βρετανική Διπλωματία και Ορθόδοξη Εκκλησία στο Ιόνιο Κράτος. Η εκκλησιαστική πολιτική του Βρετανού Αρμυστή Sir Howard Douglas (1835-1841)*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2016, σσ. 55-67.

των Ρωμηών)⁹ από τη Μολδοβλαχία την 22^α Φεβρουαρίου 1821 με επικεφαλής τον Αλέξανδρο Υψηλάντη, καθώς και από άλλες περιοχές της «καθ' ημάς Ανατολής» (Κύπρος, Μακεδονία, Ήπειρος κ.ά.) και τελικά τον περιορισμό της στον νότιο Ελλαδικό χώρο (Πελοπόννησο και Στερεά Ελλάδα). Έτσι, έχει πλέον τεκμηριωθεί¹⁰ και η επιλογή της 25^{ης} Μαρτίου, ημέρα του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου, από τους χριστιανούς πρωταγωνιστές της Επανάστασης, ως ημέρα του Ευαγγελισμού του Γένους (natio/nation).

3. Ο Αγγλος Πάστορας δεν έχει την παραμικρή αμφιβολία ότι ο Αγώνας που ξέσπασε και στην Πάτρα, έχει παλλαϊκό – πανεθνικό χαρακτήρα. Αποτελεί, όπως σημειώνει χαρακτηριστικά, «υπόθεση όλων των Ελλήνων και στρέφεται αποκλειστικά κατά των Τούρκων τυράννων τους» και στο πρωτότυπο: “The Greeks, having been long weary of their oppressive rulers, the Turks, resolved if possible, to throw the yoke, and ... commenced a revolution...”. Προσθέτει, μάλιστα, ότι μετά από «σύσκεψη που έλαβε χώρα την ίδια μέρα, σ’ όλα τα κύρια μέρη της Πελοποννήσου (“commenced a revolution in Patras, according to appointment in all the principal parts of the Peloponnesus”). Ο Lowndes, που η εξωτερική πολιτική της χώρας του Αγγλίας ευνοούσε τα συμφέροντα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, θα είχε κάθε λόγο να παρουσιάζει διαφορετικό τον Αγώνα. Είναι έντιμος όμως, και καταγράφει την ιστορική αλήθεια.
4. Ως κέντρο των αποφάσεων και για τις δύο εμπλεκόμενες δυνάμεις (Τούρκους και Έλληνες) εκλαμβάνεται από τον Lowndes, αλλά και από όλους τους βρετανούς ανταποκριτές, η Κωνσταντινούπολη. Σημειώνει χαρακτηριστικά ο βρετανός πάστορας: «Από την Κωνσταντινούπολη, το σημείο εξάρτησης-βάσης της όλης υπόθεσης, δεν έχουν έλθει ακόμα ειδήσεις, ούτε είναι γνωστό εάν έγινε καμία επανάσταση εκεί...» (Constantinople as the hinge, the whole must turn...). Στη σκέψη του Lowndes «κυριαρχεί ο μεγαλοϊδεατικός χαρακτήρας της Επανάστασης, κάτι που ενίσχυε η δράση του Αλέξανδρου Υψηλάντη και του Ιερού Λόχου

9 Βλ. ενδεικτικά Α. Βακαλόπουλου, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. Ε', Η Μεγάλη Επανάσταση (1821-1829) - Οι προϋποθέσεις και οι βάσεις της (1814-1822), Θεσσαλονίκη 1980, σ. 15.

10 Σ. Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία, 19^{ος} αιώνας - 1919. Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες: Από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997. Πρβλ. π. Γ. Δ. Μεταλληνού και Δ. Γ. Μεταλληνού, *Εθναρχία. Ο ελληνισμός στην Οθωμανική Αυτοκρατορία*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις ΑΡΑΚΥΝΘΟΣ, Αθήνα 2015.

στη Μολδαβία και Βλαχία».¹¹ Ο Lowndes επιβεβαιώνει ή και συμπληρώνει τα όσα τεκμηριώνει η σύγχρονη αρχειακή έρευνα, χωρίς την ελάχιστη παρέκκλιση.

5. Η δεύτερη επιστολή του επτανήσιου ορθόδοξου κληρικού Κωνσταντίνου Τυπάλδου – Ιακωβάτου, έρχεται να ενισχύσει ακόμη περισσότερο τις αναφερόμενες διαπιστώσεις μας. Ως ημερομηνία έναρξης της Επανάστασης υιοθετούνται οι πρώτες ημέρες του Απριλίου, δηλ. γύρω στις 23 Μαρτίου 1821 και ως θέατρο των πολεμικών επιχειρήσεων η Πελοπόννησος. Ιδιαίτερη, όμως, προσοχή οφείλουμε να επιδείξουμε στην άποψή του σχετικά με τον χαρακτήρα της Επανάστασης (δηλ. την ουσία της). Ο Τυπάλδος γνωρίζει άριστα τον κίνδυνο που διατρέχει η οικογένειά του, με την ανασφάλεια που επικρατούσε στην επικοινωνία μέσω αλληλογραφίας από την τουρκοκρατούμενη Ελλάδα στην αγγλοκρατούμενη Κεφαλονιά και Επτάνησο, αφού η βρετανική πολιτική ήταν σαφώς φιλότουρκη. Ο Τυπάλδος δεν διστάζει να καταγράψει, ότι ο χαρακτήρας του Αγώνα είναι εθνικός, αφού «... το γραικικόν έθνος ζητεί την των προγόνων του ανεξαρτησίαν. Η σημαία των Γραικών σχίζουσα τον αέρα, κηρύττει τιμίαν ελευθερίαν και με ελευθερίαν παν αγαθόν...». Έτσι, διακηρύττει ότι ο Αγώνας είναι καθαρά εθνικός, υπόθεση όλων των Ελλήνων, στόχο του έχει τον «βαρβαρικόν ζυγόν» και επιδίωξή του «την ελευθερία των Ελλήνων».
6. Ο Τυπάλδος ως επτανήσιος γεννήθηκε κατά τα τελευταία έτη της Ενετοκρατίας (1795) και γνώρισε τόσο τους δημοκρατικούς και αυτοκρατορικούς Γάλλους, όσο και την ρωσοτουρκική διοίκηση στην πατρίδα του την Κεφαλονιά. Αν και η οικογένειά του υπήρξε από τις σημαντικότερες στο Ληξούρι, δεν ήταν εγγεγραμμένη στη «Χρυσή Βίβλο» (Libro d' Oro) και ασφαλώς γνώριζε τη συμπεριφορά του αρχοντολογιού στην κοινωνική πραγματικότητα που ο ίδιος βίωνε. Θα είχε λοιπόν κάθε λόγο να εκφραστεί ανάλογα, αν ο Αγώνας του '21 είχε και τον ελάχιστο ταξικό χαρακτήρα. «Βλέπει, όμως, την επανάσταση, όπως κάθε αντικειμενικός και απροκατάληπτος κριτής, ως εθνικό αγώνα, «ξεσηκωμό του Γραικικού Έθνους», όπως χαρακτηριστικά σημειώνει στην αναφερόμενη επιστολή του.

11 Βλ. τα Πρακτικά του Α' Συνεδρίου «Ιστοριογραφία και Πηγές για την ερμηνεία του 1821», ό.π., όπου παρατίθεται πλούσια βιβλιογραφία και ιδιαίτερα πρωτογενείς αρχειακές πηγές, που θεμελιώνουν την άποψή μας αυτή.

7. Lowndes και Τυπάλδος ανήκουν σε δυο διαμετρικά αντίθετους κόσμους. Ο πρώτος (Lowndes) προτεστάντης κληρικός, εκπρόσωπος της χώρας που «προστατεύει» (ουσιαστικά κυριαρχεί) τον επτανησιακό λαό, επιπροσθέτως δε θεωρεί τους χριστιανούς Έλληνες (άρα και των Επτανήσων) ως «ελλειμματικούς χριστιανούς», ασκώντας για τον λόγο αυτό ιεραποστολή προκειμένου να τους καταστήσει σωστούς χριστιανούς. Ο δεύτερος (Τυπάλδος), ακραιφνής ορθόδοξος κληρικός, που βιώνει τη βρετανική πολιτική πραγματικότητα, αλλά και τη μισσιοναριστική δράση στην ιδιαίτερη πατρίδα του (Κεφαλονιά), έγκριτος Θεολόγος, όπως αποδεικνύει και η μετέπειτα σταδιοδρομία του ως Καθηγητής Θεολογίας των δύο Θεολογικών Σχολών Ιονίου Ακαδημίας και Χάλκης, αλλά και Διοικητικός Προϊστάμενός τους δηλ. Πρύτανης (Έφορος της πρώτης, Σχολάρχης της δεύτερης). Παρ' όλες τις αντικειμενικές διαφορές τους και ως εκ τούτου το εντελώς διαφορετικό προϋποθεσιακό τους πλαίσιο, χωρίς να γνωρίζονται ή να έχουν την παραμικρή επικοινωνία κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, καταλήγουν στα ίδια συμπεράσματα, αναφορικά με την ημερομηνία έναρξης, τον τόπο, αλλά κυρίως τον χαρακτήρα της Ελληνικής Επανάστασης. Καταγράφουν στις επιστολές και τις αναφορές τους, που σήμερα αποτελούν πλέον αρχειακά τεκμήρια, την πραγματικότητα που βιώνουν όπως και οι υπόλοιποι εμπλεκόμενοι (Έλληνες, Τούρκοι, Βρετανοί κ.ά.) και όχι κάποιους τυχόν προσωπικούς οραματισμούς ή ιδεολογικές επιδιώξεις. Αργότερα θα συναντηθούν και θα συνεργασθούν στην Ιόνιο Ακαδημία, σε θέματα μετάφρασης της Αγίας Γραφής.
8. Παρά τον όγκο της υπάρχουσας βιβλιογραφίας και ιδιαίτερα του διασωθέντος αρχειακού πλούτου, τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό, με τον ωκεανό της πληροφόρησης, «η ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης μελλοντικά θα ξαναγραφεί, όχι μόνο επειδή θα υπάρξουν νέες προσεγγίσεις, αλλά κυρίως διότι απέχουμε πολύ από το να γνωρίζουμε το περιεχόμενο πλήθους ανέκδοτων πηγών... Η πάσης φύσεως επίσημη ή ημιεπίσημη αλληλογραφία, ιδιωτικά αρχεία προσωπικοτήτων με άμεση ή έμμεση ανάμειξη στον Αγώνα (1821)... ο Τύπος, το πλήθος των φυλλαδίων, της πολιτικής αρθρογραφίας κ.λπ. αναμένουν ακόμη την πλήρη έρευνα και μελέτη τους από τους ιστορικούς, ώστε να γίνει εφικτή μια νέα θεώρηση ή επαναξιολόγηση γεγονότων και φαινο-

μένων της περιόδου αυτής».¹² Το σύγχρονο αίτημα από ορισμένους «να ξαναγραφεί η ιστορία» μπορεί να επιτευχθεί μόνο με την επιστημονική (άρα ακριβή) διερεύνηση και μελέτη των αρχαικών πρωτογενών πηγών. Η απαιτητική και κοπιώδης αυτή διαδικασία ασφαλώς και θα προσθέσει, θα αφαιρέσει, ακόμη και θα πολλαπλασιάσει τις τεκμηριωμένες πληροφορίες αναφορικά με την απαρχή του σύγχρονου Ελληνικού Κράτους, που σε δύο έτη (2021) θα εορτάσουμε τη διακοσαετία της. Σε καμία περίπτωση, όμως, δεν πρέπει να συμβάλλει στην επί πολλά έτη διαίρεση του ελληνικού λαού, με αφορμή την έναρξη και τον χαρακτήρα της Ελληνικής Επανάστασης, που οδήγησε αδιαμφισβήτητα στη δημιουργία του σύγχρονου «έθνους κράτους της Ελλάδος», μετά από αιώνων υποδούλωση σε βάρβαρο ζυγό, ο οποίος ακόμη και σήμερα συνεχίζει να αμφισβητεί τα εθνικά κυριαρχικά μας δικαιώματα και να αποτελεί τη μεγαλύτερη γεωπολιτική απειλή της πατρίδας μας.

Διακόσια περίπου έτη μετά την έναρξη της Επανάστασης των ηρωικών μας προγόνων και οκτώ περίπου γενιές μετά την περίοδο της γέννησης της «Ελληνικής Πολιτείας», οι σημερινοί (νεο)Έλληνες διαπνέονται από τις ίδιες αρχές και ιδανικά με τη χρυσή γενιά του '21, τα οποία συνοψίζονται σε μια λέξη «Ελευθερία». Ελευθερία ως μέγιστο αγαθό ζωής, για την οποία αξίζει ακόμη και η αυτοθυσία («Ελευθερία ή Θάνατος»). Αυτό το υπαρξιακό πανεθνικό δίλημμα, ανέδειξε το υπέροχο άσμα των επτανησίων Διονυσίου Σολωμού και Νικολάου Χαλικιόπουλου – Μάντζαρου «Ο Ύμνος εις την Ελευθερία», ως Εθνικό Ύμνο των Ελλήνων και φιλελλήνων όπου γης. Και η πραγματικότητα αυτή καθιστά τον Επτανησιακό Ελληνισμό συμμετοχο, στον ομορφότερο και σημαντικότερο εθνικό αγώνα της νεώτερης ιστορίας μας.

12 Βλ. π. Γ. Δ. Μεταλληνού, «Ειδήσεις και Κρίσεις...», ό.π., σ. 68.

Το δίκαιο της πληροφορίας και η πρόσβαση στα αρχεία: μοχλός ή εμπόδιο στην πρόσβαση στην πληροφορία;

Μαρία Κανελλοπούλου-Μπότη

Εισαγωγή

Το δίκαιο, ως κανονιστική επιστήμη που καταρχήν δεσμεύει και ρυθμίζει την ελεύθερη δράση των ατόμων, μπορεί να λειτουργήσει, κατά περίπτωση, και ως εμπόδιο, αλλά και ως μοχλός. Το δίκαιο, έτσι, άλλοτε απαγορεύει μια συγκεκριμένη συμπεριφορά ή δράση, με απειλή ακόμη και ποινής στερητικής της ελευθερίας, και άλλοτε προωθεί μια συμπεριφορά ή ένα επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, παρέχοντας προστασία και διευκόλυνση της συμπεριφοράς ή της δράσης αυτής.

Ειδικά όσον αφορά την πρόσβαση στα αρχεία, το δίκαιο, και ειδικότερα το δίκαιο της πληροφορίας, περιέχει διατάξεις (είτε ειδικές για τα αρχεία, είτε προστασίας προσωπικών δεδομένων, είτε πνευματικής ιδιοκτησίας, είτε προστασίας πολιτιστικής κληρονομιάς, είτε διοικητικού δικαίου πρόσβασης στη δημόσια πληροφορία κ.λπ.) οι οποίες, ανάλογα με την περίπτωση, λειτουργούν είτε προωθητικά, είτε αποτρεπτικά, σε σχέση με το δικαίωμα πρόσβασης στα αρχεία.

Η πρόσβαση στα αρχεία συχνά αποτελεί προϋπόθεση άσκησης ατομικών δικαιωμάτων, όπως το δικαίωμα παροχής έννομης προστασίας.¹ Πρόσβαση, επομένως, στα αρχεία δεν επιδιώκουν μόνο οι ιστορικοί ερευνητές, αλλά συχνά και οι απλοί πολίτες, προκειμένου να προστατεύσουν τα δικαιώματά τους, ζητώντας π.χ. αντίγραφα διοικητικών εγγράφων που τους αφορούν.

Το ζητούμενο είναι, βέβαια, η συνολική ρύθμιση της πρόσβασης στα αρχεία να προστατεύει εξ ίσου το συνταγματικής φύσης δικαίωμα πρόσβασης στα αρχεία, το επίσης συνταγματικής φύσης δικαίωμα ιδιωτι-

1 Βλ. ενδεικτικά Α. Γεωργιάδη, *Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου*, 4^η εκδ., Π.Ν. Σάκκουλας, *Δίκαιο και Οικονομία*, σ. 2 και σ. 13επ.

κού βίου και προστασίας προσωπικών δεδομένων,² το επίσης συνταγματικής φύσης δικαίωμα προστασίας πολιτιστικής κληρονομιάς και το δικαίωμα προστασίας πνευματικής ιδιοκτησίας, η συνταγματική φύση του οποίου, αν και δεν προβλέπεται ειδικά στο Σύνταγμα, έχει γίνει επίσης ερμηνευτικά αποδεκτή.³

Σε μια μικρή συμβολή, όπως εδώ, είναι αδύνατο να καλυφθεί όλο το εύρος της σχετικής συζήτησης. Θα επιχειρηθεί, όμως, να παρουσιαστούν συγκεκριμένα σημεία στο δίκαιο της πληροφορίας όπου λειτουργεί είτε προωθητικά, είτε το αντίθετο, με κάποια κριτική των διατάξεων προς ανεύρεση κάποιας ισόρροπης κατά το δυνατό, νομικής λύσης. Η σύγκρουση των ατομικών δικαιωμάτων επιλύεται, ως γνωστόν, χωρίς τέλεια αποτελέσματα ασφαλώς, με την πρακτική εναρμόνισή τους, η οποία είναι ενίοτε εξαιρετικά δυσχερής.⁴

Έννοιες

Η έννοια 'αρχεία' είναι πολυδιάστατη. Στον νόμο 4610/2019 γίνεται λόγος για δημόσια και ιδιωτικά αρχεία, για αρχεία οικογενειών, και για αναλογικά και ηλεκτρονικά/ψηφιακά αρχεία. Ένα αρχείο μπορεί να αποτελεί βάση δεδομένων, πρωτότυπη ή μη πρωτότυπη, κατά το δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας (Ν 2121/1993), οπότε έχουν εφαρμογή σε αυτό οι κανόνες προστασίας του δημιουργού ή του κατασκευαστή βάσης δεδομένων. Ένα αρχείο μπορεί, επίσης, να είναι από νομικής πλευράς ένα (ενίοτε πολύ σημαντικό) πολιτισμικό αγαθό, μέρος της προστατευόμενης πολιτισμικής κληρονομιάς ενός κράτους ή και παγκόσμιας εμβέλειας. Μπορεί σε αυτό το αρχείο να προβληθούν δικαιώματα, οιονεί ιδιοκτησιακής φύσεως, από ένα κράτος ή από τους αυτόχθονες πολίτες μιας Πολιτείας.⁵

2 Βλ. αναλυτικά Λ. Μήτρου, *Ο Γενικός Κανονισμός Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων, Νέο Δίκαιο, Νέες Υποχρεώσεις, Νέα Δικαιώματα*, Σάκκουλας 2017, Ε. Αλεξανδροπούλου-Αιγυπτιάδου, *Προσωπικά Δεδομένα*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2016, Φ. Παναγοπούλου-Κουτνατζή, *Ο Γενικός Κανονισμός Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων 679/2016/ΕΕ*, Σάκκουλας, 2017 και Ι. Ιγγλεζάκη, *Ο Γενικός Κανονισμός Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων (Κανονισμός 2016/679)*, Εισαγωγή στο νέο νομικό πλαίσιο προστασίας προσωπικών δεδομένων, 2η εκδ., Interactive Learning 2018.

3 Βλ. Δ. Καλλινίκου, *Πνευματική Ιδιοκτησία και Συγγενικά Δικαιώματα*, 3^η εκδ. Σάκκουλας 2008, σσ. 9επ. (η συνταγματική προστασία).

4 Κ. Χρυσόγονος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, 3^η εκδ., Νομική Βιβλιοθήκη 2006, σσ. 104-105.

5 Βλ. Μ. Κανελλοπούλου-Μπότη, *Αρχεία και Δίκαιο. Προσωπικά δεδομένα, πνευματική ιδιοκτησία και πολιτιστική κληρονομιά*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2020 σ. 34.

Ο κατάλογος της νομικής φύσης ενός αρχείου δεν σταματά στα παραπάνω. Ένα αρχείο μπορεί επίσης να εκτιμηθεί ως προς την οικονομική του αξία ως αντικείμενο κυριότητας και να πωληθεί ως τέτοιο, με βάση το εμπράγματο δίκαιο. Μπορεί επίσης να αποτελεί μέρος μιας κληρονομιαίας περιουσίας και να ρυθμίζεται από το κληρονομικό και το φορολογικό δίκαιο. Ένα αρχείο μπορεί να περιέχει προσωπικά δεδομένα, οπότε έχει εφαρμογή σε αυτό το δίκαιο προστασίας προσωπικών δεδομένων στην Ευρώπη ή το δίκαιο προστασίας της ιδιωτικής ζωής για τις ΗΠΑ.

Το αρχείο, έτσι, εμφανίζεται ως μια υλική ή ψηφιακή οντότητα, εμπειρίχουσα πληροφορία, η οποία οντότητα ενδιαφέρει το δίκαιο, αλλά φυσικά και τη δεοντολογία, από πάρα πολλές πλευρές, ενώ η διαμόρφωση των σχετικών κανόνων, νομικών και δεοντολογικών συνεχώς διαμορφώνεται και αλλάζει, ανάλογα με την εξέλιξη της τεχνολογίας, αλλά και του πολιτισμού σε σχέση με τη διαχρονική αξία των αρχείων.

Παλαιότερα, αρχεία εννοούντο μόνο τα αρχεία που περιείχαν αρχειακό υλικό ιστορικού ή πολιτιστικού ενδιαφέροντος, που είχαν κάποια σημασία δηλαδή από αυτή την πλευρά· μεταγενέστεροι ορισμοί για τα αρχεία δεν επαναλαμβάνουν αυτή την προϋπόθεση.⁶ Μια παράλληλη πορεία βλέπουμε και στη νομική έννοια 'έργο', προστατευόμενο με δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας: παλαιότερα, το έργο έπρεπε να έχει κάποια αξιόλογη πρωτοτυπία, έκφραση της προσωπικότητας του δημιουργού, κάποια αισθητική αξία κ.λπ.⁷ Κάποια στιγμή, οι προϋποθέσεις αυτές καταργήθηκαν (είτε ως ελιτιστικές, ή δύσκολα εφαρμόσιμες, ή αστήρικτες πλέον, νομικά και ηθικά-τα έργα και των απλών ανθρώπων ήσαν κι αυτά σημαντικά, και έπρεπε να απονεμηθούν και σε αυτά δικαιώματα⁸ κ.λπ.). Στον χώρο των βιβλιοθηκών, παλαιότερα η επιλογή των βιβλίων για τις συλλογές τους βασιζόταν στο 'αληθινό, το ωραίο και το καλό', με μεγάλη διαμάχη για το κατά πόσο τα λαϊκά μυθιστορήματα μπορούσαν να είναι μέρη των συλλογών αυτών, αλλά μετέπειτα, κάθε παρόμοια λογοκρισία αμφισβητήθηκε έντονα.⁹ Όταν, επομένως, ερευνούμε το δίκαιο της πληροφορίας, ως μοχλό ή εμπόδιο, θα πρέπει να έχουμε υπόψη και αυτές τις σημαδιακές μεταβολές.

6 Βλ. της ίδιας, κεφ. ό.π., 1.

7 Βλ. Δ. Καλλινίκου, ό.π., Λ. Κοτσίρη, *Δίκαιο Πνευματικής Ιδιοκτησίας και κοινοτικό κεκτημένο*, Σάκκουλας, 7^η εκδ., 2017, σσ. 54 επ., Γ. Κουμάντο, *Πνευματική Ιδιοκτησία*, 8^η εκδ., Σάκκουλας 2002, σσ. 118επ. και Μαρίνο Μ. Θ., *Πνευματική Ιδιοκτησία*, 2004, σ. 76 επ.

8 *Bleistein v. Donaldson Lithographing Co.* - 188 U.S. 239, 23 S. Ct. 298 (1903).

9 Βλ. P. Johnson, *Fundamentals of Collection Development and Management*, 3^η εκδ., American Library Association 2014.

Νόμος 4610/2019 για τα Γενικά Αρχεία του Κράτους

Το 2019 ψηφίστηκε ο νέος νόμος για τα Γενικά Αρχεία του Κράτους, ο Ν. 4610/2019 (άρ. 160-199) σε αντικατάσταση του παλαιότερου νόμου 1946/1991. Ο νέος νόμος αυτός δεν ρυθμίζει μόνο τα Γενικά Αρχεία του Κράτους, και τα αρχεία της αρμοδιότητάς τους, αλλά γενικότερα, όλα τα αρχεία που ορίζονται στο άρθρο 1 παρ. 1 του νόμου αυτού.¹⁰ Ο νόμος ρυθμίζει και την πρόσβαση των πολιτών στα αρχεία, ενώ η πρόσβαση αυτή εξαρτάται από πολλούς παράγοντες, που δεν είναι όλοι νομικής φύσης.

Η καταρχήν γνώση ότι ένα αρχείο *υπάρχει* είναι η πρώτη λογική προϋπόθεση της πρόσβασης. Για τον σκοπό αυτόν, ο νόμος προβλέπει την υποχρεωτική εκ μέρους των Γενικών Αρχείων του Κράτους καταλογογράφηση και ευρετηρίαση των αρχειακών συλλογών που εποπτεύουν.¹¹ Εδώ το δίκαιο της πληροφορίας είναι σαφές, βέβαια, ότι ενεργεί ως μοχλός όσον αφορά την πρόσβαση στα αρχεία.

Ένα πλέγμα κανόνων ρυθμίζει την πρόσβαση στα αρχεία για τους χρήστες, ερευνητές, πολίτες κ.λπ. (η ιδιότητά τους δεν έχει εδώ σημασία). Η πρόσβαση αυτή ρυθμίζεται καταρχήν από το άρ. 5 του Κώδι-

10 Άρθρο 160. Αρχείο και αρχειακό υλικό. 1. Αρχείο, είναι το σύνολο των τεκμηρίων, μαρτυριών και εγγράφων, αδιακρίτως χρονολογίας, σχήματος, ύλης και υποστρώματος, που σχετίζονται με τη δραστηριότητα του Κράτους, των δημόσιων ή ιδιωτικών φορέων ή των νομικών ή φυσικών προσώπων ή ενώσεων προσώπων. Αρχείο είναι και κάθε τεκμήριο καταγραφής πληροφοριών που προβλέπεται στο άρθρο 35 του π.δ. 28/2015 (Α' 34) και συγκροτεί το αρχείο Πρωθυπουργού. 2. Το αρχειακό υλικό περιλαμβάνει πρωτότυπα ή αντίγραφα οποιασδήποτε ύλης ή τεχνικής, ιδίως: α) μεμονωμένα έγγραφα, χειρόγραφα, κατάστιχα, κώδικες και συλλογές αυτών, β) απομνημονεύματα και ημερολόγια, γ) αλληλογραφία επίσημη και ιδιωτική δημόσιων προσώπων, δ) προπαγανδιστικά τεκμήρια, εκκλήσεις, προκηρύξεις, αφίσες, εφημέρο υλικό ή άλλα πληροφοριακά έντυπα, ε) ηλεκτρονικά έγγραφα και αρχεία, όπως αυτά ορίζονται στα άρθρα 1 και 5 του π.δ. 25/2014 (Α' 44) ή σε οποιαδήποτε άλλη μορφή, σύμφωνα με την εξέλιξη της τεχνολογίας. Σε αυτή την κατηγορία περιλαμβάνονται και οι κάθε φύσης βάσεις δεδομένων των φορέων του δημόσιου τομέα, σύμφωνα με την παράγραφο 2 του άρθρου 161 στ) οπτικοακουστικά αρχεία, ηχητικές και κινούμενες ή στατικές οπτικές αποτυπώσεις, ζ) χάρτες, σχέδια, χαρακτηριστικά και έργα εικαστικού ενδιαφέροντος, τα οποία αποτυπώνουν μαρτυρίες σε οπτικές, γραμμικές αποτυπώσεις και απεικονίσεις, τοπογραφικά και υδρογραφικά διαγράμματα, μακέτες, αεροφωτογραφίες, ιχνογραφήματα, χαλκογραφίες λιθογραφίες, ξυλογραφίες, που τεκμηριώνουν πληροφορίες, οι οποίες αναφέρονται στην ιστορία και στην πολιτιστική κληρονομιά του ελληνικού έθνους και σε ό,τι έχει σχέση με τη διοικητική, οικονομική και κοινωνική ζωή του ελληνικού Κράτους.

11 Άρθρο 197. Εθνικό Ευρετήριο Αρχείων (ΕΕΑ). Τα Γενικά Αρχεία τους Κράτους υποχρεούνται να καταρτίζουν και να θέτουν στη διάθεση του κοινού και των μελετητών καταλόγους των αρχειακών συλλογών των οποίων έχουν την εποπτεία με τη μορφή του ΕΕΑ. Για την απρόσκοπτη συγκρότηση και ενημέρωση του ΕΕΑ, τα επιστημονικά ιδρύματα, βιβλιοθήκες, ανεξαρτήτως νομικού καθεστώτος, σωματεία, νομικά πρόσωπα ιδιωτικού και δημοσίου δικαίου και ιδιώτες, κάτοχοι αρχειακών συλλογών, οφείλουν να τα δηλώνουν στα Γενικά Αρχεία του Κράτους.

κα Διοικητικής Διαδικασίας (Ν 2690/1999), τους κανόνες για την προστασία προσωπικών δεδομένων (που προκύπτουν από τον Κανονισμό 2016/679 και τον Ν 4610/2019). Αυτούς τους νόμους αναφέρει και το ειδικό άρθρο του Ν 4610/2019 για την πρόσβαση στα αρχεία. Έτσι, ουσιαστικά όσον αφορά την πρόσβαση, ο Ν 4610/2019 παραπέμπει σε άλλους νόμους (αυτό κανονικά αποτελεί εμπόδιο, ενώ οι βασικές αρχές της καλής νομοθέτησης υπαγορεύουν να μη γίνονται παραπομπές σε άλλους νόμους σε ένα νομοθέτημα, αλλά να ενσωματώνονται σε αυτό, προσαρμοσμένες, οι διατάξεις των άλλων νόμων).

Μια άρση, με τον Ν 4610/2019, ενός πολύ σημαντικού νομικού εμποδίου πάντως στην πρόσβαση στα αρχεία είναι η παράλειψη κάθε αναφοράς στον ανεπίσημο διεθνή κανόνα πως τα αρχεία μένουν για τριάντα χρόνια 'κλειστά', αφού ο Ν 4610/2019 για τα ΓΑΚ δεν περιέχει καμία τέτοια πρόβλεψη. Έτσι, ο κανόνας είναι ότι τα αρχεία είναι, απλά, ανοικτά, εκτός εξαιρέσεων, που περιέχει ο νόμος με ειδικές διατάξεις και για ειδικούς λόγους προστασίας του δημόσιου συμφέροντος.

Η πρόσβαση στα αρχεία θα είναι τόσο πιο εύκολη όσο πιο *οργανωμένο* είναι ένα αρχείο, ενώ η ηλεκτρονική διάχυση του περιεχομένου ενός αρχείου ασφαλώς διευκολύνει ακόμη περισσότερο την πρόσβαση αυτή. Ειδικά για την οργάνωση των ηλεκτρονικών αρχείων του δημοσίου τομέα, έχει ψηφιστεί το προεδρικό διάταγμα 25/2014. Εκεί στο άρ. 3 γίνεται λόγος για τις βασικές αρχές ηλεκτρονικής αρχειοθέτησης εγγράφων, στο άρ. 4 για τη συγκρότηση ηλεκτρονικού αρχείου, το άρ. 5 ρυθμίζει την τήρηση ηλεκτρονικών εγγράφων και αρχείων, το άρ. 6 την επεξεργασία και διαχείριση ηλεκτρονικών αρχείων, το άρ. 7 την αποθήκευσή τους, το άρ. 8 την ευρετηρίασή τους, το άρ. 11 την εκκαθάριση και καταστροφή εντύπων και ηλεκτρονικών εγγράφων κ.λπ., κι όλα αυτά λεπτομερώς. Αλλά αυτό το προεδρικό διάταγμα δεν φαίνεται να έχει καμία πρακτική εφαρμογή στις δημόσιες υπηρεσίες και παραμένει ένας συμβολικός οδηγός προς το παρόν, αν και ως κανόνας δικαίου, διακρίνεται από εκτελεστότητα.¹² Έτσι εδώ το δίκαιο της πληροφορίας μας έχει δώσει έναν πολύ ωραίο μοχλό, που σύντομα βλέπει κανείς πως δεν έχει τεθεί σε λειτουργία.

12 Βλ. Γεωργιάδη, *Γενικές Αρχές*, ό.π.

Αιτήσεις, κωδικοί και άλλα εμπόδια

Εμπόδια κι άλλων ειδών υπάρχουν επίσης. Εμπόδιο θα μπορούσε να πει κανείς και την απαίτηση του αρχείου ο ερευνητής να συμπληρώσει μια αίτηση πριν λάβει το αρχειακό υλικό.¹³ Το πόσο σημαντικό είναι το εμπόδιο εξαρτάται από το τι ζητείται με την αίτηση και τι οφείλει ο αιτών να υποσχεθεί και να αποδεχθεί, για να του χορηγηθεί το αρχειακό υλικό που ζητά. Καταχρηστικοί όροι μέσα στις αιτήσεις αυτές δεν έχουν νομική ισχύ. Παρόλα αυτά, στην πράξη, ο αιτών είτε θα υπογράψει και θα λάβει το αρχειακό υλικό, είτε δεν θα υπογράψει και δεν θα το λάβει. Η πραγματικότητα εδώ ξεπερνά την επιστήμη (και δεν είναι ασφαλώς και το μόνο σημείο όπου αυτό παρατηρείται). Εναπόκειται στην αρχειακή υπηρεσία να θεσπίζει όσο το δυνατό απλούστερες αιτήσεις παροχής υλικού που θα περιορίζονται στις απολύτως αναγκαίες δεσμεύσεις του αιτούντος.

Εάν πρόκειται για πρόσβαση σε ηλεκτρονικό αρχείο και απαιτείται ηλεκτρονική αίτηση με μια εγγραφή π.χ. στην οποία ο χρήστης μπορεί να μη θέλει να προβεί, με προσωπικά στοιχεία που δεν θέλει ή δεν έχει έννοια να δώσει, με κωδικούς πρόσβασης, με συμπλήρωση αριθμών 'captcha'¹⁴ που συχνά είναι εξαιρετικά δύσχρηστοι και κανείς δεν ξέρει σε τι ακριβώς εξυπηρετούν κ.λπ. και πάλι, έχουμε εμπόδιο, τεχνολογικής φύσης, που μπορεί να αποβεί και νομικό εμπόδιο όταν οι κωδικοί εμποδίζουν στην πραγματικότητα την πρόσβαση σε αρχειακό υλικό που ανήκει στο δημόσιο κτήμα. Είναι μεγάλη η συζήτηση, του κατά πόσο μπορεί να δεσμευθεί ένα αρχειακό υλικό, που διατίθεται στο κοινό ανοικτά μέσω διαδικτύου, πλην όμως απαιτείται υπογραφή φόρμας συγκατάθεσης σε διαφόρους όρους, και η χρήση κωδικών κ.λπ.

Εκτός, όμως, από αυτή τη συζήτηση, όσο δυσκολότερη είναι η χρήση του ηλεκτρονικού αρχείου, τόσο εντείνεται το ψηφιακό χάσμα μεταξύ των χρηστών που μπορούν να αντιμετωπίσουν τις απαιτήσεις της χρήσης του και εκείνων που δεν μπορούν (ηλικιωμένοι, άτομα με ειδικές ανάγκες και άλλες κατηγορίες πολιτών). Άρα και αυτό θα πρέπει να ληφθεί υπόψη, καθώς δημιουργούνται κατηγορίες χρηστών και σε αυτές έχει βέβαια εφαρμογή η αρχή της ίσης μεταχείρισης, συνταγματικής ισχύος, που επιβάλλει κατά το δυνατό βέβαια το 'κλείσιμο' του ψηφιακού χάσματος.¹⁵

13 http://www.gak.gr/media_files/downloads/Periexomenoellinika/3_Entypa/KanonismosAnagnostiriou.pdf

14 Η γράφουσα είναι διάσημη για τη συνεχή αποτυχία της συμπλήρωσης των αριθμών αυτών με επιτυχία.

15 Για το ψηφιακό χάσμα βλ. γενικά M. Canellopoulou-Bottis/K.E. Himma, *The Digital Divide:*

Από την πλευρά του ηλεκτρονικού αρχείου, θα τονιστεί βέβαια η επένδυση, σε χρόνο και οικονομικούς πόρους και σε απασχόληση ειδικού προσωπικού, για να κατασκευαστεί και να συντηρηθεί η διαθέσιμη στο κοινό αυτή βάση του αρχείου - χαρακτηριστικά της που ασφαλώς της προσδίδουν τη νομική φύση της πρωτότυπης, ή μη πρωτότυπης (αδιάφορο πλέον) βάσης δεδομένων. Αν ακολουθήσουμε και την απόφαση *Ryanair*¹⁶, του ΔΕΚ, του 2015, και τίποτε από τα παραπάνω να μην ισχύει για μια ιστοσελίδα με υλικό ανοικτή στο κοινό, ακόμη καλύτερα, γιατί εκεί ο 'ιδιοκτήτης', 'δημιουργός', 'συγγραφέας', αυτός τέλος πάντων που είναι υπεύθυνος για την ιστοσελίδα με το υλικό μπορεί να μπλοκάρει την πρόσβαση σε αυτήν, επιβάλλοντας όποιους όρους θέλει, ανεξάρτητα από την Οδηγία 96/9/ΕΚ για τις βάσεις δεδομένων - με την επιφύλαξη μόνο πλέον του νόμου περί προστασίας καταναλωτών. Κι έτσι φτάσαμε σε ένα ακόμα εμπόδιο: όσοι επιθυμούν να 'τρέξουν' ένα ηλεκτρονικό αρχείο διαθέσιμο διαδικτυακά, πρέπει να εξοικειωθούν με τις διατάξεις για τις βάσεις δεδομένων, αλλά και τον νόμο 2251/1991 για την προστασία των καταναλωτών, ώστε να γνωρίζουν πως μπορούν, αν θέλουν, νόμιμα να δεσμεύσουν την πρόσβαση στο ηλεκτρονικό τους αρχείο.

Ανακύπτει, αναγκαστικά, η ερώτηση: Το οποιοδήποτε ηλεκτρονικό αρχείο θέλει ή δεν θέλει ο κόσμος να έχει ελεύθερη πρόσβαση στο υλικό του; Αναφέρομαι σε όσα αρχεία ισχυρίζονται, ή έτσι φαίνεται ότι επιδιώκουν, να είναι αρχεία ελεύθερης πρόσβασης κι όχι βέβαια στις συνδρομητικές βάσεις νομικών ή ιατρικών κ.λπ. δεδομένων. Βλέπουμε στα ηλεκτρονικά αρχεία αυτά, τα αρχεία ελεύθερης πρόσβασης, μια εκφρασμένη εσωτερική ανάγκη ο χρήστης να έχει πρόσβαση, αλλά να υποχρεούται, το λιγότερο, να αναφέρει την πηγή του υλικού στην εργασία του. Αυτό γίνεται συνήθως, αλλά γιατί άραγε να φέρεται αυτή η υποχρέωση αναφοράς ως νομική υποχρέωση, ή και ως προαπαιτούμενο της πρόσβασης, όταν το ίδιο το αρχειακό υλικό δεν προστατεύεται καθόλου, ή δεν προστατεύεται πια με δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας; Ακόμη και μη πρωτότυπη βάση δεδομένων να είναι το ηλεκτρονικό αυτό αρχείο, όταν ο χρήστης θέλει να αντιγράψει, για παράδειγμα, και να 'κατεβάσει' επομένως, μια και μόνη φωτογραφία από αυτό, που έχει 'πέσει' στο δημόσιο κτήμα, γιατί να βαρύνεται με οποιουδήποτε είδους 'υποχρέωση';

A Perspective for the Future, Chapter 26, στο K.E. Himma/H. Tavani (επιμ.), *The Handbook of Information and Computer Ethics*, Wiley 2008, σσ. 621-637 και K. Himma/M. Bottis, *The Digital Divide: Information Technologies and the Obligation to Alleviate Poverty*, στο R. L. Sandler (επιμ.), *Ethics and Emerging Technologies*, Palgrave Macmillan, London, σσ. 333-346.

16 Case C-30/14.

Εδώ, επομένως, βρίσκεται κι ένα μεγάλο εμπόδιο: πως θα πείσουμε τα ηλεκτρονικά αρχεία πάσης φύσεως να απαλλαγούν και τα ίδια από την ανάγκη αυτής της αναφοράς, αλλά και από τη ‘θέσπιση’ μιας οιονεί νομικής υποχρέωσης, η οποία θα γίνει αντιληπτή χωρίς αυτό το ‘οιονεί’ για τους χρήστες, ενώ το αρχειακό υλικό ανήκει στο δημόσιο κτήμα, δηλαδή στους χρήστες τους ίδιους-τόσο απλά. Αν πρόκειται κάποτε να ανοίξουμε την πρόσβαση στην πληροφορία, εδώ στο αρχειακό ψηφιακό υλικό, όλα αυτά θα πρέπει να τα πετύχουμε· οι νομικοί σε συνεργασία με τους αρχειονόμους, μαζί, με επίκεντρο την επίτευξη της πολυπόθητης ελεύθερης πρόσβασης στην πληροφορία. Η συζήτηση για το δημόσιο κτήμα πρέπει να ενταθεί σήμερα ειδικά, περισσότερο από ποτέ άλλοτε, γιατί μετά τη δυστυχή Οδηγία για την προστασία βάσεων δεδομένων του 1996 και ακόμη περισσότερο, μετά την απόφαση *Ryanair* του ΔΕΚ, του 2015, οι νομικές μας θέσεις για το δημόσιο κτήμα έχουν υποστεί σχεδόν ανεπανόρθωτη ζημία.

Αρχεία και προσωπικά δεδομένα

Η πιο σωστή αρχή της συζήτησης εδώ είναι η υπενθύμιση ότι α. ο ιδιωτικός βίος και τα προσωπικά δεδομένα είναι αντικείμενο συνταγματικών δικαιωμάτων στην Ελλάδα και β. τα αρχεία επεξεργάζονται προσωπικά δεδομένα.¹⁷

Κατά τον Γενικό Κανονισμό Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων 2016/679, ως σύστημα αρχειοθέτησης εννοείται κάθε διαρθρωμένο σύνολο δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, τα οποία είναι προσβάσιμα με γνώμονα συγκεκριμένα κριτήρια, είτε το σύνολο αυτό είναι συγκεντρωμένο είτε αποκεντρωμένο είτε κατανεμημένο σε λειτουργική ή γεωγραφική βάση. Στον ορισμό αυτόν εμπίπτουν τα αρχεία, είτε είναι ψηφιακά είτε όχι. Ο Κανονισμός αφορά προσωπικά δεδομένα μόνο ζώντων προσώπων. Ο όρος ‘σύστημα αρχειοθέτησης’ (*‘filing system’*) ήρθε να αντικαταστήσει τον παλαιότερο όρο ‘αρχείο’ της Οδηγίας 95/46/ΕΚ και του Ν. 2472/1997 για την προστασία προσωπικών δεδομένων. Με τροποποίηση του 2006, ως αρχείο δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα (“αρχείο”), ορίσθηκε κάθε διαρθρωμένο σύνολο δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, τα οποία είναι προσιτά με γνώμονα συγκεκριμένα κριτήρια. Εδώ, δηλαδή, βλέπουμε ένα εμπόδιο: ότι η νομοθεσία δεν μας έδινε ακριβώς τι

17 Βλ. αναφορές παραπάνω για τα προσωπικά δεδομένα και τον Γενικό Κανονισμό.

σημαίνει αρχείο, ενώ ρυθμίζει τα αρχεία που εμπεριέχουν προσωπικά δεδομένα ζώντων προσώπων. Η έλλειψη αυτή επιχειρήθηκε να καλυφθεί με την απαίτηση της διάρθρωσης και της δυνατότητας πρόσβασης στο αρχείο με γνώμονα συγκεκριμένα κριτήρια.

Ένα επόμενο εμπόδιο είναι γενικότερης φύσης. Η λογική του νόμου προστασίας προσωπικών δεδομένων είναι ακριβώς αντίθετη με τη λογική της τήρησης αρχείων όπως τα ΓΑΚ, ιστορικά αρχεία κλπ.¹⁸ Δηλαδή, τα αρχεία, όπως τα ΓΑΚ, επιδιώκουν καταρχήν τη μέγιστη συλλογή τεκμηρίων (χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν προβαίνουν κάποτε και σε εκκαθάριση υλικού), ενώ ο νομοθέτης όταν πρόκειται για συλλογή προσωπικών δεδομένων, επιβάλλει ακριβώς το αντίθετο, την αρχή της ελαχιστοποίησής τους (*data minimization*).

Η ελαχιστοποίηση δεν μπορεί παρά να είναι ο εφιάλτης του αρχειονόμου: απαιτεί να τηρεί τα λιγότερα δυνατά προσωπικά δεδομένα, για τον λιγότερο δυνατό χρόνο, να τα καταστρέφει όταν ο σκοπός της συλλογής τους έχει ολοκληρωθεί (ή ματαιωθεί), να τα επικαιροποιεί διαρκώς για να είναι ακριβή. Σαν να μην ήταν όλα αυτά αρκετά, το δίκαιο δίνει καταρχήν μια σειρά δικαιωμάτων στα υποκείμενα των προσωπικών δεδομένων, εδώ έναντι του αρχείου, προφανώς: δικαίωμα να έχουν πρόσβαση στα δεδομένα, να αντιταχθούν στην τήρησή τους από το αρχείο, να μπορούν να ζητήσουν τη διόρθωσή ή τη διαγραφή τους, να ζητήσουν αντίγραφα όπου θα εκπληρώνεται η αρχή της φορητότητάς τους (*data portability*) και να ζητήσουν αποζημίωση σε περίπτωση παραβίασης του νόμου προστασίας προσωπικών δεδομένων. Παράλληλα, τα αρχεία οφείλουν να τηρούν αποδείξεις της συμμόρφωσής τους με τον Κανονισμό, να διασφαλίζουν έμπρακτα την ασφάλεια των δεδομένων τους και να ειδοποιούν την Αρχή Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων, εάν συνέβη μια παραβίαση της ασφάλειας αυτής (*data breach notification*). Όλα αυτά είναι μια σειρά από εμπόδια στο έργο των αρχείων, που είναι η διατήρηση της ιστορικής μνήμης, της αλήθειας, η διαφύλαξη της δημοκρατίας μέσω της παροχής δυνατότητας λογοδοσίας, η προστασία των δικαιωμάτων των πολιτών σε μια δίκαιη διαδικασία ή δίκη και πολλά άλλα.

Είναι σαφές ότι οι κανόνες αυτοί δεν θα μπορούσαν στο σύνολό τους να ισχύσουν κατά τον ανωτέρω τρόπο στα αρχεία. Κι όντως, ο Κανονισμός προέβλεψε καταρχήν την ειδική εξαίρεση για την αρχειοθέτηση προς το δημόσιο συμφέρον, υπέρ των αρχείων,¹⁹ ελαφρύνοντας τα ανω-

18 Βλ. Μ. Κανελλοπούλου-Μπότη, *Αρχεία και Δίκαιο. Προσωπικά δεδομένα, πνευματική ιδιοκτησία, Πολιτιστική Κληρονομιά*, Νομική Βιβλιοθήκη 2020.

19 «Η επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα για σκοπούς αρχειοθέτησης προς το δημόσιο συμφέρον, σκοπούς επιστημονικής ή ιστορικής έρευνας ή στατιστικούς σκοπούς

τέρω βάρη σε σημαντικό βαθμό. Εξαίρεσε, επίσης, τα αρχεία και από την εφαρμογή σε αυτά του δικαιώματος στη λήθη (δικαίωμα, βασικά, να ζητήσει το υποκείμενο των προσωπικών δεδομένων τη διαγραφή τους από το αρχείο), επέτρεψε παρεκκλίσεις, δηλαδή, από αυτά τα δικαιώματα, υπό προϋποθέσεις. Απαίτησε, δηλαδή, να υπάρχουν μέτρα και εγγυήσεις για τα δικαιώματα και τις ελευθερίες του υποκειμένου των δεδομένων.

Αλλά όλα αυτά δεν είναι καθόλου απλά στην εφαρμογή τους. Η Ευρωπαϊκή Ομάδα Αρχείων (European Archives Group) κατήρτισε έναν Οδηγό για την προστασία προσωπικών δεδομένων στα αρχεία τριάντα επτά σελίδων,²⁰ με εξηγήσεις και παραδείγματα, προκειμένου να προσαρμόσουν τις πρακτικές τους με τον Κανονισμό 2016/679. Αυτό και μόνο είναι ένα εμπόδιο, γιατί ο νόμος πρέπει να είναι σαφής, απλός και κατανοητός, εφόσον γίνεται βέβαια, και να μην απαιτεί ειδικές νομικές γνώσεις από τους πολίτες, ούτε βέβαια και από τους αρχειονόμους (που πρέπει, βέβαια, να διαθέτουν νομική κατάρτιση στα ζητήματα που σχετίζονται με τα αρχεία). Τα Εθνικά Αρχεία της Αγγλίας επίσης προέβησαν στη σύ-

θα πρέπει να υπόκειται σε κατάλληλες εγγυήσεις για τα δικαιώματα και τις ελευθερίες του υποκειμένου των δεδομένων σύμφωνα με τον παρόντα κανονισμό. Οι εν λόγω εγγυήσεις θα πρέπει να διασφαλίζουν ότι έχουν θεσπιστεί τα τεχνικά και οργανωτικά μέτρα που εγγυώνται, ειδικότερα, την αρχή της ελαχιστοποίησης των δεδομένων. Η περαιτέρω επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα για σκοπούς αρχειοθέτησης προς το δημόσιο συμφέρον, σκοπούς επιστημονικής ή ιστορικής έρευνας ή στατιστικούς σκοπούς πραγματοποιείται όταν ο υπεύθυνος της επεξεργασίας έχει εκτιμήσει κατά πόσο είναι εφικτό να εκπληρωθούν οι σκοποί αυτοί μέσω της επεξεργασίας δεδομένων τα οποία δεν επιτρέπουν ή δεν επιτρέπουν πλέον την ταυτοποίηση των υποκειμένων των δεδομένων, υπό την προϋπόθεση ότι υπάρχουν κατάλληλες εγγυήσεις (όπως, για παράδειγμα, η ψευδωνυμοποίηση των δεδομένων). Τα κράτη μέλη θα πρέπει να προβλέπουν κατάλληλες διασφαλίσεις σχετικά με την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα για σκοπούς αρχειοθέτησης προς το δημόσιο συμφέρον, σκοπούς επιστημονικής ή ιστορικής έρευνας ή στατιστικούς σκοπούς. Θα πρέπει να επιτρέπεται στα κράτη μέλη να παρέχουν, υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις και με δέουσες εγγυήσεις για τα υποκείμενα των δεδομένων, προδιαγραφές και παρεκκλίσεις όσον αφορά τις απαιτήσεις πληροφόρησης και τα δικαιώματα διόρθωσης και διαγραφής, το δικαίωμα στη λήθη, το δικαίωμα περιορισμού της επεξεργασίας, το δικαίωμα στη φορητότητα των δεδομένων και το δικαίωμα αντίταξης κατά την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα για σκοπούς αρχειοθέτησης προς το δημόσιο συμφέρον, σκοπούς επιστημονικής ή ιστορικής έρευνας ή στατιστικούς σκοπούς. Οι εν λόγω προϋποθέσεις και εγγυήσεις ενδέχεται να συνεπάγονται ειδικές διαδικασίες, ώστε τα υποκείμενα των δεδομένων να ασκούν τα δικαιώματα αυτά, εφόσον είναι σκόπιμο για τους σκοπούς που επιδιώκονται με τη συγκεκριμένη επεξεργασία, παράλληλα με τεχνικά και οργανωτικά μέτρα που αποσκοπούν στην ελαχιστοποίηση της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα σύμφωνα με τις αρχές της αναλογικότητας και της αναγκαιότητας. Η επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα για επιστημονικούς σκοπούς θα πρέπει να συμμορφώνεται επίσης με άλλες σχετικές νομοθεσίες, όπως αυτή για τις κλινικές δοκιμές». Από τις Αιτιολογικές Σκέψεις της Οδηγίας.

20 *European Archives Group, Guidance on data protection for archive services, EAG guidelines on the implementation of the General Data Protection Regulation in the archive sector*, Οκτώβριος 2018, διαθέσιμο στο https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/eag_draft_guidelines_1_11_0.pdf, σσ. 1-37.

νταξη Οδηγιών για την αρχειοθέτηση προσωπικών δεδομένων, 45 σελίδων συνολικά, όπου επιχειρείται η επεξήγηση των διατάξεων του Κανονισμού 2016/679 όσον αφορά την εφαρμογή τους στα αρχεία.²¹

Μια ξεχωριστή περίπτωση είναι η εξαίρεση για ιστορική και επιστημονική έρευνα, που επίσης προβλέπεται ως εξαίρεση στον Κανονισμό. Εδώ αξίζει να αναφέρει κανείς μια σχετική ιστορία στην Ελλάδα και την ελληνική Αρχή Προστασίας Δεδομένων. Ειδικά όσον αφορά τη χορήγηση αδείας από την Αρχή Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων για τον σκοπό της επιστημονικής έρευνας σε αρχεία, είναι χαρακτηριστικό ως εμπόδιο ασφαλώς το γεγονός ότι από το 1995 μέχρι και το 2018, η Αρχή ελάμβανε τα αιτήματα των ερευνητών που ήθελαν π.χ. να κάνουν έρευνα στα αρχεία νοσοκομείων, και χορηγούσε όχι μία, αλλά δύο άδειες: μια στον ερευνητή τον ίδιο, που γινόταν υπεύθυνος επεξεργασίας των προσωπικών δεδομένων προς έρευνα, και μια στο νοσοκομείο, ως υπεύθυνο επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων, όπου βρισκόταν το αρχείο προς έρευνα - οι υπεύθυνοι επεξεργασίας ήταν, επομένως, δύο. Προφανώς, η διαδικασία αργούσε και ήταν πολύπλοκη, άνευ λόγου και αιτίας, καθώς όπως παρατήρησε η Αρχή με την Απόφασή της με αρ. 24/2019, ποτέ μέχρι εκείνη την ημέρα δεν είχε αρνηθεί να χορηγήσει σε ερευνητή και σε νοσοκομείο τις άδειες αυτές.

Συνεπώς, επειδή εκκρεμούσαν και πάρα πολλές σχετικές αιτήσεις, 196 αιτήσεις συγκεκριμένα μόνο για το 2016 για έρευνες σε ζητήματα υγείας, οι οποίες αποτελούσαν και το 69 τοις εκατό του συνολικού αριθμού αδειών που χορήγησε η Αρχή το ίδιο έτος, 2016, κι επειδή, επίσης, όλοι οι ενδιαφερόμενοι βαρύνονταν ούτως ή άλλως με την υποχρέωση τήρησης του ιατρικού απορρήτου του Ποινικού Κώδικα και του Κώδικα Ιατρικής Δεοντολογίας, και επειδή το κράτος υπέχει υποχρέωση προστασίας της ελευθερίας της έρευνας, ενώ οι επιτροπές δεοντολογίας στα νοσοκομεία ελέγχουν τα ερευνητικά πρωτόκολλα ούτως ή άλλως, η Αρχή κατήργησε εντελώς την υποχρέωση λήψης αδείας επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων υγείας για ερευνητικούς λόγους. Πλέον, κάθε νοσοκομείο διαθέτει μια γενική άδεια για τον σκοπό αυτόν, αρκεί η έρευνα να γίνεται μόνο στον χώρο του και να γίνεται ανωνυμοποίηση των προσωπι-

21 Δυσκολίες στην εφαρμογή του Κανονισμού δεν έχουν διαπιστώσει μόνο οι οργανώσεις των αρχείων. Και στο ιδιωτικό τομέα έχει παρατηρηθεί το ίδιο: για παράδειγμα, αν δει κανείς τις Οδηγίες της εμπορικής εταιρείας ACTIANCE για την τήρηση του Κανονισμού, ACTIANCE, GDPR Impact on Data Archiving and Information Governance, <https://www.actiance.com/wp-content/uploads/2017/03/WP-GDPR-Impact-on-Data-Archiving-and-Information-Governance.pdf>, είναι εξ ίσου λεπτομερείς και ήδη στη σελίδα 4, προειδοποιούν τον αναγνώστη που έφτασε ως εκεί, 'keep calm and carry on' (ηρεμήστε και συνεχίστε)..

κών δεδομένων πριν να δημοσιευθούν τα αποτελέσματα.

Τι συμπέρασμα μπορεί κανείς άλλο να εξαγάγει, εκτός από το ότι το δίκαιο της πληροφορίας εδώ ήταν ένα εμπόδιο στην έρευνα στα αρχεία των νοσοκομείων, χωρίς εύλογο λόγο, και πως χρειάστηκαν δεκατρία ολόκληρα χρόνια για να απαλλαγούν οι ερευνητές και τα νοσοκομεία από τις υποχρεώσεις καταθέσεων αιτήσεων στην Αρχή κ.λπ. για άδειες που κάποτε, αλλά πάντοτε, χορηγούνταν; Είναι μια ατυχής στιγμή, βέβαια, της ιστορίας της προστασίας προσωπικών δεδομένων στα αρχεία προς ερευνητικούς σκοπούς, προστατευόμενους από το Σύνταγμά μας για έρευνα.

Πνευματική ιδιοκτησία: επιπλέον προβλήματα στην πρόσβαση στα αρχεία

Ένας άλλος νόμος που μπορεί να λειτουργήσει ως μοχλός ή ως εμπόδιο σε σχέση με την ανάπτυξη του πολιτισμού, ρυθμίζοντας την πρόσβαση στα αρχεία, είναι ο Ν 2121/1993 που προστατεύει τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας.

Το αρχειακό υλικό μπορεί να περιέχει τεκμήρια τα οποία είναι, κατά τον Ν. 2121/1993 προστατευόμενα έργα. Εφόσον τα έργα αυτά θεωρηθεί ότι έχουν πρωτοτυπία (κάτι πλέον ιδιαίτερα εύκολο από νομικής πλευράς), δεν έχουν περάσει 70 χρόνια από τον θάνατο του δημιουργού τους και δεν εμπίπτουν στην κατηγορία των έργων που ανήκουν λόγω του νόμου στο δημόσιο κτήμα, τότε η αναπαραγωγή τους απαιτεί άδεια του δημιουργού/δικαιούχου τους. Η ψηφιοποίηση των έργων αυτών είναι κατά τον νόμο αναπαραγωγή και απαιτεί και αυτή άδεια. Η πρόσβαση όμως είναι ελεύθερη για ανάγνωση, μελέτη στο αναγνωστήριο, παθητική ιδιωτική χρήση του τεκμηρίου-έργου, κατά τον Ν 2121/1993. Αυτό που δεσμεύεται είναι η χορήγηση αντιγράφου του τεκμηρίου, γιατί σε αυτή την περίπτωση, έχουμε αναπαραγωγή του έργου, που απαιτεί άδεια και ίσως και αμοιβή του δικαιούχου). Ο όρος που συχνά βλέπουμε σε κανονισμούς λειτουργίας αρχείων, ότι τα αρχεία οφείλουν να διατηρούν τα πνευματικά δικαιώματα του υλικού τους κ.λπ. δεν έχει έννοια στην πραγματικότητα: τα αρχεία δεν φέρουν ευθύνη για τυχόν παράνομη αναπαραγωγή των τεκμηρίων τους από τους χρήστες.

Η πνευματική ιδιοκτησία δεν φαίνεται να είναι εμπόδιο, με την πρώτη ματιά. Κι όμως, ανακύπτουν πολλά προβλήματα. Το μεγαλύτερο μέρος

του αρχειακού υλικού του αρχείου δεν έχει δημιουργηθεί για να εκδοθεί ή να δημοσιευθεί ως έργο του ανθρώπινου πνεύματος, για εμπορική χρήση, όπως π.χ. ένα βιβλίο. Η αποστολή των αρχείων είναι, εκτός των άλλων, η κατά το δυνατό παροχή της ευρείας πρόσβασης στο υλικό τους υπέρ των χρηστών-επίσης, η διατήρησή του. Δηλαδή, τα αρχεία αυτό κάνουν: παρέχουν πρόσβαση και διατηρούν το αρχειακό υλικό τους. Η ευρεία πρόσβαση, αλλά και συχνά η διατήρηση, απαιτεί τη δυνατότητα της μαζικής ψηφιοποίησης του αρχειακού υλικού. Η μαζική ψηφιοποίηση απαιτεί άδειες, μια άδεια για κάθε τεκμήριο-έργο. Το κόστος και η γραφειοκρατική επιβάρυνση για να επιτευχθεί αυτό είναι συχνότατα ανυπέρβλητα εμπόδια. Απλά, δεν μπορεί να γίνει. Συνεπώς, τα αρχεία επιλέγουν είτε να διαχειριστούν τον κίνδυνο μιας ψηφιοποίησης χωρίς άδεια είτε να μην ψηφιοποιήσουν το αρχειακό υλικό.

Ένα άλλο εμπόδιο είναι πώς ακριβώς μπορεί ένας αρχειονόμος να ξέρει τότε πέθανε ο δημιουργός ενός τεκμηρίου μέσα στο αρχειακό του υλικό, το οποίο τεκμήριο είναι και έργο, κατά τους κανόνες της πνευματικής ιδιοκτησίας. Εάν δεν γνωρίζει όμως αυτό, δεν μπορεί να γνωρίζει επίσης τότε λήγουν τα πνευματικά δικαιώματα στο τεκμήριο-έργο. Οι αρχειονόμοι ακολουθούν τη 'συνταγή' να θεωρηθούν ότι έργα που δημιουργήθηκαν εκατό χρόνια πριν και πίσω, είναι πλέον ελεύθερα δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Αλλά δεν είναι ορθό να επιλύονται με τέτοιο τρόπο σοβαρά νομικά ζητήματα, όπως αυτό εδώ, με κάποιους, δηλαδή, αόριστους υπολογισμούς τέτοιου είδους. Έτσι, εδώ βλέπουμε απλά ένα εμπόδιο.

Η Οδηγία για την ενιαία ψηφιακή αγορά και την πνευματική ιδιοκτησία 790/2019 ρύθμιζε την ψηφιοποίηση έργων υπέρ των μη κερδοσκοπικών ιδρυμάτων, όπως τα αρχεία, οι βιβλιοθήκες και τα μουσεία.²² Κατά το άρθρο 6 περί διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς, τα κράτη μέλη προβλέπουν εξαίρεση στα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας

22 Κατά την αιτιολογική σκέψη (30): Τα ιδρύματα πολιτιστικής κληρονομιάς θα πρέπει να επωφελούνται από ένα σαφές πλαίσιο για την ψηφιοποίηση και τη διάδοση, συμπεριλαμβανομένων των διασυνοριακών, έργων ή άλλων αντικειμένων προστασίας που θεωρούνται μη διαθέσιμα στο εμπόριο για τους σκοπούς της παρούσας οδηγίας. Ωστόσο, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των συλλογών μη διαθέσιμων στο εμπόριο έργων ή άλλων αντικειμένων προστασίας, σε συνδυασμό με τον αριθμό των έργων και άλλων αντικειμένων προστασίας που εμπλέκονται σε έργα μαζικής ψηφιοποίησης, έχουν ως αποτέλεσμα η λήψη της προηγούμενης συγκατάθεσης των μεμονωμένων δικαιούχων να είναι πολύ δύσκολη. Αυτό μπορεί να οφείλεται, για παράδειγμα στην ηλικία των έργων ή άλλων αντικειμένων προστασίας, την περιορισμένη εμπορική τους αξία ή το γεγονός ότι δεν προορίζονταν ποτέ για εμπορική χρήση ή ότι ουδέποτε αποτέλεσαν αντικείμενο εμπορικής εκμετάλλευσης. Είναι επομένως απαραίτητο να προβλεφθούν μέτρα για τη διευκόλυνση ορισμένων χρήσεων μη διαθέσιμων στο εμπόριο έργων ή άλλων αντικειμένων προστασίας που βρίσκονται μονίμως στις συλλογές ιδρυμάτων πολιτιστικής κληρονομιάς.

ας και προστασίας βάσεων δεδομένων, ώστε να επιτρέπουν στα ιδρύματα πολιτιστικής κληρονομιάς να δημιουργούν αντίγραφα έργου ή άλλου αντικειμένου προστασίας που βρίσκεται μόνιμα στις συλλογές τους, σε οποιαδήποτε μορφή ή μέσο, για τους σκοπούς της διατήρησης των εν λόγω έργων ή άλλων αντικειμένων προστασίας και στον βαθμό που απαιτείται για την εν λόγω διατήρηση.

Σωστή η ρύθμιση. Όμως, περιορίζεται στον σκοπό της διατήρησης, κι όχι της πρόσβασης. Για την πρόσβαση, τα αρχεία μπορούν να επωφεληθούν των διατάξεων είτε για τα ορφανά έργα, της Οδηγίας 2012, είτε για τα έργα μη διαθέσιμα στο εμπόριο της Οδηγίας 790/2019 για την πνευματική ιδιοκτησία στην ενιαία ψηφιακή αγορά. Η Οδηγία για τα ορφανά έργα απεδείχθη απλά αποτυχημένη. Η Οδηγία 790/2019 για τα έργα μη διαθέσιμα στο εμπόριο δεν μας εμπνέει με κανένα τρόπο ότι δεν θα έχει την ίδια τύχη. Η ανάγκη τα αρχεία να ζητούν, ανά τεκμήριο, άδεια αναπαραγωγής και χρήσης γενικά, από έναν οργανισμό συλλογικής διαχείρισης, σημαίνει ότι έχουμε και εδώ ανυπέρβλητα ουσιαστικά εμπόδια, από το δίκαιο.

Ο Συνήγορος του Πολίτη ως ανεξάρτητη αρχή έχει αποφανθεί σχετικά με την άρνηση στο αρχείο του Μουσείου Καπνού του Δήμου Καβάλας να δώσει πρόσβαση σε ερευνητή, με την αιτιολογία ότι το αρχείο είναι αταξινόμητο. Ο Συνήγορος του Πολίτη, συγκεκριμένα, επεσήμανε πως η συνταγματικά κατοχυρωμένη πρόβλεψη της ελευθερίας της έρευνας (αρ. 16 παρ. 1.) δεν μπορεί να αίρεται από κανονισμούς αναγνωστηρίων και άλλες ειδικές διατάξεις. Πρόσβαση θα πρέπει, πάντως, να επιτρέπεται και σε αταξινόμητο υλικό, καθώς ο νόμος για τα Γενικά Αρχεία του Κράτους δεν προβαίνει σε καμία σχετική διάκριση.²³ Οι Κανονισμοί των αρχείων γενικά οφείλουν να προωθούν την πρόσβαση σε αυτά και να μην προσβάλουν, ασφαλώς, ατομικά θεμελιώδη δικαιώματα των χρηστών, όπως το δικαίωμα στην έρευνα, τη γνώση, την πληροφορία. Οι Κώδικες Δεοντολογίας των αρχειονόμων προβλέπουν συγκεκριμένα τις δεοντολογικές, αλλά και νομικές, υποχρεώσεις των αρχειονόμων.

23 Πρβλ. και '...Στην Κ.Υ. των ΓΑΚ χορηγείται πρόσβαση και σε αταξινόμητο υλικό επιλύοντας, έτσι, με τον καλύτερο δυνατό τρόπο όλα τα παραπάνω προβλήματα, δημιουργώντας μια σχέση εμπιστοσύνης ανάμεσα στον χρήστη του αρχείου και την αρχειακή υπηρεσία και αυξάνοντας, παράλληλα, εντυπωσιακά το κοινό της υπηρεσίας, αλλά και τον φόρτο εργασίας του προσωπικού...'

Αντί επιλόγου

Η πρόσβαση στα αρχεία ρυθμίζεται από μια σειρά διατάξεων, από διαφορετικούς νόμους, πολλών επιπέδων ισχύος, εκκινώντας από τα θεμελιώδη ατομικά δικαιώματα. Το όλο πλέγμα αποτελεί εμπόδιο, γιατί δεν είναι οι ρυθμίσεις συγκεντρωμένες σε έναν νόμο μόνο, όπως θα έπρεπε. Από εκεί και πέρα, όπως είδαμε, το δίκαιο της πληροφορίας έχει σημεία που ενεργεί ως μοχλός και σημεία που ενεργεί ως (αδικαιολόγητο) εμπόδιο στην πρόσβαση στην πληροφορία. Μπορούμε όμως να συνεχίσουμε να επισημαίνουμε τα σημεία αυτά και όπου χρειάζεται, να επιδιώξουμε την αλλαγή τους, για ένα καλύτερο δίκαιο της πληροφορίας, με γνώμονα πάντοτε την προστασία των θεμελιωδών ατομικών δικαιωμάτων στην πληροφορία.

Αρχειονομία και διαχείριση της τοπικής ιστορικής μνήμης. Η ανάγκη για ένα «πολιτισμικό σχέδιο»

Χρήστος Ζαμπακόλας

Ήταν καλοκαίρι του 1993 όταν ο Σπύρος Ασδραχάς αποφάσιζε να επανεκδώσει, σε ένα τομίδιο, σύντομα μελετήματά του, σημειώματα και εισηγήσεις του που είχαν δει το φως της δημοσιότητας σε διαφορετικές περιστάσεις, τη δεκαετία 1983-1993. Ανάμεσά τους υπάρχει μια μικρή εισήγηση που ο ίδιος χαρακτήριζε απότοκη της «στοιχειώδους έγνοιας» του «για την ανάπτυξη μιας ελληνικής κοινωνίας αυτογνωσίας, μιας κοινωνίας που δεν θα επιδιώκει πλέον την κατασκευή και συντήρηση μιας ψευδούς ιστορικής μνήμης» - δηλαδή, μιας μνήμης που θα διαψεύδουν τα τεκμήρια του παρελθόντος.¹ Στην εισήγησή του αυτή (η οποία παρουσιάστηκε αρχικά στο Συμπόσιο Αρχειονομίας με τίτλο «Αρχεία και Αρχεϊακοί, ένας ιστός» το 1991 στην Κέρκυρα), ο Ασδραχάς κάνει λόγο για ένα «πολιτισμικό σχέδιο» που έπρεπε κάποια στιγμή να ξεκινήσει να «εξυπηρετείται» σε εθνική κλίμακα.² Στον πυρήνα του πολιτισμικού αυτού σχεδίου έθετε την αρχειονομία και τον αρχειονόμο.

Δομικά στοιχεία του «πολιτισμικού σχεδίου» ορίζονται, από τον Ασδραχά, «η συντήρηση και η ενεργοποίηση της συλλογικής μνήμης». Ατομική ή συλλογική, η μνήμη είναι πολύ περισσότερο από απλή ανάκληση γεγονότων.³ Τρέφει και τρέφεται από δύο δομικές διαστάσεις: την αέναη

1 Σπ. Ι. Ασδραχάς, *Σχόλια*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια 1993, σ. 54. Στη συγκεκριμένη έκδοση, τα κείμενα που πρωτοπαρουσιάστηκαν από τον συγγραφέα την περίοδο 1983-1993 (ανακοινώσεις, μελετήματα κάθε είδους, επιμέρους άρθρα και συνεντεύξεις), εκτίθενται ταξινομημένα σε θεματικές ενότητες. Αναφέρονται κυρίως σε θέματα ιστορικής έρευνας και ιστορικής παιδείας, δεν παρουσιάζουν όμως κάποια συστηματικότητα και γι' αυτό το λόγο ο Ασδραχάς τα χαρακτήρισε «συλλογικές μαρτυρίες»: «υπηρετούν [...] πάγια ανικανοποίητα αιτήματα, αιτήματα πολιτισμικά», τα οποία προσεγγίζονται μέσα από το καλαιοδοσκόπιο της ιστορίας.

2 Συμπόσιο Αρχειονομίας. *Αρχεία και αρχεϊακοί: ένας ιστός*, Κέρκυρα, 11-13 Οκτωβρίου 1991, Αθήνα: Ελληνική Αρχεϊακή Εταιρεία, 1992.

3 Η επιστημονική μελέτη της μνήμης σε θεωρητικό επίπεδο ξεκίνησε τον 20ό αιώνα, με τις έρευνες του Γάλλου κοινωνιολόγου Maurice Halbwachs (1877-1945), που ανήκε στη δεύτερη γενιά της «σχολής Durkheim», *La classe ouvrière et les niveaux de vie* [= *La classe ouvrière et les niveaux de vie: recherches sur la hiérarchie des besoins dans les sociétés industrielles contemporaines* (thèse de doctorat), Paris, Félix Alcan, coll. «Bibliothèque de philosophie contemporaine», 1912] και *Les Cadres sociaux de la mémoire* [= *Les Cadres sociaux de la mémoire*, Paris, Félix Alcan, coll. «Bibliothèque de philosophie contemporaine», 1925]. Στο σημαντικότερο των έργων του, *Τα Κοινωνικά Πλαίσια της Μνή-*

διαδικασία δημιουργίας νοήματος και την αναφορά με ένα συγκεκριμένο κοινωνικό και ιστορικό πλαίσιο. Η συλλογική μνήμη, ως συνισταμένη των ατομικών μνημών, αφορά πάντα μια ανθρώπινη κοινότητα που διατηρεί και ερμηνεύει, αναπαριστά εντέλει το παρελθόν, με ενεργητικό τρόπο. Αποτελεί το συνεκτικό ιστό συγκρότησης της κοινότητας και συντελεί στο αφήγημα της κοινότητας για τον εαυτό της: μέσω της συλλογικής μνήμης, τα μέλη της κοινότητας προσπαθούν να νοηματοδοτήσουν το παρελθόν τους προκειμένου να καθορίσουν την παροντικότητά τους.⁴

Η ερμηνεία αυτή της συλλογικής μνήμης φέρνει τον Ασδραχά κοντά στη σκέψη του πρωτοπόρου Γάλλου κοινωνιολόγου Maurice Halbwachs αλλά και στην ιστορική σχολή των *Annales*: «Η συλλογική μνήμη αποτελεί μια κατασκευή του παρελθόντος υπό το φως του παρόντος».⁵ Έτσι, «η μνήμη αποτελεί μία κοινωνική κατασκευή που περιλαμβάνει μύθους, υποθέσεις, φαντασίες και επηρεάζεται από τις κυρίαρχες ιδέες της εποχής, αλλά ταυτόχρονα είναι μία από τις συνιστώσες που διαμορφώνουν την κοινωνική πραγματικότητα. Πραγματοποιεί λοιπόν μία ανοικοδόμηση του παρόντος υπό την επήρεια του παρελθόντος», την ίδια στιγμή που το παρόν εισβάλλει στο παρελθόν.⁶ Στην ίδια κατεύθυνση, η «συλλογική συνείδηση» είναι μια ελεγκτική αρχή, που διαθέτει δική της υπόσταση, με συγκεκριμένες πεποιθήσεις, συναισθήματα, αναμνήσεις, ιδανικά, στοιχεία τα οποία μοιράζονται όλα τα μέλη του κοινωνικού σώματος και τα οποία ομογενοποιούν το εμπειρικό, βιωματικό υλικό του πα-

μης (εκδόθηκε στα ελληνικά από τη «Νεφέλη», σε μετάφραση της Ελευθερίας Ζέη, Αθήνα 2013) ο Halbwachs εισάγει τον όρο «συλλογική μνήμη» (*la mémoire collective*) για να υπογραμμίσει τον κοινωνικό προσδιορισμό της λειτουργίας απόδοσης νοήματος στο παρελθόν για το παρόν: δεν είναι τα οποιαδήποτε άτομα που θυμούνται· είναι τα μέλη μιας συλλογικής ομάδας, οριοθετημένης στον χωροχρόνο. Η μνήμη των ατόμων επηρεάζεται, σε βαθμό εξάρτησης, από το πλαίσιο στο οποίο τα άτομα αυτά υπάρχουν, εντάσσονται, συμμετέχουν: το οικογενειακό, το εκπαιδευτικό, την κοινωνική τάξη στην οποία ανήκουν, τον τόπο κατοικίας τους, το κράτος στο οποίο ανήκουν ή τη θρησκευτική πίστη που ακολουθούν, συγκεκριμένες κοινωνικές κατηγορίες ή ομάδες κλπ. Το πλαίσιο δημιουργεί *a priori* δομές όπως τη γλώσσα, τον χρόνο, τον χώρο, την εμπειρία, υλικά που προσφέρονται από την κοινωνία, επάνω στα οποία αναγνωρίζονται, τοποθετούνται και οργανώνονται οι αναμνήσεις. Η μνήμη, παρότι ατομική, αποτελεί εντέλει κοινωνική κατασκευή. Η ερμηνεία αυτή της μνήμης επηρέασε την ιστορική σχολή των *Annales*. Με τα *Κοινωνικά Πλαίσια της Μνήμης*, ο Halbwachs επιχείρησε να απαντήσει στον ανορθολογική μεταφυσική του Henri Bergson, για τον οποίο η μνήμη ισοδυναμεί με τη βιωμένη εμπειρία εικόνων του παρελθόντος που έχουν εισδύσει στο άτομο.

4 Z. Le Goff, *Ιστορία και Μνήμη*, Αθήνα 1998, σ. 143. Παραδέλλης Θ., «Ανθρωπολογία της Μνήμης», στο: Ρίκα Μπενβενίστε – Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Διαδρομές και Τόποι της Μνήμης. Ιστορικές και Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις. Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης* (Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Φεβρουάριος 1995), Αθήνα: Αλεξάνδρεια 1999, σ. 28.

5 M. Halbwachs, *Τα Κοινωνικά Πλαίσια της Μνήμης*, μτφ. Ελευθερία Ζέη, Αθήνα 2013, σ. 34.

6 Άννα Μαντόγλου, *Κοινωνική Μνήμη, Κοινωνική Λήθη*, Αθήνα 2010, σ. 40.

ρελθόντος, οδηγώντας το «διαφορετικό» και το «εξαιρετικό» στη λήθη.⁷ Με όρους Foucault, πρόκειται για μια διαδικασία *πειθάρχησης*, η οποία με τη σειρά της προέρχεται από εξουσιαστικές σχέσεις αναπτυγμένες μέσα στην κοινωνία.⁸

Η μνήμη λοιπόν, ως κοινωνική κατασκευή του παρελθόντος που εξελίσσεται στο πλαίσιο επικοινωνιακών διεργασιών, συντελεί στην κατασκευή της ταυτότητας, ατομικής ή συλλογικής.⁹ Η ταυτότητα συγκροτείται βάσει κάποιων σταθερών, αναγνωρίσιμων χαρακτηριστικών, υπό την έννοια ότι αυτά σε γενικές γραμμές μένουν αναλλοίωτα στο χρόνο και διαφοροποιούν το άτομο ή το σύνολο από άλλα άτομα ή σύνολα που δεν έχουν αυτά τα χαρακτηριστικά ή τις ιδιότητες. Μέσω της συλλογικής μνήμης, τα άτομα ενός δεδομένου κοινωνικού συνόλου συνδέονται με το παρελθόν τους εντοπίζοντας τα σταθερά αυτά στοιχεία που συγκροτούν την ιδιαιτερότητά τους, την συλλογική τους ταυτότητα. Η κοινωνικά προσδιοριζόμενη συλλογική μνήμη επιτελεί δύο λειτουργίες: συντηρεί την προέλευση της ομάδας και μεταβιβάζει κώδικες, ιδιότητες, δεσμούς και συνήθειες, από γενιά σε γενιά.¹⁰ Συνεπώς, η συλλογική ταυτότητα αποτελεί τον πυρήνα της «συλλογικής συνείδησης» κάθε κοινωνικής ομάδας - όπως άλλωστε είχε δείξει και ο Émile Durkheim. Δεν μπορεί να υπάρξει ταυτότητα χωρίς μνήμη - η οποία περιλαμβάνει και τη λήθη! - «εφόσον μόνο αυτή η ιδιότητα επιτρέπει τη συνείδηση του εαυτού μέσα στο χρόνο [...] Αντίστοιχα δεν μπορεί να υπάρξει μνήμη χωρίς ταυτότητα, διότι η συσχέτιση των διαδοχικών καταστάσεων, που γνωρίζει το υποκείμενο είναι αδύνατη εάν δεν έχει a priori συνείδηση ότι αυτή η αλληλουχία των χρονικών σειρών μπορεί να έχει κάποια σημασία για το ίδιο».¹¹

Από τα προαναφερόμενα συνάγεται ότι η μνήμη δεν αφορά μονάχα το παρελθόν, παρότι λαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος του υλικού της

7 Ό.π., σ. 26.

8 Βλ. κυρίως M. Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, μτφ. Τ. Μπέτζελος, Αθήνα 2011.

9 Τις τελευταίες δεκαετίες έχει παρατηρηθεί «έκρηξη» της επιστημονικής έρευνας για το πολυσήμαντο φαινόμενο της μνήμης και τις λειτουργίες του από ιστορική και ανθρωπολογική κυρίως σκοπιά. Για την αναφορά των σημαντικότερων μελετών αλλά και μια επισκόπηση της ελληνικής βιβλιογραφίας πάνω στο ζήτημα βλ. Μπάδα Κωνσταντίνα και Ματσούκα Ευαγγελία, «Προσεγγίσεις στην υλική μνήμη και στους μνημονικούς τόπους», στο: Κατερίνα Κορρέ - Γεώργιος Κούζας (επιμ.), *Η έρευνα και διδασκαλία του υλικού πολιτισμού στα ελληνικά πανεπιστήμια, Πρακτικά Δημερίδας (Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 7-8 Μαΐου 2007)*, Αθήνα 2010, σσ. 375-376.

10 Ο κοινωνικός ανθρωπολόγος Paul Connerton σημειώνει τη σημασία των τελετουργιών στη διατήρηση και μεταβίβαση των στοιχείων εκείνων της συλλογικής μνήμης μέσα στις γενιές: βλ. *How societies remember*, Cambridge: Cambridge University Press 1989, σσ. 45-70.

11 Η παραδοχή αναφέρεται στον Jöel Candau, *Athropologie, de la mémoire*, Paris: PUF, 1996, σ. 119. Άννα Μαντόγλου, *Κοινωνική Μνήμη, Κοινωνική Λήθη*, Αθήνα 2010, σ. 193.

από αυτό. Λειτουργεί κατεξοχήν στο παρόν δημιουργώντας νοήματα τα οποία με τη σειρά τους συγκροτούν το πολιτισμικό σύστημα της κοινότητας. Οι εμπειρίες που μεταφέρονται από τη συλλογική μνήμη συγκροτούν την ιστορική μνήμη και συνιστούν το συγκροτητικό αφήγημα της κοινότητας. Η μνήμη όμως δεν είναι Ιστορία: είναι επιλεκτική, έχει κενά, είναι ενίοτε άλογη και έχει δυναμικό χαρακτήρα, υπό την έννοια ότι μετέπειτα εμπειρίες ανασηματοδοτούν τις προηγούμενες. Παρότι δεν ταυτίζονται, μνήμη και ιστορία αλληλοσυμπληρώνονται, ούσες η μια μέρος της άλλης.

Πώς η εμπειρία του παρελθόντος βιώνεται και μεταφέρεται στο παρόν; Πώς θυμόμαστε; Οι μελετητές που προσπάθησαν να απαντήσουν στο ερώτημα αυτό τον 20ό αιώνα αναφέρθηκαν στην έννοια της «κοινωνικής συλλογικής μνήμης», δηλαδή σε μορφές της κοινωνικής δραστηριότητας που «συντηρούν και ενεργοποιούν» - ας θυμηθούμε και τη ρήση του Ασδραγά εδώ - την ιστορική μνήμη.¹² Από την άλλη πλευρά, η απάντηση σε αυτή την ερώτηση περιέχει μέσα της ένα υπο-ερώτημα για την σχέση της ιστοριογραφίας με τη συλλογική μνήμη.¹³

Στη διαδικασία συγκρότησης των πολιτισμικών ταυτοτήτων συμμετέχει η κοινωνική συλλογική μνήμη. Η έννοια της ταυτότητας και ο ρόλος της στη συλλογική μνήμη μάς οδηγεί κατευθείαν στην «ιστορική μνήμη», στα όσα θυμούνται οι άνθρωποι στο πλαίσιο συγκρότησης της κοινότητάς τους, στη δημιουργία του συνεκτικού της ιστού. Η χρήση της μνήμης για την τεκμηρίωση της εθνικής συνείδησης υπό την έννοια της κατασκευής και ερμηνείας του παρελθόντος με αυτό το στόχο, αποτελεί την ιστορική μνήμη.¹⁴ Η τελευταία διαμορφώνεται από τα γραπτά αρ-

12 Βλ. στην πρώτη σελίδα της εργασίας αυτής. Στην ελληνική βιβλιογραφία, η «συλλογική μνήμη» ταυτίζεται συχνά με την «κοινωνική μνήμη». Διαφοροποιείται μόνο για βιωμένες εμπειρίες που αναφέρονται σε μια ιδιωτικοποιημένη, εξατομικευμένη μνήμη - όπως είναι οι βιογραφίες, οι οποίες ίσως έχουν περισσότερο νόημα εντασσόμενες στην «κοινωνική μνήμη» παρά στη «συλλογική». Σε ένα μεγάλο βαθμό όμως, το περιεχόμενο που θα δώσει κανείς στις δύο αυτές έννοιες εξαρτάται από τη γωνία από την οποία αντικρίζει το υλικό του. Η «κοινωνική μνήμη» είναι μια έννοια που χρησιμοποιείται κυρίως από τους ιστορικούς και τους κοινωνιολόγους για να διερευνήσει τη σχέση μεταξύ της κοινωνικής ταυτότητας και της ιστορικής μνήμης. Επισημαίνει τα κοινωνικά πλαίσια στα οποία οι άνθρωποι διαμορφώνουν την ομαδική τους ταυτότητα και συζητούν τις αντικρουόμενες αντιλήψεις τους για το παρελθόν. Πρόκειται για μια έννοια σχετικά νέα στην ιστοριογραφία, που βασίζεται σε πρόσφατες θεωρητικές εξελίξεις στην κοινωνιολογία, την ανθρωπολογία, τη λογοτεχνική κριτική και την ψυχολογία. Αντιθέτως, ο όρος «συλλογική μνήμη», χρησιμοποιείται για να δοθεί έμφαση στις διαδικασίες εσωτερίκευσης των ομαδικών ταυτοτήτων. Για ειδικότερη παρουσίαση της συναφούς ορολογίας βλ. Olick J. K. - Robbins Joyce, «Social Memory Studies: From "Collective Memory" to the Historical Sociology of Mnemonic Practices», *Annual Review of Sociology* 24 (1998), σσ. 105-140.

13 Ρίκα Μπενβενίστε, «Μνήμη και Ιστοριογραφία», εισαγωγή στον τόμο, *Τόποι και Διαδρομές της Μνήμης: Ιστορικές και Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις*, ό.π., σσ. 11-26.

14 Ό.π., σ. 19.

χεία, ενεργοποιείται δε και διατηρείται μέσω κοινωνικών δραστηριοτήτων και θεσμών όπως επετειακές τελετές, κατασκευή μνημείων, εορτασμοί μνήμης και σχετικές τελεστικές πράξεις.

Εφόσον έχουν αποκτήσει συμβολικό χαρακτήρα για μια κοινότητα, τα αρχεία αποτελούν «τόπους μνήμης», όπως έδειξε ο Pierre Nora.¹⁵ Διαμορφώνουν τη μνήμη με τρόπο που να ανταποκρίνεται σε μια επιλεκτική και αναλλοίωτη εκδοχή του παρελθόντος.¹⁶ Ο Nora σημειώνει ότι η ζωντανή μνήμη των κοινωνιών μας, που μεταβιβάζοταν από γενιά σε γενιά μέσω κοινωνικών, τοπικών, εθνικών, θρησκευτικών συλλογικοτήτων, έχει ατονήσει. Οι φορείς και ο τρόπος μετάδοσης των πληροφοριών έχουν ριζικά αλλάξει, τα περιβάλλοντα δεν είναι πια τόσο πλούσια σε αφηγήσεις και ο αντίκτυπος πάνω στις νεότερες γενεές έχει χάσει πολλή από την έντασή του. Η επιμονή στη δημιουργία και ανάδειξη νέων τόπων μνήμης, τα αιτήματα για την διατήρηση των παλαιών τόπων αλλά και για τη διάσωση της πληροφορίας αποτελούν κοινωνική αντίδραση στη διαφαινόμενη αμνησία, η οποία πλήττει πρωτίστως την ιστορική ταυτότητα και την εθνική συνείδηση.¹⁷ Σε αυτή την κατεύθυνση πρέπει να ερμηνευθεί η πύκνωση των αιτημάτων για διάσωση των αρχείων, ανάδειξη και σύνδεσή τους με τις τοπικές κοινωνίες, ανάληψη νέων ρόλων από αυτά και επέκταση των δραστηριοτήτων τους στην εκπαίδευση και στον πολιτιστικό τομέα. Αποτελούν, κατά μία ανάγνωση, συμβολικούς τόπους συγκρότησης της εθνικής μνήμης και, πάντως, τόπους συγκρότησης της συλλογικής μνήμης, σε κάθε περίπτωση.

Τα αρχεία, δημόσια ή ιδιωτικά, διασώζουν ανθρώπινα πεπραγμένα ή νοούμενα. Ο αρχειονόμος παίζει εδώ το ρόλο του «διαχειριστή της μνήμης» - και είναι αυτή η φράση ένα ακόμη πολύτιμο δάνειο από τη φαρέτρα του Ασδραχά. Και ο ιστορικός είναι ένας διαχειριστής της μνήμης. Όμως ο αρχειονόμος δεν καλείται να αναπαραστήσει, να ερμηνεύσει το παρελθόν· καλείται να οργανώσει την παραδεδομένη μνήμη, να καταστήσει τη γραπτή, φωνητική, οπτική πληροφορία διαχειρίσιμη για τον ιστορικό. Προλαβαίνοντας την καταστροφή της μνήμης, «ο αρχειονόμος είναι φορέας της ιστορικής συνείδησης», έγραφε ο Ασδραχάς.¹⁸ Διαχειριζόμενοι την πληροφορία με όρους παρόντος, ο αρχειονόμος καλείται να

15 P. Nora, «Τόποι Μνήμης», *Ιστορ* 14 (2005), 179-198. Μπάδα Κωνσταντίνα - Ματσούκα Ευαγγελία, «Προσεγγίσεις στην υλική μνήμη και στους μνημονικούς τόπους», ό.π., σσ. 375 - 379. Βλ. και Μ. Κανελλοπούλου-Μπότη, *Δίκαιο και Αρχεία*, Αθήνα 2020.

16 E. Hobsbawm - T. Ranger (επιμ.), *Η επινόηση της παράδοσης*, μτφ. Θ. Αθανασίου, Αθήνα: Θεμέλιο, 2004.

17 P. Nora, «Between memory and History: Les Lieux de Mémoire», *Representations* 26 (1989), σσ. 7-24.

18 Ασδραχάς Σπ. Ι., *Σχόλια*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια 1993, σ. 55.

εφαρμόσει έναν πολιτισμικό κώδικα που ορίζει μεν το παρόν αλλά καθορίζει το παρελθόν· άρα, να οργανώσει, να αναδείξει και εν γένει να κάνει χρήση της γνώσης του παρελθόντος.

Έχοντας αυτές τις σκέψεις ως βάση, αντικείμενο της εργασίας αυτής θα είναι ο ρόλος του αρχειονόμου στη διαδικασία ανέλιξης της ατομικής και συλλογικής ιστορικής συνείδησης - που η σύγχρονη γερμανική θεωρία αποκαλεί εύστοχα «ιστορική κοινωνικοποίηση».¹⁹ Μάλιστα, πεδίο έρευνας του ρόλου αυτού θα αποτελέσει η διαχείριση της τοπικής ιστορικής μνήμης, του παρελθόντος δηλαδή ενός περιορισμένου γεωγραφικού χώρου, προς τον οποίο ο καθένας αναπτύσσει μια άμεση και προσωπική σχέση, εφόσον αυτό που πρωτίστως χαρακτηρίζει την ιδιαίτερη πατρίδα είναι το πυκνό δίκτυο των κοινωνικών δεσμών.²⁰

Πρόκειται για την επιτόπια έρευνα της Anna Collard , η οποία διενεργήθηκε την περίοδο 1977-1979 στην περιφέρεια της Ευρυτανίας και συγκεκριμένα στο κεφαλοχώρι του Αγίου Βισαρίου, από όπου και προέρχονται τα ευρήματα. Στόχος της είναι να αναδείξει πώς η ιστορία του παρελθόντος βιώνεται και μεταφέρεται στο παρόν. Ως βάση για την απάντηση αυτού του ερωτήματος χρησιμοποιείται η έννοια της «κοινωνικής μνήμης». Η κοινωνική μνήμη διακρίνεται από άλλα είδη μνήμης, καθώς παράσχει ιστορικά στοιχεία και τους όρους κατανόησής τους, και αναφέρεται σε ένα συνεχή λόγο με παρελθόντα σε συνδυασμό με παρόντα γεγονότα. Καθοριστικό επίσης είναι το γεγονός ότι επηρεάζει την κοινότητα και την ταυτότητά της.

Πώς η ιστορία του παρελθόντος βιώνεται και μεταφέρεται στο παρόν από τα μέλη του τοπικού κοινωνικού σώματος; Το ερώτημα αυτό έχει ήδη τεθεί σε έρευνες που έχουν διενεργηθεί στον ελληνικό χώρο που είχαν ως αντικείμενό τους να προσδιορίσουν τους μηχανισμούς δημιουργίας της κοινωνικής μνήμης.²¹ Οι έρευνες αυτές όμως δεν έχουν συ-

19 Την οποία εισηγήθηκε πρώτος ο Bodo von Borries, στη μελέτη του για τους Νορμανδούς, τη δεκαετία του 1970. Βλ. Βαϊνά Μαρία, *Θεωρητικό πλαίσιο διδακτικής της τοπικής ιστορίας για τον 21ο αιώνα*, Αθήνα 1997, σ. 22.

20 Ό.π., σ. 37.

21 Αναφέρουμε χαρακτηριστικά την έρευνα της Anna Collard στην περιφέρεια της Ευρυτανίας (1977-1979) και συγκεκριμένα στο κεφαλοχώρι του Αγίου Βισαρίου. Θέμα της ήταν η διερεύνηση των επιμέρους όψεων του θεσμού της αυτοδιοίκησης την περίοδο 1940-1950 και οι τυχόν αποκλίσεις από το μοντέλο αυτοδιοίκησης που επικρατούσε, όσο και οι ευρύτερες σχέσεις του συγκεκριμένου χωριού με την κεντρική διοίκηση. Στην περιοχή αυτή είχαν εκδηλωθεί συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα, οπότε η κοινή ιστορία που μοιραζόταν η τοπική κοινωνία, η συγκεκριμένη ομάδα ανθρώπων, παρουσίαζε αποκλίσεις από τις κυρίαρχες ιστορικές αναπαραστάσεις, αν και σχετιζόταν και επηρεαζόταν από αυτές. Collard Anna, «Διερευνώντας την κοινωνική μνήμη στον ελλαδικό χώρο» στο: Ε. Παπαταξιάρχης - Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Ανθρωπολογία και παρελθόν. Συμβολές στην κοινωνική ιστορία της Νεότερης Ελλάδας*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια 1993, σσ. 357-390.

μπεριλάβει τη σχέση των μελών ενός συγκεκριμένου κοινωνικού σώματος με τα αρχεία ως τόπους μνήμης, παρότι από πολλούς μελετητές έχει υπογραμμιστεί η αυξανόμενη σημασία τους. Η ανίχνευση του προσωπικού, οικογενειακού ή τοπικού κοινωνικού παρελθόντος μέσα στα τοπικά αρχεία (γενεαλογικά δέντρα, αναζήτηση αλληλογραφίας, προσωπικών αρχείων, φωτογραφιών, στοιχείων για γεγονότα, ομάδες ή συλλογικότητες) αποτελεί κίνητρο για τη διαμόρφωση ατομικής ή/και συλλογικής μνήμης.²² Με τη σειρά τους, οι αρχειονόμοι των τοπικών αρχείων, καλούνται να υιοθετήσουν και άλλους ρόλους, συμπληρωματικούς της αποστολής τους, προκειμένου να καταστήσουν τους αρχειακούς τόπους μνήμης γνωστούς και προσιτούς στο ευρύ κοινό – επομένως, να υποβοηθήσουν στον σχηματισμό της συλλογικής μνήμης.

Θα χρησιμοποιήσουμε την εμπειρία μας από την καταγραφή και ταξινόμηση του Αρχείου του δασκάλου, ιστοριοδίφη, λαογράφου και εμπειρικού βοτανολόγου Κώστα Λαζαρίδη (1904-1987), το οποίο απόκειται και φυλάσσεται στο ομώνυμο Πνευματικό Κέντρο στο Κουκούλι Ζαγορίου στα Ιωάννινα. Το Πνευματικό Κέντρο ανήκει στη Ριζάρειο Εκκλησιαστική Σχολή που εδρεύει στην Αθήνα, η οποία και το διαχειρίζεται. Η μελέτη της περίπτωσης αυτής γίνεται με όρους όχι μόνο αναφοράς του μερικού στο γενικό, αλλά και της δομικής μετοχής του πρώτου στο δεύτερο: εφόσον, όταν μιλάμε για τοπική ιστορία, ιστορία μιας περιοχής, μιλάμε ταυτόχρονα και για τη μεγάλη εικόνα, την Ιστορία του ευρύτερου ελληνικού χώρου με τον οποίο οι «τόποι» μοιράζονται κοινούς, ιστορικά καθοριστικούς και στενά αλληλοεξαρτώμενους παράγοντες, όπως είναι η κοινή διοίκηση, το κοινό δίκαιο, κοινή πολιτική και οικονομική δομή, κοινοί θρησκευτικοί δεσμοί, σταθερά γεωγραφικά δεδομένα που επηρεάζουν το άτομο και τις κοινωνίες.²³ Φυσικά, σε όλα αυτά συμπεριλαμβάνεται η έννοια της πολιτισμικής κληρονομιάς με όρους οπτικής και διαχείρισής της – και φυσικά, του σύγχρονου αιτήματος της ενσωμάτωσής της στη σχολική πράξη.²⁴

Ο Κώστας Λαζαρίδης γεννήθηκε το 1904 στο Κουκούλι Ζαγορίου, όπου και πέθανε το 1987. Αποφοίτησε από τη Ζωσιμαία Σχολή και το Μονοτάξιο Διδασκαλείο Ιωαννίνων και άσκησε το λειτούργημα του δασκάλου για σαράντα περίπου χρόνια. Παράλληλα με τα διδασκαλικά του καθήκοντα παρακολούθησε σεμινάρια επιμόρφωσης στο Γεωργικό Φροντιστήριο Ιωαννίνων, στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας και στο Παιδα-

22 Τρ. Σκλαβενίτης, «Συλλογική μνήμη, Αρχεία, Ιστορία», *Μνήμων* 26 (2004), σσ. 220-222.

23 Ό.π., σ. 37.

24 Θ. Γ. Παππάς, «Τοπική Ιστορία: από τη θεωρία στη σχολική πράξη», *Τεκμήριον* 2 (2000), σσ. 43-80.

γωγικό Ινστιτούτο Jean-Jacques Rousseau, στη Γενεύη της Ελβετίας. Δι-ετέλεσε Αναπληρωτής Επιθεωρητής Στοιχειώδους Εκπαίδευσης στις πε-ριφέρειες Ιωαννίνων και Φιλιατών, ενώ ασχολήθηκε ενεργά με το συνδι-καλισμό. Μετά την αφυπηρέτησή του, διορίστηκε επιμελητής αρχαιοτή-των Ζαγορίου. Επέδειξε ιδιαίτερο ζήλο για τη διάσωση και την ανάδειξη των θρησκευτικών κυρίως μνημείων της περιοχής.

Αξίζει να μνημονευθεί το συγγραφικό έργο του Κώστα Λαζαρίδη. Πρό-κειται για έργο εστιασμένο στην ιστορία της Ηπείρου και ειδικότερα του Ζαγορίου, καθώς και στην ιστορία της γενέτειράς του. Μέριμνά του ήταν η ανάδειξη σημαντικών τοπικών λογίων, στη λαογραφία και τη γλωσ-σολογία της περιοχής, σε διηγήματα με ιστορικό πυρήνα, κ.ά. Εξέδωσε πάνω από σαράντα μονογραφίες και δημοσίευσε εκατοντάδες άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά και εφημερίδες, ενώ εγκαινίασε τη σειρά «Μι-κρή Ζαγορίσια Βιβλιοθήκη», στην οποία ενέταξε τριάντα έξι βιβλία του, τα οποία αφορούσαν την ιστορία το Ζαγορίου. Ανέκδοτες παραμένουν ακόμη δεκάδες εργασίες του, όπως εκείνες για το γλωσσικό ιδίωμα του Ζαγορίου, για τη ληστεία στο Ζαγόρι, για τα τοπωνύμια Ζαγορίου και οι συλλογές με παραμύθια και δημοτικά τραγούδια που είχε επιμελώς συ-γκεντρώσει.

Ο Κώστας Λαζαρίδης τιμήθηκε από την Πολιτεία με το παράσημο του Αργυρού Σταυρού του Φοίνικα το 1966. Την ίδια χρονιά, βραβεύτηκε για το έργο του από την Ακαδημία Αθηνών.

Το 1983 δώρισε στη Ριζάρειο Εκκλησιαστική Σχολή ιδιόκτητη οικία του στο Κουκούλι Ζαγορίου με σκοπό να λειτουργήσει σε αυτήν Πνευμα-τικό Κέντρο. Η δωρεά, εκτός από το ακίνητο, περιελάμβανε μία συλλο-γή 1.200 περίπου αποξηραμένων φυτών και βοτάνων του Ζαγορίου, την προσωπική του βιβλιοθήκη αποτελούμενη από 3.000 περίπου τόμους, εκατό περίπου παλαίτυπα που εντάσσονται στη βιβλιακή παραγωγή του 18ου και 19ου αιώνα, ορισμένα χειρόγραφα της ίδιας περιόδου και σει-ρές επιστημονικών και εκλαϊκευτικών περιοδικών και εφημερίδων· επί-σης, η δωρεά περιελάμβανε το προσωπικό του αρχείο, μια πλούσια συλ-λογή αρχειακού υλικού ιστορικού περιεχομένου και μικρή λαογραφική συλλογή. Με τη μέριμνα της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής το κτήριο συντηρήθηκε, αξιοποιήθηκε η πλούσια πνευματική κληρονομιά, εκτέθη-κε με μουσειογραφική επιμέλεια μέρος της βοτανικής συλλογής και ξεκί-νησε να λειτουργεί ως «Πνευματικό Κέντρο Κ. Λαζαρίδης» από τον Αύ-γουστο του 1990.

Όσον αφορά στο αρχείο του Ιδρύματος, αυτό διακρίνεται σε δύο τμή-ματα: α) το «Προσωπικό» Αρχείο του Κώστα Λαζαρίδη και β) τη Συλλο-

γή Σύμμεικτου Αρχαιακού Υλικού.

Το Προσωπικό Αρχείο του Κ. Λαζαρίδη περιέχει υλικό που αναφέρεται στο πρόσωπό του, δηλαδή έγγραφα των οποίων φορέας παραγωγής ήταν ο Κ. Λαζαρίδης. Αφορά αποκλειστικά τον 20ό αιώνα. Ως προς την τυπολογία τους, τα έγγραφα αυτά είναι α) προσωπικά έγγραφα του ίδιου και της οικογένειάς του, β) η αλληλογραφία του με φυσικά και νομικά πρόσωπα, δημόσια και ιδιωτικά, γ) έγγραφα που προέρχονται από τη διδασκαλική του ιδιότητα και αφορούν την περίοδο άσκησης του επαγγέλματος του διδασκάλου, δ) έγγραφα που αφορούν την θητεία του ως επιμελητής αρχαιοτήτων του Ζαγορίου, ε) κατάλοιπα εργασιών του (δημοσιευμένο ή αδημοσίευτο υλικό, δοκίμια, άρθρα, σημειώσεις κλπ.), στ) σύμμεικτα σχετικά με πρόσωπα και ζητήματα που αφορούν την περιοχή του Ζαγορίου (ιστορικά, περιβαλλοντικά, λαογραφικά, γλωσσολογικά, πολιτιστική κίνηση, θέματα καθημερινότητας κλπ.) και ζ) υλικό που απαρτίζει ή αφορά τη βοτανική του συλλογή.

Η Συλλογή Σύμμεικτου Αρχαιακού Υλικού Κ. Λαζαρίδη περιέχει ιδιωτικά και δημόσια έγγραφα ποικίλου περιεχομένου, που χρονολογούνται στην περίοδο κυρίως της Τουρκοκρατίας (17ος-20ος αιώνας) και αφορούν πρωτίστως το Κουκούλι αλλά και τις λοιπές κοινότητες του Ζαγορίου. Σε αυτό το τμήμα εντάσσονται είτε αυτοτελείς φάκελοι αρχείων φυσικών προσώπων και φορέων (όπως για παράδειγμα το προσωπικό αρχείο του ιατρού και φαρμακοποιού Αναστασίου Λιάπη από το Τσεπέλοβο Ζαγορίου, το αρχείο του Πανηπειρωτικού Κτηνοτροφικού Συνδέσμου και του Συλλόγου Σκηνιτών Κτηνοτρόφων Ηπείρου, κ.ά.) είτε διάφορης τυπολογίας έγγραφα. Τα τελευταία είναι: α) ιδιωτικά συμφωνητικά (προικοσύμφωνα, διαθήκες, συμβάσεις μεταξύ ιδιωτών, πληρεξούσια και εξουσιοδοτήσεις, αγοραπωλησίες κλπ.), β) αποδείξεις πληρωμής και ομολογίες (χρεωστικές ομολογίες, αποδείξεις καταβολής φόρων και οφειλών), γ) έγγραφα σχετικά με φορολογικές υποχρεώσεις φυσικών προσώπων, δ) εκκλησιαστικά έγγραφα (πατριαρχικά, εγκύκλιοι, θρησκευτικά αξιώματα κ.ά.), ε) έγγραφα σχετικά με τον βεκίλη (*vekil*) του Ζαγορίου και στ) συμβάσεις των κοινοτήτων Ζαγορίου με πρόσωπα για την εκτέλεση έργων (με δασκάλους, δραγάτες, ιατρούς), πλειστηριασμοί, μισθώσεις.

Η σημασία του αρχείου για την ιστορία του Ζαγορίου είναι προφανής. Διασώζει έγγραφα που αποτυπώνουν διαφορετικές όψεις της τοπικής ιστορίας που άλλως θα έπρεπε να θεωρηθούν οριστικά απολεσθείσες. Η πρωτοβουλία του Κώστα Λαζαρίδη να συγκεντρώσει έγγραφα των περασμένων αιώνων από την περιοχή του Ζαγορίου και να τα διαθέσει χωρίς περιορισμούς στο ερευνητικό κοινό υπήρξε πρωτοπόρα για τα δεδο-

μένα της εποχής του και ιδιαίτερης σημασίας για τα δεδομένα της δικής μας εποχής. Αρκεί να αναλογιστούμε ότι το μεγαλύτερο πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι ιστορικοί που επιλέγουν να ασχοληθούν με την περιοχή και τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο είναι αφενός η έλλειψη αρχειακών πηγών - απόρροια της ανθρώπινης αδιαφορίας - και αφετέρου η μη πρόσβασή τους σε ιδιωτικά αρχεία, τα οποία κρατούνται ερμητικά κλειστά για την καταγραφή, ταξινόμηση και φυσικά και την έρευνα.

Ο ίδιος ο Λαζαρίδης, παρά τα περιορισμένα μεθοδολογικά εργαλεία που διέθετε, εντούτοις υπήρξε ο πρώτος που χρησιμοποίησε τη Συλλογή του Σύμμεικτου Αρχεακού Υλικού για την καταγραφή της τοπικής ιστορίας δημοσιεύοντας δεκάδες μελέτες βασισμένες σε τεκμήρια προερχόμενα από αυτή.²⁵ Στα τριάντα περίπου χρόνια λειτουργίας του Πνευματικού Κέντρου, αρκετοί ερευνητές μελέτησαν το αρχείο δίνοντάς μας αξιόλογες εργασίες.²⁶

Επρόκειτο, ωστόσο, για αταξινόμητο αρχείο, με υποτυπώδη, εμπειρική οργάνωση. Η επιστημονική ταξινόμηση του αρχείου και η δημιουργία των κατάλληλων εργαλείων πρόσβασης και έρευνας ανατέθηκαν στο γράφοντα μόλις προσφάτως. Μετά την ταξινόμησή του, αναμένεται να καταστεί προσβάσιμο στους ερευνητές για την εκπόνηση συνθετικών εργασιών ποικίλης θεματικής, οι οποίες θα αναδείξουν με τη σειρά τους τη σύνθετη ιστορία της περιοχής για πάνω από τέσσερις αιώνες (από τον 17ο ως και τον 20ο αιώνα). Επιπλέον, θα είναι προσιτό και για τα μέλη των τοπικών κοινοτήτων που απαρτίζουν τον ευρύτερο χώρο του Ζαγορίου, υπό την έννοια ότι θα έχουν τη δυνατότητα να γνωρίσουν το περιεχόμενό του και να αναζητήσουν πληροφορίες σε αυτό. Άλλωστε, η πυκνότητα της περιγραφής των ιστορικών φαινομένων σε μικρές κοινωνικές ενότητες, όπως είναι τα χωριά του Ζαγορίου, δεν παρέχει στοιχεία μόνο για την τοπική ιστορία. Επιτρέπει τη συλλογή πληροφοριών με σκοπό την αναπαράσταση της ιστορικής πραγματικότητας σε εθνική κλίμακα.

25 Από τις δεκάδες μελέτες του Κ. Λαζαρίδη παραθέτουμε ενδεικτικά τις ακόλουθες: Λαζαρίδης Κώστας Π., *Ο Δάσκαλος Ηλ. Παπαγεωργίου και το Καπέσοβο-Ζαγορίου*, Γιάννινα 1969· του ίδιου, *Το πνευματικό Ζαγόρι στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, Γιάννινα 1969· του ίδιου, *Η ατομική ιδιοκτησία στο Ζαγόρι (Η μια πλευρά του δασικού μας ζητήματος)*, Γιάννινα 1972· του ίδιου, *Ο γιατρός Αναστάσιος Στ. Λιάπης και το Τσεπέλοβο Ζαγορίου (Ο άνθρωπος, ο επιστήμονας, ο υπέροχος Τσεπελοβίτης, ο εθνικός αγωνιστής, ο λόγιος, ο κοινωνικός οδηγός)*, Γιάννινα 1975· του ίδιου, *Τα «κοινά μεζάτια» στο Ζαγόρι. Αυθεντικά και βασιλικά δοσίματα. (Σελίδες απ' την αυτοδιοίκηση του τόπου στα χρόνια της Τουρκοκρατίας)*, Γιάννινα 1977· του ίδιου, *Δημήτριος Ρίζος (Από τη ζωή και το έργο ενός Ζαγορίσιου δασκαλού)*, Γιάννινα 1979· του ίδιου, *Συμβολή στην ιστορία του Ζαγορίου*, Γιάννινα 1982.

26 Βλέπε για παράδειγμα την εργασία του Γ. Παπαγεωργίου, *Οικονομικοί και κοινωνικοί μηχανισμοί στον ορεινό χώρο. Ζαγόρι (μέσα 18ου-αρχές 20ου αι.)*, Ιωάννινα 1995, όπου στο μεγαλύτερο της μέρος βασίζεται σε έγγραφα του συγκεκριμένου αρχείου.

Ο αρχειονόμος, εργαζόμενος στην προκειμένη περίπτωση ως ελεύθερος επαγγελματίας, καλείται να επιτελέσει έργο που δεν ανήκει στην αρμοδιότητα του ιστορικού. Καλείται, μέσα από την αποκατάσταση του συνόλου του αρχείου στην πρωτογενή του μορφή, τη διατήρηση και την αποκατάσταση του αρχειακού δεσμού όπου απαιτείται, μέσω της ταξινόμησης, αρχειοθέτησης και της ευρετηρίασής του, να προσφέρει στην ιστοριογραφία - με άλλα λόγια, στον ερευνητή - μια δομή που να ανταποκρίνεται στο σκεπτικό του και στα desiderata της έρευνας. Ακόμη, καλείται να αποκαταστήσει τη συνέχεια των εγγράφων από το ένα αρχείο στο άλλο. Αυτό σημαίνει ότι καλείται να εντάξει, άμεσα ή έμμεσα, το μικρό ιδιωτικό αρχείο στο υπάρχον δίκτυο αρχείων της χώρας.

Αυτές οι σύνθετες εργασίες οργάνωσης της παραγόμενης από μηχανισμούς του παρελθόντος πληροφορίας, αποτελούν έμπρακτη διάσωση της συλλογικής μνήμης και άρα υπόμνηση της υπάρχουσας πολιτιστικής κληρονομιάς. Στην περίπτωση αυτή ο αρχειονόμος καθίσταται και φορέας ανάδειξης της σημασίας των συγκεκριμένων τεκμηρίων, κινητοποίησης μιας διαδικασίας χρησιμοποίησής τους από τον ιστορικό. Ενώ ως τώρα για τη διάσωση της μνήμης αυτής είτε αποφάσιζαν άλλοι - κυρίως οι διοικητικές πρακτικές - είτε το εν λόγω υλικό κατέληγε εν τέλει να θεωρείται μη διασώσιμο, τώρα ο επαγγελματίας αρχειονόμος είναι σε θέση να παρέμβει ανασύροντας το αρχειακό υλικό από τη λήθη. Καθιστώντας το διαχειρίσιμο, κινητοποιεί έναν επιστημονικό μηχανισμό γύρω του και ταυτόχρονα ευαισθητοποιεί τις τοπικές κοινωνίες ως προς τη διατήρησή του.

Μάλιστα, στη δεύτερη περίπτωση, η συμβολή του κρίνεται ακόμα πιο σημαντική γιατί ενεργοποιεί την ιστορική συνείδηση: ωθεί τις τοπικές κοινωνίες στη συνειδητοποίηση της ιστορικότητάς τους. Τα μέλη των τοπικών κοινωνιών εν πολλοίς γνωρίζουν τους βασικούς σταθμούς από την ιστορία του συγκεκριμένου χώρου που ζουν και τον ευρύτερο χώρο ως τοπο-ιστορικό μέγεθος. Εντάσσονται δημιουργικά σε αυτόν και δεν έχουν ανάγκη κατασκευής μιας ψευδούς μνήμης -πρακτικές που δεν οδηγούν σε εθνική αυτογνωσία αλλά σε παρακμή του μέλλοντος.

Το αρχείο του «Πνευματικού Κέντρου Κ. Λαζαρίδης» στο Ζαγόρι της Ηπείρου χρησιμοποιήθηκε ως παράδειγμα για να περιγραφεί ο επιπρόσθετος ρόλος του επαγγελματία αρχειονόμου σε σχέση με τη συντήρηση και ενεργοποίηση της τοπικής ιστορικής μνήμης. Πρόκειται για ένα εξαιρετικό παράδειγμα, υπό την έννοια ότι ο χώρος δεν διέσωσε, δυστυχώς, πολλά σύνολα ανθρώπινων πεπραγμένων αυτού του τύπου. Στον ελληνικό χώρο όμως υπάρχουν παραδείγματα - και η Κέρκυρα είναι ένα από

αυτά - όπου ιδιωτικά αρχεία με μεγάλη σημασία για τη μικροϊστορία μα και τη μακροϊστορία αναμένουν ακόμα τη διαχείρισή τους στον ορίζοντα αυτού του «πολιτισμικού σχεδίου» που περιγράψαμε.

Ο αρχειονόμος καλείται εδώ να προλάβει την καταστροφή της μνήμης, όχι μόνον αποκαθιστώντας τη διάσωση της πληροφορίας, αλλά εργαζόμενος στην κατεύθυνση της ευαισθητοποίησης και ενεργοποίησης του κοινού κατά τρόπο δυναμικό, ως ύπαρξη που οφείλει να προσεγγίσει και να κατανοήσει την ιστορικότητά της. Γι' αυτό, ο αρχειονόμος οφείλει να αναλογιστεί την πολιτισμική επίπτωση της εργασίας του και να την αναλάβει με ακεραιότητα, υπευθυνότητα και, βεβαίως, ακαδημαϊκή κατάρτιση.

Ιστοσυγκομιδή και Πολιτισμικές Ταυτότητες

Παρασκευή Γκανάτσιου

Εισαγωγή

Η προ τριακονταετίας ανακάλυψη του παγκόσμιου ιστού (www), στη δεκαετία του '90, άλλαξε άρδην τα δεδομένα στον τομέα της διανοήσης, της επιστήμης και της έρευνας, της επικοινωνίας, της οικονομίας καθώς και της συνεργασίας δημιουργώντας ένα νέο δίαυλο διάχυσης γνώσης και πολιτισμού.¹ Το διαδίκτυο, ως νέο μέσο επικοινωνίας, αποτέλεσε εξ αρχής ένα δημοφιλές πεδίο έρευνας.² Το διαδίκτυο, εκτός από νέο μέσο, αποτελεί στην ουσία ένα νέο είδος/τομέα πληροφορίας,³ ιδιότητα που ενδιαφέρει τον ερευνητή του μέλλοντος, τους σύγχρονους μελετητές αλλά και τους εντεταλμένους φορείς που διαχειρίζονται το υλικό του όπως λ.χ. είναι οι εθνικές βιβλιοθήκες. Κατά συνέπεια, το περιεχόμενο των ιστότοπων δεν αποτελεί απλώς ετερόκλητο υλικό σε διαφορετικό «περιβάλλον», αλλά και μία νέα κατηγορία πολιτισμικού αγαθού. Οι κατά τόπους νομοθεσίες για την κατά νόμο κατάθεση πνευματικού έργου, με το πέρασμα του χρόνου διευρύνθηκαν συμπεριλαμβάνοντας σταδιακά τα νέα είδη της πολιτισμικής κληρονομιάς, οπτικοακουστικά έργα, ψηφιακά έργα, έργα που τελούνται επιγραμμικά (on line) στο διαδίκτυο.

Σήμερα, σύμφωνα με τις δηλώσεις του δημιουργού του Παγκόσμιου Ιστού, Sir Tim-Berners Lee, ο μισός πληθυσμός του πλανήτη αναπτύσ-

1 J. Masanes, "Towards continuous web archiving. First results and an agenda for the future. *D-Lib Magazine*, December 2002, 8 - 12. ISSN 1082-9873. Ανακτήθηκε στις 6/2/2020 από: <http://www.dlib.org/dlib/december02/masanes/12masanes.html>

2 C. M. Koolstra, M. J.W. Bos & I. E. Vermeulen, "Through which medium should science information professionals communicate with the public: television or the internet?". *Journal of Science Communication JCOM*, 5 (3), 2006, SISSA. Ανακτήθηκε στις 6/2/2020 από: <https://jcom.sissa.it/sites/default/files/documents/jcom0503%282006%29A01.pdf>

3 O Hugo Huurdeman, διετέλεσε μέλος της ομάδας του έργου με την επωνυμία WebArt (Web Archive retrieval Tools) της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ολλανδίας (KB). Ανακτήθηκε 6/2/2020 από <https://www.kb.nl/en/organisation/research-expertise/research-on-digitisation-and-digital-preservation/webart-enabling-scholarly-research-in-the-kb-web-archive>

σει διαδικτυακές δραστηριότητες.⁴ Κατά συνέπεια, ο όγκος της παραγωγής και της διακίνησης του πολιτισμού του διαδικτύου είναι τεραστίου μεγέθους. Επιπλέον, ο χαρακτήρας του ιστού είναι εξαιρετικά δυναμικός αλλά και εφήμερος, ενώ οι πληροφορίες που διακινούνται μέσω αυτού, ρέπουν πράγματι προς τον αφανισμό τους.⁵ Από τους ειδικούς παρατηρείται ότι το 80% του ιστού εξαφανίζεται ένα χρόνο μετά τη δημοσίευσή του, αποκλείοντας κάθε δυνατότητα περαιτέρω πρόσβασης. Οι έντυπες δημοσιεύσεις ενδέχεται να επηρεαστούν επίσης δυσμενώς από την εφήμερη φύση και τη μετατόπιση του Διαδικτύου, καθώς συχνά αναφέρονται σε ιστότοπους που έχουν πάψει να υπάρχουν.⁶

Κατά συνέπεια, το μέλλον των διαδικτυακών αρχείων γνώσης και πολιτισμού διακυβεύεται, ενώ ο άνθρωπος επιθυμεί να διαφυλάξει ένα σημαντικό τμήμα τους ως αναπόσπαστο κεφάλαιο της πολιτιστικής κληρονομιάς αλλά και της ταυτότητάς του. Επιπλέον, υπάρχουν είδη που γεννιούνται και διακινούνται μόνο μέσω διαδικτύου και δεν θα έχουν καμία τύχη, αν με κάποιο τρόπο δεν προληφθεί η συλλογή και η αρχειοθέτησή τους. Για παράδειγμα τα πρώτα διαδικτυακά, ιστορικά πλέον, παιχνίδια θα είχαν πολύ λιγότερο διασωθεί αν δεν συγκεντρώνονταν από ιδιωτικούς συλλέκτες πριν ακόμη ξεκινήσουν επίσημες κρατικές προσπάθειες συλλογής του ιστού.⁷ Το ίδιο συμβαίνει και για είδη τέχνης που γεννήθηκαν στο διαδίκτυο, ειδικά την πρώτη δεκαετία της λειτουργίας του όπως η περίπτωση των δημιουργημάτων που βασίζονταν στον πίνακα ASCII⁸ καθώς τα πρώτα έργα τέτοιου είδους δεν έχουν διασωθεί. Επίσης, διαδι-

4 Ο Sir Tim Berners-Lee, ανέπτυξε τους προβληματισμούς του για τα επιτεύγματα και το μέλλον του ιστού με αφορμή τη συμπλήρωση τριάντα χρόνων από τη δημιουργία του [www](http://www.w3.org) αποστέλλοντας παγκόσμιο μήνυμα μέσω του ιστότοπου του οργανισμού για τον παγκόσμιο ιστό (World Wide Web Foundation). Ανακτήθηκε στις 6/2/2020 από: <https://webfoundation.org/2019/03/web-birthday-30/>

5 João Miranda, (n.d.). “Web Harvesting and Archiving”. Ανακτήθηκε στις 6/2/2020, από http://web.ist.utl.pt/joaocarvalhomiranda/docs/other/web_harvesting_and_archiving.pdf

6 D. Gomes, J. Miranda & M. Costa, “A Survey on Web Archiving Initiatives”, στο Gradmann S., Borri F., Meghini C., Schuldt H. (επιμ.), *Research and Advanced Technology for Digital Libraries*, TPD 2011. Lecture Notes in Computer Science, vol. 6966. Springer, Berlin, Heidelberg. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-642-24469-8_41. Ανακτήθηκε στις 6/2/2020 από https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-642-24469-8_41#citeas

7 Τα προσωπικά αρχεία και η ιστοαρχειοθέτηση ανακτήθηκε 6/2/2020 από <https://personaldigitalarchiving2017.sched.com/event/9JaL/session-4-emergent-technologies-pda-1v>

8 Τα πρώτα έτη λειτουργίας του διαδικτύου, λόγω έλλειψης άλλων δυνατοτήτων, αλλά και ως δημιουργική συμπεριφορά, οι χρήστες χρησιμοποιούσαν σύμβολα του πίνακα ASCII (American Standard Code for Information Interchange, Αμερικανικός Πρότυπος Κώδικας για Ανταλλαγή Πληροφοριών) δημιουργώντας έργα μίας ιδιότυπης τέχνης <http://users.sch.gr/izogakis/ascii-art/>

κτυακά είναι τα έργα της Net art⁹ με αποτέλεσμα να έχουν ανάγκη ιστοσυγκομιδής.

Η παρούσα έρευνα μελετά την ιστοσυγκομιδή (web harvesting) αλλά και την αρχειοθέτησή του ιστού (web archiving) ως επιτακτικές και επίκαιρες διαδικασίες για τη διαφύλαξη της κληρονομιάς του ιστού.

Σκοπός της έρευνας είναι να μελετήσει την ιστοσυγκομιδή και την ιστοαρχαιοθέτηση, όχι μονομερώς, ως μηχανιστικές λειτουργίες διατήρησης ιστού, αλλά πολυπρισματικά: ως φιλοσοφία, πολιτική και στρατηγική που οδηγεί σε συγκεκριμένες επιλογές, ως εφαρμοσμένη πρακτική λειτουργία, ως διαδικασία που επισύρει νομικούς περιορισμούς και κανονιστικές διατάξεις. Εν τέλει η μελέτη ερευνά την ιστοσυγκομιδή ως παραγόμενο υλικό (πολιτισμικό αγαθό) προς χρήση και αξιοποίηση από τους πολίτες. Η πολιτισμική και δη η εθνική ταυτότητα, οι οποίες αλληλεπιδρούν, εκ προοιμίου, με την έννοια του πολιτισμικού αγαθού, μελετώνται στον βαθμό που χρειάζεται ώστε να κατανοηθεί η λειτουργία της εξόρυξης, συλλογής και αρχειοθέτησης του ιστού (ιστοσυγκομιδή και ιστοαρχαιοθέτηση). Είναι καταφανές ότι η ιστοσυγκομιδή αποτελεί πράξη αλληλένδετη με τη δραστηριοποίηση του πολίτη – «κατοίκου» του διαδικτύου (netizen¹⁰).

Στη μελέτη αξιοποιούνται κυρίως η εμπειρία, η έρευνα και η προβληματισμοί εμπλεκόμενων επιστημών (βιβλιοθηκονομία, μελέτες του διαδικτύου, ιστορία, πληροφορική, φιλοσοφία, κοινωνιολογία, πολιτισμικές σπουδές κ.ά) και φορέων, κυρίως των εθνικών βιβλιοθηκών των χωρών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης που διενεργούν ιστοσυγκομιδή όπως αυτή μελετήθηκε στο πλαίσιο ερευνητικού έργου με θέμα «Από την Κατά Νόμο Κατάθεση στην Ιστοσυγκομιδή έργων στις Δημόσιες Βιβλιοθήκες - σύγχρονες εφαρμογές δικαίου πνευματικής ιδιοκτησίας», το οποίο συγχρηματοδοτήθηκε από την Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευσης και Δια Βίου Μάθησης 2014-2020».

Το υλικό που αξιοποιείται στη μελέτη συγκεντρώθηκε κατόπιν βιβλιογραφικής/διαδικτυακής, αλλά και εμπειρικής έρευνας.

9 Ως παράδειγμα της Net art αναφέρεται το καλλιτεχνικό ντουέτο Young-hae Chang Heavy Industries που αποτελείται από τη Γιανγκ-χε Τσανγκ και τον Μαρκ Βοζ, με έδρα δράσης τη Σεούλ. Το έργο τους τελείται αποκλειστικά στο διαδίκτυο. Ανακτήθηκε 25/4/2019 από <https://www.emst.gr/exhibitions/past-exhibitions/young-hae-chang-heavy-industries-close-your-eyes>

10 Ανακτήθηκε 6/2/2020 από <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/netizen>

Ιστοσυγκομιδή, Ιστοαρχιοθέτηση και TDM

Σύμφωνα με τον ορισμό της Διεθνούς Κοινοπραξίας για τη Διατήρηση του Διαδικτύου με την επωνυμία International Internet Preservation Consortium (IIPC) «αρχαιοθέτηση του ιστού είναι η διαδικασία συλλογής τμημάτων του Παγκόσμιου Ιστού, η διατήρηση των συλλογών σε αρχαιακή μορφή και η διάθεση των αρχείων για πρόσβαση και χρήση».¹¹ Όσον αφορά στη χρήση γενικά του ιστού «είναι η απροσδόκητη επαναχρησιμοποίηση των πληροφοριών, η οποία αποτελεί την προστιθέμενη αξία του ιστού», δήλωσε ο ιδρυτής του World Wide Web, Sir Tim Berners - Lee, το 2006, μιλώντας για τα διασυνδεδεμένα δεδομένα (Linked Data).¹²

Μέχρι στιγμής και στις περισσότερες περιπτώσεις η πρόσβαση, λόγω νομικών περιορισμών (πνευματικά δικαιώματα, προσωπικά δεδομένα), πραγματοποιείται στους χώρους λ.χ. της βιβλιοθήκης και χωρίς τη δυνατότητα ψηφιακών αντιγράφων. Η πρόσφατη Οδηγία 2019/790 / ΕΕ για τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας στην ψηφιακή ενιαία αγορά (DSM) δημιουργεί μια ευνοϊκή κατάσταση για την ιστοσυγκομιδή εισάγοντας την έννοια της υποχρεωτικής εξαίρεσης για λόγους εκπαιδευτικούς και ερευνητικούς. Το πώς θα εφαρμοστεί η Οδηγία και πώς οι κατά τόπους εθνικές νομοθεσίες θα εναρμονιστούν με αυτή, θα καθορίσει την απόδοση και τις συνέπειές της στο μέλλον.¹³

Η διαδικασία της ιστοσυγκομιδής περιλαμβάνει την ανίχνευση και εξόρυξη των αρχείων που τελούν επιγραμμικά (on line) στο διαδίκτυο και συντελείται εξ ολοκλήρου μέσω διαδικτύου. Η ιστοσυγκομιδή (διαδικασία “pull”) είναι διαφορετική από την κατάθεση ηλεκτρονικού-ψηφιακού υλικού (διαδικασία “push”) η οποία τελείται στην ηλεκτρονική κατά νόμο κατάθεση¹⁴ με την προώθηση σε ένα λ.χ. αποθετήριο ή μέσω cd-rom. Η διενέργεια της ιστοσυγκομιδής συνδέεται με μεγάλο εύρος εννοιών και επιμέρους λειτουργιών.¹⁵

11 International Internet Preservation Consortium (IIPC) “Web Archiving. Why archive the web?” Ανακτήθηκε στις 6/2/20208 από <http://netpreserve.org/web-archiving/> Γενικά η “ελευθερία” χρήσης και πρόσβασης στο διαδίκτυο αποτελούν θεμελιώδη χαρακτηριστικά και βασικούς στόχους του, όπως ορίστηκαν κατά τη δημιουργία του. Οι κίνδυνοι που έχει κανείς να αντιμετωπίσει και τα χαρακτηριστικά μίας ιδιότυπης ελευθερίας στο διαδίκτυο είναι θέματα ευρύτερα στις διαδικτυακές μελέτες. Στην παρούσα έρευνα αυτά παρουσιάζονται στον βαθμό που απαιτείται από το επίκεντρο μελέτης.

12 Ανακτήθηκε στις 10/4/2018 από <https://www.w3.org/DesignIssues/LinkedData.html>

13 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L0790>

14 Μ. Παπαδόπουλος, Χρ. Ζαμπακόλας, Π. Γκανάτσιου, Μ. Μπότη, “Web-harvesting is ante portas of Greek Public and Academic libraries”. *Sm@rt Libraries PALC 24—24th Panhellenic Conference on Academic Libraries*. 2018 (στα ελληνικά). Ανακτήθηκε 6/2/2020 από <http://palc24.cs.teilar.gr/conference/el/programma.jsp?id=12#a12>.

15 Παρατίθεται συσχετιζόμενη ορολογία: Ιστοσυγκομιδή (web harvesting), Ιστοαρχιο-

Με τις τεχνολογίες εξόρυξης κειμένων και δεδομένων ιστού (Text and Data Mining) η ιστοσυγκομιδή προχωρά σε συναρπαστικότερα μονοπάτια από αυτά της απλής εξόρυξης και απλής διατήρησης αρχείων που τελούν επιγραμματικά ώστε να γίνουν ένα ακόμη «τεκμήριο» στα «διαδικτυακά ράφια» λ.χ. μίας βιβλιοθήκης. Οι τεχνολογίες TDM αναφέρονται σε κάθε τεχνολογία των υπολογιστών η οποία χρησιμοποιείται για ευρετηρίαση, ανάλυση, αξιολόγηση και ερμηνεία μαζικών ποσοτήτων περιεχομένου και δεδομένων ιστού.¹⁶

Πολιτιστική κληρονομιά, πολιτισμική ταυτότητα, εθνική ταυτότητα

Ακολούθως, η πολιτιστική κληρονομιά ως έννοια είναι συνυφασμένη με το γεγονός ότι πολιτιστικά αγαθά και δεδομένα κληρονομούνται στους μεταγενέστερους. «Η χρήση του όρου κληρονομιά είναι δηλωτική της σχέσης ιδιοκτησίας που συγκροτεί κάθε οντότητα με το παρελθόν της» αναφέρει η Ελένη Τροβά στη μελέτη της για το πολιτιστικό περιβάλλον.¹⁷ Η αντίφαση παρατηρείται στο γεγονός ότι αφενός το άτομο έχει σχέση ιδιοκτησίας με τα πολιτιστικά αγαθά τα οποία δημιουργεί, αφετέρου προωθείται η φιλοσοφία της ανοιχτότητας, των ανοιχτών και διασυνδεδεμένων δεδομένων και το δικαίωμα πρόσβασης στη γνώση η οποία ανήκει σε όλους. Άλλωστε ιστοσυγκομιδή τελείται στις «ανοιχτές» ιστοσελίδες που δεν έχουν απροσπέλαστα φράγματα ώστε να επιτύχει η διατήρηση και η αρχειοθέτησή τους εις το διηνεκές του χρόνου.

Η βιωσιμότητα του πολιτισμικού αγαθού, σε όποιο είδος ή μέσο κι αν

θέτηση (web archiving), Web scraping, TDM (Text and data mining), Data analysis, Data extraction, Web data, Internet data, Internet archive, Internet preservation, National domain, Web legal deposit, broad crawls, selective crawls, event crawls, heritrix, wayback, solr, domain scale, web harvests, harvesting tools κ.ά.

16 M. Caspers, L. Guibault, K. McNeice, S. Piperidis, K. Pouli, M. Eskevich, M. Gavriilidou, *Barriers and Increasing Uptake of Text and Data Mining for Research Environments using a Collaborative Knowledge and Open Information Approach, Baseline report of policies and barriers of TDM in Europe* (extended version of D3.3), 2016, σ. 9. Ανακτήθηκε 6/2/2020 από: https://cordis.europa.eu/project/rcn/197301_en.html.

https://www.futuretdm.eu/wp-content/uploads/FutureTDM_D3.3-Baseline-Report-of-Policies-and-Barriers-of-TDM-in-Europe-1.pdf.

M. Bottis, M. Papadopoulou, Chr. Zampakolas & P. Ganatsiou, "Text and Data Mining in Directive 2019/790/EU. Enhancing web-harvesting and web-archiving in libraries and archives", *Open Journal of Philosophy (OJPP)*, Vol. 9 No.3, 2019, σσ. 369-395. DOI: 10.4236/ojpp.2019.93024. Ανακτήθηκε 6/2/2020 από <https://www.scirp.org/journal/paperinformation.aspx?paperid=94640>. Διαθέσιμο και στο SSRN: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3444204.

17 Ε. Τροβά, *Το πολιτιστικό περιβάλλον κατά το Σύνταγμα 1975/86/2001*. Ανακτήθηκε 6/2/2020 από: <https://www.scribd.com/document/47019745>.

εντάσσεται, αποτελεί σταθερή ανάγκη του ανθρώπου ενάντια στη φθορά, την ανατροπή, την απαξίωση, τις πολιτικές ή άλλες σκοπιμότητες, τις αναπόφευκτες συγκρούσεις και τις αναπάντεχες αλλαγές.¹⁸ Τα πολιτισμικά αγαθά αλληλεπιδρούν με την έννοια των ταυτοτήτων και το ένα καθοδηγεί αλλά και προσδιορίζει το άλλο. Η αξία που δίνει το άτομο στα πολιτισμικά αγαθά, είτε γεννώνται στο διαδίκτυο είτε όχι, αποτελεί σημαντικό υπαρξιακού ερείσματος και επαναπροσδιορισμού του υποκειμένου.

Στη συζήτηση για τις ταυτότητες, η αναφορά στις συλλογικές ταυτότητες, αναπόδραστα, αποτελεί αναφορά και στις ατομικές ταυτότητες οι οποίες προσδιορίζονται ως «κοινωνιογενείς», δημιουργήματα της κοινωνικής αλληλεπίδρασης του ατόμου μέσα στη στενότερη ή ευρύτερη κοινωνική ομάδα στην οποία ανήκει. Υπό αυτή την οπτική το «εμείς» φαίνεται να έχει το προβάδισμα έναντι του «εγώ» αλλά παράλληλα δε μπορεί να εννοηθεί ξεχωριστά από τα υποκείμενα που το συναποτελούν και το προσδιορίζουν.¹⁹

Ο netizen αποτελεί ένα άλλο σημαντικό πρόσωπο του σύγχρονου πολίτη (citizen). Είναι ο χρήστης, ο ερευνητής, ο παραγωγός/διαθέτης/επιχειρηματίας, ο δημιουργός/συνδημιουργός, ο συλλέκτης, ο συνομιλητής και γενικά το δρουν υποκείμενο στο περιβάλλον του Ιστού. Η διαδικτυακή ταυτότητα, η ατομική «εικόνα» και η συλλογική «εικόνα» συνυφαίνονται τόσο στην εικονική, την ψηφιακή όσο και την πραγματική τους διάσταση. Η ικανότητά του σύγχρονου ανθρώπου ανάγεται στην ικανότητα να αποδέχεται τις γρήγορες αλλαγές, να επικοινωνεί, να κρίνει και να προσαρμόζεται στα νέα περιβάλλοντα.²⁰

Σε ένα παγκόσμιο τοπίο δράσης που εξυπηρετεί τη φιλοσοφία του ιστού, οι διαφορετικές πολιτισμικές ταυτότητες συνυπάρχουν, όπως και οι εθνικές. Η έννοια της παγκοσμιοποίησης δεν αναιρεί τη διαφορετικότητα και δημιουργεί πεδίο συνομιλίας, διαπραγμάτευσης αλλά και έντασης. «Η αίσθηση λ.χ. μίας εθνικής ταυτότητας δεν μπορεί να είναι συμβατή με την απόκτηση μίας κοινής ευρωπαϊκής ταυτότητας χωρίς την αποφυγή συγκρούσεων και αντιθέσεων.»²¹

Η διαχείριση του πολιτισμού η οποία συνδέεται φύσει με τις πολιτισμικές ταυτότητες, εκφράζει την εκάστοτε εθνική συνείδηση ή την απομάκρυνση από αυτή, αντανακλά το βαθμό κοινωνικής συνοχής και συν-

18 Ε. Τροβά, *Πολιτιστικά αγαθά και ταυτότητες (ή κατά πόσον μπορεί ο νόμος να προσφέρει την αθανασία)* 2/3/2019 από: <https://openeclasse.panteion.gr/modules/document/>.

19 J. Assmann, *Η πολιτισμική μνήμη. Γραφή, ανάμνηση και πολιτική ταυτότητα στους πρώιμους ανώτερους πολιτισμούς*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2017, σ. 176.

20 Y. N. Harari, *21 μαθήματα για τον 21^ο αιώνα*, μτφρ. Μιχάλης Λαλιώτης, Αλεξάνδρεια 2018.

21 Ε. Τροβά, *Το πολιτιστικό περιβάλλον* ό.π. Ανακτήθηκε 6/2/2020 από: <https://www.scribd.com/document/47019745>.

δέεται άμεσα με τις έννοιες του κράτους και του έθνους. Ο πολιτισμός ως σκοπός του κράτους ορίζεται θεσμικά. Επιπλέον, η μνήμη ή/και η λήθη στο ιστορικό γίνεσθαι αποτελούν επιλογές που επηρεάζουν τα πολιτισμικά αγαθά αλλά και τον προσδιορισμό των ταυτοτήτων στο παρόν και στο μέλλον.²²

Η εθνική ταυτότητα, εντός και εκτός διαδικτύου, εγκλείει την πολιτική, κοινωνική και πολιτιστική ταυτότητα και όλα τα κοινά χαρακτηριστικά που προσδιορίζουν μία ομάδα.²³ Επιπλέον, η εθνική ταυτότητα στη συνείδηση των ανθρώπων έχει μία περιστασιακή παρά μία μόνιμη παρουσία και ενισχύεται όταν τα υποκείμενα χρειάζεται να διαπραγματευτούν για το ποια είναι ειδικά στην παγκόσμια σκηνή σχέσεων και επιδράσεων. Η διαπραγματέυση αυτή και ο διάλογος εξελίσσονται με διαδικτυακές συνομιλίες σε παγκόσμιο επίπεδο.²⁴ Ο ιστός δίνει τη δυνατότητα σε άτομα που μοιράζονται εθνικές ομοιότητες και κοινά πολιτισμικά χαρακτηριστικά να «συναντηθούν» διαδικτυακά. Στις διαδικτυακές κοινότητες της διασποράς είναι χαρακτηριστική η συμβολή των νέων μέσων του ιστού ο οποίος προσφέρει έναν χώρο «βίωσης του εθνικού»²⁵ και διαμοιρασμού των ίδιων πολιτισμικών πεδίων επικοινωνίας.

Η Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδας (ΕΒΕ), η οποία έχει πραγματοποιήσει ήδη τις πρώτες εξορύξεις, ευρείας κλίμακας, του ελληνικού ιστού και επιλεγμένες θεματικές εξορύξεις (παιδεία, ειδησεογραφία, τοπική αυτοδιοίκηση), στοχεύει, μελλοντικά, στην αρχειοθέτηση ιστοσελίδων με θέμα τον ελληνισμό της διασποράς καθώς και τη δημιουργία μεγάλων γλωσσολογικών ψηφιακών πόρων, όπως παρουσίασε η ομάδα έργου του web harvesting στο 24^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.²⁶ Η γλώσσα αποτελεί ένα από τα σημαντικά χαρακτηριστικά της εθνικής ταυτότητας και η ανάπτυξη υπερλεξικών είναι απαραίτητη για την υπολογιστική γλωσσολογία και τις τεχνολογίες του διαδικτύου.

22 Της Ιδίας, *Πολιτιστικά αγαθά και ταυτότητες* ό.π. από: <https://openeclass.panteion.gr/modules/document/file.php>.

23 Τροβά, *Πολιτιστικά αγαθά* ό.π.

24 Al. Krotoski, "Being British: How has the internet affected our national identity?" *The Guardian*, May 2011. Ανακτήθηκε 30/9/2019 από <https://www.theguardian.com/technology/2011/may/15/aleks-krotoski-britishness-internet>.

25 Harari, *21 μαθήματα* ό.π.

26 Δ. Χιώτη, Μ. Βαζιργιάννης, Π. Μελαδιανός & Γ. Αγγελάκη, "Αρχειοθέτηση του Ελληνικού Ιστού". Sm@rt Libraries PALC 24—24th Panhellenic Conference on Academic Libraries. 2018 (στα ελληνικά). Ανακτήθηκε 8/7/2019 από <http://palc24.cs.teilar.gr/conference/el/programma.jsp?id=35#a35>.

Είδη ιστοσυγκομιδής και θεματολογία

Τα βασικά είδη ιστοσυγκομιδής²⁷ είναι συγκομιδή εθνικού τομέα ευρέως φάσματος (national domain/broad crawl), η επιλεκτική ιστοσυγκομιδή (thematic crawl/harvesting) η οποία επικεντρώνεται στο να ανιχνεύσει συγκεκριμένου τύπου ιστοσελίδες, η θεματική ιστοσυγκομιδή (thematic crawl) με την ανίχνευση περιεχομένου συγκεκριμένου θέματος, η συγκομιδή γεγονότων (event crawl) προγραμματισμένων ή/και αιφνίδιων (emergencies). Η εξόρυξη προϋποθέτει το υλικό να είναι προσβάσιμο και ελεύθερο στο κοινό. Σε περίπτωση σελίδων που έχουν οικονομικούς (συνδρομή) ή άλλους φραγμούς (εγγραφή, νομικοί περιορισμοί) ενδέχεται να ζητηθεί η άδεια του κατόχου της ή απλώς δεν εξορύσσεται το υλικό της. Το 1996 πραγματοποιήθηκαν οι πρώτες απόπειρες συλλογής και αρχειοθέτησης περιεχομένου του ιστού εξορύσσοντας υλικό προεπιλεγμένων ιστοσελίδων από τις Εθνικές Βιβλιοθήκες της Αυστραλίας, του Καναδά και της Σουηδίας.²⁸

Στο πλαίσιο αυτό συλλέγεται περιεχόμενο ιστοσελίδων που θεωρούνται «εθνικές», ζήτημα που θα εξηγηθεί στη συνέχεια, κυβερνητικά έγγραφα, αρχεία επικαιρότητας, ιστότοποι και αρχεία σχετικά με την παιδεία, υλικό σελίδων τοπικής αυτοδιοίκησης, ειδησεογραφίας, σελίδες μεγάλης επισκεψιμότητας, αρχεία προώθησης (διαφημιστικού χαρακτήρα), επίσης, σημαντικά γεγονότα που επαναλαμβάνονται (πχ εκλογές, Ολυμπιακοί αγώνες), άλλα γεγονότα που κερδίζουν δημοσιότητα, ενδιαφέρουν την κοινή γνώμη ή και παίρνουν για κάποιο διάστημα μεγάλες διαστάσεις για να εξαφανιστούν στη συνέχεια (π.χ. αιφνίδια γεγονότα και καταστροφές), αρχεία επιλεγμένων θεματικών, έργα της διάνοησης και της έρευνας, διαδικτυακές εκδόσεις, έργα της τέχνης, αποκλειστικά διαδικτυακά είδη δημιουργίας, κ.ά. Σε πολλές περιπτώσεις το ενδιαφέρον στρέφεται ειδικά σε σελίδες που αναφέρονται σε τεχνολογίες του μέλλοντος (θεματική ιστοσυγκομιδή). Η Βρετανική Βιβλιοθήκη διαθέτει τις περισσότερες θεματικές συλλογές από αρχειοθέτηση ιστού (περίπου διακόσιες).²⁹

Σε κάθε χώρα η τοπική νομοθεσία ορίζει τους όρους της ιστοσυγκομιδής. Υπάρχουν χώρες που μόλις έχουν πραγματοποιήσει τις πρώτες απόπειρες εξόρυξης του ιστού τους ή εφαρμόζουν πιλοτικά τις πρώτες δοκιμές όπως είναι η Ελλάδα, το Βέλγιο και άλλες που δεν έχουν συλλέξει

27 Μ. Παπαδόπουλος, Χρ. Ζαμπακόλας, Π. Γκανάτσιου, Μ. Μπότη, *Web-harvesting*, ό.π.

28 Masanès, *Towards continuous web archiving* ό.π.

29 Ανακτήθηκε 6/2/2020 από <https://www.bl.uk/collection-guides/uk-web-archive>

ακόμη κάποιο τμήμα ιστού όπως είναι η Μάλτα. Υπάρχουν παραδείγματα χωρών με αξιοσημείωτη εμπειρία στην ιστοσυγκομιδή (Μ. Βρετανία, Δανία, Γαλλία, Γερμανία, Ολλανδία οι Σκανδιναβικές χώρες κ.ά) και άλλες που τα νομικά ζητήματα παραμένουν ελλιπή και ασαφή.

Σε κάθε περίπτωση μπορεί να πραγματοποιούνται όλα τα είδη ιστοσυγκομιδής ή κάποια από αυτά. Συχνά οι εντεταλμένοι φορείς ξεκινούν με την εξόρυξη υλικού επιλεκτικής ιστοσυγκομιδής ώστε να είναι ελέγξιμος ο όγκος με απώτερο στόχο να συλλέξουν το περιεχόμενο του εθνικού τομέα. Σε άλλες περιπτώσεις εκτελούνται και οι δύο λειτουργίες ή και άλλα είδη ιστοσυγκομιδής. Γεγονότα όπως οι Ολυμπιακοί αγώνες ή οι εκλογές ανήκουν στα πιο συχνά θέματα της συγκομιδής γεγονότων. Ως παράδειγμα αιφνίδιου γεγονότος αναφέρεται *Η κρίση των καρτούν (Muhammad cartoons crisis)*. Η κρίση των καρτούν, ως υλικό ιστοσυγκομιδής, προήλθε από ένα απρόβλεπτο γεγονός, τη δημοσίευση σκίτσων του Μωάμεθ στη δανέζικη εφημερίδα Jyllands-Posten. Ο αντίκτυπος των σκίτσων ήταν μεγάλος, ξεπέρασε κατά πολύ τα σύνορα της χώρας και επέβαλε την ανάγκη της άμεσης ιστοσυγκομιδής υλικού αιφνίδιου γεγονότος. Υπήρξε μεγάλη αντίδραση της μουσουλμανικής κοινότητας που «μετέφρασαν» διαφορετικά τις προθέσεις των δημιουργών του δημοσιεύματος.³⁰

Η έννοια του «εθνικού» στην ιστοσυγκομιδή

Βιώνουμε και ανήκουμε σε μία «databased society, μία κοινωνία-βάση δεδομένων» ή σε «μία κοινωνία βάσει δεδομένων» όπως εύστοχα διατύπωσε από νωρίς για τη χρήση του διαδικτύου ο Ιταλός φιλόσοφος Λουτσιάνο Φλορίντι.³¹ Σε αυτή την κοινωνία, ο προσδιορισμός του «εθνικού» ενδιαφέρει ειδικότερα για τη διαδικασία της ιστοσυγκομιδής, η οποία εκ νομοθεσίας προσδιορίζεται ως λειτουργία διατήρησης της εθνικής κληρονομιάς η οποία προσθέτει μία ψηφίδα στο παγκόσμιο μωσαϊκό της πολιτισμικής κληρονομιάς. Οι εθνικές βιβλιοθήκες, εκ νομοθεσίας, αποτελούν βασικούς συντελεστές και επιτελεστές του έργου της ιστοσυγκομιδής/ιστοαρχαιοθήκης.

Για την ιστοσυγκομιδή «εθνικές» θεωρούνται οι ιστοσελίδες της εθνικής δ/σης διαδικτύου (national domain) για την κάθε χώρα αλλά και

30 Jyllands-Posten Muhammad cartoons controversy. Ανακτήθηκε 6/2/2020 από https://en.wikipedia.org/wiki/Jyllands-Posten_Muhammad_cartoons_controversy

31 L. Floridi, *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία της Πληροφορικής*, μτφρ. Χρήστος Γεμελιάρης, εκδ. Νήσος, 2008 [αρχ. τίτλ.: *The Blackwell guide to the philosophy of computing and information*].

ιστοσελίδες που έχουν ενδιαφέρον για το κοινό της χώρας ή στοχεύουν στο κοινό της χώρας (π.χ. περιλαμβάνουν περιεχόμενο για τη χώρα). Η επιλογή των ιστοσελίδων γίνεται μετά από μελέτη και προετοιμασία πριν από τη συγκομιδή. Ειδικοί ανιχνευτές, εκτελώντας εντολές, ανιχνεύουν τις ιστοσελίδες συγκεκριμένων τομέων με στόχο να εξορύξουν το περιεχόμενό τους.

Επιπρόσθετα, το διαδίκτυο είναι ένας πολύγλωσσος α-συνοριακός χώρος. Γι αυτό οι εξορύξεις και η ιστοσυγκομιδή υλικού σε μία χώρα και για ένα έθνος συνήθως δεν είναι μονόγλωσσες και δεν αφορούν απλώς τους γηγενείς, αλλά τους κατοίκους – πολίτες της χώρας με ό,τι κι αν αυτό σημαίνει στις πολιτισμικά πλουραλιστικές κοινωνίες του σύγχρονου κόσμου. Αναμφιβόλως, όλα τα στάδια της διαδικασίας συναρτώνται με την πολιτική/στρατηγική σε επίπεδο κράτους. Για παράδειγμα η Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας αρχειοθετεί τον ιστό από σελίδες μόνο στη γαλλική γλώσσα, η Σουηδία μόνο στη σουηδική, η Ισπανία στην ισπανική και αγγλική, ενώ λ.χ. η Δανία σε επτά γλώσσες (Δανέζικη, Αγγλική, Γερμανική, Ιταλική, Γαλλική και Ισπανική).³² Για την Ελλάδα που έχει πραγματοποιήσει τις πρώτες εξορύξεις, οι ιστοσελίδες που ανήκουν στον κατάλογο των «εθνικών» είναι του εθνικού τομέα .gr, αλλά και των τομέων .com, .eu, .edu, edu.gr, sch.gr and mysch.gr κ.ά. Επιπλέον, στην επιλογή των σελίδων που εξορύσσονται λαμβάνονται υπόψη τα ιδιαίτερα ενδιαφέροντα των κατοίκων και οι ανησυχίες τους όπως εντοπίζονται μέσα από τις διαδικτυακές προτιμήσεις τους και τις σελίδες με τη μεγαλύτερη επισκεψιμότητα.

Το ερώτημα που προκύπτει είναι σχετικά με το κατά πόσο αντιπροσωπευτικό για το κάθε έθνος είναι το υλικό που συλλέγεται από τον ιστό. Στη Φιλανδία εφαρμόζεται η αρχή ότι με την αρχειοθέτηση η βιβλιοθήκη πρέπει να συλλέγει ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα από ιστοσελίδες χωρίς να δείχνει προτιμήσεις.³³ Η καλύτερη αντιπροσώπευση ενισχύεται επίσης μέσω της συλλογής μεγάλου όγκου δείγματος. Επιπλέον, κανονικά πρέπει να συλλέγεται υλικό και από τις ιστοσελίδες που απαιτούν εγγραφή ή συνδρομή. Δεν αρχειοθετείται υλικό από ιστοσελίδες που δεν απευθύνονται στο ευρύ κοινό. Η Εθνική Βιβλιοθήκη της Φιλανδίας θεωρεί τη γενική ετήσια εξορύξη από τον ιστό μέσα από ελεύθερης πρόσβασης ιστοσελίδες «το θεμέλιο λίθο του web harvesting».³⁴ Όσον αφο-

32 IPC. Ανακτήθηκε 6/2/2020 από <http://netpreserve.org/about-us/members/>

33 Web Archiving in Finland. Memorandum for the members of the CDNL (2010). Ανακτήθηκε 6/2/2020 από: http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/67051/webarchivingfinland_cndl.pdf?sequence=1&isAllowed=y

34 Masanès, *Towards continuous web archiving* ό.π.

ρά στην αντιπροσώπευση του εθνικού στοιχείου μέσα από τα τμήματα του ιστού που αρχειοθετούνται, επειδή σε πολλές περιπτώσεις χωρών η ιστοσυγκομιδή δεν μετρά πολλά έτη στο ενεργητικό της, δεν είναι ασφαλή τα συμπεράσματα σχετικά με την επιλογή και την «εθνική» αντιπροσώπευση. Με την εξέλιξη της στο μέλλον οι θεματικές, εν δυνάμει, μπορούν να διευρυνθούν περιγράφοντας μία πληρέστερη εικόνα της πολιτισμικής ταυτότητας και της έννοιας του «εθνικού» για το κάθε κράτος.³⁵

Η λειτουργία του web harvesting επηρεάζει, επιπλέον, την πολιτική εκπαιδευτικών οργανισμών και οργανισμών πολιτιστικής κληρονομιάς στους οποίους συγκαταλέγονται και οι βιβλιοθήκες. Οργανισμοί μνήμης χρησιμοποιούν λ.χ. διαδικτυακά αρχεία και αρχεία από ιστοσυγκομιδή σε συνδυασμό με άλλα εκθέματα σε φυσικούς χώρους μουσείων ή δημιουργούν καθαρά ψηφιακές συλλογές. Ένα παράδειγμα αξιοποίησης της ιστοσυγκομιδής σε χώρο δημόσιας βιβλιοθήκης αποτελεί η ψηφιακή έκθεση μνήμης, υψηλής τεχνολογίας με τίτλο: *Floodlines-a living memory* (Δημόσια Βιβλιοθήκη του Queensland το 2012) για τις πλημμύρες στην περιοχή το 2011.³⁶

Ο ιστοριογράφος του ιστού και το ιστο - αρχειοθετημένο περιεχόμενο

Ειδικά κατά την πρώτη δεκαετία του διαδικτύου, αλλά και λίγο μετά η ιστοριογραφία του ιστού (web historiography) δεν θεωρήθηκε ξεχωριστός κλάδος των μελετών του διαδικτύου που καθιερώθηκαν άμεσα ως επιστήμη (internet studies). Επιπλέον, τα πρώτα δέκα έτη ήταν πολύ «κοντινά» για να θεωρηθούν ιστορία με τα παραδοσιακά δεδομένα.³⁷ Αυτό όμως δεν αναιρεί το γεγονός ότι η λειτουργία και κατά συνέπεια, η μελέτη του διαδικτύου έχει άλλους όρους και χρόνους καθώς το περιεχόμενό του μεταβάλλεται ανεξέλεγκτα, κάτι που δημιουργεί τεράστιες δυσκολίες στην πληρότητα ή έστω την καλύτερη δυνατή αντιπροσωπευτικότητα του συλλεχθέντος υλικού. Μία από τις πηγές του ιστοριογράφου του ιστού δεν είναι άλλη από το ιστοαρχαιοθετημένο υλικό, το οποίο δι-

35 Ερευνώντας ιδιαίτερα τη θεματική και επιλεκτική ιστοσυγκομιδή, αλλά και την συγκομιδή γεγονότων ο ερευνητής δύναται να εντοπίσει ενδείξεις εθνικών χαρακτηριστικών (ποιες λ.χ. χώρες είναι περισσότερο ευαίσθητοποιημένες για το περιβάλλον, τον ακτιβισμό, τη φύση, τη θρησκεία κ.λπ.) χωρίς αυτό να θεωρείται αρκετό για συμπερασματικές κρίσεις.

36 Ανακτήθηκε 6/2/2020 από <http://www.abc.net.au/local/audio/2012/04/04/3471143.htm>.

37 N. Brügger, "Web historiography and Internet Studies: Challenges and perspectives". *New Media & Society* V. 15 (5) 2012, σσ. 752-764. DOI: 10.1177/1461444812462852. Ανακτήθηκε 2/10/2019 από <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1461444812462852>.

ακρίνεται σχηματικά σε πέντε επίπεδα:³⁸

- Το στοιχείο ιστού – web element(π.χ. μία μεμονωμένη εικόνα)
- Η ιστοσελίδα – web page
- Ο ιστότοπος - website
- Η σφαίρα ιστού - web sphere (ευρύτερο υλικό πάνω σε ένα θέμα, γεγονός κ.λπ.)
- Ο ιστός ως σύνολο - the web

Το θεμελιώδες χαρακτηριστικό της αρχειοθετημένης ιστοσελίδας είναι ότι πρόκειται για μια ανακατασκευασμένη και μοναδική έκδοση αυτού που κάποτε ήταν στο διαδίκτυο, αντί για ένα αντίγραφο αυτού. Η επιλογή της πολιτικής αρχειοθέτησης, του λογισμικού (πότε, με τι μέσο και τρόπο) αλλά και ο χρόνος διενέργειάς της επηρεάζουν το αποτέλεσμα. Ενδέχεται λ.χ. μία ιστοσελίδα να αλλάξει περιεχόμενο κατά την εξέλιξη της εξόρυξης με αποτέλεσμα ο αρχειοθετημένος ιστότοπος να διαφέρει από τον αυθεντικό παρόλο που δίδεται ιδιαίτερη προσοχή. Η ομοιότητα τηρείται ακόμη και στην εμφάνιση της ιστοσελίδας, η οποία θεωρείται τμήμα της ιστορίας της. Τέλος, ενδέχεται να αποτύχει η εξόρυξη κάποιων στοιχείων με αποτέλεσμα πάλι τη μη πληρότητα και πιστότητα της αρχειοθετημένης σελίδας σε σχέση με την πρωτότυπη.

Εκτός από τα ζητήματα που απορρέουν από τη φύση και τα χαρακτηριστικά του αρχειοθετημένου περιεχομένου του ιστού (archived content) οι ιστορικοί του ιστού απασχολούνται με κοινά ερωτήματα σχετικά με τα άλλα είδη ιστορίας (καθορισμός στόχων, φιλοσοφία, θεωρία, μεθοδολογία, πηγές κ.λπ.). Γενικότερα, ο ιστορικός, συχνά, αντιμετωπίζει ελλείψεις στις πηγές. Όσον αφορά στον ιστό το ζήτημα είναι μεγαλύτερο καθώς ακόμη περισσότερο δεν μπορεί να είναι βέβαιος για το τι ακριβώς λείπει και τι όχι. Οι τεχνολογίες TDM που συσχετίζονται με την αρχειοθέτηση του ιστού, ενισχύουν το έργο του ιστοριογράφου καθώς μπορεί να προσφέρουν διαφορετικούς συσχετισμούς και αναλύσεις που θα οδηγήσουν την έρευνα σε ευστοχότερα αποτελέσματα και νέα πεδία μελέτης.

Ένα από τα βασικά ζητήματα προς αντιμετώπιση είναι ο έλεγχος της αξιοπιστίας των πηγών. Εξελιξίεις παρατηρούνται και στον τομέα της καθεαυτής ιστορικής πληροφορίας που διακινείται στο διαδίκτυο, ως ιστορική πηγή και αφήγηση. Ο ερευνητής έχει να αντιμετωπίσει πλέον την υπερπληροφόρηση. Αυτό έχει επιπτώσεις τόσο στους ίδιους τους επιστήμονες ιστορικούς όσο και στους χρήστες. Η αλλαγή όμως στη μεθο-

38 Caspers, Guibault, McNeice, Piperidis, Pouli, Eskevich, Gavriilidou, *Barriers and Increasing Uptake of Text and Data Mining* ό.π. Botti, Papadopoulos, Zampakolas & Ganatsiou, *Text and Data Mining in Directive 2019/790/EU* ό.π.

δολογία δεν ακολούθησε αυτή την υπερπροσφορά ιστορικών πληροφοριών. Οι μηχανές αναζήτησης αναδύουν πληροφορίες με κριτήρια εμπορικά, πολιτικά, τυχαία ή άλλα. Επίσης, παρατηρείται ένα παράδοξο γεγονός: αφενός αμφισβητήθηκαν οι αυθεντίες, καθώς οι πηγές δεν μπορούν να ελεγχθούν εύκολα, αφετέρου ενισχύθηκε η λατρεία του ντοκουμέντου. Η εικονιστική τάση της σύγχρονης εποχής και η ανύψωση της αξίας της εικόνας έχει επηρεάσει τις ιστορικές διαδικτυακές πηγές οδηγώντας σε μία υπερβολική «εικονοποίηση» της ιστορικής αφήγησης.³⁹ Οι ιστορικές συλλογές από αρχειοθετημένο περιεχόμενο ιστού γεννώνται υπό αυτές τις συνθήκες αλληλεπίδρασης με το μέσο (ιστός), τους επιστήμονες και τους χρήστες.

Εν τέλει, οι έρευνες των ιστορικών του ιστού όπως και κάθε είδους μελέτης της μνήμης των ανθρώπων της και των επιτευγμάτων τους συναποτελούν ψηφίδες ταυτότητας συλλογικής και κατ' επέκταση ατομικής. Συνδέονται άμεσα με την κατανόηση των ταυτοτήτων και απαντούν σε καίρια σύγχρονα ερωτήματα. Το ιστοαρχαιοθετημένο υλικό, ως πεδίο μελέτης αντιμετωπίζει παράλληλα την πρόκληση του μέλλοντος προσπαθώντας να «οργανωθεί» με τέτοιο τρόπο ώστε να προβλέψει τις ανάγκες των μελλοντικών ερευνητών.

Ο ερευνητής του μέλλοντος

Όπως ήδη έχει αναφερθεί η πρόκληση του τι θα ενδιαφέρει το μελετητή του μέλλοντος ενσωματώνεται στη διαχείριση και την οργάνωση του ιστοσυγκομισθέντος υλικού. Εκτός από τους κινδύνους της απώλειας του υλικού, λόγω του χαρακτήρα του ιστού, έχουν παρατηρηθεί περιπτώσεις σκόπιμης εξαφάνισης υλικού ώστε ένας συγκεκριμένος φορέας να ελέγχει το περιεχόμενο του ιστοτόπου του και να παρουσιάζει μία συγκεκριμένη δημόσια εικόνα και μία σταθερή και επιλεγμένη αλλά, στην ουσία, παραποιημένη ιδεολογία προς το ευρύ κοινό. Στην περίπτωση που ο ιστότοπος έχει αρχειοθετηθεί, ο έλεγχος του περιεχομένου μέσω της μελέτης των παλαιότερων εκδόσεων, είναι εφικτός.⁴⁰ Ο ερευνητής

39 Α. Λιάκος, *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*; Πόλις, 2007. Ανακτήθηκε 6/2/2020 από: https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/ARCH526/Liakos_Pws_to_parelthon_ginetai_istoria.pdf

40 P. Stirling, Ph. Chevallier & G. Illien, "Web Archives for Researchers: Representations, Expectations and Potential Uses". *D-Lib Magazine*. V 18, 3/4. doi:10.1045/march2012-stirling. Ανακτήθηκε στις 6/2/2020 από <http://www.dlib.org/dlib/march12/stirling/03stirling.html>.

του μέλλοντος καλό είναι να έχει τη δυνατότητα να γνωρίσει το ψηφιακό περιβάλλον δημιουργίας των αρχείων ιστοσυγκομιδής, να αναγνωρίζει, ουσιαστικά, τα χαρακτηριστικά της ψηφιακής εποχής του ώστε να δύναται να εντοπίζει τις απαρχές μελλοντικών καινοτομιών. Το πώς λ.χ. το διαδίκτυο επιδρά στην κοινή γνώμη και τα αισθήματα των ανθρώπων, το πώς παρουσιάζεται η επικαιρότητα, το γεγονός της προβολής και εξάπλωσης μίας ρητορικής του μίσους, ακραίων πολιτικών πεποιθήσεων, καθώς και εναλλακτικών γεγονότων που εμφανίζονται στο προσκήνιο των forums.

Οι αναπτυσσόμενες θεωρίες περί των συνωμοσιών του διαδικτύου και φαινόμενα όπως η μετα-αλήθεια (post-truth),⁴¹ που συνδέονται με την κατασκευή της δημόσιας πληροφορίας και την πληροφόρηση στο διαδίκτυο, επηρεάζουν την ιστοσυγκομιδή.

Οι αναδυόμενες δυνατότητες έρευνας παρατηρούνται ευκρινώς στο παράδειγμα ιστοαρχειοθέτησης και συγκριτικής μελέτης των ιστοσελίδων για τα γεγονότα στη Συρία, στο πλαίσιο του προγράμματος WebArt,⁴² στη Βιβλιοθήκη KB της Ολλανδίας. Το πρόγραμμα αφορά στα εργαλεία ανάκτησης υλικού από το αρχειοθετημένο περιεχόμενο (Web Archiving Retrieval Tools - WebArt).⁴³ Η ανάλυση των συνδέσμων των ειδησεογραφικών σελίδων, σχετικά με τα γεγονότα αυτά, οδήγησε στις διαπιστώσεις των «πηγών» τους στις οποίες περιλαμβάνονταν και οι χρήστες (αξιοποίηση του υλικού των χρηστών). Επίσης, σημαντική είναι η παρατήρηση ότι η βασική διαδικτυακή πληροφόρηση για τα γεγονότα έγινε από ιστοσελίδες εκτός Συρίας. Γενικά, η θεματική ιστοσυγκομιδή ξεκινά από μία πολιτική επιλογής, η οποία κοστίζει περισσότερο, καθώς απαιτεί δυσκολότερη εργασία, αλλά δίνει τη δυνατότητα να πραγματοποιηθεί εξόρυξη σε μεγαλύτερο βάθος ιστού με μεγαλύτερη τεχνική λεπτομέρεια.⁴⁴ Να σημειώσουμε ότι στην Ολλανδία διενεργείται ιστοσυ-

41 Η λέξη «μετα-αλήθεια» (η πολιτική ρητορική/πρακτική που αγνοεί την αλήθεια και βασίζεται σε μια προσωπική, ενίοτε εντελώς πλαστή, εκδοχή της πραγματικότητας) είναι η λέξη της χρονιάς για το 2016, σύμφωνα με το λεξικό της Οξφόρδης (Oxford Dictionaries) <http://www.kathimerini.gr/883944/article/epikairothta/kosmos/h-meta-alhtheia-le3hths-xronias>.

42 J. Kamps, R. Rogers, A. de Vries, P. Doorenbosch, R. Voorburg, V. Jan Vos, A. Ben-David, H. Huiderman & Th. Sammar, "Web Art project: Web Archive Retrieval Tools" (presentation-slideshare), 2013.

43 KB (National Library of the Netherlands), "WebART: enabling Scholarly Research in the KB Web Archive" Ανακτήθηκε 2/2/2019 από <https://www.kb.nl/en/organisation/research-expertise/research-on-digitisation-and-digital-preservation/webart-enabling-scholarly-research-in-the-kb-web-archive>. Ανακτήθηκε 2/2/2019 από <https://www.slideshare.net/TimelessFuture/webart-data-digging-ehumanities-group-2013>.

44 Εθνική Βιβλιοθήκη της Ολλανδίας (KB). Ανακτήθηκε στις 5/5/2019 από <https://www>.

γκομιδή από το 2007. Σε μία χώρα χωρίς νόμιμη κατάθεση η διαχείριση και η δημιουργία των ιστότοπων αποτελεί πρόκληση.⁴⁵

Τα δεδομένα που συλλέγονται από την ιστοσυγκομιδή είναι ιδιαιτέρως περίπλοκα. Μπορεί σε μία σελίδα να υπάρχουν κείμενα, εικόνες, λογισμικά, ταινίες, υπερσύνδεσμοι και συνδέσεις με άλλες σελίδες. Το ζήτημα είναι ποιες ερωτήσεις πιθανώς να έχουν οι ερευνητές για το ιστοαρχειοθετημένο υλικό και κατά συνέπεια, ποια πρέπει να είναι η οργάνωσή του ώστε ο ερευνητής να μπορεί να βρει την πληροφορία που αναζητά. «Οι ερευνητές συνήθως αναζητούν αυτό που δεν είναι εκεί»⁴⁶ επισημαίνεται από την ομάδα του ερευνητικού έργου WebArt στη βιβλιοθήκη της Ολλανδίας που στόχο είχε να φέρει κοντά τα αρχεία και τους ερευνητές (συνεργασία φορέων)⁴⁷ ώστε να διερευνηθούν οι ανάγκες των μελετητών και να δημιουργηθούν τα ανάλογα εργαλεία ανάκτησης της πληροφορίας.

Είναι διαφορετική η μελέτη του αρχείου (archive) και η μελέτη του ιστοαρχειοθετημένου υλικού (archived content). Η μηχανή αναζήτησης στο αρχειοθετημένο υλικό του ιστού αποτελεί, στην ουσία, μία ερευνητική μηχανή η οποία ενσωματώνει στοιχεία ανάλυσης και σύνθεσης ώστε ο ερευνητής να λάβει την πληροφορία που επιζητά.

Κατά την εξόρυξη τμημάτων του ιστού, αυτονόητα διατηρούνται οι συνδέσεις και οι διασυνδέσεις των αρχείων με άλλα (links) και κατά συνέπεια, η «ζωή» της ιστοσελίδας μέσα από τη «σχέση» της με άλλες, με οργανισμούς, άτομα, καθώς και με τις ιδέες, τη γνώση και την πληροφορία που φέρουν οι συνδέσεις αυτές. Μία επιπλέον συνιστώσα έρευνας είναι η μελέτη της τροποποίησης των διασυνδέσεων αυτών στην πορεία τους μέσα στο χρόνο και η βαθύτερη ερμηνεία της αλλαγής τους στην εκάστοτε περίοδο. Επίσης μπορούν να μελετηθούν αλλαγές στην πολιτική και τις πρακτικές των «ιδιοκτητών»/διαχειριστών ενός ιστότοπου (από κυβερνητικό έως ατομικό επίπεδο, κατά περίπτωση). Η αρ-

kb.nl/en/organisation/research-expertise/long-term-usability-of-digital-resources/web-archiving/selection

45 K. Teszelszky, “How to harvest born digital conspiracy theories: webarchiving Dutch digital culture in the post-truth era” [Web Archiving Conference (WAC) in Wellington 2018, Aotearoa New Zealand on January 11 2019 by IIPC]. <http://netpreserve.org/ga2018/programme/abstracts/#paper05> (Abstract book)

46 Ανακτήθηκε στις 17/5/2019 από <https://www.slideshare.net/TimelessFuture/webart-data-digging-ehumanities-group-2013>

47 Το πρόγραμμα WebArt λειτούργησε στο πλαίσιο συνεργασίας της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ολλανδίας (KB) με το Πανεπιστήμιο του Άμστερνταμ και το Εθνικό Ινστιτούτο Ερευνών για τα Μαθηματικά και την Πληροφορική, Centrum Wiskunde en Informatica (CWI). Ανακτήθηκε στις 4/8/2019 από <https://www.kb.nl/en/organisation/research-expertise/research-on-digitisation-and-digital-preservation/webart-enabling-scholarly-research-in-the-kb-web-archive>

χειροθέτηση ιστού, η παρακολούθηση των τροποποιήσεων και η δυνατότητα ανάλυσης ενίοτε μπορεί να αποτελέσει στοιχείο άμυνας σε νομικές ενέργειες τρίτων, δυνατότητα που δεν θα υπήρχε αν δεν είχε διενεργηθεί ιστοσυγκομιδή.⁴⁸ Επιπλέον με τις συλλογές του διαδικτύου που προέρχονται από ιστοσυγκομιδή και ιστοαρχαιοθέτηση και υπό την προϋπόθεση ότι είναι προσβάσιμες, ο χρήστης μπορεί να χρησιμοποιεί, στις αναφορές του, τον ιστοχώρο όπου φυλάσσεται το ιστοαρχαιοθετημένο υλικό χωρίς να υπάρχει ο κίνδυνος, η αναφορά του να συνδέεται με μία ιστοσελίδα που έχει αλλάξει ή δεν υπάρχει πια.

Το δικαίωμα στη μνήμη, αλλά και στη λήθη

Η διατήρηση των δημόσιων διαδικτυακών αρχείων έρχεται πολλές φορές σε αντίθεση με το δικαίωμα του υποκειμένου στη λήθη. Η πραγματικότητα είναι ότι έχει διευρυνθεί η ανησυχία για τα απόρρητο των δεδομένων ή για την έκθεση προσωπικών δεδομένων στο διαδίκτυο. Στη Βρετανία εκφράζονται προβληματισμοί με αφορμή την εναρμόνιση του Βρετανικού Δικαίου, περί προσωπικών δεδομένων, με τον Γενικό Κανονισμό της ΕΕ για την Προστασία των Δεδομένων (General Data Protection Regulation, GDPR), σύμφωνα με τον οποίο το υποκείμενο έχει «το δικαίωμα, σε ορισμένες περιπτώσεις, να διορθώσει, να παρεμποδίσει, να διαγράψει ή να καταστρέψει τα ανακριβή προσωπικά δεδομένα». Σύμφωνα με τις νέες οδηγίες οι οργανισμοί πρέπει απλώς να διατηρούν τα δεδομένα «για όχι περισσότερο από αυτό που απαιτείται για τους σκοπούς για τους οποίους υπόκεινται σε επεξεργασία».⁴⁹

Από τη μία πλευρά οι δημόσιοι φορείς και εν προκειμένω οι δημόσιες βιβλιοθήκες είναι εντεταλμένοι φορείς που λειτουργούν προς το δημόσιο συμφέρον, διαφυλάσσουν τα δημόσια αρχεία στοχεύοντας στο να δημιουργήσουν, ει δυνατόν, πιο ολοκληρωμένες και προσβάσιμες συλλογές όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται για τα αρχεία ιστού του Ηνωμένου Βασιλείου (UK Web Archive). Από την άλλη πλευρά σύμφωνα με τα νέα δεδομένα, κατόπιν αιτήματος, «το υποκείμενο των δεδομένων έχει προτεραιότητα και μπορεί να ζητήσει την απομάκρυνση των πληροφοριών, εάν υποκινούν σοβαρές ζημίες ή κινδύνους». Τίθεται λοιπόν το

48 IPC Case Studies. Ανακτήθηκε 6/2/2020 από: <http://netpreserve.org/web-archiving/case-studies>

49 Ανακτήθηκε 6/2/2020 από <https://www.mirrorweb.com/blog/what-are-the-implications-of-gdpr-for-digital-archiving>

ερώτημα για το ποιες θα είναι οι προϋποθέσεις και τα κριτήρια που θα πρέπει να λάβουν υπόψη τους οι ειδικοί ώστε να κάνουν δεκτό τυχόν αίτημα για απόσυρση περιεχομένου. Η Βρετανική Βιβλιοθήκη αφενός εξετάζει μεθόδους που θα ελαχιστοποιούν τον κίνδυνο ανίχνευσης και έκθεσης προσωπικών δεδομένων ώστε να μειωθούν αιτήματα διαγραφής δεδομένων, αφετέρου μελετά τον τρόπο διαχείρισης των αιτημάτων αυτών, θέμα που ανέπτυξε η Nicola Bingham, επικεφαλής επιμελήτριας Αρχαιοθήκης Ιστού, του τμήματος Συλλογών της Βρετανικής Βιβλιοθήκης, στο συνέδριο του 2018 του IIPC.⁵⁰

Η Εθνική Βιβλιοθήκη της Φιλανδίας χρησιμοποιεί ήδη ποικίλες πρακτικές απόσυρσης εγγράφων, κατόπιν αιτήματος, ειδικά σε περιπτώσεις που το περιεχόμενο απεδείχθη παράνομο ή ουδέποτε προοριζόταν για το διαδίκτυο.⁵¹

Πρόσφατη έρευνα για την ιστοσυγκομιδή, στις Η.Π.Α., έδειξε ότι σε πολύ μικρό ποσοστό οι βιβλιοθήκες δέχθηκαν αίτημα απόσυρσης υλικού κάτι που θεωρείται ελπιδοφόρο για το μέλλον όχι μόνο σχετικά με τις άδειες για την ιστοαρχαιοθήκη, αλλά και σε επίπεδο διεύρυνσης συνεργασιών και συμπερίληψης υλικού για ιστοαρχαιοθήκη και από άλλους φορείς, εκτός των οργανισμών που την τελούν. Παρατηρείται δηλαδή μία ευελιξία στους όρους πρόσβασης στο υλικό.⁵²

Συμπεράσματα

Οι επιπτώσεις των νέων δεδομένων που επέφερε το διαδίκτυο δεν μπορούν εύκολα να προσδιοριστούν καθώς διαρκώς εισάγονται νέες παράμετροι και ανάγκες διαχείρισης. Κάτι τέτοιο είναι σύνηθες όταν μία μεγάλη τεχνολογική καινοτομία εμφανίζεται, όπως, εν προκειμένω, το διαδίκτυο.⁵³

Η ιστοσυγκομιδή κατ' ουσίαν συλλέγει και αρχειοθετεί πολιτισμικά

50 N. Bingham, "Preserving the public record vs the 'right to be forgotten': policies for dealing with notice & takedown requests" [Web Archiving Conference (WAC) in Wellington, Aotearoa New Zealand on November 13-15-2018 by IIPC]. Ανακτήθηκε 6/2/2020 από <http://netpreserve.org/ga2018/programme/abstracts/#paper05> (Abstract book).

51 IIPC Ανακτήθηκε 6/2/2020 από <http://netpreserve.org/web-archiving/legal-deposit/>

52 M. Farrell, Ed. McCain, M. Praetzellis, Gr. Thomas & P. Walker (2018). "Web Archiving in the United States. A 2017 survey". An NDSA Report. Ανακτήθηκε στις 6/2/2020 από <https://osf.io/ht6ay/>

53 Fr. Furedi, "How the internet and social media are changing culture. Ανακτήθηκε 6/2/2020 από http://www.frankfuredi.com/%20article/how_the_internet_and_social_media_are_changing_culture1

αγαθά τα οποία αλληλεπιδρούν με τις συλλογικές ταυτότητες (πολιτισμικές, εθνικές) και κατ' επέκταση, με τις ατομικές ταυτότητες. Η επιτακτική ανάγκη της εμφάνισής της ιστοσυγκομιδής και της ιστοαρχαιοθέτησης οφείλεται στο γεγονός ότι ο ιστός είναι δυναμικά μεταβαλλόμενος και εφήμερος ως προς τη ζωή και το περιεχόμενο των ιστοσελίδων του. Ήδη τμήματα του ιστού χάθηκαν καθώς δεν συλλέχθησαν εγκαίρως. Το αρχειοθετημένο περιεχόμενο ιστού αποτελεί μία βασική πηγή μελέτης του ιστορικού του διαδικτύου, του παρόντος και του μελλοντικού ερευνητή. Αποτελεί σημαντικό τμήμα της πολιτισμικής κληρονομιάς σε εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο.

Σε πολλές χώρες οι νομοθεσία προβλέπει την κατά νόμο κατάθεση ιστού (web legal deposit), ενώ οι Εθνικές Βιβλιοθήκες είναι από τους βασικούς φορείς διενέργειάς της. Η έννοια του εθνικού είναι διευρυμένη κατά την εξόρυξη του εθνικού τομέα (φανερά «εθνικές ιστοσελίδες», ιστοσελίδες που ενδιαφέρουν τη χώρα ή αναφέρονται σ' αυτήν), ενώ οι γλώσσες εξόρυξης είναι συνήθως περισσότερες από μία. Στόχος της λειτουργίας της ιστοσυγκομιδής είναι η συλλογή και διατήρηση της εθνικής κληρονομιάς ώστε να μπορεί να διατεθεί και να αξιοποιηθεί από τους ενδιαφερόμενους αλλά και η εκμετάλλευση των δυνατοτήτων λ.χ. σύνθεσης, ανάλυσης και αξιολόγησης μέσω των τεχνολογιών TDM. Παρατηρείται ποικιλία ειδών ιστοσυγκομιδής («εθνική», ανά είδος, θέμα, γεγονός κ.ά).

Σήμερα, το ενδιαφέρον των μελετητών εστιάζεται στην επίλυση τεχνικών και άλλων ζητημάτων καθώς και τη διευθέτηση νομικών ασαφειών και ελλείψεων. Επιπλέον, ενδιαφέρει ιδιαίτερα η διαχείριση και η οργάνωση του υλικού ώστε να είναι ευκολότερη η εύρεση της πληροφορίας, η καλύτερη περιγραφή μεταδεδομένων αλλά και η εξόρυξη περιεχομένου από ιστοσελίδες ή είδη που μέχρι στιγμής δεν ήταν εφικτό να συλλεχθούν. Επίσης, η ποικιλία των θεμάτων που αρχειοθετούνται διευρύνεται διαρκώς. Πιστεύεται ότι η συμμετοχή σε μεγάλους οργανισμούς και η σύμπραξη φορέων διαχείρισης ιστού θα εξυπηρετήσει τις ανάγκες των πολιτιστικών αγαθών του διαδικτύου.

Οι προοπτικές της ιστοσυγκομιδής επηρεάζονται από τις εθνικές και κρατικές πολιτικές, ενώ αντανακλούν τις υπάρχουσες κοινωνικοπολιτικές σχέσεις. Οι κοινότητες των χρηστών και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης είναι τομείς που φανερώνουν τις προτιμήσεις και τα χαρακτηριστικά των μελών της. Ειδικά για τις κοινότητες της διασποράς η συνένωση και το βίωμα του εθνικού είναι σημαντικά συμβάντα ακόμη κι αν λαμβάνουν χώρα στο διαδικτυακό περιβάλλον. Γενικότερα, η ανάπτυξη συ-

νεργασιών και ειδικότερα του μοντέλου του δικτύου με άλλες κοινότητες επαγγελματιών όπως είναι τα μουσεία και οι ιστορικές κοινότητες, με στόχο τη συνεργασία στη συλλογή του υλικού, συγκεντρώνει το ενδιαφέρον των επιστημόνων.⁵⁴

Την επιθυμία για τη διατήρηση της μνήμης, αλλά και το δικαίωμα στη λήθη είναι ζητήματα που διεκδικούν τα υποκείμενα και οι συλλογικότητες στο διαδίκτυο. Η δημιουργία εθνικής ταυτότητας πραγματοποιείται με όρους δυναμικούς ή ανεπαίσθητους σε συνάρτηση με τις ανάγκες του διαλόγου, της αντιπαράθεσης ή της διαπραγματεύσεως σε παγκόσμιο επίπεδο. Για τις πολιτισμικές ταυτότητες δεν ενδιαφέρονται μόνο τα κράτη, αλλά υπάρχουν κατευθύνσεις σε παγκόσμιο επίπεδο που προβάλλουν την οπτική της παγκόσμιας συνείδησης, ιστορίας και πολιτισμού.⁵⁵

Η αρχειοθέτηση όλου του ιστού είναι ανέφικτη. Η διαρκώς βελτιούμενη όμως αντιπροσώπευσή του αποτελεί φυσική ανάγκη του ανθρώπου που διάγει βίο και αφήνει τα σημάδια του στο χρόνο.

Η ονομασία *ΕΣΑΕΙ* (ες αεί > για πάντα), του Ελληνικού Συστήματος Αρχειοθέτησης Ιστού, ως σύστημα διεπαφής χρήστη,⁵⁶ δηλώνει ακριβώς αυτή τη φυσική ανάγκη προσφοράς της «αθανασίας» στα επιτεύγματα του ανθρώπου⁵⁷ ενισχύοντας, παράλληλα, την πεποίθηση ότι τα πολιτισμικά αγαθά αποτελούν υπαρξιακό έρεισμα⁵⁸ για οντότητες και συλλογικότητες που αναζητούν διαρκώς τον επαναπροσδιορισμό τους και την ταυτότητά τους μέσα στο χρόνο.

54 M. Praetzelis & M. J. Foster, *Community Webs: empowering public libraries to create community history web archives* [Web Archiving Conference (WAC) in Wellington, Aotearoa New Zealand on November 13-15-2018 by IIPC]. <http://netpreserve.org/ga2018/programme/abstracts/#paper05> (Abstract book). M. Praetzelis, *Internet Archive*. M. J. Foster, *Schomburg Center for Research in Black Culture, New York Public Library*.

55 Τροβά, *Το πολιτιστικό περιβάλλον* ό.π.

56 Δ. Χιώτη, Μ. Βαζιργιάννης, Π. Μελαδιανός & Γ. Αγγελάκη (2018), "Αρχειοθέτηση του Ελληνικού Ιστού", *Sm@rt Libraries PALC 24—24th Panhellenic Conference on Academic Libraries*. (στα ελληνικά). Ανακτήθηκε 6/2/2020 από <http://palc24.cs.teilar.gr/conference/el/programma.jsp?id=35#a35>

57 Τροβά, *Πολιτιστικά αγαθά*, ό.π.

58 Chr. Norberg-Schulz, *Genius Loci. Το Πνεύμα του Τόπου*, Μτφρ. Μίλτος Φραγκόπουλος, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π., Αθήνα 2009.

Επιστημονική έρευνα, ιστοσυγκομιδή και εξόρυξη κειμένων και δεδομένων

Μαρίνος Παπαδόπουλος

Τι δεν μπορεί να γίνει έως σήμερα με την εξόρυξη δεδομένων και κειμένων στην Ελλάδα; Η απάντηση σ' αυτό το ερώτημα είναι ότι δεν μπορεί να γίνει επιστημονική έρευνα, όπως θα έπρεπε ο νόμος για την προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας να προβλέπει, να μπορεί να γίνεται έρευνα δηλαδή χωρίς την άδεια των δημιουργών ή δικαιούχων πνευματικής ιδιοκτησίας.

Η ορθότητα της απάντησης αυτής προκύπτει πλέον αναμφισβήτητα υπόψη της τροποποίησης του Ευρωπαϊκού νομικού πλαισίου για την πνευματική ιδιοκτησία με την Οδηγία 2019/790/ΕΕ για την πνευματική ιδιοκτησία στην Ενιαία Ψηφιακή Αγορά στην οποία περιλαμβάνεται αναγκαστικός περιορισμός της πνευματικής ιδιοκτησίας για την εξόρυξη κειμένων και δεδομένων, το λεγόμενο Text & Data Mining (TDM) που περιγράφεται στο άρ. 3 και στο άρ. 4 της εν λόγω Οδηγίας. Στο TDM περιλαμβάνεται και η έννοια της ιστοσυγκομιδής (Web-harvesting). Η πρόβλεψη για TDM αρύεται στον υφιστάμενο περιορισμό της πνευματικής ιδιοκτησίας χάριν της προαγωγής της επιστημονικής έρευνας που προβλέπονταν ήδη στην Οδηγία 2001/29/ΕΚ περί πνευματικής ιδιοκτησίας στην Κοινωνία της Πληροφορίας.

Ο περιορισμός αυτός, δηλαδή ο περιορισμός της πνευματικής ιδιοκτησίας χάριν προαγωγής της επιστημονικής έρευνας, υπάρχει ως προαιρετικός στην Οδηγία 2001/29/ΕΚ, τη γνωστή Οδηγία για την πνευματική ιδιοκτησία στην Κοινωνία της Πληροφορίας, αφού το κείμενο της Οδηγίας αυτής στην παράγραφο 3 του άρ. 5 προβλέπει ότι «*Τα κράτη μέλη μπορούν [δεν υποχρεούνται] να προβλέπουν εξαιρέσεις ή περιορισμούς στα δικαιώματα που αναφέρονται στα άρθρα 2 και 3, στις ακόλουθες περιπτώσεις:*». Προαιρετικοί είναι οι περισσότεροι περιορισμοί ή εξαιρέσεις του δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας προβλεπόμενοι στο άρ. 5 στην Οδηγία 2001/29/ΕΚ. Έτσι, στο άρ. 5(3)(α) της Οδηγίας αυτής περιγράφεται περιορισμός της πνευματικής ιδιοκτησίας αναφορικά με το δικαίωμα αναπαραγωγής του άρ. 2 της Οδηγίας αυτής, αλλά και το δικαίωμα της παρουσίασης στο κοινό και το δικαίωμα της διάθεσης στο κοινό

του άρ. 3 της Οδηγίας αυτής για «*χρήση χάριν μόνο παραδείγματος κατά τη διδασκαλία ή την επιστημονική έρευνα ...*».

Ο Έλληνας νομοθέτης με τον ν. 3057/2002 και δη με το άρ.81 αυτού του νόμου που «*εναρμόνισε*» τον ν. 2121/1993 με την Οδηγία 2001/29/EK, παρέλειψε να περιλάβει στον ελληνικό νόμο για την πνευματική ιδιοκτησία περιορισμό της πνευματικής ιδιοκτησίας του δικαιούχου υπέρ της επιστημονικής έρευνας στην Ελλάδα. Για την εναρμόνιση της ρύθμισης του άρ. 5(3)(α) της Οδηγίας 2001/29/EK ο Έλληνας νομοθέτης του 2002 περιέλαβε μόνο τον περιορισμό χάριν παραδείγματος κατά τη διδασκαλία διαμορφώνοντας σχετικά το άρ. 21 του ν. 2121/1993 με τίτλο «*Αναπαραγωγή για διδασκαλία*». Δεν ρύθμισε, όμως, στον ελληνικό νόμο κανέναν περιορισμό της πνευματικής ιδιοκτησίας του δικαιούχου χάριν επιστημονικής έρευνας. Έτσι, λοιπόν, ο ν. 2121/1993, όπως μέχρι σήμερα έχει τροποποιηθεί, στερείται ρύθμισης περιορισμού της πνευματικής ιδιοκτησίας του δικαιούχου χάριν της επιστημονικής έρευνας.

Όμως, ο εν λόγω μη υφιστάμενος περιορισμός στο ελληνικό νομικό πλαίσιο για την πνευματική ιδιοκτησία αποτελεί το βασικό νομικό θεμέλιο της τροποποίησης του Ευρωπαϊκού νομικού συστήματος για την πνευματική ιδιοκτησία υπέρ του TDM στο «*κοινοτικό κεκτημένο*». Με άλλα λόγια κρίθηκε ότι η τεχνολογική εξέλιξη της συλλογής και ενσωμάτωσης έργων και δεδομένων από διάφορες ετερογενείς πηγές Ιστού και της ανάλυσης των εν λόγω έργων και δεδομένων χάριν εξαγωγής επιστημονικών συμπερασμάτων που δεν ήταν στο παρελθόν δυνατά—δηλαδή, η τεχνολογική εξέλιξη που προάγει την επιστημονική έρευνα επί έργων και δεδομένων που τελούν στο διαδίκτυο ή τελούν προσβάσιμα μέσω του διαδικτύου—είναι υπόψη του υφιστάμενου «*κοινοτικού κεκτημένου*» για την πνευματική ιδιοκτησία εγγύτερα του νομοθετικά προβλεπόμενου στο άρ. 5(3)(α) της Οδηγίας 2001/29/EK προαιρετικού περιορισμού της πνευματικής ιδιοκτησίας χάριν της επιστημονικής έρευνας, που βέβαια λείπει από τον Ελληνικό νόμο.

Ο περιορισμός της πνευματικής ιδιοκτησίας χάριν της επιστημονικής έρευνας λείπει από τον ν. 2121/1993. Ερμηνευτική διεύρυνση διασταλτικά του άρ. 21 του ν. 2121/1993 κατά τρόπο ώστε να περιλαμβάνει και την επιστημονική έρευνα δεν είναι νομικά αποδεκτή. Η ερμηνευτική προσέγγιση του άρ. 21 του ν. 2121/1993 κατά τρόπο ώστε να αποκτήσει στο Ελληνικό δίκαιο νομοθετικό θεμέλιο ο περιορισμός της πνευματικής ιδιοκτησίας του δημιουργού χάριν επιστημονικής έρευνας είναι ανεπίτρεπτη. Κι αυτό γιατί οι εξαιρέσεις και περιορισμοί του δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας που προβλέπονται στον ν. 2121/1993 στα άρ.

18 επόμενα εμπεριέχουν αποκλειστική απαρίθμηση η οποία δεν επιδέχεται διασταλτική ερμηνεία. Εκτός από τις περιπτώσεις των άρ. 18 επόμενα του ν. 2121/1993 δεν μπορούν να γίνουν δεκτές και άλλες περιπτώσεις περιορισμών της πνευματικής ιδιοκτησίας του δικαιούχου με επιχείρημα την κοινωνική δέσμευση της πνευματικής ιδιοκτησίας στο πλαίσιο του άρ. 17 του Συντάγματος ή στο πλαίσιο του άρ. 106 του Συντάγματος.

Συνεπώς, η διασταλτική ερμηνεία του άρ. 21 αποκλείεται γιατί υπονομεύει το βασικό σκοπό της ειδικής νομοθεσίας για την προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας που δεν είναι άλλος από την ενίσχυση των δικαιωμάτων του δημιουργού έναντι τρίτων συμπεριλαμβανομένης ακόμη και της κοινωνικής ολότητας.

Επιπλέον, υπόψη του Ελληνικού νόμου για την προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας, οι μόνοι περιορισμοί ή εξαιρέσεις από το δικαίωμα της πνευματικής ιδιοκτησίας του δικαιούχου είναι αυτοί που αναφέρονται ρητά στην ειδική απαρίθμηση των άρ. 18 επόμενα του ν. 2121/1993. Η πρακτική συνέπεια του αποκλεισμού της διασταλτικής ερμηνείας του άρ. 21 του ν. 2121/1993 δια της οποίας θα μπορούσε, ενδεχομένως, να βρει νομικό θεμέλιο ο περιορισμός της πνευματικής ιδιοκτησίας χάριν προαγωγής της επιστημονικής έρευνας μας οδηγεί αναπόδραστα στο συμπέρασμα ότι η διάταξη αυτή δεν μπορεί να αξιοποιηθεί για την ανεύρεση νομικού ερείσματος στον υφιστάμενο ελληνικό νόμο του προβλεπόμενου ήδη στο κοινοτικό κεκτημένο περιορισμού της πνευματικής ιδιοκτησίας χάριν της επιστημονικής έρευνας. Αν υπήρχε ρητά ο περιορισμός της πνευματικής ιδιοκτησίας χάριν προαγωγής της επιστημονικής έρευνας στο άρ. 21 ή σε άλλο άρθρο του ν. 2121/1993, θα μπορούσε να δικαιολογηθεί δραστηριότητα περί το TDM σε σχέση με την πνευματική ιδιοκτησία. Ωστόσο, η έλλειψη τέτοιας ρύθμισης δεν μας επιτρέπει ερμηνευτική διεύρυνση του άρ. 21 του ν. 2121/1993 ώστε να υπαχθεί στο άρθρο αυτό ο περιορισμός της πνευματικής ιδιοκτησίας χάριν προαγωγής της επιστημονικής έρευνας, γιατί, στο πλαίσιο της απαγόρευσης της διασταλτικής ερμηνείας των άρ. 18 επόμενα του ν. 2121/1993 δεν επιτρέπεται ούτε καν η υπαγωγή νέων τεχνολογικών δυνατοτήτων αναπαραγωγής έργων στις κείμενες διατάξεις, αφού αυτό θα οδηγούσε αναγκαστικά σε ερμηνευτική διεύρυνση τους.

Επιπλέον, το άρ. 21 του ν. 2121/1993, όπως διαμορφώθηκε από τον Έλληνα νομοθέτη, αποτελεί τη διάταξη με τους περισσότερους περιορισμούς στην εξουσία της αναπαραγωγής που περιλαμβάνεται στο δικαίωμα της πνευματικής ιδιοκτησίας. Η εν λόγω διάταξη περιορίζει μόνο την εξουσία αναπαραγωγής του έργου του δικαιούχου πνευματικής ιδιο-

κτησίας—δεν περιλαμβάνει στον περιορισμό το δικαίωμα της παρουσίας του έργου στο κοινό και το δικαίωμα της διάθεσης του έργου στο κοινό—και απαιτεί η αναπαραγωγή του έργου:

1. Να συντελείται αποκλειστικά για εκπαιδευτικούς ή εξεταστικούς σκοπούς—δεν περιλαμβάνεται η έννοια του ερευνητικού σκοπού ούτε υπάρχει ρητή πρόβλεψη γι' αυτόν.
2. Να δικαιολογείται από τον επιδιωκόμενο σκοπό.
3. Να είναι σύμφωνη με τα χρηστά ήθη.
4. Να μην εμποδίζει την κανονική εκμετάλλευση του έργου.

Μεταγενέστερα της εναρμόνισης του ν. 2121/1993 με την Οδηγία 2001/29/EK που έγινε με τον ν. 3057/2002, ο Έλληνας νομοθέτης με τον ν. 3653/2008 περί θεσμικού πλαισίου έρευνας και τεχνολογίας διατυπώνει ρητά στο άρ. 1 του νόμου αυτού ότι «*Η ανάπτυξη και η προαγωγή της επιστημονικής έρευνας, της τεχνολογίας και της καινοτομίας, ως τομέων ζωτικού εθνικού ενδιαφέροντος, αποτελεί υποχρέωση του Κράτους...*» χωρίς, όμως, και πάλι να εξειδικεύει στο περιεχόμενο του νόμου αυτού τι σημαίνει η υποχρέωση αυτή του Κράτους. Το δικαίωμα στην επιστημονική έρευνα δεν συγκεκριμενοποιείται περαιτέρω ούτε στο νόμο αυτόν, ούτε σε κάποιο άλλο νομοθέτημα ή προεδρικό διάταγμα που θα μπορούσε να είχε προβλεφθεί εξειδικεύοντας τον νόμο αυτόν.

Για το δικαίωμα στην επιστημονική έρευνα υπάρχουν ελάχιστες αποφάσεις ελληνικών δικαστηρίων, με την πλέον σημαντική να είναι η υπ' αριθμόν 1043/1989 του ΣτΕ που θεωρεί ότι το άρ. 16(1) εδ. 1 του Συντάγματος κατοχυρώνει το δικαίωμα στην επιστημονική έρευνα ως ατομικό δικαίωμα υπέρ κάθε πολίτη και απορρέουν από το δικαίωμα αυτό υποχρεώσεις και για το Κράτος που αφορούν κυρίως στην αρνητική έκφραση του δικαιώματος, δηλαδή στην υποχρέωση παράλειψης κάθε πράξης ή παρέμβασης του Κράτους που έχει ως στόχο να παρεμποδίσει την επιστημονική έρευνα.

Το ατομικό δικαίωμα στην επιστημονική έρευνα έχει τόσο τη θετική όσο και την αρνητική του έκφραση. Έτσι, η επικρατέστερη ερμηνεία του άρ. 16(1) εδ. 1 του Συντάγματος περιλαμβάνει την υποχρέωση του Κράτους να δημιουργήσει ένα αποτελεσματικό νομοθετικό πλαίσιο για την προστασία του δικαιώματος στην επιστημονική έρευνα και ταυτόχρονα να απέχει από την παρεμπόδιση της (θετική και αρνητική έκφραση του δικαιώματος στην επιστημονική έρευνα).

Στην περίπτωση της εναρμόνισης της Οδηγίας 2001/29/EK με τον ν. 3057/2002 στο τότε υφιστάμενο ελληνικό νομικό πλαίσιο για την προ-

στασία της πνευματικής ιδιοκτησίας, παρόλο που η Οδηγία αυτή προέβλεπε περιορισμό της πνευματικής ιδιοκτησίας χάριν της επιστημονικής έρευνας, εντούτοις ο Έλληνας νομοθέτης αγνόησε τη συνταγματική του υποχρέωση να εναρμονίσει την Οδηγία αυτή κατά τρόπο που θα ικανοποιήσει τόσο τον δικαιούχο της πνευματικής ιδιοκτησίας όσο και τον δικαιούχο του δικαιώματος στην επιστημονική έρευνα υπόψη του άρ. 16(1) εδ. 1 του Συντάγματος. Δηλαδή, απέτυχε ο Έλληνας νομοθέτης του 3057/2002 να υλοποιήσει στο πλαίσιο της θετικής έκφρασης του δικαιώματος στην επιστημονική έρευνα τον περιορισμό της πνευματικής ιδιοκτησίας του δικαιούχου χάριν προστασίας του δικαιώματος στην επιστημονική έρευνα.

Η επιστημονική και η νομική κοινότητα σήμερα συμφωνούν ότι η επιλογή ενός νομοθετικού πλαισίου επηρεάζει άμεσα τη δυναμική και την εξέλιξη της επιστημονικής έρευνας. Και μπορεί, αν το εν λόγω νομοθετικό πλαίσιο είναι ανεπαρκές ή κακό να οδηγήσει κάλλιστα ακόμη και στον μαρασμό της επιστημονικής έρευνας. Ευτυχώς που υπάρχει αυτή η συμφωνία για να καταδεικνύεται εναργέστερα η αβλεψία του Έλληνα νομοθέτη.

Ο μαρασμός της επιστημονικής έρευνας στην Ελλάδα είναι γεγονός πολυπαραγοντικό. Ένας παράγοντας αυτού του αποτελέσματος είναι το ανεπαρκές νομικό πλαίσιο. Κι εν προκειμένω, αναδεικνύεται η ανεπάρκεια του νόμου για την προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας και δη αναφορικά με τον περιορισμό του δικαιούχου αυτής χάριν της προαγωγής της επιστημονικής έρευνας. Ίσως όμως, στην εναρμόνιση της νέας Οδηγίας για την πνευματική ιδιοκτησία στην Ενιαία Ψηφιακή Αγορά να μην καταφύγει πάλι ο Έλληνας νομοθέτης σε αβλεψίες υπό τις πιέσεις των οργανισμών συλλογικής διαχείρισης και άλλων θεσμοθετημένων οργανισμών στην ημεδαπή αγορά έργων πνευματικής ιδιοκτησίας.

Η ιστοσυγκομιδή

Η έννοια της ιστοσυγκομιδής που μπορεί να ενεργείται από μία βιβλιοθήκη άπτεται της αυτοματοποιημένης διαδικασίας ανίχνευσης και άντλησης (*pull*) του έργου στη βιβλιοθήκη, επιγραμμικά (*online*) που ενεργείται μέσω διαδικτύου χωρίς να μεσολαβεί η παράδοση υλικού στο οποίο είναι ενσωματωμένο το έργο. Κατ' αυτήν την έννοια, η ιστοσυγκομιδή αντιδιαστέλλεται από τη λεγόμενη ηλεκτρονική κατά νόμο κατάθεση ψηφιοποιημένου υλικού (*Digital Legal Deposit*) ή, απλά, ηλεκτρο-

νική κατά νόμο κατάθεση, η οποία αφορά στην τεχνολογικά προηγμένη διαδικασία κατάθεσης (*push*) του έργου στη βιβλιοθήκη ενσωματωμένου σε ψηφιακό υλικό υπόστρωμα (*e-deposit*). Η ιστοσυγκομιδή αποτελεί μία μορφή συλλογής υλικού από τις υπάρχουσες τρεις· οι άλλες δύο είναι με κατάθεση του υλικού των εκδοτών στο αποθετήριο του τύπου της ώθησης (*push*), όπως κατά νόμο ακολουθείται στις μη ψηφιακές εκδόσεις, ή στις ψηφιακές εκδόσεις με κατάθεση του ψηφιοποιημένου έργου δια της κατάθεσης του μέσου ψηφιακής αποθήκευσης του έργου. Η ιστοσυγκομιδή είναι της μορφής *pull* δηλαδή, οι φορείς διαχείρισης «*τραβούν*» το υλικό από την ηλεκτρονική τοποθεσία στην οποία αυτό τελεί με ειδικό λογισμικό και το αποθηκεύουν για να το ανασύρουν όποτε χρειαστεί. Η μορφή αυτή συλλογής υλικού είναι και η πιο ευχερής για τα ψηφιακά τεκμήρια, για μια σειρά από λόγους που έχουν να κάνουν με την ευπάθεια του υλικού φορέα, αλλά και γιατί η εκάστοτε βιβλιοθήκη που διαχειρίζεται τη συλλογή αντιμετωπίζει το πρόβλημα της επικοινωνίας με τον μεγάλο αριθμό εκδοτών και παραγωγών που υπάρχουν στο διαδίκτυο, τις σελίδες των οποίων αποθηκεύει.¹

Η ιστοσυγκομιδή, είναι έννοια στενότερη της έννοιας της εξόρυξης κειμένων και δεδομένων, δηλαδή της έννοιας του TDM. Με τη διαδικασία της ιστοσυγκομιδής συλλέγονται και διατηρούνται ψηφιακά τεκμήρια προερχόμενα από τον Ιστό γιατί έχουν ενημερωτική, αποδεικτική και πολιτιστική αξία, τόσο ως τεκμήρια όσο και ως δομές. Η σημασία του Ιστού όχι μόνο ως επικοινωνιακό μέσο, είναι πλέον αδιαμφισβήτητη και ως προς τη διατήρηση της τελούσας επιγραμμικά (online) εθνικής και υπερεθνικής κληρονομιάς.² Ωστόσο, η διττή ρευστότητα τους καθιστά τα ψηφιακά τεκμήρια ακόμα πιο ευαίσθητα από τα συμβατικά: τόσο επειδή η διατήρηση τους στο διαδίκτυο είναι εφήμερη όσο και επειδή, λόγω της δυναμικής τους φύσης, μπορούν να αλλοιωθούν, να εξαφανιστούν, να μετακινηθούν ή να δημιουργηθούν νέα.³ Ο μέσος όρος ζωής ενός αρχείου στον Ιστό, σύμφωνα με μελέτη της Βιβλιοθήκης του Κο-

1 Web Archiving Bibliography, (2004), Web Archiving Bibliography διαθέσιμο σε URL: <http://www.ifs.tuwien.ac.at/~aola/links/WebArchiving.html> [τελευταίος έλεγχος 6/2/2020].

2 A. Charlesworth, *Archiving of internet resources: the legal issues revisited*, διαθέσιμο σε URL: <https://dpconline.org/docs/miscellaneous/events/194-web-archiving-forum-charlesworth/file> [τελευταίος έλεγχος 6/2/2020], σύμφωνα με τον οποίο *Web sites are an increasingly important part of an institution's digital assets and of a country's information and cultural heritage*. Επίσης, βλ. Denmark's Electronic Research Library (2001), Proceedings from the conference: "*Preserving the present for the future: Strategies for the Internet*", The Royal Library, Copenhagen 18-19 June 2001, Copenhagen, διαθέσιμο σε URL: <http://www.deflink.dk/eng/arkiv/dokumenter2.asp?id=695> [τελευταίος έλεγχος 6/2/2020].

3 N. Beagrie, P. Pothen, (2002), *Web archiving: Managing and archiving online documents and records*, Ariadne 32, διαθέσιμο σε URL: <http://www.ariadne.ac.uk/issue32/web-archiving/intro.html> [τελευταίος έλεγχος 6/2/2020].

γκρέσου, είναι 44 ημέρες. Το 44% των ιστότοπων το 1998 εξαφανίστηκε εντός ενός έτους. Ειδικά για τα ψηφιακά αρχεία, έχει ειπωθεί ότι *αν δεν συλλεχθούν, υπάρχει ο κίνδυνος να χαθούν για πάντα*.⁴

Η ιστοσυγκομιδή είναι μία από τις πιο ελκυστικές εφαρμογές της εξόρυξης δεδομένων Ιστού. Είναι η διαδικασία της συλλογής και ενσωμάτωσης δεδομένων από διάφορες ετερογενείς πηγές Ιστού. Η σημαντικότερη, ίσως, πτυχή της διαδικασίας αυτής είναι, ότι κατά τη φάση της διαδικασίας του μετασχηματισμού των δεδομένων που αντλήθηκαν από τον Ιστό σε αρχειοθετημένο υλικό και τεκμήρια, η ποσότητα δεδομένων που συγκεντρώνονται μπορεί να είναι κατά πολύ μεγαλύτερη από τα δεδομένα που εξήχθησαν από αυτόν. Συνεπώς, η ανάπτυξη ενός συστήματος ιστοσυγκομιδής για μια βιβλιοθήκη—πολλώ δε μάλλον για κάθε Εθνική Βιβλιοθήκη—έχει σημασία μόνον εφόσον η διαδικασία του φιλτραρίσματος και του εξευγενισμού της πληροφορίας από τις πηγές Ιστού μπορεί να εξασφαλίσει ότι τα εξαγόμενα δεδομένα θα βρίσκονται στην περιοχή ενδιαφέροντος της βιβλιοθήκης και των επιμέρους συλλογών της και, κατά συνέπεια, μπορεί να είναι σχετικά με τους χρήστες της βιβλιοθήκης και των συλλογών τεκμηρίων αυτής. Η διαδικασία αυτή του φιλτραρίσματος και του εξευγενισμού της πληροφορίας που αντλείται από το διαδίκτυο, η οποία είναι γνωστή ως ενσωμάτωση (integration), προϋποθέτει διορθωτική επέμβαση στη διαδικασία συλλογής του περιεχομένου από το διαδίκτυο συνιστάμενη στην προσθήκη ή αφαίρεση των λεγόμενων «seeds» ώστε να αποτρέπεται η ιστοσυγκομιδή υλικού που τελεί εκτός των ενδιαφερόντων της βιβλιοθήκης υπόψη των συλλογών τεκμηρίων της. Με άλλα λόγια, η ιστοσυγκομιδή είναι ένα εξαιρετικό εργαλείο εμπλουτισμού μιας βιβλιοθήκης με έργα που υπάρχουν στο διαδίκτυο και είναι θεματικού ενδιαφέροντος ίδιου ή παρόμοιου με αυτά των τεκμηρίων της βιβλιοθήκης.

Στην Ελλάδα η ιστοσυγκομιδή προβλέπεται ήδη ως αρμοδιότητα της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδας στο άρθρο 4§4(β) του ν. 4452/2017. Η εν λόγω διάταξη προβλέπει ότι «*Η ΕΒΕ λειτουργεί ως το επίσημο εθνικό αποθετήριο και αρχείο ψηφιακών δημοσιευμάτων, δεδομένων και μεταδομένων που παράγονται στη χώρα ή αφορούν στον ελληνικό πολιτισμό. Στην ανωτέρω λειτουργία περιλαμβάνεται η παρακολούθηση και η αρχειοθέτηση του παγκόσμιου ιστού (web archiving) ή άλλου τεχνολογικού περιβάλλοντος. Προς τούτο [η ΕΒΕ] αναλαμβάνει, κατανέμει και συντονίζει σε εθνικό επίπεδο τις σχετικές δράσεις*».

4 A. Crawford, M. McAlinden, (2003), *Digital life: Urgent action needed to preserve our electronic heritage*, διαθέσιμο σε URL: <http://www.sundayherald.com/35280> [τελευταίος έλεγχος 6/2/2020].

Η διάταξη αυτή είναι καταρχήν μια γενική ρύθμιση της αρμοδιότητας της ΕΒΕ για τη διενέργεια και τον συντονισμό της υπηρεσίας της ιστοσυγκομιδής μέσα από το δίκτυο των ελληνικών δημόσιων και ακαδημαϊκών βιβλιοθηκών. Εντούτοις η εν λόγω γενική ρύθμιση είναι ανεπαρκής για να αρθούν αμφισημίες και ασάφειες του ελληνικού νόμου περί την πνευματική ιδιοκτησία που άπτονται της ιστοσυγκομιδής.

Πρέπει να τονιστεί, ωστόσο, ότι η αναφορά στην «*παρακολούθηση*» και «*αρχαιοθέτηση*» του παγκόσμιου ιστού στο πλαίσιο της λειτουργίας της ιστοσυγκομιδής από την ΕΒΕ είναι ενδεικτική αναφορά - ο νόμος χρησιμοποιεί την έκφραση «*Στην ανωτέρω λειτουργία περιλαμβάνεται...*» - και σίγουρα όχι εξαντλητική του εύρους των υπηρεσιών που μπορεί να αναπτύξει η ΕΒΕ στο πλαίσιο λειτουργίας της υπηρεσίας της ιστοσυγκομιδής. Επίσης, πρέπει να λεχθεί ότι η χρήση της λέξης «*παρακολούθηση*» με αναφορά στο περιεχόμενο του παγκόσμιου ιστού είναι τουλάχιστον ατυχής επιλογή λεκτικής διατύπωσης. Καλύτερη θα ήταν η επιλογή της λέξης «*έρευνα*» ή «*ανάλυση*» αντί της λέξης «*παρακολούθηση*» αφού είναι προδήλως κατανοητό ότι η ΕΒΕ ούτε διαθέτει ούτε έχει σκοπό να αποκτήσει τεχνογνωσία ή ρόλο παρακολούθησης των πεπραγμένων στο διαδίκτυο, κοντολογίς δεν πρόκειται η ΕΒΕ να αναλάβει δράση ως Ραπορτίον του διαδικτύου, αλλά ούτε και αποβλέπει η ΕΒΕ να καταστεί οιονεί το Πανοπτικό κτίριο-φυλακή των ψηφιακών δημοσιευμάτων που περιγράφονται στο άρ. 4§4 (α)⁵ του ν. 4452/2017 ή αλλού στο νόμο αυτό ή σε άλλον νόμο περί την ΕΒΕ. Επιπλέον, η ατυχής επιλογή της λέξης «*παρακολούθηση*» πιθανόν στο μέλλον δώσει αφορμή για προσφυγή στη Δικαιοσύνη ή αλλού κατά της ΕΒΕ και περί τη λειτουργία της ιστοσυγκομιδής της ΕΒΕ με νομική βάση ισχυρισμών περί την προστασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα των δημιουργών ή δικαιούχων. Η ιστοσυγκομιδή νοείται στο πλαίσιο της ευρύτερης έννοιας της «*εξόρυξης κειμένων και δεδομένων*» - Text and Data Mining (TDM) - ή της «*ανάλυσης δεδομένων*» - Data Analysis - και ως τέτοια δραστηριότητα ουδεμία σχέση έχει με την «*παρακολούθηση*» του παγκόσμιου Ιστού και των δεδομένων σ' αυτόν.

Επίσης, η χρήση της λέξης «*επίσημο*» ως προσδιοριστικό επίθετο στο Εθνικό Αποθετήριο και Αρχείο ψηφιακών δημοσιευμάτων είναι άστο-

5 Το άρ. 4§4(α) του ν. 4452/2017 προβλέπει ότι η ΕΒΕ, για την εκπλήρωση του σκοπού της, αναπτύσσει, διατηρεί και διαφυλάσσει Ειδικές Συλλογές οι οποίες περιλαμβάνουν Τεκμήρια: (αα) που δημιουργούνται ή δημοσιεύονται στην Ελλάδα, καθώς και Τεκμήρια που δημιουργούνται ή δημοσιεύονται στο εξωτερικό αλλά συνδέονται ή έχουν συνάφεια με τους ανθρώπους, τη χώρα, τις παραδόσεις και τον πολιτισμό της Ελλάδας, (ββ) που είναι αντιπροσωπευτικά της πνευματικής παραγωγής. Για το σκοπό αυτόν, παρακολουθεί συστηματικά την εγχώρια και διεθνή παραγωγή Τεκμηρίων και μεριμνά για την πρόσκτησή τους.

χη. Καταρχήν, το Εθνικό Αποθετήριο και Αρχείο ψηφιακών δημοσιευμάτων εμπεριέχει την έννοια της επιστημότητας - γι' αυτό άλλωστε λέγεται «Εθνικό» - και δεν υποκρύπτει ή υπονοεί την ύπαρξη ανεπίσημου ή ανεπίσημων άλλων αποθετηρίων ή αρχείων ψηφιακών δημοσιευμάτων της χώρας. Η ύπαρξη, όμως, του εν λόγω επίθετου στο άρ. 4§4(β) του ν. 4452/2017 δημιουργεί την εντύπωση ότι πράγματι, μπορεί να υφίστανται ανεπίσημα άλλα αποθετήρια ή αρχεία ψηφιακών δημοσιευμάτων της χώρας που να τελούν σε σχέση παράλληλης λειτουργίας ή/και συνεργασίας με αυτή περί το Εθνικό Αποθετήριο και Αρχείο ψηφιακών δημοσιευμάτων, δεδομένων και μεταδεδομένων που παράγονται στη χώρα ή αφορούν στον ελληνικό πολιτισμό. Και αν υφίστανται, εν τέλει, τέτοια ανεπίσημα αποθετήρια ή αρχεία, θα μπορούν κι αυτά να λειτουργούν υπηρεσία ιστοσυγκομιδής προς εμπλουτισμό των ανεπίσημων αποθετηρίων ή αρχείων τους; Η διατύπωση του άρ. 4§4(β) του ν. 4452/2017 στο τελευταίο εδάφιο της που αναφέρεται στην αρμοδιότητα της ΕΒΕ για ανάληψη, κατανομή και συντονισμό σε εθνικό επίπεδο δράσεων σχετικών με την ιστοσυγκομιδή ενισχύει την εντύπωση ότι μπορούν άλλοι φορείς με κατανομή και συντονισμό της αρμοδιότητάς τους υπό την ΕΒΕ να λειτουργούν ιστοσυγκομιδή και δρουν παραλλήλως προς την ΕΒΕ. Ωστόσο, αυτή η εντύπωση στο βαθμό που επαληθεύεται από την πραγματικότητα είναι λίαν επικίνδυνη για την ΕΒΕ, αφού αυτό ίσως οδηγήσει σε αδόκητες εξαρτήσεις της ΕΒΕ. Η διατύπωση της διάταξης του άρ. 4§4(β) του ν. 4452/2017 δεν βοηθά. Είναι απορίας άξιο, δε, πως το αντικείμενο της ιστοσυγκομιδής, που δεν είναι πρωτόγνωρο σε νομο-τεχνολογικό επίπεδο σε άλλα Κράτη-Μέλη της ΕΕ, περιεγράφηκε με τόσες λεκτικές αστοχίες για πρώτη φορά στη διάταξη του άρ. 4§4(β) του ν. 4452/2017.

Πέραν αυτών, η χρήση της αγγλικής έκφρασης σε παρένθεση («*web archiving*») δεν περιγράφει την ιστοσυγκομιδή στην ολότητα της, αλλά μάλλον αναφέρεται μόνο στη λειτουργία της αρχειοθέτησης του περιεχομένου που αντλείται από τον παγκόσμιο ιστό. Η άντληση, ωστόσο, του περιεχομένου από το διαδίκτυο που είναι ίσως κεφαλαιώδους σημασίας λειτουργία της ιστοσυγκομιδής και που αγγλιστί θα μπορούσε ν' αποδοθεί με την έκφραση «*web harvesting*» δεν περιλαμβάνεται ατυχώς στο κείμενο του άρ. 4§4(β) του ν. 4452/2017.

Η γενική διάταξη του άρ. 4§4(β) του ν. 4452/2017 θα μπορούσε να προβλέπει ότι στο Εθνικό Αποθετήριο και Αρχείο ψηφιακών δημοσιευμάτων της ΕΒΕ δεν θα περιλαμβάνονται αυτά τα τεκμήρια που ανήκουν στην αρμοδιότητα των Γενικών Αρχείων του Κράτους (ΓΑΚ). Η ΕΒΕ και τα ΓΑΚ δεν έχουν τον ίδιο σκοπό λειτουργίας και ύπαρξης. Πολλά από τα

περιεχόμενα έργα στο διαδίκτυο που μπορεί να τύχουν ιστοσυγκομιδής είναι έργα υποκειμένα στην αρχειακή αρμοδιότητα των ΓΑΚ. Η ιστοσυγκομιδή ως τρόπος συλλογής έργων που υπάγονται στην αρχειακή αρμοδιότητα του ΓΑΚ θα πρέπει στο μέλλον να προβλεφθεί και στο νομικό πλαίσιο για τα Γενικά Αρχεία του Κράτους. Άλλως, θα πρέπει στην ειδική ρύθμιση του τρόπου λειτουργίας της ιστοσυγκομιδής της ΕΒΕ να προβλεφθεί διάταξη για τη συνεργασία ΕΒΕ και ΓΑΚ ώστε να αποδίδονται και αρχειοθετούνται από τα ΓΑΚ τα έργα που τυχόν εμπίπτουν στην αρχειακή αρμοδιότητα των ΓΑΚ. Συνεπώς, θα ήταν καλύτερο αν η διατύπωση του άρ. 4§4(β) του ν. 4452/2017 στο πρώτο εδάφιο της κατέληγε ή/και περιελάμβανε ως διατύπωση το εξής «... ή αφορούν στον ελληνικό πολιτισμό και δεν υπάγονται στην αρχειακή αρμοδιότητα των Γενικών Αρχείων του Κράτους».

Σχετικά με την ειδική ρύθμιση του τρόπου λειτουργίας της ιστοσυγκομιδής της ΕΒΕ απαιτείται πρώτα να έχει σχεδιαστεί και διαμορφωθεί και δοκιμαστεί τεχνολογικά ο μηχανισμός δια του οποίου θα παρέχεται η υπηρεσία της ιστοσυγκομιδής, ώστε να υπάρχει μια ξεκάθαρη εικόνα του τρόπου λειτουργίας της υπηρεσίας αυτής, αλλά και των αναμενόμενων διαχειριστικών προβλημάτων που θα προκύψουν από τη λειτουργία της, έτσι ώστε κατ' ελάχιστον στην ειδική ρύθμιση της ιστοσυγκομιδής να περιλαμβάνονται διατάξεις που θα επιτρέψουν στην ΕΒΕ την επιτυχή αντιμετώπιση και λύση των περισσότερων διαχειριστικών προβλημάτων που θα προκύψουν από την εφαρμογή της ιστοσυγκομιδής. Υπόψη αυτών, μπορεί να προβλεφθεί, για παράδειγμα, στον Κανονισμό Λειτουργίας Δημόσιων Βιβλιοθηκών με τροποποίηση των υφισταμένων διατάξεων του εξειδικευμένη πλήρης ρύθμιση για τον τρόπο λειτουργίας της υπηρεσίας ιστοσυγκομιδής της ΕΒΕ. Ο ν. 4452/2017 εξαντλείται σε γενική ρύθμιση για την αρμοδιότητα της ΕΒΕ για την ιστοσυγκομιδή. Η ειδική ρύθμιση περί αυτή εκκρεμεί να νομοθετηθεί.

Ο θεσμικός ρόλος της ΕΒΕ, σύμφωνα με το ν. 4452/2017, είναι να συγκεντρώνει ιστοσελίδες ελληνικού ενδιαφέροντος και να τις αρχειοθετεί έτσι ώστε να είναι δυνατή η πρόσβαση του κοινού σε αυτές και η αναπαραγωγή τους. Στην πράξη, δεν υπάρχει σήμερα ελεύθερη πρόσβαση του κοινού ούτε παρουσίαση στο κοινό του περιεχομένου που συλλέχθηκε με διαδικασία ιστοσυγκομιδής από την ΕΒΕ.

Το πρόβλημα της ιστοσυγκομιδής και της μεθοδολογίας ή των βασικών αρχών επιλογής τεκμηρίων για τη διάσωση της πολιτιστικής κληρονομιάς που δημοσιεύονται σε επιγραμμικό περιβάλλον έχει απασχολήσει διεθνείς φορείς περί την πολιτιστική κληρονομιά και την παιδεία όπως η

UNESCO.⁶ Η UNESCO με το PERSIST project⁷ ξεκίνησε επιστημονικό διάλογο για την ανεύρεση των βέλτιστων λύσεων κι επιλογών σε ζητήματα που άπτονται της ιστοσυγκομιδής και της διατήρησης των πολιτιστικών αγαθών που παράγονται και διακινούνται διαδικτυακά. Στο πλαίσιο του διαλόγου αυτού διατύπωσε βασικές αρχές και οδικό χάρτη,⁸ ενώ προέβη στη διατύπωση κειμένου οδηγιών για την επιλογή τεκμηρίων πολιτιστικής παραγωγής που τελούν επιγραμμικά και διατήρησης αυτών.⁹ Το ζήτημα της ιστοσυγκομιδής για τον εντοπισμό, συλλογή και διατήρηση τεκμηρίων πολιτιστικής παραγωγής που τελούν επιγραμμικά είναι θέμα ιδιαίτερου ενδιαφέροντος για την UNESCO κι έχει αποτελέσει αντικείμενο επιστημονικής μελέτης κι έρευνας, ιδιαίτερα σε επίπεδο μεθοδολογίας και βέλτιστων πρακτικών πανεπιστημιακών και εθνικών βιβλιοθηκών.¹⁰ Τα νομικά προβλήματα που εντοπίζονται περί την ιστοσυγκομιδή, κατά την UNESCO, έχουν να κάνουν με ζητήματα πνευματικής ιδιοκτησίας, ζητήματα προστασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, και ζητήματα που αφορούν στην εμπιστευτικότητα κρατικών μυστικών και στοιχεία τα οποία δεν πρέπει να αποκαλύπτονται για λόγους προστασίας του δη-

-
- 6 Στο διεθνές συνέδριο *World Library and Information Congress (WLIC)* στη Lyon το καλοκαίρι του 2014, η σύνοδος της UNESCO αναλώθηκε στο πρόβλημα της επιλογής των στοιχείων της ψηφιακής πολιτιστικής κληρονομιάς. Το ζήτημα αυτό είναι από τα πλέον σημαντικά με τα οποία καταπιάνεται το πρόγραμμα PERSIST που είναι μια πρωτοβουλία των UNESCO, ICA, IFLA και άλλων φορέων που προσπαθούν να ενισχύσουν τη βιωσιμότητα της ψηφιακής πολιτιστικής κληρονομιάς.
 - 7 Τον Δεκέμβριο του 2013 πραγματοποιήθηκε στη Χάγη διεθνής συνάντηση στην οποία εκπρόσωποι της βιομηχανίας Τεχνολογιών Πληροφορικής & Επικοινωνιών, κυβερνήσεων και φορέων διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς συζήτησαν περί τις κοινές δράσεις με στόχο τη διατήρηση της ψηφιακής πολιτιστικής κληρονομιάς. Η συνάντηση αυτή συγκροτήθηκε με πρωτοβουλία της UNESCO και κατέστη δυνατή χάρις στη χρηματοδότηση του Ολλανδικού Υπουργείου Παιδείας, Πολιτισμού και Επιστημών. Έκτοτε η UNESCO συνεργάζεται με την ICA, IFLA, LIBER και άλλους φορείς εντείνοντας τις προσπάθειες για τη διατήρηση της ψηφιακής πολιτιστικής κληρονομιάς. Με το όνομα UNESCO-PERSIST (Platform to Enhance the Sustainability of the Information Society Transglobally) η UNESCO ασχολείται παγκοσμίως με ζητήματα διατήρησης της ψηφιακής πολιτιστικής κληρονομιάς.
 - 8 Βλ. Marcel Ras, (2013), *A global Digital Roadmap*, position paper, διαθέσιμο σε URL: https://www.unesco.nl/sites/default/files/uploads/Comm_Info/position_paper_-_digital_roadmap_meeting_the_hague.pdf [τελευταίος έλεγχος 21.Οκτ.2019]. βλ., επίσης, (2013), *A Digital Roadmap for Long-Term Access to Digital Heritage*, Conference organized by UNESCO, ICA, IFLA, report διαθέσιμο σε URL: https://www.unesco.nl/sites/default/files/uploads/Comm_Info/digital_roadmap_-_report.pdf [τελευταίος έλεγχος 6/2/2020].
 - 9 Βλ. Sarah CC Choy et al, (2016), *The UNESCO/PERSIST Guidelines for the selection of digital heritage for long-term preservation*, διαθέσιμο σε URL: <https://www.unesco.nl/sites/default/files/dossier/persistcontentguidelinesfinal1march2016.pdf?download=1> [τελευταίος έλεγχος 6/2/2020].
 - 10 Βλ. Jinfang Niu, (2012), *An Overview of Web Archiving*, 18 D-Lib Magazine 3/4, διαθέσιμο σε URL: <http://www.dlib.org/dlib/march12/niu/03niu1.print.html> [τελευταίος έλεγχος 6/2/2020].

μοσίου συμφέροντος, της εθνικής ασφάλειας και της δημόσιας τάξης.¹¹

Η εξόρυξη κειμένων και δεδομένων

Η εξόρυξη κειμένων και δεδομένων, δηλαδή το Text and Data Mining (TDM) είναι έννοια ευρύτερη της έννοιας της ιστοσυγκομιδής και είναι μία από τις πιο ελκυστικές εφαρμογές της εξόρυξης έργων και δεδομένων Ιστού επί σκοπώ επιστημονικής έρευνας επ' αυτών σύμφωνα με το άρ. 3 της Οδηγίας 2019/790/ΕΕ για την πνευματική ιδιοκτησία στην Ενιαία Ψηφιακή Αγορά ή και χωρίς αυτόν το σκοπό σύμφωνα με το άρ. 4 της εν λόγω Οδηγίας. Σύμφωνα με το άρ. 2(2) της Οδηγίας αυτής στην έννοια του TDM νοείται *κάθε αυτοματοποιημένη αναλυτική τεχνική που αναλύει έργα και άλλο υλικό σε ψηφιακή μορφή με στόχο την παραγωγή πληροφοριών, συμπεριλαμβανομένων, ενδεικτικά, προτύπων, τάσεων και συσχητισμών.*

Στο άρ. 3 της Οδηγίας 2019/790/ΕΕ, που περιλαμβάνεται στον τίτλο II της Οδηγίας αυτής στον οποίο περιγράφονται μέτρα για την προσαρμογή εξαιρέσεων και περιορισμών στο ψηφιακό και διασυννοριακό περιβάλλον της ενιαίας ψηφιακής αγοράς στην Ευρωπαϊκή Ένωση, προβλέπεται η εξόρυξη κειμένων και δεδομένων για σκοπούς επιστημονικής έρευνας ως υποχρεωτική εξαίρεση από το άρ. 2 της Οδηγίας 2001/29/ΕΚ και το άρ. 5 στοιχείο α) και το άρ. 7§1 της Οδηγίας 96/9/ΕΚ. Πρόκειται για υποχρεωτική εξαίρεση μόνο από το δικαίωμα της αναπαραγωγής έργων (άρ. 2 της Οδηγίας 2001/29/ΕΚ), της αναπαραγωγής βάσης δεδομένων (άρ. 5 στοιχείο α) της Οδηγίας 96/9/ΕΚ) και της εξαγωγής ή/και επαναχρησιμοποίησης του συνόλου ή ουσιώδους μέρους του περιεχομένου βάσης δεδομένων (άρ. 7§1 της Οδηγίας 96/9/ΕΚ). Η υποχρεωτική αυτή εξαίρεση έχει ως δικαιούχους ερευνητικούς οργανισμούς ή ιδρύματα πολιτιστικής κληρονομιάς. Η διάταξη του άρ. 3 της Οδηγίας 2019/790/ΕΕ δεν περιγράφει κάποιον άλλο φορέα (νομικό πρόσωπο) ή φυσικό πρόσωπο ως δικαιούχο της υποχρεωτικής εξαίρεσης της εξόρυξης κειμένων και δεδομένων. Η εξαίρεση αυτή από το δικαίωμα αναπαραγωγής έργων για τα οποία υπάρχουν υφιστάμενα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας ή της αναπαραγωγής βάσης δεδομένων καθώς και της εξαίρεσης από το δικαίωμα εξαγωγής και απεναχρησιμοποίησης του συνόλου ή ουσιώ-

11 Βλ. Sarah CC Choy et al., (2016), *The UNESCO/PERIST Guidelines for the selection of digital heritage for long-term preservation*, ibid. The impact of the legal environment on selection, σ. 5.

δους μέρους βάσης δεδομένων αποσκοπεί στο να διευκολύνει την επιστημονική έρευνα.

Υπόψη του άρ. 3 της Οδηγίας 2019/790/ΕΕ και του άρ. 4§4(β) του ν. 4452/2017 η ΕΒΕ με τη λειτουργία συστήματος ιστοσυγκομιδής θα υποχρεούται να επιτρέπει πράξεις αναπαραγωγής και εξόρυξης δεδομένων και κειμένων από το ψηφιακό αποθετήριο της που ενεργείται από ερευνητικό οργανισμό ή ίδρυμα πολιτιστικής κληρονομιάς για ερευνητικό σκοπό είτε κερδοσκοπικό είτε μη κερδοσκοπικό. Αφετέρου θα έχει το δικαίωμα να ενεργεί πράξεις αναπαραγωγής και εξόρυξης δεδομένων και κειμένων είτε από το ψηφιακό αποθετήριο της είτε από άλλη πηγή όπως το διαδίκτυο χωρίς ν' απαιτείται γι' αυτό η συναίνεση των δημιουργών ή/και δικαιούχων δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας, εφόσον ενεργεί τις πράξεις αυτές για ερευνητικό σκοπό και δη στο πλαίσιο της περιοδικής έρευνάς της για την επίτευξη των καταστατικών μη κερδοσκοπικών σκοπών της. Η έλλειψη της προϋπόθεσης της προηγούμενης συναίνεσης των δημιουργών ή/και δικαιούχων σημαίνει ότι δεν απαιτείται η προηγούμενη αδειοδότηση του έργου με άδεια ανοικτού περιεχομένου ή άλλη από τον δημιουργό ή/και δικαιούχους προκειμένου να νομιμοποιηθεί η λήψη του έργου από την ΕΒΕ με τεχνολογικά προηγμένη διαδικασία ιστοσυγκομιδής. Κι επιπλέον, δεν απαιτείται παρόμοια αδειοδότηση από την ΕΒΕ προς τρίτους για να ενεργήσουν αυτοί ιστοσυγκομιδή δεδομένων και τεκμηρίων της ΕΒΕ για ερευνητικό σκοπό. Τέτοιας μορφής αδειοδοτήσεις για μη εμπορικούς σκοπούς έχουν στο παρελθόν προταθεί και συζητηθεί.¹²

Ως «ερευνητικός οργανισμός» ορίζεται στο άρ. 2(1) της εν λόγω Οδηγίας το Πανεπιστήμιο, συμπεριλαμβανομένων των βιβλιοθηκών του, το ερευνητικό ίδρυμα ή οποιοσδήποτε άλλος οργανισμός με πρωταρχικό στόχο τη διεξαγωγή επιστημονικής έρευνας ή την εκτέλεση εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων που περιλαμβάνουν και τη διεξαγωγή επιστημονικής έρευνας η οποία ενεργείται κατά σε μη κερδοσκοπική βάση ή μέσω της εκ νέου επένδυσης όλων των κερδών του ερευνητικού οργανισμού στην επιστημονική του έρευνα ή διενεργείται στο πλαίσιο αποστολής δημοσίου συμφέροντος αναγνωρισμένης από κράτος μέλος.

Δεν αρκεί ο δικαιούχος της εξόρυξης κειμένων και δεδομένων να εί-

12 Βλ. International Association of Scientific, Technical and Medical Publishers, *Sample license for Text and Data Mining of copyright-protected works and materials*, διαθέσιμη σε URL: http://www.stm-assoc.org/2013_04_17_Readable_Summary_Sample_licence_for_Text_and_Data_Mining_of_subscribed_copyright.pdf [τελευταίος έλεγχος 6/2/2020]. βλ., επίσης, την *διακήρυξη του 2015 των STM εκδοτών* για το Text and Data Mining για μη εμπορικούς επιστημονικούς σκοπούς στην ΕΕ, σε URL: http://www.stm-assoc.org/2015_11_10_Text_and_Data_Mining_Declaration.pdf [τελευταίος έλεγχος 6/2/2020].

ναι «ερευνητικός οργανισμός», αλλά πρέπει να ενεργεί την επιστημονική έρευνα κατά τέτοιο τρόπο ώστε μια επιχείρηση που ασκεί αποφασιστική επιρροή σε έναν τέτοιο οργανισμό να μη μπορεί να επωφεληθεί κατά προτεραιότητα στην πρόσβαση στα αποτελέσματα αυτής της επιστημονικής έρευνας. Δηλαδή, ο κοινοτικός νομοθέτης θέτει ως προϋπόθεση της υποχρεωτικής εξαίρεσης για εξόρυξη κειμένων και δεδομένων τη διεξαγωγή έρευνας κατά τρόπον ώστε η πρόσβαση στα αποτελέσματα της επιστημονικής έρευνας να μην ωφελεί σε προτιμησιακή βάση μια επιχείρηση που ασκεί σημαντική επιρροή στον δικαιούχο της εξαίρεσης αυτής.

Ως «*ίδρυμα πολιτιστικής κληρονομιάς*» ορίζεται στο άρ. 2(3) της εν λόγω Οδηγίας η προσιτή στο κοινό βιβλιοθήκη ή μουσείο ή αρχείο ή ίδρυμα κινηματογραφικής ή ακουστικής κληρονομιάς. Η έννοια της «*προσιτής στο κοινό*» βιβλιοθήκης άπτεται τόσο της ιδιωτικής όσο και της δημόσιας βιβλιοθήκης, αρκεί η βιβλιοθήκη να είναι ανοικτή στο κοινό.

Η υποχρεωτική εξαίρεση για εξόρυξη κειμένων και δεδομένων είναι διακριτή από την υποχρεωτική εξαίρεση του άρ. 5(1) της Οδηγίας 2001/29/EK—εξαίρεση από το δικαίωμα της αναπαραγωγής των προσωρινών πράξεων αναπαραγωγής που είναι μεταβατικές ή παρεπόμενες τεχνολογικής μεθόδου¹³—δηλαδή, η νέα υποχρεωτική εξαίρεση δεν θίγει την υφιστάμενη υποχρεωτική εξαίρεση των προσωρινών πράξεων αναπαραγωγής του άρ. 5(1) της Οδηγίας 2001/29/EK, η οποία συνεχίζει να τυγχάνει εφαρμογής στις τεχνικές εξόρυξης κειμένων και δεδομένων που δεν περιλαμβάνουν τη δημιουργία αντιγράφων πέραν του πεδίου εφαρμογής της εν λόγω εξαίρεσης.

Κατά την άποψη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η θέσπιση υποχρεωτικής εξαίρεσης κειμένων και δεδομένων για σκοπούς επιστημονικής έρευνας θα αποτρέψει να ακολουθούνται διαφορετικές προσεγγίσεις στα διάφορα κράτη μέλη σε έναν τομέα όπως η έρευνα, στον οποίο η διασυνοριακή συνεργασία σε μεγάλη κλίμακα και η διεπιστημονική συνεργασία είναι όλο και πιο συχνές. Θα στηρίξει την ανάπτυξη της επιστήμης και της καινοτομίας στην ΕΕ. Η εξόρυξη εν προκειμένω νοείται ως έννοια που αφορά στην ιστοσυγκομιδή. Συνεπώς, υπόψη της Οδηγίας 2019/790/ΕΕ διαφαίνεται πως οι σκέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής είναι προσανατολισμένες προς την κατεύθυνση της ιστοσυγκομιδής

13 Βλ. άρ. 28B του ν. 2121/1993 όπως διαμορφώθηκε μετά το άρ. 81 του ν. 3057/2002, σύμφωνα με το οποίο *εξαιρούνται από το δικαίωμα αναπαραγωγής οι προσωρινές πράξεις αναπαραγωγής, οι οποίες είναι μεταβατικές ή παρεπόμενες και οι οποίες αποτελούν αναπόσπαστο και ουσιώδες τμήμα μιας τεχνολογικής μεθόδου, έχουν δε ως αποκλειστικό σκοπό να επιτρέψουν: α) την εντός δικτύου μετάδοση μεταξύ τρίτων μέσω διαμεσολαβητή ή β) τη νόμιμη χρήση, ενός έργου ή άλλου προστατευόμενου αντικειμένου, και οι οποίες δεν έχουν καμία ανεξάρτητη οικονομική σημασία.*

έργων και δεδομένων ως εξαιρούμενης της δραστηριότητας αυτής από την υποχρέωση λήψης της προηγούμενης άδειας των δημιουργών ή άλλων δικαιούχων των έργων, εφόσον η ιστοσυγκομιδή γίνεται στο πλαίσιο επιστημονικής έρευνας είτε μη εμπορικού είτε εμπορικού σκοπού. Τέτοια επιστημονική έρευνα μπορεί να περιλαμβάνει και τη βιβλιοθηκονομική έρευνα, αλλά μπορεί να περιλαμβάνει και περαιτέρω επιστημονική έρευνα.

Με δεδομένο ότι η υποχρεωτική εξαίρεση εξόρυξης κειμένων και δεδομένων ρυθμίζεται ως εξαίρεση μόνον από το δικαίωμα της αναπαραγωγής και –για τις βάσεις δεδομένων– επιπλέον του δικαιώματος της αναπαραγωγής υφίσταται ως εξαίρεση από το δικαίωμα της εξαγωγής και επαναχρησιμοποίησης του συνόλου ή ουσιώδους μέρους του περιεχομένου βάσης δεδομένων, παραμένει αμφίβολο αν η εν λόγω υποχρεωτική εξόρυξη κειμένων και δεδομένων μπορεί να εξυπηρετήσει και άλλους σκοπούς. Έτσι, φαίνεται ότι η ρύθμιση του άρθρου 3 της Οδηγίας 2019/790/ΕΕ δεν μπορεί να καλύψει σκοπούς όπως είναι ο εντοπισμός, η συγκέντρωση, η οργάνωση, η περιγραφή και η διαφύλαξη στο διηλεκές τεκμηρίων του ελληνικού πολιτισμού στα οποία συμπεριλαμβάνονται τα έργα υπαγόμενα σε προστασία πνευματικής ιδιοκτησίας, η ανάπτυξη Εθνικής Συλλογής και Ειδικών Συλλογών τεκμηρίων που δημιουργούνται ή υφίστανται δια της διαδικασίας της κατά νόμο κατάθεσης, είτε της παραδοσιακής είτε της ηλεκτρονικής κατά νόμο κατάθεσης, ή αυτά που δημιουργούνται ή δημοσιεύονται στο εξωτερικό και δεν υφίσταται γι' αυτά η υποχρέωση της κατά νόμο κατάθεσης σύμφωνα με τον Ελληνικό νόμο.

Η υποχρεωτική εξαίρεση της εξόρυξης κειμένων και δεδομένων όπως προβλέπεται στην Οδηγία 2019/790/ΕΕ δεν αφορά στην εξουσία παρουσίασης του έργου στο κοινό. Ο κοινοτικός νομοθέτης δεν περιλαμβάνει το άρθρο 3 της Οδηγίας 2001/29/ΕΚ στις διατάξεις που αναφέρονται στο άρθρο 3(1) και 4(1) της Οδηγίας 2019/790/ΕΕ. Συνεπώς, δεν μπορεί το προϊόν της εξόρυξης κειμένων και δεδομένων να υπαχθεί σε οποιαδήποτε χρήση που συνιστά παρουσίαση στο κοινό των έργων που έχουν εξορυχθεί.

Η διάθεση ψηφιοποιημένου περιεχομένου επιγραμμικά (online) θέτει σε εφαρμογή το δικαίωμα της παρουσίασης/διάθεσης έργου στο κοινό. Το δικαίωμα αυτό το έχει κατ' απόλυτο και αποκλειστικό χαρακτήρα ο δημιουργός ή/και οι δικαιούχοι δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας του έργου που προστατεύεται σύμφωνα με τον ν. 2121/1993 κατά την έννοια ότι ο δημιουργός ή/και οι δικαιούχοι του έργου έχουν την απόλυ-

τη και αποκλειστική εξουσία να απαγορεύουν την παρουσίαση, ενσύρματα ή ασύρματα ή με οποιονδήποτε άλλο τρόπο, του έργου του στο κοινό, καθώς και την εξουσία να καθιστούν το έργο προσιτό στο κοινό κατά τρόπο ώστε οποιοσδήποτε να έχει πρόσβαση σ' αυτό από όπου και όταν ο ίδιος το επιλέξει.¹⁴ Με άλλα λόγια, η επιγραμμική διάθεση έργου προστατευόμενου με πνευματική ιδιοκτησία συνιστά πράξη παρουσίασης του έργου στο κοινό η οποία ανήκει στη σφαίρα των εξουσιών του δημιουργού ή/και των δικαιούχων δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Το δικαίωμα της παρουσίασης του έργου στο κοινό δεν αναλώνεται από οποιαδήποτε πράξη παρουσίασης στο κοινό.¹⁵ Το δικαίωμα της παρουσίασης του έργου στο κοινό επιτρέπει τη διάθεση του ψηφιακού περιεχομένου στο κοινό μέσω του διαδικτύου επιγραμμικά στο πλαίσιο, όμως, της βούλησης του δικαιούχου της εν λόγω εξουσίας από το περιουσιακό δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας. Έτσι, ο δημιουργός ή/και οι δικαιούχοι της εν λόγω εξουσίας είναι αυτοί που αποφασίζουν για τη διάθεση του έργου στο κοινό μέσω διαδικτύου επιγραμμικά και όχι οποιοσδήποτε τρίτος, όπως για παράδειγμα μια βιβλιοθήκη που έχει εξορύξει το έργο με διαδικασία ιστοσυγκομιδής ή άλλως.

Με εξαίρεση την περίπτωση του τεχνολογικού περιορισμού του άρ. 28B του ν. 2121/1993, στην περίπτωση της βιβλιοθήκης που έχει συλλέξει το έργο του δημιουργού ή/και των δικαιούχων με διαδικασία ιστοσυγκομιδής, και έχει προβεί σε περαιτέρω διάθεση του έργου αυτού επιγραμμικά σε συνθήκες διαφορετικές από αυτές που επέλεξε ο δημιουργός ή/και οι δικαιούχοι πνευματικής ιδιοκτησίας επί του έργου—ως τέτοια διαφορετική συνθήκη εκλαμβάνεται και η παρουσίαση του έργου στο κοινό σε διαφορετική ηλεκτρονική διεύθυνση (URL) από αυτήν στην οποία εντοπίστηκε το έργο κατά τη διαδικασία της ιστοσυγκομιδής—τότε, η πράξη αυτή της βιβλιοθήκης θα συνιστά παρουσίαση του έργου στο κοινό για την οποία απαιτείται η προηγούμενη έγγραφη άδεια από το δημιουργό ή/και τους δικαιούχους δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Χωρίς αυτήν την προηγούμενη έγγραφη άδεια του δημιουργού ή/και των δικαιούχων πνευματικής ιδιοκτησίας, η βιβλιοθήκη που διέθεσε επιγραμμικά περαιτέρω το έργο που εξόρυξε από το διαδίκτυο θα έχει παραβιάσει τον νόμο για την προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας.

Η έκφραση «*παρουσίαση του έργου στο κοινό*» στο πλαίσιο της Οδηγίας 2001/29/EK καλύπτει κάθε περίπτωση ή διαδικασία διάθεσης του

14 Βλ. ΜονΠρΑθ 32992/1997 ΕΕμπΔ 1999, σ. 409.

15 Βλ. άρ. 3§1 του ν. 2121/1993 όπως τροποποιήθηκε με το άρ. 81§1 του ν. 3057/2002.

έργου που μπορεί να μην είναι ταυτόσημη με τη διανομή αντιγράφων του έργου ενσωματωμένου σε υλικό υπόστρωμα. Έτσι, στην «*παρουσίαση του έργου στο κοινό*» περιλαμβάνεται η διάθεση ή διανομή του έργου επιγραμμικά μέσω ενσύρματων ή ασύρματων δικτύων.¹⁶ Πρόκειται για εξουσία από το περιουσιακό δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας που είναι τεχνολογικά ουδέτερη με την έννοια ότι δεν είναι προσκολλημένη σε οποιαδήποτε τεχνολογία αναλογική ή ψηφιακή. Που σημαίνει ότι η εξουσία παρουσίασης έργου στο κοινό θα μπορούσε να ασκηθεί από τη βιβλιοθήκη στο πλαίσιο λειτουργίας της τεχνολογικά προηγμένης υπηρεσίας της ιστοσυγκομιδής—όποια κι είναι αυτή και της οποίας, εντέλει, θα κάνει χρήση η βιβλιοθήκη—εφόσον από τις επιμέρους πράξεις της ιστοσυγκομιδής ενεργείται εντοπισμός και λήψη του έργου από τη βιβλιοθήκη επιγραμμικά και, στη συνέχεια, παρουσίαση αυτού σε νέο επιγραμμικό περιβάλλον κατ' επιλογή της βιβλιοθήκης.

Έχει ήδη κριθεί από τα Ελληνικά δικαστήρια ότι υφίσταται προσβολή της εξουσίας παρουσίασης έργου στο κοινό στην περίπτωση έργου λόγου το οποίο εμφανίστηκε σε ιστοσελίδα χωρίς την άδεια του δημιουργού.¹⁷ Η εξουσία παρουσίασης έργου στο κοινό αναφέρεται ρητά στον Ελληνικό νόμο,¹⁸ σε διεθνείς συμβάσεις¹⁹ και στο κοινοτικό κεκτημένο.²⁰ Η εξουσία παρουσίασης έργου στο κοινό προϋποθέτει τουλάχιστον κάποιες μορφής παρέμβαση στον τρόπο παρουσίασης του έργου ή διάθεσης αυτού στο κοινό που έχει επιλέξει ο δημιουργός ή/και οι δικαιούχοι πνευματικής ιδιοκτησίας και η οποία παρέμβαση εμπεριέχει το στοιχείο της αναμετάδοσης ή της διάθεσης/παρουσίασης του έργου.²¹ Δηλαδή, δεν αρκεί η παρέμβαση που συ-

16 Βλ. ΜονΠρΑθ 633/2008 ΝοΒ 2008, σ.896

17 Βλ. ΜονΠρΑθ 1639/2001 ΔΕΕ 2001, σ.858.

18 Βλ. άρ. 3§1(η) του ν. 2121/1993.

19 Βλ. άρ. 8 της Συνθήκης WIPO για την πνευματική ιδιοκτησία που κυρώθηκε με τον ν. 3184/2003. Βλ. σε URL: http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=209252 [τελευταίος έλεγχος 6/2/2020].

20 Βλ. άρ. 3 Οδηγίας 2001/29/EK καθώς και Αιτιολογική Σκέψη 25, σε URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32001L0029:EL:HTML> [τελευταίος έλεγχος 6/2/2020].

21 Βλ. The European Parliament and the Council of the European Union, (1998), *Commission Proposal for a European Parliament and Council Directive on the harmonization of certain aspects of copyright and related rights in the Information Society*, COM(97)628 Final, διαθέσιμο σε URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:1998:108:0006:013:EN:PDF> [τελευταίος έλεγχος 6/2/2020]. Βλ., επίσης, σε European Copyright Society, (2013), *Opinion on The Reference to the CJEU in Case C-466/12 Svensson*, February 15, 2013, σ. 2-5, διαθέσιμο σε URL: http://www.ivir.nl/news/European_Copyright_Society_Opinion_on_Svensson.pdf [τελευταίος έλεγχος 6/2/2020]. Βλ. ΔΕΕ υποθέσεις C-403/08 & C-429/08 *Football Association Premier League and others v QC Leisure and others, and Karen Murphy v Media Protection Services Ltd.*, διαθέσιμες σε URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62008CJ0403:EN:HTML> [τελευταίος έλεγχος 6/2/2020]; ΔΕΕ υπο-

νίσταται σε απλή αναφορά ότι κάποιο έργο υφίσταται επιγραμμικά στο διαδίκτυο και που αναλύεται μόνο στην αναφορά του υπερσυνδέσμου που περιγράφει την ηλεκτρονική διεύθυνση στο διαδίκτυο στην οποία μπορεί κανείς να βρει το έργο υφιστάμενο επιγραμμικά, αλλά απαιτείται τουλάχιστον κάποια πράξη παρουσίας ή διανομής του περιεχομένου του έργου που εμπεριέχει και το στοιχείο άσκησης ελέγχου επί του έργου και περί του πως το έργο, εντέλει, θα φτάσει στο κοινό.²²

Επίλογος

Η νέα Οδηγία 2019/790/ΕΕ για την πνευματική ιδιοκτησία στην Ενιαία Ψηφιακή Αγορά στην οποία περιλαμβάνεται αναγκαστικός περιορισμός της πνευματικής ιδιοκτησίας για την εξόρυξη κειμένων και δεδομένων δημιουργεί το νομικό υπόβαθρο για την ανάπτυξη διασυνοριακής δραστηριότητας επιστημονικής έρευνας με χρήση τεχνικών εξόρυξης κειμένων και δεδομένων στην ενιαία ψηφιακή αγορά των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Χώρου. Η υποχρεωτικότητα των διατάξεων της Οδηγίας αυτής για την εξαίρεση της εξόρυξης κειμένων και δεδομένων είναι απότοκη της παραδοχής πως ο προαιρετικός χαρακτήρας των εξαιρέσεων και περιορισμών που υιοθέτησε η Οδηγία 2001/29/ΕΚ στις περισσότερες από αυτές που περιλαμβάνονται στο περιεχόμενο της δεν οδήγησε τα Κράτη-Μέλη της ΕΕ στην διαμόρφωση εθνικών νομοθεσιών που να συγκλίνουν τόσο ώστε να μπορεί δι' αυτών να επιτευχθεί ο στόχος της ενιαίας ψηφιακής αγοράς. Η έλλειψη εξαίρεσης ή περιορισμού από το δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας υπέρ της επιστημονικής έρευνας στο Ελληνικό νομικό πλαίσιο για την προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας είναι ένα από τα πολλά παραδείγματα μη ομογενοποιημένης νομοθετικά αγοράς μεταξύ των Κρατών-Μελών της ΕΕ.

Τα κράτη μέλη είναι υποχρεωμένα να θέσουν σε ισχύ νομοθετικές, κανονιστικές και διοικητικές διατάξεις που απαιτούνται για τη συμμόρφωση των εθνικών νομοθεσιών στις διατάξεις της Οδηγίας 2019/790/ΕΕ μέχρι την 7^η Ιουνίου 2021 (άρ. 29(1) της Οδηγίας) και να ανακοινώσουν

θέσεις C-431/09 & C-432/09 Airfield NV and Canal Digitaal BV v SABAM, και Airfield NV v Agicoa Belgium BVBA, διαθέσιμες σε URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62009CJ0431:EN:HTML> [τελευταίος έλεγχος 6/2/2020].

22 European Copyright Society, (2013), *ibid.*, σσ. 8-9.

στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή το κείμενο των εν λόγω διατάξεων. Επανεξέταση των διατάξεων της Οδηγίας αυτής από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή προβλέπεται να γίνει από την 7^η Ιουνίου 2026 και μετά με στόχο την πλήρη εναρμόνιση της νομοθεσίας και τον βέλτιστο προσανατολισμό της στην επίτευξη του στόχου της ενιαίας ψηφιακής αγοράς στην ΕΕ και ΕΟΧ.

Ιωαννίκιος Αλεξόπουλος Νοτάριος Λευκίμμης
Συμβόλαια και Διαθήκες βιβλίο 1,
από 30 Δεκεμβρίου 1506 έως 3 Οκτωβρίου 1508

Ιωάννα Τσουκαλά

Το νοταριακό αρχείο της Κέρκυρας, το οποίο αποτελεί τμήμα των Αρχείων της Κέρκυρας, μια αληθινή κιβωτός της μνήμης της ιστορίας του τόπου μας για διάστημα περισσότερο από πέντε αιώνες, αδιαφιλονίκητα προσελκύει το ενδιαφέρον των ντόπιων και μη ερευνητών. Το αρχείο αυτό το διακρίνει η πολύ μεγάλη πληρότητά του, καθώς και ο μεγάλος όγκος του. Η αίσθηση που έχει κανείς όταν το επισκέπτεται για πρώτη φορά είναι αυτή της επάρκειας. Ο όγκος του υλικού είναι τόσο μεγάλος, που μπορεί κανείς να βρει πληθώρα ερευνητικών θεμάτων.

Η τύχη θέλησε να αντέξει το αρχείο αυτό παρά τις αντίξοες ιστορικές εξελίξεις της Κέρκυρας. Κατάφερε να διασωθεί το πολύτιμο αυτό νοταριακό υλικό από τα τέλη του 15^{ου} αι. ως τις μέρες μας. Το νοταριακό αρχείο χωρίζεται σε δυο τμήματα, τα οποία συνιστούν τη μεγάλη αρχειακή σειρά των *Συμβολαιογραφικών Αρχείων της Κέρκυρας*.

Η πρώτη ενότητα αποτελείται από τον αρχικό πυρήνα του υλικού, δηλαδή τους συμβολαιογράφους, των οποίων τα πρωτόκολλα ανάγονται στη μεταβυζαντινή περίοδο και φθάνουν μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αι. Τα κατάστιχα των νοταρίων αντιστοιχούν συνολικά σε 3.262 γραμμικά μέτρα αρχειακού υλικού και περιέχουν άγνωστο μέχρι σήμερα αριθμό νοταρίων. Ο μόνος κατάλογος τον οποίο έχουμε στη διάθεση μας, είναι αυτός των Γεωργίου Ε. Ροδολάκη και Γεωργίου Ι. Γκρινιάτσου, ο οποίος έχει βασιστεί σε αυτόν του αρχειονόμου Ι. Α. Χειμαριού που δημιουργήθηκε το έτος 1919. Ο κατάλογος του Χειμαριού, μας παραδίδει 794 νοτατίους, οι οποίοι καλύπτουν το χρονικό διάστημα από τον 16^ο ως τον 19^ο αι.

Η δεύτερη ενότητα αφορά στις νεότερες παραλαβές συμβολαιογραφικών αρχείων από τους σημερινούς τους κατόχους, οι οποίες καλύπτουν το διάστημα από τον 19^ο αι. ως τα μέσα του 20^{ου} αι. Οι νέες αυτές σειρές, πέντε στον αριθμό, έρχονται να εμπλουτίσουν το προϋπάρχον νοταριακό υλικό. Το νεότερο τμήμα της συλλογής των νοταρίων είναι ακόμα σε χρήση. Τα έγγραφα του τμήματος αυτού χρησιμοποιούνται ακόμα από τους εκάστοτε ενδιαφερομένους εξαιτίας της αποδεικτικής τους

ισχύος. Με τον τρόπο αυτό και με τη μεγάλη συνέχεια του, το νοταριακό αρχείο της Κέρκυρας έρχεται να κατακτήσει τον τίτλο της πληρέστερης συλλογής στα Επτάνησα, δίνοντας έτσι τη βάση να χαρακτηριστεί ως ένα από τα πληρέστερα αρχεία της ελληνικής επικράτειας.

Περιγραφή του Νοταριακού Πρωτοκόλλου

Το πρωτόκολλο του νοταρίου Κωνσταντίνου Μοναστηριώτη¹ περιλαμβάνεται στο Αρχείο Νοταρίων της Κέρκυρας² με αριθμό φακέλου 1 και αριθμό υποφακέλου 8.

Πρόκειται για σπάραγμα χαρτώου καταστίχου. Στο κατάστιχο δεν υπάρχει βιβλιοδεσία, είναι ακέφαλο και κολοβό. Η υλική του κατάσταση κρίνεται κακή, καθώς εκτεταμένες φθορές από υγρασία και προσβολές από σκώρο έχουν καταστρέψει τις άκρες των φύλλων και τα εξωτερικά περιθώρια και έχουν προκαλέσει οπές σε διάσπαρτα σημεία φύλλων του χειρογράφου. Η αρχειακή θήκη στην οποία περικλείεται το σπάραγμα, είναι φτιαγμένη από λεπτό χαρτόνι, στο μπροστινό μέρος του οποίου αναγράφονται τα στοιχεία του νοταρίου και οι ημερομηνίες, οι μήνες και οι χρονολογίες, που καλύπτουν οι πράξεις του. Το χειρόγραφο μαζί με το χαρτόνι που το περιβάλλει φυλάσσονται μέσα σε ειδικό αρχειακό κουτί. Οι διαστάσεις του καταστίχου είναι 32 x 22. Το σπάραγμα δεν είναι χασματικό και διαπιστώθηκε ότι δεν λείπουν φύλλα από αυτό. Η σειρά των χρονολογιών και των ινδικτιώνων είναι πλήρης.

Οι αριθμήσεις των φύλλων του καταστίχου είναι δύο: η σύγχρονη αρίθμηση και η αρίθμηση του νοταρίου. Η νεότερη αρίθμηση με αραβικούς αριθμούς συναντάται στο μέσο του επάνω περιθωρίου της σελίδας. Οι αριθμοί αυτοί έχουν σημειωθεί με μολύβι και σε κάθε verso φύλλο την

1 Το κατάστιχο αυτό δεν ανήκει στον Αλεξόπουλο και για τη σύγχυση αυτή θα μιλήσουμε παρακάτω.

2 Για το νοταριακό αρχείο Κέρκυρας, δηλαδή για το αρχείο που καλύπτει χονδρικά το διάστημα από το 16^ο-19^ο αι., μπορεί κανείς να ανατρέξει στο δημοσίευμα του Γεωργίου Ε. Ροδολάκη - Γεωργίου Ι. Γκρινιάτσου, «Το νοταριακό αρχείο της Κέρκυρας», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου* 32 (1966), σσ. 9-137. Σε αυτό βρίσκεται δημοσιευμένος ο παλιός κατάλογος του αρχειονόμου Ι. Χειμαριού επεξεργασμένος χρονολογικά, αλλά όχι αναθεωρημένος. Ο κατάλογος αυτός είναι σε χρήση μέχρι σήμερα στο Αναγνωστήριο των Αρχείων της Κέρκυρας. Πολύ σημαντική είναι η εργασία του Δημητρίου Ε. - Γ. Καρύδη, «Νοταριακές πράξεις Κορυφών (1488-1489)», *Περί ιστορίας* 3 (2001), σσ. 69-116, διότι επισημαίνονται και ταυτίζονται αρκετοί νοτάριοι των ετών 1386-1537, που μέχρι τώρα δεν ήταν γνωστοί. Επίσης, σημαντική είναι η εργασία του Σπύρου Ασωνίτη, «Τρία κερκυραϊκά νοταριακά έγγραφα των ετών 1398-1458», *Έωα και Έσπερια* 1(1993) σσ. 9-44, που αφορά στους νοταρίους των ετών 1247-1473.

αρίθμηση συνοδεύει η ένδειξη ν. Είναι καθ' όλη σχεδόν την έκτασή της ομαλή, αλλά διαπιστώνεται ένα λάθος στην αρίθμηση του 6^{ου} φύλλου (ο αριθμός έξι αποδίδεται στο κανονικό φύλλο, αλλά και στο επόμενο αυτού, με αποτέλεσμα το verso του πραγματικού 6^{ου} φύλλου να αριθμείται ως 5ν, ενώ του, ουσιαστικά, 7^{ου} φύλλου να χαρακτηρίζεται ως 6ν). Η αρίθμηση αυτή δόθηκε από ερευνητές οι οποίοι φωτογράφησαν το χειρόγραφο για την Ακαδημία Αθηνών.

Η παλαιότερη αρίθμηση είναι αυτή την οποία είχε δώσει ο νοτάριος στο κατάστιχο. Διακρίνεται στην επάνω δεξιά πλευρά του φύλλου και δίδεται με ελληνική αρίθμηση μόνο σε κάθε recto του. Αρκετά είναι τα φύλλα των οποίων η αρίθμηση δεν είναι ορατή. Η φθορά αυτή οφείλεται στα έντομα και στους μικροοργανισμούς του χαρτιού, οι οποίοι έχουν προσβάλει τα προς τα έξω περιθώρια και τις γωνίες των σελίδων, και στην υγρασία, η οποία αλλοίωσε το μελάνι.

Από τους παραπάνω εξωγενείς και ενδογενείς παράγοντες³ έχει προσβληθεί και το τελευταίο φύλλο του καταστίχου (26), από το οποίο λείπει στην κάτω αριστερά και στην πάνω δεξιά πλευρά του (κοιτώντας το recto), ένα κομμάτι χαρτί. Το πρώτο επηρεάζει την ανάγνωση της κάτω δεξιά πλευράς του verso του φύλλου, ενώ το δεύτερο επηρεάζει την ανάγνωση και των δυο επάνω εξωτερικών πλευρών του. Ορατή είναι επίσης και η προσβολή του καταστίχου από την υγρασία, η οποία προξένησε φθορά στο χαρτί και μικρές αλλοιώσεις του μελανιού σε μερικά σημεία του χειρογράφου. Αξιοσημείωτη είναι δε και η μεγάλη φθορά που έχει υποστεί κατά το πλείστον η πρώτη σελίδα του, ενώ η τελευταία είναι λιγότερο φθαρμένη από την πρώτη. Στην επάνω δεξιά και την κάτω αριστερά πλευρά της πρώτης σελίδας η ανάγνωση καθίσταται αδύνατη χωρίς τη χρήση της λάμπας φθορίου. Ωστόσο και καθ' όλη την έκταση της σελίδας τα γράμματα είναι πολύ αχνά και δυσανάγνωστα. Αυτό πιθανότατα προκλήθηκε από τη συνεχή τριβή του χαρτιού με το χαρτόνι που το προστατεύει, αλλά και τη χρήση του καταστίχου από ερευνητές, εφόσον δεν περιβάλλεται από εξώφυλλο και είναι απόλυτα εκτεθειμένο.

Στον πίνακα που ακολουθεί δίδονται οι αριθμήσεις που υπάρχουν στο κατάστιχο. Στην πρώτη στήλη τοποθετούμε τον αριθμό των σελίδων κατά την νεότερη αρίθμηση (ύστερα από τη διόρθωση που προαναφέρθηκε) και στη δεύτερη στήλη την αρίθμηση την οποία δίνει ο νοτάριος.

3 Εξωγενείς παράγοντες φθοράς αποτελούν η υγρασία, η θερμοκρασία, το φως, οι μύκητες, τα τρωκτικά κ.λπ., ενώ οι ενδογενείς παράγοντες έχουν να κάνουν με τους μικροοργανισμούς που αναπτύσσει το ίδιο το χαρτί και το μελάνι και δρουν ανασταλτικά στη διατήρηση του κατάστίχου.

Νεότερη αρίθμηση	Αρίθμηση νοταρίου
1	(νθ)
1v	
2	ξ
2v	
3	ξα
3v	
4	ξβ
4v	
5	(ξγ)
5v	
6	ξδ
6v (5v)	
7 (6)	ξε
7v (6v)	
8	ξζ
8v	
9	ξ(ζ)
9v	
10	ξη
10v	
11	ξθ
11v	
12	(ο)
12v	
13	(οα)
13v	
14	οβ
14v	
15	ογ
15v	
16	οδ
16v	
17	οε
17v	
18	οζ
18v	

Νεότερη αρίθμηση	Αρίθμηση νοταρίου
19	οζ
19v	
20	οη
20v	
21	οθ
21v	
22	(π)
22v	
23	πα
23v	
24	(πβ)
24v	
25	(πγ)
25v	
26	(πδ)
26v	

Όπως διαπιστώνουμε από τον παραπάνω πίνακα, η φυλλαρίθμηση του κατάστιχου είναι συνεχής. Στο πρώτο φύλλο, λόγω φθοράς, δεν είναι ορατή, αλλά ύστερα από υπολογισμό προκύπτει ότι είναι νθ (59), η ίδια τακτική αποκατάστασης ακολουθήθηκε και για τα άλλα φύλλα του χειρογράφου στα οποία έχει σβηστεί η αρίθμηση.

Αυτό το οποίο γίνεται κατανοητό από την παραπάνω αρίθμηση είναι το γεγονός, πως το κατάστιχο αποτελεί όντως σπάραγμα ενός χειρόγραφου κώδικα και είναι ακέφαλο και κολοβό, εφόσον κατά την αρίθμηση του προηγούνται 58 φύλλα και η τελευταία συμβολαιογραφική πράξη, στην τελευταία σελίδα του χειρογράφου, δεν είναι ολοκληρωμένη.

Το χαρτί του κώδικα είναι σχετικά παχύ, υπόλευκου χρώματος με ομαλή επιφάνεια στο μεγαλύτερο του μέρος, αλλά εύθρυπτη στις άκρες, εξαιτίας των εξωγενών και ενδογενών παραγόντων φθοράς και της παλαιότητας του. Το κατάστιχο δεν έχει υποστεί συντήρηση, κατά την ομολογία των εργαζομένων του αρχείου. Η φθορά του όμως επιταχύνεται και στο εγγύς μέλλον είναι πολύ πιθανόν να είναι απαραίτητη η συντήρηση του.

Οι πράξεις του χειρογράφου καταχωρίζονται η μια κάτω από την

άλλη. Κολλημένες και δίχως κενό είναι μόνον οι πράξεις που αποτελούν συνέχεια ή ακύρωση των πράξεων που προηγούνται αυτών. Η πρώτη γραμμή κάθε πράξης εξέρχει στα αριστερά από το υπόλοιπο σώμα, ενώ όλες οι υπόλοιπες γραμμές είναι πλήρως στοιχημένες. Ανάμεσα σε αυτές έχουμε ποικίλες αποστάσεις. Άλλοτε υπάρχει κενό δυο γραμμών και, άλλοτε τριών ή και τεσσάρων. Όταν το κενό στο χαρτί είναι πλέον κατά πολύ μεγαλύτερο από τα παραπάνω, τότε ο νοτάριος τραβά σε αυτό μια κάθετη γραμμή που ξεκινά από κάτω αριστερά και ολοκληρώνεται πάνω δεξιά για τα μικρά κενά της σελίδας και τρεις κάθετες γραμμές για τα μεγαλύτερα⁴. Συναντώνται, επίσης, και γραμμές διαγραφής μέσα στις πράξεις. Αυτές χρησιμοποιούνται όταν ο νοτάριος έχει κάνει κάποιο λάθος στη λέξη ή την ημερομηνία.

Η διάταξη του κειμένου είναι τέτοια, ώστε να δημιουργείται ο απαιτούμενος ελεύθερος χώρος προς το μέρος της βιβλιοδεσίας⁵, με σκοπό την καταγραφή σχολίων. Ο νοτάριος αφήνει, επίσης, ένα κενό στην πάνω πλευρά κάθε σελίδας, κατά μέσο όρο 2 εκατοστά και ένα αντίστοιχο κενό στην κάτω πλευρά της σελίδας, λίγο μεγαλύτερο από το προηγούμενο, στα 4 εκατοστά. Το μόνο φύλλο το οποίο παραβαίνει αυτόν τον κανόνα είναι το 24r στο οποίο, ο νοτάριος έχει γράψει μέχρι το τέλος της σελίδας χρησιμοποιώντας κάθε κενό που υπάρχει στο περιθώριο αυτό.

Επιπροσθέτως, όλες οι πράξεις του κατάστιχου ξεκινούν με τη χρονολογία κατά σειρά έτους, ημέρας, μήνα και ινδικτιώνος σύμφωνα με το βυζαντινό ημερολόγιο. Τρεις είναι μόνο οι πράξεις στις οποίες μπροστά από όλα τα παραπάνω χρονολογικά σημεία προηγείται το σημάδι του σταυρού (34, 36, 37).

Στη συνέχεια παραθέτουμε έναν μικρό πίνακα ο οποίος σκοπό έχει να διευκολύνει την αντιστοιχία των ετών με τις ινδικτιώνες⁶.

4 Πιθανότατα ο νοτάριος σημειώνει το σημείο αυτό του φύλλου με γραμμές για να μην είναι δυνατή η πρόσθεση άλλης πράξης ανάμεσα στα κενά, η οποία θα διαταράξει τη συνέχεια της δομής των πράξεων όπως την έχει ο ίδιος δημιουργήσει. Επίσης, πιθανόν είναι να χρησιμοποιεί αυτή την τεχνική για να μην μπορέσει να αλλοιωθεί το περιεχόμενο του χειρογράφου, αλλά και των πράξεων (πλαστογράφηση) από κάποιον τρίτο.

5 Όστε να μπορεί να βιβλιοδετηθεί με άνεση το χειρόγραφο.

6 Δίδονται τα δυο έτη δραστηριότητας του νοταρίου και αυτά που προηγούνται και έπονται αυτών.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΙΩΝ ΕΤΩΝ ΜΕ ΙΝΔΙΚΤΙΩΝΕΣ

Έτος	Ιανουάριος-Αύγουστος	Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος
1506	θ'	ι'
1507	ι'	ια'
1508	ια'	ιβ'
1509	ιβ'	ιγ'

Προχωρώντας στον σχολιασμό των υπολοίπων εσωτερικών χαρακτηριστικών του χειρογράφου θα αναφερθούμε στη γραφή. Η γραφή του νοταρίου είναι μικρογράμματη, μακρόστενη, ελαφρά δεξιοκλινή, όχι ιδιαίτερα ευανάγνωστη. Μπορεί να χαρακτηριστεί ως μια αρκετά καλή γραφή.

Κωνσταντίνος Μοναστηριώτης⁷ Νοτάριος Λευκίμμης

Για τον Κωνσταντίνο Μοναστηριώτη, όπως συμβαίνει με τους περισσότερους νοταρίου του πρώιμου 16^{ου} αι. ή ακόμη και τους λίγο προγενέστερους, η μοναδική μαρτυρία που μπορούμε να έχουμε είναι οι πράξεις του πρωτοκόλλου του. Από τις πράξεις αυτές καλείται ο ερευνητής να εξαγάγει περισσότερο ή λιγότερο ασφαλή συμπεράσματα για τον βίο, την παιδεία, την επαγγελματική σταδιοδρομία, την εγγραμματοσύνη, την εν γένει νοταριακή και νομική κατάρτιση του νοταρίου και τα όρια δράσης του, γεωγραφικά και κοινωνικά, ίσως δε και καμιά φορά την εξειδίκευση του σε συγκεκριμένο είδος πράξεων. Οι σωζόμενες πράξεις μας δείχνουν την κατάσταση που επικρατούσε την εποχή εκείνη, καθώς και τις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων. Ένα νοταριακό πρωτόκολλο αυτής της εποχής λειτουργεί αμφίδρομα, καλύπτοντας προσωπογραφικά αφενός μεν τον νοτάριο που τις συντάξε, αφετέρου δε νοταρίου, νομικούς, ή συντάκτες κειμένων νομικής αξίας, που δρουν στον ίδιο χώρο, την ίδια χρονική περίοδο.

Η αρχειακή τεκμηρίωση των αρχών του 16^{ου} αι. (στην οποία εντάσσεται ο νοτάριος που πραγματεύεται το παρόν άρθρο) είναι ελάχιστη σε σχέση με τον όγκο του υλικού που φυλάσσεται στα Αρχεία της Κέρκυρας για τους αιώνες που ακολουθούν και κυρίως μετά την τουρκική πο-

7 Από την έρευνα που διεξήχθη αποδείχθηκε πως το κατάστιχο δεν ανήκει στον Ιωαννίκιο Αλεξόπουλο, αλλά στον Κωνσταντίνο Μοναστηριώτη.

λιορκία⁸ του 1537, από την οποία κρίθηκε η τύχη των αρχείων και η διατήρηση τους στο νησί. Αναφερόμενοι στα συμβολαιογραφικά κατάλοιπα διαπιστώνουμε, ότι για το 16^ο αι. δεν είναι και τόσο φειδωλά. Ωστόσο, αυτό υφίσταται για τα χρόνια μετά το 1537, μέχρι τότε όμως τα κατάλοιπα παραμένουν ισχνά και για το λόγο αυτό δεν είναι δυνατός ο εντοπισμός πληροφοριών για το νοτάριο της παρούσας μελέτης. Τα πρωτόκολλα τα οποία διασώζονται είναι 20 -όχι ακέραια- ως το 1537, τα έξι εξ αυτών αφορούν στην πόλη, τα δυο στη Γαρίτσα και τα υπόλοιπα δώδεκα κατανέμονται ομαλά στην περιφέρεια της Κέρκυρας, με σχεδόν ίση αντιπροσώπευση των δυο άκρων, βορρά και νότου, του νησιού, χωρίς ωστόσο να μένουν άνευ αντιπροσώπευσης τα χωριά της υπόλοιπης Κέρκυρας. Τα πρωτόκολλα αυτά⁹ είναι για την πόλη του Πέτρου Σπόγγου (1500-1549), του Εμμανουήλ Τοξότη (1502-1513), του Πέτρου Αγαπητού (1514-1515), του Φλώρου Βρανά, ιερέα (1515-1528), του Ιωάννη Κανακάρη, ιερέα (1525-1526), του Πέτρου Βραγανιώτη, ιερέα (1537-1561). Για την περιοχή της Γαρίτσας έχουμε τα πρωτόκολλα του Γεωργίου Αυλωνίτη (1526-1529) και του Μιχαήλ Γκλαβά, ιερέα (1534-1564). Για το υπόλοιπο μέρος του νησιού έχουμε αυτά του Φίλιππου Κατωμέρη, πρωτόπαπα (1503-1507) (έχει εκδοθεί από την Ακαδημία Αθηνών¹⁰), και του Αλοΐσιου Κατωμέρη, ιερέα (1503-1530) για τους Καρουσάδες· του Αρσενίου Αλεξάκη (1513-1516) (έχει εκδοθεί από την Ακαδημία Αθηνών¹¹), επίσης του Αρσενίου Αλεξάκη (1518-1521), και του Νικολάου Τυρόφα (1533-1569) για τους Δουκάδες· του Ιωάννη Σοφού, ιερέα (1536-1583) για την Περίθεια· του Δημητρίου Φαρμάκη, πρωτόπαπα (1515-1525) για τον Άγιο Ματθαίο (έχει εκδοθεί από τον καθηγητή του Τμήματος Αρχαιολογίας, Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας, Ευθύμιο Λίτσα και την Ευδοκία Λεοντιάδου¹²)· και τέλος ο νότος αντιπροσωπεύεται από τους Σταμάτιο Τούρκο (1528-1558), για τον Χλωμό και Βασίλειο Βλάση (1504-1505), Ιωαννίκιο Αλεξόπουλο (1507-1508) (τον οποίο

8 Περιγραφή της πολιορκίας δίνει ο αυτόπτης μάρτυρας, γνωστός Κερκυραίος λόγιος και κωδικογράφος Ανδρόνικος (ή Νίκανδρος) Νούκιος στο έργο του Αποδημίου. Βλ. J. A. de Foucault, *Nicandre de Corcyre, Voyages*, Paris 1962, κεφ.79-82.

9 Τα πρωτόκολλα αυτά δίνονται συγκεντρωτικά στο *Εμμανουήλ Τοξότης, νοτάριος Κέρκυρας. Πράξεις των ετών 1500-1503*, επιστημονική επιμέλεια Ελένη Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη, Γιάννης Μαυρομάτης, εκδίδει Αικατερίνη Πανταζή, Πηγές της Επτανησιακής Ιστορίας 2, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Ιστορίας, Κέρκυρα 2007.

10 Λ. Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη, Γ.Ε. Ροδολάκης, Δ.Π. Καραμπούλα, «Οι πράξεις του νοταρίου Καρουσάδων Κέρκυρας πρωτοπαπά Φίλιππου Κατωμέρη (1503-1507)», τομ. 33, 1997, σσ. 9-436.

11 Δ.Π. Καραμπούλα, Λ. Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη, «Οι πράξεις του νοταρίου Δουκάδων Κέρκυρας Αρσενίου Αλεξάκη (1513-1616)», τομ. 34, 1998, σσ. 9-126.

12 Ε. Λίτσας, Ε. Λεοντιάδου, *Δημήτριος Φαρμάκης – Νοτάριος και Πρωτόπαπας Αγίου Ματθαίου Κέρκυρας, Πρωτόκολλο των ετών 1515-1525*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2011.

πραγματεύεται το παρόν άρθρο), Δημήτριο Μοναστηριώτη, ιερέα (1511-1587) και Κωνσταντίνο Μοναστηριώτη (1511-1587) για τη Λευκίμμη.

Στο σημείο αυτό είναι αναγκαίο να αναφερθεί και να διευθετηθεί η σύγχυση σχετικά με το νοτάριο, ο οποίος έγραψε το κατάστιχο. Η απόδοση του κατάστιχου στον Ιωαννίκιο Αλεξόπουλο είναι ατυχής. Η λανθασμένη αυτή απόδοση προήλθε, όπως μπορούμε να εικάσουμε, από το Γραφείο Κατάστιχων Θανόντων Νοταρίων (Custodia dei Libri de Noderi mortii) και από τους τότε διαχειριστές των κατάστιχων¹³. Τα κατάστιχα των νοταρίων που πέθαιναν καταθέτονταν όλα στην παραπάνω υπηρεσία, προκειμένου να προστατεύονται από τους επιτήδειους πλαστογράφους. Για τον Ιωαννίκιο Αλεξόπουλο, τον φερόμενο ως νοτάριο του κατάστιχου, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, δεν κατέστη δυνατός ο εντοπισμός κάποιας πηγής, η οποία να δίνει στοιχεία για τον ίδιο, για το ποιος είναι, πότε έδρασε και με τι ασχολείται. Στο σημείο αυτό είναι εύλογο να αναλύσουμε τα σημεία, τα οποία αναφέρονται στον Ιωαννίκιο Αλεξόπουλο και τις παραμέτρους που τον θέλουν ως νοτάριο του κατάστιχου. Σε πολλά σημεία του χειρογράφου, τα οποία δόθηκαν παραπάνω στις σημειώσεις, αναφέρεται και γράφεται το όνομα του Ιωαννίκιου Αλεξόπουλου. Συνολικά πέντε είναι οι αναφορές στο όνομα του και είναι διάσπαρτες σε όλη την έκταση του καταστίχου. Στην πρώτη σελίδα, στο αριστερό περιθώριο, αναφέρεται δυο φορές και στην τελευταία σελίδα μια φορά ανάμεσα στις πράξεις 86 και 87 και μια ακόμη φορά στο τέλος της σελίδας, όπου γράφει επακριβώς «Κατάστιχα του Ιωανί(κιου) Αλεξοπου[λου]». Άλλη μια φορά αναφέρεται το όνομα και η ιδιότητα του αριστερά και κάθετα της πράξης με αριθμό 6 στο φύλλο 2r. Οι σημειώσεις αυτές όμως, δεν είναι γραμμένες από το χέρι του νοταρίου που έχει συντάξει τις πράξεις, αλλά από διαφορετικό¹⁴. Από αυτή λοιπόν τη διαπίστωση και από τις μαρτυρίες του ίδιου του Κωνσταντίνου Μοναστηριώτη καταλαβαίνουμε ότι το κατάστιχο δεν ανήκει στον Ιωαννίκιο Αλεξόπουλο, αλλά στον Κωνσταντίνο Μοναστηριώτη.

Όπως μαρτυρείται λοιπόν, σε πολλές από τις πράξεις (16, 18, 21β, 38, 42, 53, 69, 78, 79, 80, 83) νοτάριος του κατάστιχου είναι ο Κωνσταντίνος Μοναστηριώτης. Στην πρώτη εκ των πράξεων ο νοτάριος γράφει «και γραφήν παραδούν ένθέντ(ι). διὰ χειρος νοταριου Κοσταντίνου Μωναστηριώτη» και στη δεύτερη «παρα χειρός νοταριου Κοσταντήνου Μωναστηρι-

13 Ενδεχομένως, μετά από την παράδοση του κατάστιχου στο γραφείο αυτό, να σημειώθηκε πάνω σε αυτό το όνομα του Ιωαννίκιου Αλεξόπουλου πιστεύοντας πως αυτός είναι ο νοτάριος του κατάστιχου. Εσφαλμένα βέβαια, διότι αν κανείς διαβάσει τις πράξεις αυτού θα διαπιστώσει πως νοτάριος του είναι ο Κωνσταντίνος Μοναστηριώτης.

14 Το μελάνι, καθώς και ο γραφικός χαρακτήρας διαφέρουν.

ᾠτη», όπου δηλώνει ότι ο ίδιος συνέταξε τις δύο αυτές πράξεις. Στην τρίτη πράξη αναφέρει «εσωθεν οσπιτιου εμου νοταρίου Κωσταντή Μοναστηριωτη παρωντες εμου νοταριου Κοσταντή Μοναστηριότη κ.λπ.», όπου και σε αυτή για ακόμη μια φορά δηλώνει την παρουσία του κατά τη διαδικασία σύνταξης της πράξης και δίνει την πληροφορία ότι συντάχθηκε στο σπίτι του. Προχωρώντας στις επόμενες πράξεις γράφει ξανά το όνομα του και την ιδιότητα του. Βασιζόμενοι λοιπόν, στις παραπάνω μαρτυρίες αποδίδουμε, δίχως καμία αμφιβολία, το κατάστιχο στον νοτάριο Κωνσταντίνο Μοναστηριώτη, εφόσον δηλώνει ξεκάθαρα το όνομα και την παρουσία του.

Για να βεβαιωθούμε απόλυτα για την απόδοση αυτή στο Μοναστηριώτη και για να ενισχύσουμε αυτή τη διαπίστωση, προχωρήσαμε και στην έρευνα του κατάστιχου του νοταρίου Κωνσταντίνου Μοναστηριώτη, το οποίο βρίσκεται στα *Συμβολαιογραφικά* με όνομα, Κωνσταντίνος Μοναστηριώτης, Νοτάριος Λευκίμμης (φάκελος Μ 225).

Το κατάστιχο Μ 225 είναι ένα κατάστιχο μεγάλου μεγέθους, το οποίο αποτελείται από πολλά μικρότερα τεύχη δεμένα μεταξύ τους. Ανοίγοντας το στην πρώτη σελίδα αναγνωρίζουμε την ίδια γραφή και τον ίδιο νοτάριο με το κατάστιχο που πραγματευόμαστε. Η πρώτη του πράξη ξεκινά στις 13 Απριλίου 1511, γεγονός που μαρτυρά ότι δεν αποτελεί ακριβή συνέχεια του κατάστιχου του «Ιωαννίκιου Αλεξόπουλου». Προχωρώντας στη μελέτη αναγνωρίζουμε αρκετές πράξεις γραμμένες από το χέρι του δικού μας νοταρίου, σε μερικές εκ των οποίων γίνεται αναφορά του ονόματός του και της ιδιότητάς του. Διαπιστώνουμε δε, ότι ενδιάμεσα παρεμβάλλονται κι άλλες πράξεις γραμμένες από διαφορετικό χέρι με άλλη γραφή. Αυτές δεν ανήκουν στο νοτάριο μας. Κατά διαστήματα λοιπόν εμφανίζονται πράξεις του νοταρίου μας και είναι χωρισμένες από αυτές των άλλων νοταρίων, με χαρτιά διπλωμένα στη μέση και τοποθετημένα κάθετα στο μέσον του φύλλου. Τα χαρτιά αυτά είναι ραμμένα μαζί με το υπόλοιπο μέρος των κατάστιχων, πιθανότατα από το Γραφείο Κατάστιχων Θανόντων Νοταρίων. Συνεχίζοντας τη μελέτη και παρακάμπτοντας τα ενδιάμεσα φύλλα που ανήκουν σε άλλους νοταρίους, καταλήγουμε και στα τελευταία φύλλα που μας αφορούν, τα οποία βρίσκονται λίγο μετά το μέσον του κατάστιχου. Αυτό το οποίο παρατηρείται είναι ότι, ενώ οι χρονολογίες, που αφορούν στο νοτάριο μας από την αρχή του κατάστιχου είναι 1511, 1540, 1542 και φαίνεται λογική η αλληλουχία τους, ακολουθούν οι χρονολογίες 1534, 1542, 1534 ξανά και 1535. Η αλληλουχία αυτή δεν είναι διόλου φυσιολογική. Αυτό μας δηλώνει σύγχυση στο περιεχόμενο του συνολικού κατάστιχου και διάσπαση του κα-

τάστιχου του Κωνσταντίνου Μοναστηριώτη. Από όλα τα παραπάνω συμπεραίνουμε πως το κατάστιχο έχει ακανόνιστη συρραφή, τυχαία τοποθέτηση των μικρότερων τευχών και μη συνεχόμενη ακολουθία. Επίσης, από τις ημερομηνίες αντιλαμβανόμαστε ότι δεν αποτελεί ακριβή συνέχεια του δικού μας. Το κατάστιχο μας ξεκινά με την ημερομηνία και χρονολογία 22 Δεκεμβρίου 1506¹⁵ και τελειώνει στις 3 Οκτωβρίου 1508. Συνεπώς, μας μένουν άλλα τρία ενδιάμεσα έτη για τα οποία δεν έχει διασωθεί υλικό.

Αδύνατος ήταν, επίσης, ο εντοπισμός στοιχείων για τον νοτάριο του κατάστιχου, τον Κωνσταντίνο Μοναστηριώτη. Η ιδανική περίπτωση θα ήταν αν ο ίδιος ο νοτάριος μας έδινε αυτοβιογραφικά στοιχεία ή ακόμη και τη διαθήκη του. Στην περίπτωση μας όμως δεν συμβαίνει κάτι τέτοιο. Τα μόνα στοιχεία που διαθέτουμε γι' αυτόν είναι το όνομα του (Κωνσταντίνος Μοναστηριώτης), η ιδιότητα του (νοτάριος), η αναφορά του σπιτιού του ως τόπου σύνταξης μιας πράξης και ο τόπος δράσης του (η Λευκίμμη). Συνεπώς, δεν έχουμε κανένα άλλο στοιχείο για τη ζωή του νοταρίου. Θα προσπαθήσουμε όμως να τον περιγράψουμε και να αποσπάσουμε στοιχεία γι' αυτόν μέσα από τις πράξεις του.

Ο νοτάριος μας είχε χρονική συνέχεια στη σύνταξη των πράξεων του, αλλά οι ημερομηνίες σύνταξης αυτών είναι σχετικά αραιές. Μια εικασία στην οποία μπορούμε να προβούμε είναι πως ίσως πέραν της άσκησης του νοταριακού επαγγέλματος ο Μοναστηριώτης ασκούσε και κάποιο άλλο επάγγελμα. Ενδεχομένως το νοταριακό επάγγελμα να ερχόταν σε δεύτερη θέση και να το ασκούσε συγκεκριμένες ημέρες¹⁶. Παρόλο που εκτελεί άψογα τη νοταριακή τέχνη από πλευράς μορφής και γραφής των πράξεων, από πλευράς ορθογραφίας υστερεί κατά πολύ. Είναι πολύ χαρακτηριστικά τα λάθη στα οποία προβαίνει και ενδεικτικά, μερικά από αυτά είναι, κειρ αντί κυρ, καιραμηδια αντί κεραμίδια, δηα αντί δια, οιπεν ή υπεν αντί είπεν, αναγγεις αντί ανάγκης και αρκετά άλλα. Αυτά μαρτυρούν έναν νοτάριο, ο οποίος δεν έχει καλή γνώση της ορθογραφίας, αφού άλλοτε δίνει σωστά ορθογραφημένες λέξεις και άλλοτε λάθος. Μερικές φορές βέβαια εναλλάσσει την ίδια λέξη με διαφορετική ορθογραφία σε απόσταση μόνο δύο στίχων.

Από το περιεχόμενο των πράξεων κατανοούμε επίσης, πως ο νοτάριος συναλλασσόταν με διάφορες κοινωνικές τάξεις. Ήταν εμπλεκόμενος κυρίως με την τάξη των φεουδαρχών και των εμπόρων, ενώ δεν έλειπαν

15 Οι πράξεις που αποδίδονται στο έτος 1506 είναι δυο. Η μια είναι η πρώτη πράξη του κατάστιχου, ενώ η άλλη έρχεται να συμπληρώσει μια πράξη του έτους 1507 (15 και 15α).

16 Όπως παρατηρούμε και από τις ημερομηνίες σύνταξης των πράξεων του. Έχουμε πολλές πράξεις που συντάσσονται σε μια ημέρα ή σε διάστημα, το πολύ, τριών ημερών.

από το πελατολόγιο του οι μάστορες, οι τεχνίτες και οι απλοί πολίτες.

Πέραν αυτών ήταν ένας νοτάριος με εύμορφη και επιμελημένη γραφή. Η γραφή του είναι πολύ προσεγμένη και διαφαίνεται η σχολαστική του εκπαίδευση πάνω σε αυτήν. Η μορφή επίσης των πράξεων είναι απόλυτα στοιχισμένη, με εξαίρεση την πρώτη γραμμή κάθε πράξης, η οποία εξέχει προς τα αριστερά. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι σε όλες σχεδόν τις πράξεις, η στοίχιση είναι άψογη, γεγονός που μας δηλώνει την πολύ καλή γνώση της τέχνης σύνταξης νοταριακών πράξεων.

Οι πράξεις

Η σχετικά καλή κατάσταση και η συνέχεια των πράξεων του κατάστιχου μας επιτρέπει να προβούμε στο συμπέρασμα ότι οι πράξεις του κώδικα έχουν μεταξύ τους αλληλουχία, είναι δηλαδή περαιωμένες κατά χρονολογική σειρά. Αυτό όμως, το οποίο επισημαίνουμε είναι η όχι και τόσο συχνή σύνταξη πράξεων από τον νοτάριο, καθώς υπάρχει μια χρονική απόσταση μεταξύ τους. Δηλαδή, ο νοτάριος έκανε τρεις, πέντε ή δέκα ημέρες να συντάξει νέες πράξεις, είτε ακόμη και ένα μήνα. Βέβαια, αρκετές είναι οι φορές που παρατηρούμε ότι συνέτασσε πολλές πράξεις την ίδια ημέρα ή σε διάστημα τριών ημερών και έπειτα αργούσε να συντάξει εκ νέου. Αυτή η διαπίστωση ενισχύει τα όσα υποστηρίχθηκαν παραπάνω, πως ίσως ο νοτάριος ασκούσε κι άλλο επάγγελμα και για τον λόγο αυτό αφιέρωνε συγκεκριμένες ημέρες για την άσκηση του νοταριακού του καθήκοντος.

Οι νοταριακές πράξεις του Μοναστηριώτη υπηρετούν, όπως είναι φυσικό, το ιδιωτικό δίκαιο και εντάσσονται στους διάφορους κλάδους του, δηλαδή αστικό, εμπορικό, ναυτικό, ειδικές νομοθεσίες κ.λπ. Η πλειονότητα των συμβολαίων στο σύνολο των πράξεων αφορά στις αγοραπωλησίες ακινήτων, στις εξοφλητικές αποδείξεις, στις δωρεές και στις διαθήκες. Ακολουθούν με σημαντικό αριθμό οι αγροτικές συμβάσεις ποικίλου περιεχομένου και τα χρεωστικά ομόλογα και έπονται τα πληρεξούσια, τα σολιάτικα, οι παραιτήσεις δικαιωμάτων, οι παραλαβές τέκνων, οι διανομές, οι εμπορικές συντροφίες, οι υποσχέσεις καταβολής προίκας, τα βλίσidia (σύναψη ναυτικών συμβάσεων), τα συνυποσχετικά, τα προικοσύμφωνα, οι ακυρώσεις συμβολαίων και οι συμφωνίες. Οι υπόλοιπες πράξεις είναι ποικίλων ειδών και μερικές από αυτές είναι πάκτωση, εξώδικος συμβιβασμός, δάνειο, κανισκευσία, δέσμευση ακίνητης περιουσί-

ας, συμβιβασμός κ.λπ.

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω ο νοτάριος μας συναλλασσόταν, κυρίως, με επιφανή άτομα της εποχής του, τα οποία κατείχαν τίτλους και αξιώματα (μισέρ,¹⁷ μισέρ εκ Βενετίας κ.λπ.), αλλά και με άτομα των υπολοίπων κοινωνικών στρωμάτων. Τα άτομα αυτά ήταν φεουδάρχες, γαιοκτήμονες, έμποροι, μάστορες, τεχνίτες και γόννοι γνωστών οικογενειών. Μερικά χαρακτηριστικά ονόματα επιφανών, είναι ο Αλιβίζιος Καποδίστριας, ο Γιαννούλης και ο Στέφανος Πετριτής, ο Ανδρέας και ο Γουλιέρμος Δελιγώτης και πολλοί άλλοι. Όλοι έφεραν ονόματα γνωστών οικογενειών της εποχής. Μέσα, λοιπόν, από τις πράξεις αυτές κατανοούμε ότι ο νοτάριος συναλλάσσεται σε μεγάλο βαθμό με υψηλής στάθμης κοινωνικές τάξεις, πράγμα σπάνιο για έναν νοτάριο της υπαίθρου. Τα παραπάνω λοιπόν μαρτυρούν την κοινωνική του αποδοχή και τη σωστή άσκηση του νοταριακού αξιώματος.

17 Οι μισέρ είναι μέλη συνήθως της εγχώριας αριστοκρατίας, μετέχουν στο Μεγάλο Συμβούλιο, ορισμένοι δε από αυτούς ανήκουν και στην κλειστή κοινότητα των κατόχων φεουδαρχικών γαιών.

Ο Μοναστηριακός κώδικας της Αγίας Λαύρας Καλαβρύτων, τέλη 18^{ου} αιώνα

Μαρία Κοντογιώργη

Κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας τα μοναστήρια πλαισίωναν ποικίλες δράσεις της κοινωνικής ζωής. Η μοναστική κοινότητα αποτέλεσε κατά το παρελθόν φορέα πνευματικής, κοινωνικής και οικονομικής δραστηριότητας. Ο οικονομικός χαρακτήρας γίνεται ιδιαίτερα εμφανής από την παρουσία δικαιοπρακτικών εγγράφων, τα οποία περιλαμβάνονται συχνά στους καταλόγους των μοναστηριακών κωδικών. Στο αρχείο της Μονής Αγίας Λαύρας Καλαβρύτων σώζεται ο Κώδικας του ομώνυμου μοναστηριού. Την παρουσίαση και τον σχολιασμό των *δικαιοπρακτικών εγγράφων* που είναι καταχωρισμένα στον Κώδικα της Μονής πραγματεύεται η παρούσα μελέτη, η οποία αποτελεί μέρος της έρευνας που διενεργήθηκε στο πλαίσιο του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών *Μεθοδολογία Κριτικής και Έκδοσης των Ιστορικών Πηγών* του Τμήματος Ιστορίας της Σχολής Ιστορίας και Μετάφρασης – Διερμηνείας του Ιονίου Πανεπιστημίου. Η παρούσα έκδοση περιλαμβάνει τη μελέτη των χειρογράφων του Κώδικα που αναφέρονται στην περιουσία της Λαύρας. Τα έγγραφα χρονολογούνται στο τέλος του 18^{ου} αιώνα και αφορούν στα περιουσιακά στοιχεία της μονής. Τα δικαιοπρακτικά έγγραφα μεταγράφηκαν στο σύνολό τους, συνιστώντας το σώμα της διπλωματικής μου εργασίας, σύμφωνα με την φιλολογική εκδοτική πρακτική.

Η συγκέντρωση και ταξινόμηση του αρχειακού υλικού της Λαύρας ολοκληρώθηκε το 1970.¹ Το έργο της μελέτης του μοναστηριακού αρχείου ανέλαβε το Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών (ΚΝΕ).² Το υλικό συνιστά

1 Την πρώτη ταξινόμηση του Αρχείου επιχείρησε ο Χ. Ηλιόπουλος, με την δημοσίευση μίας συνοπτικής περιγραφής του Κώδικα το 1898. Χ. Ηλιόπουλος, «Παλαιά Χειρόγραφα», *Πανακοθήκη* 11, χ.τ. χ.χ., σσ. 229-230. Εκτενέστερη παρουσίαση και συστηματική ταξινόμηση του Κώδικα πραγματοποίησαν οι: Λ. Πολίτης, «Χειρόγραφα μοναστηριών Αγίου και Καλαβρύτων», *Ελληνικά* 11, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 93, Ν. Βέης, «Εκθεσις παλαιογραφικής και ιστοριοδικτικής εκδρομής εις την επαρχίαν Καλαβρύτων», *Παναθήναια* 9, χ.τ. χ.χ., σ. 239. Βλ. επίσης, Μ. Ν. Βέη, «Σελίδες Ν. Βέη εκ του καταλόγου του των ελληνικών χειρ. κωδικών των μονών Μεγ. Σπηλαίου και Αγ. Λαύρας», *Πελοποννησιακά*, Παράρτημα 11, Αθήναι 1986, σ. 190, Λ. Δρούλια – Χρ. Μαλτέζο, «Το Αρχείο της ιεράς μονής Λαύρας Καλαβρύτων», *Σύμμεικτα*, Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, τόμ. 2, εν Αθήναις 1970, σ. 380.

2 Κ. Λάππας, *Αγία Λαύρα Καλαβρύτων, Α' Κείμενα από τον Κώδικα της Μονής*, Κέντρο Νεοελ-

ο χειρόγραφος Κώδικας της Μονής, χειρόγραφα και έντυπα βιβλία, ξενόγλωσσα έγγραφα και επιγραφές.³ Τα περιεχόμενα του Κώδικα παρατίθενται στην κριτική επανέκδοση των κειμένων «Κτιτορικό», «Χρονικό της Αλβανοκρατίας (1770-1779)»⁴ και «Ακολουθία του αγίου Αλεξίου», από τον Κ. Λάππα. Παράλληλα με την ιστορική προσέγγιση που πραγματοποίησε ο Κ. Λάππας,⁵ η ιστορική επεξεργασία των δικαιопραξιών οριοθετεί τη δική μου συμβολή στη μελέτη της ιστορίας του μοναστηριακού θεσμού από κοινωνική, οικονομική και πνευματική άποψη. Εξάλλου, όπως προκύπτει από την αρχειακή ιστορική έρευνα η οικονομική δραστηριότητα των μοναστηριών υπήρξε συνυφασμένη με την κοινωνική και θρησκευτική δράση τους. Τα σωζόμενα έγγραφα των μοναστηριών αποτελούν στο σύνολό τους τίτλους ιδιοκτησίας, κτηματολόγια, κατάστιχα λογαριασμών, χρεωστικές ομολογίες.⁶

Η ιστορία της Μονής Αγίας Λαύρας μας εισάγει στο γενικότερο πλαίσιο σύνταξης δικαιопραξιών, η λειτουργικότητα των οποίων αποτυπώνεται στην περιγραφή του ομώνυμου Κώδικα. Για την κατανόηση του ρόλου της συγκεκριμένης συλλογής αρχειακών εγγράφων και την αιτιολόγηση της ενσωμάτωσης των δικαιопραξιών στον μοναστηριακό κώδικα θεωρήθηκε ωφέλιμο να ακολουθηθεί μία σύντομη αναφορά στην έννοια της δικαιопραξίας, ως σύμβαση βούλησης. Παράλληλα, επιχειρήθηκε η σχηματική απεικόνιση της επέκτασης της γαιοκτησίας της μονής, μέσω της αξιοποίησης των εγγράφων του Κώδικα, από όπου προκύπτει η ιστορική μαρτυρία. Στη συνέχεια, η έρευνα επικεντρώνεται στη διερεύνηση των αιτιών που συντελούν στις αφιερωτικές ενέργειες και στις αγορές.

Ιστορικό πλαίσιο

Η μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου, η επονομαζόμενη Αγία Λαύρα, υπήρξε μία από τις σημαντικότερες μονές της Πελοποννήσου. Βρίσκεται πέντε χιλιόμετρα νοτιοδυτικά των Καλαβρύτων και αποτελεί βραχώ-

ληνικών Ερευνών, Αθήνα 1975, σ. ια' και Δ. Πικραμένου - Βάρφη, *Αγία Λαύρα Καλαβρύτων, Β' Η βιβλιοθήκη της Μονής*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα 1978, σ. θ'.

3 Π. Γ. Νικολόπουλος, «Τα χειρόγραφα της ιερής μονής Αγίας Λαύρας Καλαβρύτων. Ενεστώτα κατάστασις», *Σύμμεικτα*, Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, τόμ. 2, εν Αθήναις 1970, σσ. 399-408.

4 Δ. Αποστολίδης, *Κτιτορικών: ήτοι ιστορία της ιερής μονής Λαύρας της εν Καλαβρύτοις*, Αθήναι 1905, σ. 11.

5 Κ. Λάππας, *Αγία Λαύρα Καλαβρύτων* ό.π., σσ. ιγ'-ιζ'.

6 Α. Βακαλόπουλος, *Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία (περίοδος 1453-1669) Τουρκοκρατία-Λατινοκρατία*, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τομ. Ι', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα 1974, σ. 143.

δες σπήλαιο εκτάσεως 317 μέτρων και ύψους 110 μέτρων. Αρχικά ήταν χτισμένη στο σημείο στο οποίο σήμερα βρίσκεται το «Παλαιομοναστήριο».⁷ Λαμβάνοντας υπόψη τις ιστορικές πληροφορίες που περιέχονται στο κείμενο του «Κτιτορικού»⁸ και εκείνες τις οποίες περιλάμβανε προγενέστερος Κώδικας, του έτους 1703,⁹ η ίδρυση του μοναστηριού ανάγεται στα 961,¹⁰ χρονολογία κατά την οποία ο όσιος Αθανάσιος Αθωνίτης¹¹ έκτισε την ομώνυμη Λαύρα του Αγίου Όρους. Το 1398 ο Βυζαντινός αυτοκράτορας Μανουήλ Παλαιολόγος δώρισε στη μονή την Κάρα του Αγίου Αλεξίου του Ανθρώπου του Θεού, πολιούχου των Καλαβρύτων.¹² Πλήθος κειμηλίων και άλλων ιερών λειψάνων συνιστούσαν τον πλούτο της Μονής Αγίας Λαύρας,¹³ μέχρι να αποτελέσουν αντικείμενο διαρπαγής από τους Οθωμανούς. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του «Κτιτορικού», η μονή υπέστη ερήμωση εξαιτίας τουρκικών βανδαλισμών, στο διάστημα μεταξύ των ετών 1585-1600. Εξαιτίας της φωτιάς που ξέσπασε το 1585, ελάχιστα κειμήλια διασώθηκαν. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγεται και η Κάρα του Αγίου Αλεξίου. Στο σκευοφυλάκιο της μονής διαφυλάχτηκαν πολύτιμες φορητές εικόνες, άμφια, λειψανοθήκες, ευαγγέλια, δύο χειρόγραφα με μικρογραφίες του 11^{ου} και 14^{ου} αιώνα, αντίστοιχα, πατριαρχικά σιγίλλια του έτους 1615, ενετικά και τουρκικά έγγραφα, επικυρωτικά των δικαιοπραξιών. Παράλληλα, διασώθηκε σημαντικό μέρος του υλικού της βιβλιοθήκης που διατηρούσε η μονή.¹⁴

Σε ενέργειες για την ανοικοδόμηση του μοναστηριού προέβη το 1600 ο μοναχός Ιωάννης.¹⁵ Στα τέλη του 17^{ου} αιώνα, συντελέστηκε η μεταφορά της Μονής Αγίας Λαύρας στη σημερινή της τοποθεσία από τον ηγού-

7 Το «Παλαιομοναστήριο», είναι το παλαιό καθολικό της Μονής (10^{ος} -16^{ος} αιώνας) Α. Δικαίος, *Μονή Μεγάλου Σπηλαίου Μονή Αγίας Λαύρας*, Μοναστήρια και προσκυνήματα της Ελλάδας, Πήγασος Εκδοτική Α.Ε., χ.τ. χ.χ., σσ. 85-87, Γ. Δροσίνης, *Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος*, εκδόσεις Ι. Ν. Σιδέρη, Αθήναι 1925, σσ. 183-189, Γ. Δ. Φ. Παπανδρέου, *Καλαβρυτινή Επετηρίς ήτοι Πραγματεία περί της ιστορικής των Καλαβρύτων επαρχίας*, εκ του τυπογραφείου Μιχαήλ Ι. Σαλιέβερου, εν Αθήναις 1906, σ. 104, Γ. Θ. Παπαγεωργίου, *Ιστορικά μοναστήρια: Αγία Λαύρα – Μ. Σπήλαιο – Μονή Ταξιαρχών – Τρυπητή Αιγίου*, έκδοσις Ελληνικής Περιηγητικής Λέσχης Αιγίου, χ.τ. χ.χ., σ. 25.

8 Κ. Λάμπας, *Αγία Λαύρα Καλαβρύτων*, ό.π., σσ. 1-63.

9 Δ. Αποστολίδης, *Κτιτορικόν* ό.π., σσ. 11-27 και Χ. Ευαγγελάτος, *Αγία Λαύρα, Ιστορία της ιεράς μονής 961-1961*, 12^η έκδοση, χ.τ. 1981, σσ. 18-27.

10 Δ. Αποστολίδης, *Ιστορία της Ιεράς Μονής Λαύρας της εν Καλαβρύτοις*, εκ του τυπογραφείου «Νομικής» Δ.Χ. Βεργιανίτου, εν Αθήναις 1905, σ. 9.

11 Μ. Γεωργοπούλου-Βέρα, *Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά Μοναστήρια της Αχαΐας*, συλλογικός τόμ., Κότινος Α.Ε., Αθήνα 2006, σ. 91.

12 Γ. Δ. Φ. Παπανδρέου, *Ιστορία των Καλαβρύτων*, χ.τ. χ.χ., σ. 116.

13 Δ. Χρυσόστομος Αρχιμανδρίτης, *Αι τρεις μεγάλοι ιστορικοί μοναί Αιγιαλείας και Καλαβρύτων*, εκ του τυπογραφείου Αλ. Βιτσικουνάκη, εν Αθήναις 1932, σσ. 9-11.

14 Α. Δικαίος, *Μοναστήρια και προσκυνήματα* ό.π., σσ. 113-118.

15 Γ. Δ. Φ. Παπανδρέου, *Καλαβρυτινή Επετηρίς* ό.π., σ. 106 και Χ. Ευαγγελάτος, *Αγία Λαύρα* ό.π., σ. 25.

μενο Ευγένιο (1675-1712).¹⁶ Η έντονη δράση του Ευγενίου μέσα από την συμμετοχή του σε ζητείεις,¹⁷ σε συνδυασμό με την αυτονομία που εξασφάλιζε στη μονή η Σταυροπηγιακή της υπόσταση,¹⁸ συνέτεινε στην οικονομική της ενδυνάμωση.¹⁹ Ωστόσο, στο διάστημα της Αλβανοκρατίας (1770-1779) σημειώθηκαν στο μοναστήρι καταστροφές μεγάλου εύρους. Παρά τούτα, στα χρόνια της Τουρκοκρατίας η μονή υπολογίζεται ότι διέθετε σημαντική οικονομική επιφάνεια. Χάρη στη διατήρηση της καλής οικονομικής της κατάστασης, αποτέλεσε αρωγό της Επανάστασης με τον εφοδιασμό των ελληνικών στρατευμάτων. Ωστόσο, το 1826 λεηλατήθηκε από τον Ιμπραήμ.²⁰ Μεταξύ άλλων, κήκε τότε ο κατάλογος των ιερομονάχων που διατηρούσε η μονή. Στο μοναχολόγιο το οποίο σώζεται σήμερα, συγκαταλέγονται οι ιερομόναχοι της Αγίας Λαύρας από το 1881 και ύστερα. Αργότερα, την ιστορική μονή έπληξε ο καταστροφικός σεισμός του 1844. Η πλήρης αποκατάσταση του μοναστηριού συντελέστηκε μόλις το 1850. Κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου πολέμου, οι Γερμανοί προκάλεσαν την πυρπόληση της πόλης και κατ' επέκταση της μονής, η οποία ανοικοδομήθηκε το 1950, υπό την εποπτεία του καθηγητή Α. Ορλάνδου.²¹

-
- 16 Κώδ., 65 [Οι σχετικές παραπομπές από εδώ και στο εξής γίνονται στους αριθμούς των υπό έκδοση εγγράφων του Κώδικα της Λαύρας]. Β. Γ. Μπάρσκυ, *Αι περιηγήσεις του Βασιλείου Γρηγόροβιτς Μπάρσκυ εις τους Αγίους Τόπους της Ανατολής από του 1723 μέχρι του 1747*, τόμ. IV, Πετρούπολις 1887, σσ. 137-139, Μ. Γεωργοπούλου-Βέρα, *Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά Μοναστήρια* ό.π., σ. 92, Σ. Κοκκίνης, *Τα μοναστήρια της Ελλάδος*, 2^η έκδοση, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» Ι. Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε., χ.τ. 1999, σ. 99.
- 17 Σημαντική πηγή των μοναστηριακών εισοδημάτων ήταν ο θεσμός της «ζητείας», κατά την οποία οι μοναχοί αναλάμβαναν πολύμηνες περιόδους σε πόλεις και χωριά φέροντας μαζί τους άγια λείψανα ή θαυματουργικές εικόνες. Ιδιαίτερα προσοδοφόρα ήταν τα ταξίδια που οργάνωναν οι μοναχοί με προορισμό τις Παραδουνάβιες ηγεμονίες, δεδομένων των υψηλών χρηματικών δωρεών των ηγεμόνων της Βλαχίας και της Μολδαβίας. Α. Βακαλόπουλος, *Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία* ό.π., σ. 144.
- 18 Η μονή αναγνωρίστηκε ως σταυροπηγιακή με σιγίλλιο του πατριάρχη Τιμόθεου το 1615. Βλ. Μ. Γεωργοπούλου-Βέρα, *Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά Μοναστήρια*, ό.π., σ. 92.
- 19 Η Μονή απέκτησε γρήγορα οικονομική ευμάρεια χάρη στα ταξίδια που διοργάνωσε ο Ευγένιος στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, τη Μολδοβλαχία, και αλλού για τη συγκέντρωση χρημάτων, ώστε να καταστούν δυνατές οι αγορές χωραφιών, αμπελιών και μετοχίων που συναντούμε στον Κώδικα. Δ. Αποστολίδης, *Κτιτορικών* ό.π., σ. 27, Χ. Ευαγγελάτος, *Αγία Λαύρα* ό.π., σσ. 25-26, 36-38, Γ. Θ. Παπαγεωργίου, *Ιστορικά μοναστήρια* ό.π., σσ. 25-26.
- 20 Χ. Ευαγγελάτος, *Αγία Λαύρα* ό.π., σ. 97 και Γ. Θ. Παπαγεωργίου, *Ιστορικά μοναστήρια* ό.π., σσ. 26-31.
- 21 Μ. Γεωργοπούλου-Βέρα, *Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά Μοναστήρια* ό.π., σ. 100 και Ε. Στίκας, «Αναστήλωση της υπό των Γερμανών πυρποληθείσης ιστορικής μονής Αγίας Λαύρας Καλαβρύτων», *Πρωτοχρονιά 4*, Ελληνική Επιτροπή Βυζαντινών Σπουδών, χ.τ. χ.χ. σσ. 148-150.

Περιεχόμενα του Κώδικα της Μονής Αγίας Λαύρας

Ο Κώδικας τον οποίο διατηρούσε η Μονή Αγίας Λαύρας άρχισε να συντάσσεται το 1797, προς αντικατάσταση προγενέστερου Κώδικα.²² Σώζεται σε καλή κατάσταση στην Αγία Λαύρα, αποτελείται από χαρτί διαστάσεων 31,5 x 21,5 και έχει 759 αριθμημένες σελίδες, από τις οποίες οι 518 είναι άγραφες, ενώ ένα φύλλο (σφ. 752-753) έχει εκπέσει. Σε ορισμένα σημεία η σελιδαρίθμηση είναι ακανόνιστη. Το εξώφυλλο φέρει τον τίτλο: «Κώδηξ Ιεράς Μονής Αγίας Λαύρας 1866». Παρόμοιος τίτλος απαντάται στην πρώτη σελίδα του εσωφύλλου το 1894.

Ο Κώδικας χρησίμευε στη διασφάλιση της κινητής και της ακίνητης περιουσίας της μονής,²³ καθώς περιλάμβανε την απαρίθμηση αγρών, σπιτιών, εργαστηρίων και αμπελιών. Τα καθεαυτό δικαιοπρακτικά έγγραφα σώζονται στη Μονή Αγίας Λαύρας. Το περιεχόμενο των εγγράφων του Κώδικα αφορά σε αγορές, πωλήσεις, ανταλλαγές ακινήτων περιουσιακών αγαθών (κήπων, στερνών, ελαιοδέντρων) και σε αφιερώσεις παρόμοιων αγαθών στη μονή. Οι εγγραφές έχουν καταχωριστεί με σχεδόν απόλυτη χρονική αλληλουχία. Γίνεται ξεχωριστή αναφορά στις ευρύτερες γεωγραφικές περιοχές των Καλαβρύτων και στα μετόχια της μονής, γεγονός το οποίο ευνοεί την προσθήκη μεταγενέστερων καταχωρίσεων. Παρέχονται πληροφορίες για την έκταση που καταλάμβανε κάθε μετόχι, τον ιδρυτή του και τους εκάστοτε μετοχιάρηδες.²⁴ Περιλαμβάνονται ακόμη, τα κατάστιχα των εισπράξεων που προέρχονταν από τα ταξίδια των μοναχών στις γύρω περιοχές, με αναλυτική καταγραφή των αφιερωμάτων.²⁵ Επιπλέον, ο Κώδικας περιέχει στοιχεία για τα κτίσματα που προήλθαν από τις αγοραπωλησίες των ηγουμένων και τις δωρεές²⁶ των προσκυνητών.²⁷ Την εγκυρότητα όσων αναφέρονται εξασφαλίζουν οι συχνές αναφορές στον προγενέστερο Κώδικα.²⁸

22 Ο παλαιότερος Κώδικας του μοναστηριού για τον οποίο γίνεται μνεία καταστράφηκε το 1585. Ένας δεύτερος Κώδικας συντάχθηκε επί Ευγενίου του ηγουμένου στα τέλη του 17^{ου} αιώνα, τον οποίο αντικατέστησε ο νεότερος Κώδικας της ιεράς Μονής που συντάχτηκε το 1797. Χ. Ευαγγελάτος, *Αγία Λαύρα* ό.π., σ. 18, Κ. Λάππας, *Αγία Λαύρα Καλαβρύτων* ό.π., σ. κ', Δ. Φ. Παπανδρέου, *Καλαβρυτινή Επετηρίς* ό.π., σ. 104.

23 Σύμφωνα με το σχετικό *Διάταγμα για Κτηματολογία των Ι. Μονών* (21.7.1836) οι μονές υποχρεούνται να καταγράψουν σε δημόσιο βιβλίο (Κτηματολόγιο) την ακίνητη περιουσία για την διασφάλιση της: Αρχιμ. Κ. Ραμιώτης, *Η Εκκλησία μέσα στην Ελληνική Πολιτεία*, Πρότυπες Θεσσαλικές Εκδόσεις, Αθήνα 1997, σ. 186.

24 Κώδ., 16, 64, 65, 71, 73, 74, 75, 76.

25 Κώδ., 144, 172.

26 Κώδ., 234.

27 Φωτόπουλος, Α. Θ., *Ιστορικά και λαογραφικά της ανατολικής περιοχής Αιγιαλείας και Καλαβρύτων*, Α'-Β' τόμ. Αθήνα 1982, σ. 130.

28 Η παραπομπή στον προγενέστερο Κώδικα γίνεται συνήθως με την ακόλουθη φράση:

Παράλληλα προς το δικαιοπρακτικό υλικό, είναι σύνηθες φαινόμενο να καταχωρίζονται στους χειρόγραφους Κώδικες των μονών Χρονικά ή άλλα φιλολογικά κείμενα, όπως είναι οι ακολουθίες αγίων και οι ιστορικές ενθυμήσεις. Το φαινόμενο αυτό παρατηρείται και στον Κώδικα της Αγίας Λαύρας, στον οποίο ο συντάκτης του ενσωμάτωσε, κατά τη μεταφορά του υλικού του παλαιού Κώδικα στον νέο, τα κείμενα που εξέδωσε ο Κ. Λάππας. Επιπλέον, στην πρώτη αριθμημένη σελίδα βρίσκεται μία αφιερωτική ενθύμηση του 1703. Έπειτα, περιλαμβάνεται το κείμενο του Κτιτορικού. Ακολουθεί μία πραγματεία η οποία αναφέρεται στα γεγονότα που εκτυλίχτηκαν τον Μάρτιο του 1821 στα Καλάβρυτα. Στη συνέχεια καταχωρίζονται τα δικαιοπρακτικά έγγραφα. Στο σημείο του Κώδικα από το οποίο αρχίζει η καταγραφή των πράξεων διαβάζουμε τη φράση «Ἀρχὴ σὺν Θεῷ», σημείωμα το οποίο γράφτηκε για να δηλώσει την έναρξη μίας νέας ενότητας. Τέλος, στο υλικό που απαρτίζει τον Κώδικα περιλαμβάνεται το «Χρονικό της Αλβανοκρατίας», η Ακολουθία του Αγίου Αλεξίου, ένας Κατάλογος της Βιβλιοθήκης της Αγίας Λαύρας, ο οποίος χρονολογείται στα 1811, ένας Κατάλογος του Κυρίλλου (1797) και ενδιάμεσα κάποιες άλλες εγγραφές που αφορούν στα περιουσιακά ζητήματα της μονής.

Τα περιεχόμενα του Κώδικα παραθέτει αναλυτικά ο Κ. Λάππας.²⁹ Οι σελίδες που περιέχονται στον Κώδικα και παρουσιάζονται εδώ είναι οι ακόλουθες:

σσ. 146-155, αγορές και αφιερώσεις χωραφιών στην περιοχή Καλαβρύτων

σ. 156, λευκή

σσ. 157-158, προσφορές χρημάτων το 1802

σσ. 159-169, λευκές

σσ. 170-181, αγορές και αφιερώσεις στην περιοχή Κραστικών

σσ. 182-200 λευκές

σσ. 201-211, αγορές και αφιερώσεις στο μετόχι της Π. Πάτρας

σσ. 212-222, λευκές

σσ. 223-225, αγορές και αφιερώσεις στην περιοχή Κέρτεζης

σσ. 226-237, λευκές

σσ. 238-239, διάφορες αφιερώσεις

σσ. 240-250, λευκές

σσ. 251-253, αγορές και αφιερώσεις στην περιοχή Κούτελης

σ. 254, λευκή

²⁹ «Όρα τὸν παλαιὸν κώδικα». Βλ. Κώδ., 1, 2, 3, 4, 6, 7, 37, 38, 39.
Κ. Λάππας, *Αγία Λαύρα Καλαβρύτων* ό.π., σσ. ιη', ιθ', κ'.

σ. 255, αφιέρωση στην Κούτελη
σσ. 256-274, λευκές
σσ. 275-277, αγορές και αφιερώσεις στην Πέρα Χώρα
σ. 278, λευκή
σ. 279, αγορές στην Πέρα Χώρα
σ. 280, λευκή
σσ. 281-289, αγορές στην Πέρα Χώρα
σ. 290, αφιέρωση
σσ. 291-293, λευκές
σσ. 294-321, αγορές και αφιερώσεις στην περιοχή Σουδενών
σσ. 322-324, λευκές
σ. 327, λευκή
σσ. 328-329, αφιερώσεις των ετών 1806-1839

Δικαιοπρακτικά Έγγραφα

Οι δωρεές και οι αγορές αποτέλεσαν τις κυριότερες πηγές αύξησης της εκκλησιαστικής περιουσίας.³⁰ Οι δωρεές³¹ και οι κληροδοσίες³² αποτελούν συμβάσεις μέσω των οποίων πραγματοποιούνται παραχωρήσεις στην εκκλησία χωρίς αντάλλαγμα, ενώ οι αγορές³³ αποτελούν δικαιοπραξίες οι οποίες διέπονται από τις ισχύουσες διατάξεις του εκκλησιαστικού δικαίου.³⁴ Η απόκτηση περιουσιακών στοιχείων πραγματοποιούνταν μέσω των δικαιοπραξιών (*actus inter vivos*).³⁵ *Δικαιοπραξία* είναι η νόμιμη πράξη δικαίου που περιέχει δήλωση βούλησης. Δήλωση βούλησης θεωρείται η εξωτερική επιθυμία εκείνου ή εκείνων οι οποίοι τελούν τη δικαιοπραξία που επιφέρει ως έννομη συνέπεια το αποτέλεσμα που οι ίδιοι επιδιώκουν. Στην προκειμένη περίπτωση το αποτέλεσμα της βούλησης σχετίζεται με τη διάθεση περιουσιακών αγαθών και μέσω των δικαιοπραξιών μεταβιβάζονται περιουσιακά στοιχεία, κινητά ή ακίνητα, προς τη μονή. Τη διαχείριση της περιουσίας αναλάμβανε ο τοπικός επίσκοπος.

30 I. Μ. Κονιδάρης, *Το δίκαιον της μοναστηριακής περιουσίας από του 9^{ου} μέχρι του 12^{ου} αιώνας*, Έκδοσις Αντ. Ν. Κονιδάρη, Αθήναι 1979, σσ. 55-70 και Γ. Κρόντς, *Η εκκλησιαστική περιουσία κατά τους οκτώ πρώτους αιώνας*, Τυπογραφείον Γ. Η. Καλλέργη, Αθήναι 1935, σσ. 71-95.

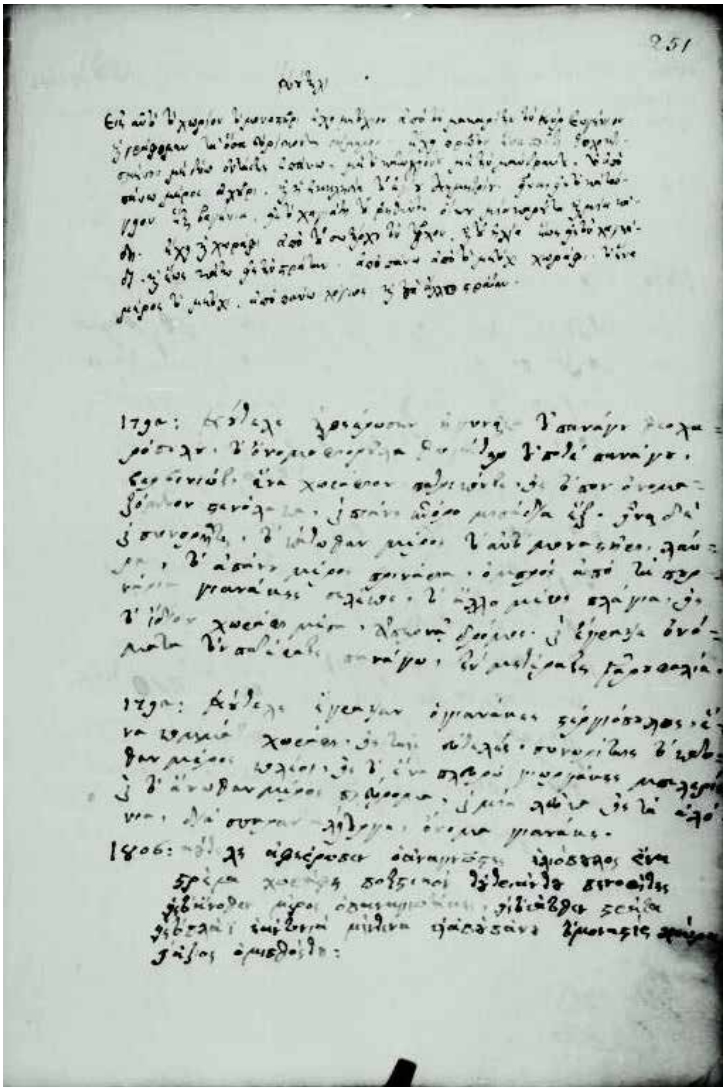
31 Κώδ., 2, 3, 4, 8.

32 Κώδ., 31.

33 Κώδ., 13, 14.

34 Ν. Π. Ελευθεριάδης, *Τα προνόμια του Οικουμενικού Πατριαρχείου*, εκδόσεις Μάτι, Θεσσαλονίκη 1999, σσ. 126-132.

35 Ν. Μίλας, *Το εκκλησιαστικόν δίκαιον της Ορθοδόξου Ανατολικής εκκλησίας*, Τύποις Π.Δ. Σακελλαρίου, εν Αθήναις 1906, σσ. 745-746, 750.

Εικ. 1: Κώδικας Αγίας Λαύρας, σ. 251

Στον Κώδικα της Λαύρας συναντούμε πολυμερείς δικαιοπραξίες, εφόσον σε κάθε περίπτωση εμπλέκονται δύο ή περισσότερα πρόσωπα, τα οποία διενεργούν συλλογικές πράξεις. Οι δωρεές αποτελούν χαριστικές δικαιοπραξίες και εντάσσονται στην κατηγορία των ετεροβαρών συμβάσεων. Οι συμβάσεις ανταλλαγής με αντικείμενο το εκκλησιαστικό ή το μοναστηριακό ακίνητο διαφέρουν από τις αντίστοιχες των δωρεών ως προς τις υποχρεώσεις που δημιουργούν στα δύο αντισυμβαλλόμενα μέρη. Παράλληλα με τις αφιερώσεις, τις αγοραπωλησίες και τις ανταλλαγές, η μονή εκμίσθωνε κτήματα σε ενοικιαστές, μία οικονομική δρα-

στηριότητα για την υλοποίηση της οποίας συνέτασσε τις δηλώσεις των μισθωτών. Οι δηλώσεις αυτές περιλαμβάνουν το ονοματεπώνυμο του ενοικιαστή, την περιγραφή και τη θέση του ακινήτου, τον χρόνο μίσθωσης, το μίσθωμα, την υπογραφή του δηλούντος και την ημερομηνία.

Κατά τη σύσταση των εν λόγω τυπικών δικαιοπραξιών τηρείται συγκεκριμένος τύπος. Η πρακτική σύνταξής τους συνάδει με τις μεθόδους που εφαρμόζονται σε ανάλογο τύπου έγγραφα, ήδη από τη βυζαντινή περίοδο. Σε αυτού του είδους τις συμβάσεις απόκτησης μοναστηριακής γης ο ηγούμενος εμφανίζεται ως ένας από τους δύο συμβαλλομένους. Όσον αφορά στις υπογραφές που επικυρώνουν τις αγοραπωλησίες,³⁶ τηρείται ο αριθμός των πέντε ή επτά μαρτύρων σύμφωνα με τη ρωμαϊκή νομοθεσία.³⁷ Τα δικαιοπρακτικά έγγραφα περιλαμβάνουν την ενσωμάτωση των υπογραφών των εκάστοτε μαρτύρων στο τέλος του κειμένου. Η κατάληξη των δικαιοπραξιών με αναφορά στον συντάκτη αποτελεί κανόνα στα συγκεκριμένου τύπου έγγραφα.

Στην περίοδο της Τουρκοκρατίας τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα των μονών κατοχυρώνονταν με έγγραφα της οθωμανικής αρχής, με αυτοκρατορικά διατάγματα, χοτζέτια και ταπιά.³⁸ Τα τουρκικά χοτζέτια εκδίδονταν από τον Οθωμανό δικαστή (καδή) και διακρίνονται σε αναγνωριστικά της ιδιοκτησίας ακινήτων και σε επικυρωτικά των αγορών και των δωρεών οι οποίες συντελέστηκαν υπέρ της Μονής. Αναπόσπαστο στοιχείο των χοτζετίων αποτελεί η αναφορά στην έκταση των κτημάτων, στην τοποθεσία και στον προηγούμενο ιδιοκτήτη. Ειδικότερα, στην περίπτωση των αφιερώσεων, η δήλωση των τίτλων ιδιοκτησίας των δωρουμένων γινόταν με ιδιαίτερη επιμέλεια. Η καθαρότητα και η σαφήνεια των στοιχείων του προηγούμενου ιδιοκτήτη από τον οποίο είχε αγοραστεί το ακίνητο απέκλειε το ενδεχόμενο μελλοντικών διεκδικήσεων.³⁹ Παράλληλα, αναφέρονται ονομαστικά οι όμοροι ιδιοκτήτες, ώστε η θέση των ακινήτων και των ορίων τους να προσδιορίζονται με απόλυτη ακρίβεια.

Προκειμένου να επιλυθούν λειτουργικά θέματα, όπως είναι η διασφάλιση της περιουσίας των μονών και ο καθορισμός των ορίων τους, άρχι-

36 Κώδ., 37, 48, 258.

37 I. M. Κονιδάρης, *Το δίκαιον της μοναστηριακής περιουσίας* ό.π., σ. 84.

38 Τα χοτζέτια (hüccet) αποτελούν αποφάσεις των τουρκικών ιεροδικείων, οι οποίες παρέιχαν δικαίωμα ιδιοκτησίας (οθωμανικά ιδιοκτησιακά έγγραφα), εφόσον επικύρωναν τις συμβάσεις αναφορικά με τις γαίες. Τα ταπιά (tapu) ήταν τίτλοι μεταβίβασης του δικαιώματος εξουσίας (tassaruf) επί δημοσίων οθωμανικών γαιών. Βλ. Κ. Α. Τσιλιγιάννη, *Περί των τρόπων κτήσεως, διαχειρίσεως, προστασίας και απώλειας των ιδιοκτησιών της Ι. Μονής Κάτω Παναγιάς Άρτας*, Έκδοση Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης, χ.τ. 2003, σημ. 5, σσ. 15, 34, 62.

39 Μ. Παϊζη-Αποστολοπούλου - Δ. Γ. Αποστολόπουλος, *Αφιέρωματα και δωρεές τον 16^ο αι. στη Μ. Εκκλησία*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2002, σσ. 84-85.

σαν να συντάσσονται ήδη με τη δημιουργία των πρώτων κοινοβίων τα μοναστηριακά τυπικά. Τα περιουσιακά στοιχεία της μονής καταχωρίζονταν σε ένα ιδιαίτερο έγγραφο, το «βρέβιον»⁴⁰ ή βραβείον ή βρέβαιον,⁴¹ το οποίο αποτελούσε πίνακα ονομάτων, που περιλάμβανε τα ονόματα των ευεργετών και των δωρητών της. Στα βρέβια των μονών καταγραφόταν η κτηματική περιουσία, ενώ χρησίμευαν τόσο στην διασφάλιση της ακεραιότητάς της, όσο και στη διενέργεια ελέγχου από μέρους του ηγουμένου, αναφορικά με τη φύλαξη των ιερών σκευών, των εικόνων και των βιβλίων. Καταγράφονταν τα χωράφια, τα μετόχια, οι αμπελώνες, τα ζώα, οι μύλοι και φυσικά τα κτίσματά της μονής. Τα βρέβια είναι εξίσου σημαντικά για την έρευνα της οικονομικής ζωής των μοναστηριών. Συνιστούν μία γενικότερη καταγραφή των περιουσιακών αγαθών. Οι κανόνες, οι οποίοι διέπουν τη ζωή των μοναχών και ρυθμίζουν τη διοίκηση των μονών, περιέχονται στα εν λόγω μοναστηριακά τυπικά, τις λεγόμενες «κτητορικές διαθήκες»⁴² ή «κτητορικά τυπικά»⁴³ και «Κτηματολογία»,⁴⁴ τα οποία συντάσσονται από τους κτήτορες των εκάστοτε μονών και περιέχονται στους Κώδικες αυτών.

Αξιοποίηση του Κώδικα: Η επέκταση της γαιοκτησίας της Λαύρας

Όπως διαπιστώνεται από το περιεχόμενο των δικαιοπραξιών, η Μονή Αγίας Λαύρας κατείχε σπίτια και κτηματική περιουσία σε διάφορες περιοχές της επαρχίας των Καλαβρύτων. Συγκέντρωνε μεγάλες εκτάσεις εδαφών, τόσο στην άμεση όσο και στην ευρύτερη αγροτική περιφέρεια της περιοχής, είτε με την αγορά γαιών είτε με τις αφιερώσεις κτημάτων. Η αύξηση της κινητής και ακίνητης περιουσίας της μονής υπήρξε συνεχής και συνεπάγονταν την ταυτόχρονη αύξηση της επιρροής που εκείνη ασκούσε στις εγγύτερες περιοχές. Από τα τέλη του 17^{ου} αιώνα η κτηματική περιουσία της Λαύρας σημείωσε εξαιρετική άνοδο. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Κώδικα, πληθώρα εκτάσεων στις περιοχές Καλαβρύτων, Κραστικών, Π. Πάτρας, Κέρτεζης, Κούτελης, Πέρα Χώρας και Σουδενών τέθηκε υπό την κυριότητα της μονής.⁴⁵

40 I. Μ. Κονιδάρης, *Το δίκαιον της μοναστηριακής περιουσίας* ό.π., σσ. 163-166.

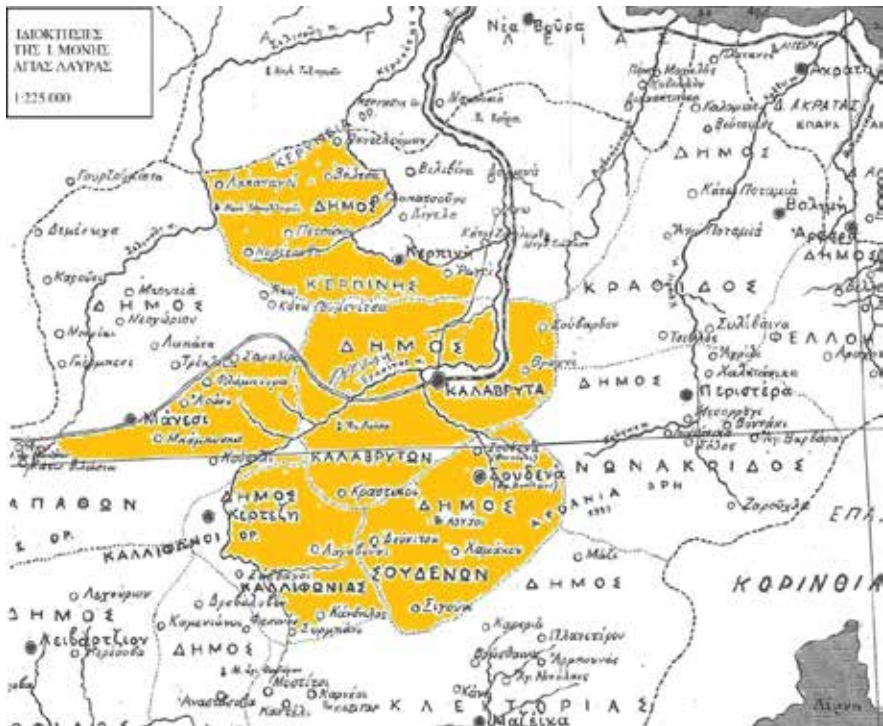
41 Κ. Α. Μανάφης, *Μοναστηριακά τυπικά-Διαθήκαι*, Αθηνά, Σύγγραμμα περιοδικόν της εν Αθήναις επιστημονικής εταιρείας, Τυπογραφείον αδελφών Ρόδη, εν Αθήναις 1970, σσ. 113-123.

42 I. Μ. Κονιδάρης, *Νομική Θεώρηση των μοναστηρικών τυπικών*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 1984, σσ. 34, 169.

43 Ν. Μίλας, *Το εκκλησιαστικόν Δίκαιον* ό.π., σ. 766.

44 Σ. Κοκκίνης, *Τα μοναστήρια της Ελλάδος* ό.π., σσ. 249-251.

45 Γ. Δ. Φ. Παπανδρέου, *Καλαβρυτινή Επετηρίς* ό.π., σσ. 163-164, 170-171, 174-180, 182-184, 233-236, 264-265, Γ. Δ. Φ. Παπανδρέου, *Ιστορία των Καλαβρύτων* ό.π., σσ. 240-261, Α. Ι. Θωμόπουλος, «Το όνομα Κερπινή» *Πελοποννησιακά*, Παράρτημα 6, τόμ. 3, εν Αθήναις 1976-1978, σσ. 87-97.

Εικ. 2: Χαρτογράφηση των παλαιών ιδιοκτησιών της Μονής Αγίας Λαύρας

Τον 18^ο και 19^ο αιώνα η Μονή Αγίας Λαύρας κατείχε σημαντικό αριθμό εδαφών, τα περισσότερα από τα οποία προέρχονται από αγορές και αφιερώσεις. Τα στοιχεία αυτά έχουν προέλθει από σινέτια, ομολογίες, ταπιά, ντεμεσούκια και χοτζέτια ιδιοκτησιών της μονής.⁴⁶ Στην επαρχία των Καλαβρύτων συναντούμε Έλληνες ιδιοκτήτες γης, οι περιουσίες των οποίων κατοχυρώνονται επίσης με ιδιόχειρο της μονής⁴⁷ ή χοτζέτι που εκδίδει ο καδής της περιφέρειας.⁴⁸

Αντικείμενο των αγοραπωλησιών, των ανταλλαγών και των αφιερώσεων είναι διάφορα περιουσιακά στοιχεία, κινητά και ακίνητα. Τα αντικείμενα των δικαιπραξιών ήταν τα ακόλουθα: αγροί, λαχίδες, σπίτια, χαμοκέλες, καλύβια, εργαστήρια, ταβέρνες, ξενοδοχείο, μαγαζιά, αυλές, κήποι, περιβόλια, φυτείες, αμπέλια, ελιές, αμυγδαλιές, καρυδιές, συκαμιές, αλάτι, στέρνες (νερού και κρασιού), ληνοί, αλώνια, μύλοι, ελαιοτριβείο, βάλτοι, ράχη, ζώα, προσφορές χρημάτων, εικόνες, πολυέλαιος, χρυ-

46 Κώδ., 12, 13, 21, 22, 23, 40, 72, 77, 229, 268.

47 Κώδ., 213.

48 Κώδ., 20. Βλ. επίσης, Μ. Β. Σακελλαρίου, *Η Πελοπόννησος κατά την δευτέραν Τουρκοκρατίαν (1715-1821)*, Ανατύπωση, Ερμής, Αθήνα 1978, σμ. 6, σ. 48.

σά πετραχήλια, αργυρό θυμιατό, καζάνια, λεβέτια, βαγένια, πιθάρια, ιερατικές στολές, ασημένιο ευαγγέλιο. Το στρέμμα, η ζεύγια, τα αξινάρια, τα μισάδια και η ρίζα αποτελούν ορισμένα από τα μέτρα έκτασης που χρησιμοποιούνται στις αγοραπωλησίες αυτές. Το τίμημα των αγοραπωλησιών περιγράφεται σε νομίσματα. Οι συνηθέστερες μονάδες μέτρησης που απαντώνται στον Κώδικα είναι τα άσπρα, τα γρόσια, τα ριάλια, τα τζεκίνια και τα βενετικά φλωριά. Εκτός από τα νομίσματα, χρησιμοποιούνται ανταλλάξιμα είδη όπως είναι τα ζώα (πρόβατα, μοσχάρια, μουλάρια, αγελάδες) και το αλάτι. Σε ορισμένες περιπτώσεις δωρεών τίθεται σε ισχύ η εφ' όρου ζωής παρακράτηση της επικαρπίας των μεταβιβαζόμενων περιουσιακών στοιχείων.⁴⁹

Στο διάστημα μεταξύ των ετών 1696-1906 η μονή λαμβάνει σημαντικές εκτάσεις καλλιεργήσιμης γης. Αναλυτικότερα, η Μονή Αγίας Λαύρας κατέχει συνολικά 430 ιδιόκτητους αγρούς. Από αυτούς οι 205 προέρχονται από αγορές των μοναχών, οι 43 από ανταλλαγές, ενώ οι 182 από αφιερώσεις πιστών. Καταλαμβάνουν έκταση συνολικής επιφάνειας 988 στρεμμάτων. Πολλά από τα κτήματα αυτά προορίζονταν για καλλιέργεια ελαιοδέντρων, αμπελιών και σταφίδας. Η Μονή διαθέτει ακόμη 34 αμπέλια (10 από αυτά αγοράστηκαν, 1 αποτέλεσε αντικείμενο ανταλλαγής και 23 δωρίστηκαν) συνολικής έκτασης 83 στρεμμάτων και 375 ρίζες ελιές, από τις οποίες οι 349 αφιερώθηκαν και οι 26 αγοράστηκαν. Στην ιδιοκτησία της Αγίας Λαύρας ανήκουν επίσης 30 σπίτια, 13 κήποι, 3 ταβέρνες, 2 ελαιοτριβεία, 7 εργαστήρια και 3 στέρνες.⁵⁰ Το χρηματικό ποσό που προκύπτει από δωρεές, χάριν ψυχικής σωτηρίας των πιστών, ανέρχεται στα 325 γρόσια.

Οι αγορές⁵¹ και οι ανταλλαγές στις οποίες προβαίνουν οι κατά καιρούς ηγούμενοι της Λαύρας υποδηλώνουν το αμείωτο ενδιαφέρον τους για την απόκτηση κτημάτων που γειτνιάζουν των ιδιοκτησιών της μονής.⁵² Με αυτό τον τρόπο αποσκοπούν στη συστηματική εκμετάλλευση της κτηματικής ιδιοκτησίας, δεδομένων των δυσκολιών της συντήρησης που θα απαιτούνταν για οποιαδήποτε κατατετημημένη περιουσία.⁵³ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η αγορά ενός τμήματος ακίνητης περιουσίας επί της ηγουμενίας του Καλλινίκου (1720), το οποίο προηγουμένως ανήκε σε δέκα διαφορετικούς ιδιοκτήτες και όριζε την περιοχή

49 Κώδ., 63.

50 Ο συγκεντρωτικός αριθμός των αντικειμένων της παλαιάς ιδιοκτησίας της Μονής δίνεται εδώ κατά προσέγγιση, καθώς σε πολλές εγγραφές τα χωράφια, οι κήποι κλπ. που αγοράζονται ή δωρίζονται μαζικά δεν απαριθμούνται.

51 Κώδ., 45, 46.

52 Κώδ., 41, 207, 247, 283.

53 Α. Βακαλόπουλος, *Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία*, ό.π., σ. 144.

της Σαλονικιάς της Μονής.⁵⁴ Συνάμα, διαπιστώνουμε την έντονη δραστηριότητα των μοναχών σε αγορές γόνιμων εδαφών σε ημιορεινούς και πεδινούς χώρους που εντάσσονται στο ευρύτερο πλαίσιο της επαρχίας των Καλαβρύτων και της Παλαιάς Πάτρας, ενώ με τις ανταλλαγές χωραφιών επιδιώκεται η επίτευξη περισσότερο αποδοτικών και προσοδοφόρων συνθηκών στην εκμετάλλευση της ακίνητης μοναστηριακής περιουσίας.

Έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες κτήσης και επαύξησης της μοναστηριακής περιουσίας καθιστούν οι δωρεές. Σημαντικός αριθμός γαιών προέρχεται από αφιερώσεις⁵⁵ και κληροδοτήματα υπέρ της.⁵⁶ Βασική αιτία του κληροδοτήματος αποτελεί η βούληση του διαθέτη να φροντίσει για τη σωτηρία της ψυχής του και για τον σκοπό αυτό αφιερώνει στη μονή περιουσιακά αγαθά χάριν μνημόσυνου. Αντιπροσωπευτικό δείγμα της διάθεσης μεγάλου μέρους της περιουσίας των πιστών στην μονή, αποτελούν οι περιπτώσεις της Κούτελης και της Πέρα Χώρας. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Κώδικα στις περιοχές αυτές οι γαίες στο σύνολό τους έχουν προέλθει από αφιερώσεις δωρητών, με αντάλλαγμα την μνημόνευση των ιδίων και των συγγενών τους. Στο ευρύ αυτό φάσμα των δωρεών συγκαταλέγεται και η προσφορά χρημάτων.⁵⁷ Εκτός από την άμεση εκμετάλλευση της ακίνητης μοναστηριακής περιουσίας από τους μοναχούς, την καλλιέργεια των κτημάτων αναλάμβαναν συχνά οι ελεύθεροι μισθωτοί και οι πάροικοι, οι οποίοι υποχρεούνταν να καταβάλλουν το συμφωνημένο μίσθωμα σε είδος ή χρήμα,⁵⁸ γεγονός το οποίο προκύπτει από σχετικές αναφορές στις δικαιοπραξίες. Η έμμεση εκμετάλλευση της γης επιχειρούνταν ακόμη με εκμίσθωση των κτημάτων της Λαύρας και καρπώσεως των μισθωμάτων.

Από τις αναφορές του Κώδικα, σχετικά με τη σύσταση των μετοχιών της Λαύρας, χαρακτηριστικότερη είναι εκείνη της Παλαιάς Πάτρας. Στον Κώδικα παρατίθενται στοιχεία που αφορούν στην χρονολογία ίδρυσης και στον ιδρυτή του εν λόγω μετοχιού. Γίνεται λεπτομερής περιγραφή της έκτασης που καταλάμβανε αρχικά, ενώ καταχωρίζονται ακόμη τα ονόματα των κατά καιρούς μετοχιάρων. Το μετόχι της Πάτρας αρχίζει να συγκροτείται το 1789, χρονολογία κατά την οποία η Πανώρια Αποστόλη Καλπατζή αφιέρωσε στο μοναστήρι της Λαύρας ένα σπίτι και δύο χαμοκέλες, που αποτέλεσαν τον αρχικό του πυρήνα.⁵⁹ Με την πάροδο του

54 Κώδ., 10.

55 Κώδ., 20, 26, 37.

56 Κώδ., 39.

57 Κώδ., 30, 34, 36, 87, 292, 294.

58 Κώδ., 1. Βλ. σχετικά με την επίμορτο καλλιέργεια της γης, Ι. Μ. Κονιδάρης, *Το δίκαιον της μοναστηριακής περιουσίας* ό.π., σσ. 186-193.

59 Κώδ., 66.

χρόνου και την αποδοτική καλλιέργεια σε σταφίδες και ελιές και σε συνδυασμό με τη λειτουργία ταβέρνας, το μετόχι της Π. Πάτρας εξελίχθηκε στο πλουσιότερο της Λαύρας.⁶⁰

Όσον αφορά στα προσωπογραφικά στοιχεία του Κώδικα, στις δικαιопραξίες εμπλέκονται χριστιανοί, ιερωμένοι⁶¹ και λαϊκοί, οι οποίοι μεταβιβάζουν περιουσιακά στοιχεία που συνορεύουν ή γειτνιάζουν με αυτή.⁶² Κατά πάσα πιθανότητα η μονή σχετίζεται άμεσα με τις περιουσίες αυτές. Πρόκειται για εντόπιους, κατοίκους των γύρω περιοχών ή Αθηναίους⁶³ οι οποίοι, λόγω της συνεχιζόμενης επιδείνωσης των συνθηκών, είχαν εγκαταλείψει την επαρχία.⁶⁴ Σε κάθε περίπτωση αναγράφονται τα ονόματα των δωρητών, των αγοραστών και των πωλητών, αντίστοιχα, συνοδευόμενα με τα προσδιοριστικά τους επίθετα. Ως αντισυμβαλλόμενοι στα δικαιοπρακτικά έγγραφα που εκδίδονται, παρουσιάζονται οι κατά καιρούς ηγούμενοι της Λαύρας, και προϊστάμενοι της μοναστηριακής αδελφότητας. Η οικονομική επιφάνεια της σταυροπηγιακής μονής την κατέστησε σε αξιόλογο οικονομικό και κοινωνικό φορέα της περιοχής, σε όλες τις περιόδους της ζωής της. Η Μονή Αγίας Λαύρας διαδραμάτιζε πρωταρχικό και ζωτικό ρόλο στην οικονομική ζωή ολόκληρης της Πελοποννήσου.

Γενική θεώρηση του Κώδικα: Κίνητρα των αφιερώσεων - αγοραπωλησιών

Οι αφιερωματικές εγγραφές στον Κώδικα αποτελούν τα τεκμήρια της ευσέβειας των χριστιανών που προσέφεραν μέρος της περιουσίας τους στη μονή. Οι αφιερώσεις πραγματοποιούνταν σε μεγάλη κλίμακα ήδη από τον 17^ο αιώνα.⁶⁵ Στην περίπτωση των δωρεών και των κτηματικών αφιε-

60 Στο έτος 1781 η Μονή Λαύρας συμπεριέλαβε στην κυριότητά της το μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου Κουδουνά Αγίας στην Πρίγκιπο, κατόπιν παραχώρησής του από τη συντεχνία των μακαλάηδων της Πόλης. Την ίδια περίοδο (τέλη 18^{ου} αιώνα) η Μονή απέκτησε ακόμη ένα μετόχι στην Κάτω Αχαΐα Πατρών, το οποίο προήλθε από την ένωση της μονής Φιλοκάλης με την Λαύρα. Βλ. Κ. Λάππα, *Αγία Λαύρα Καλαβρύτων* ό.π., σ. ις'.

61 Κώδ., 98, 99, 100, 106, 146, 147, 174, 279.

62 Α. Τσελίκας, *Τα δικαιοπρακτικά έγγραφα*, ό.π., έγγραφο υπ' αριθμ. 64., σ. 74. Αθηναίοι είχαν μετοικήσει στην Πάτρα την περίοδο της δεύτερης Βενετοκρατίας (1685/7-1715). Βλ. Α. Μάλλιαρη, *Η Πάτρα κατά τη Βενετική περίοδο (1687-1715). Γη, πληθυσμοί, κοινωνία στη Β.Δ. Πελοπόννησο*, Βενετία 2008, σ. 50-60.

63 Κώδ., 2.

64 Ν. Σ. Τσοτσόρος, *Οικονομικοί και κοινωνικοί μηχανισμοί στον ορεινό χώρο, Γορτυνία (1715-1828), Μελέτες νεοελληνικής ιστορίας*, Εμπορική Τράπεζα Ελλάδας, 1986, σσ. 192-197.

65 Έντονη αφιερωτική δραστηριότητα προς τη Μονή σημειώθηκε μετά το περιστατικό της

ρώσεων αναφέρεται ως αιτιολογία η μνημόνευση και η ψυχική σωτηρία.⁶⁶ Πολλοί πιστοί χορηγούσαν με δωρεά τα ακίνητα τους, έχοντας επίγνωση του κοινωνικού ρόλου των μοναστηριών.⁶⁷ Παράλληλα, δώριζαν κτηματική περιουσία και κειμήλια,⁶⁸ εξαιτίας του φόβου της διαρπαγής τους από τους Οθωμανούς. Τη διασφάλιση της ακεραιότητας των κτημάτων της μόνης εξασφάλιζαν τα τουρκικά αυτοκρατορικά διατάγματα.⁶⁹

Προκειμένου να διερευνήσουμε όλες τις παραμέτρους που οδήγησαν στη σύνταξη των αφιερώσεων και των αγοραπωλησιών, τις οποίες καταγράφει ο Κώδικας της Λαύρας, θα ήταν σκόπιμο να αναφερθούμε στο γαιοκτητικό καθεστώς που ίσχυε στην Πελοπόννησο τον 17^ο και 18^ο αιώνα. Με τη βενετική κατάκτηση (1685) δημιουργείται μία νέα τάξη ισχυρών της γης, αποτελούμενη από τους απογόνους των παλαιών γαιοκτημόνων.⁷⁰ Τις περιουσίες των Τούρκων ιδιοποιήθηκαν οι προεστοί. Την περίοδο αυτή συναντάται το φαινόμενο της ιδιοποίησης της γης.⁷¹ Οι Ενετοί, προκειμένου να μετριάσουν τις αποστολές χρημάτων και να καταργηθούν όλα τα έκτακτα εισοδήματα των επισκόπων, χορήγησαν στους προεστούς ακίνητα κτήματα.⁷² Η οικονομία των ελληνικών περιοχών τον 18^ο αιώνα υπήρξε κατά βάση αγροτική. Ο αγροτικός χαρακτήρας της παραγωγής ενισχύθηκε από την ανάπτυξη του εξαγωγικού εμπορίου. Κατά την δεύτερη τουρκοκρατία, τη δύναμη των Ελλήνων μεγαλογαιοκτημόνων μετρίασαν οι κατακτητές με την καθιέρωση των τσιφλικιών,⁷³ ενώ πολλά μοναστηριακά κτήματα δεσμεύτηκαν από

διαρπαγής ενός ανήλικου τέκνου από λύκο και της διάσωσής του με την παρέμβαση της θείας χάριτος, ως απόρροια του θαύματος που συντελέστηκε. Βλ. Χ. Ευαγγελάτος, *Αγία Λαύρα* ό.π., σσ. 25-26.

66 Βλ. Ν. Σ. Τσοτσόρο, *Οικονομικοί και κοινωνικοί μηχανισμοί*, ό.π., σ. 72 και Γ. Παπαγεωργίου, ό.π., σ. 32.

67 Κ. Α. Τσιλιγιάννης, *Περί των τρόπων κτήσεως* ό.π., σσ. 17, 60.

68 Χ. Ευαγγελάτος, *Αγία Λαύρα* ό.π., σσ. 27-34, Γ. Θ. Παπαγεωργίου, *Ιστορικά μοναστήρια* ό.π., σ. 32, Γ. Δροσίνης, *Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος* ό.π., σσ. 87-88.

69 Βλ. Α. Βακαλόπουλο, *Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία* ό.π., σ. 143. και Κ. Α. Τσιλιγιάννης, *Περί των τρόπων κτήσεως* ό.π., σημ. 18, σ. 22.

70 Κατά την περίοδο αυτή οι ιεράρχες- μοναχοί και οι ιδιοκτήτες γης προτίμησαν να συμπαραταχτούν με τους Βενετούς, οι οποίοι τους παραχώρησαν ακίνητα. Βλ. Α. Μάλλιαρη, «Η τουρκική εισβολή στη βενετική Πελοπόννησο (1715) και η στάση του πληθυσμού έναντι Βενετών και Τούρκων», *Πρακτικά του ΣΤ' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών*, τόμ. Γ', Ανάπτυπον, Εταιρεία Πελοποννησιακών Σπουδών, Αθήνα 2001-2002, σσ. 425-427. Βλ. επίσης, Θ. Α. Φωτόπουλο, *Οι Κοτζαμπάσηδες της Πελοποννήσου κατά τη δεύτερη τουρκοκρατία (1715-1821)*, Ηρόδοτος, Αθήνα 2005, σσ. 186-187.

71 Ι. Σ. Ασδραχάς, *Ελληνική κοινωνία και οικονομία ιη' και ιθ' αι.*, Νεοελληνικά Μελετήματα 5, Ερμής, Αθήνα 1988, σ. 9.

72 Π. Γ. Ζερλέντος, *Η εν Πελοποννήσω ελληνική εκκλησία επί Ενετών έτεσι 1685-1715*, Βιβλιοθήκη Ιστορικών Μελετών, εκδοτικός οίκος Γεωργίου Ι. Βασιλείου, Αθήνα 1921, σ. 6.

73 *Περί των μουσουλμανικών τσιφλικιών* βλ. Ευ. Μπαλτά, «Οι κανουνναμέδες του Μοριά», *Ίστωρ* 6, εκδόσεις Αλεξάνδρεια Ε.Π.Ε., Αθήνα 1993, σ. 51.

το τουρκικό δημόσιο.⁷⁴ Στην Πελοπόννησο ιδιοκτήτες της γης ήταν κυρίως οι Τούρκοι, οι οποίοι κατείχαν τα μεγαλύτερα κτήματα.⁷⁵ Οι ορθόδοξες μονές εξασφάλιζαν την ακεραιότητα της κτηματικής τους περιουσίας μέσω της έκδοσης επίσημων φερμανιών, ως αποτέλεσμα της έγκαιρης δήλωσης υποταγής στους σουλτάνους.⁷⁶ Αλλά οι τοπικοί μπέηδες και οι σπαχήδες προέβαιναν συχνά σε δήμευση των μοναστηριακών ακινήτων.⁷⁷ Σε ορισμένες περιπτώσεις ολόκληρα χωριά αποτελούσαν τιμάρια των σπαχίδων.⁷⁸ Το τιμάριο ήταν η κυρίαρχη μορφή γαιοκτησίας.⁷⁹ Στο εν λόγω διάστημα δεν συναντούμε ελληνικές ιδιοκτησίες, παρά μόνο σε ορεινές και δυσπρόσιτες περιοχές, όπως τα Καλάβρυτα. Το ελληνικό στοιχείο περιορίζεται στα ορεινά τμήματα.⁸⁰

Σταδιακά δημιουργήθηκαν ελληνικές ιδιοκτησίες ισχυρών προσώπων. Η εκκλησία και οι μικροϊδιοκτήτες που βρίσκονται σε ορεινές περιοχές αποτέλεσαν φορείς γαιοκτησίας.⁸¹ Παρατηρείται συγκέντρωση της γης σε επιφανείς οικογένειες (προύχοντες) και σε μοναστήρια, τα οποία εξελίσσονται σε ισχυρούς γαιοκτητικούς παράγοντες.⁸² Υπεύθυνος για τη διαχείριση της κτηματικής περιουσίας των μοναστηριών είναι ο οικονομός,⁸³ μέσω του ηγουμένου.⁸⁴ Το 1833 ο χριστιανικός πληθυσμός κα-

74 Κώδ., 67.

75 Β. Κρεμύδας, *Το εμπόριο της Πελοποννήσου στον 18^ο αιώνα (1715-1792)*, Αθήνα 1972, σσ. 3-6. Βλ. επίσης, Ν. Σ. Τσοτσόρο, *Οικονομικοί και κοινωνικοί μηχανισμοί*, ό.π., σ. 61.

76 Το παλαιότερο γνωστό φερμάνι εκδόθηκε το 1372 υπέρ της μονής Προδρόμου των Σερρών. Έκτοτε ακολούθησε σειρά φερμανιών, τα οποία εγγυούνταν το απαραβίαστο των μοναστηριακών κτημάτων. Βλ. Α. Βακαλόπουλο, *Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία* ό.π., σ. 143.

77 Κώδ. 67. Κ. Α. Τσιλιγιάννης, *Περί των τρόπων κτήσεως* ό.π., σ. 18.

78 Ανάλογη περίπτωση αποτέλεσε το χωριό των Επάνω Σουδενών για το διάστημα μεταξύ των ετών 1834-1845, κατά το οποίο υπήρξε τιμάριο δεκατριών σπαχίδων. Βλ. Γ. Παπαγεωργίου, *Οικονομικοί και κοινωνικοί μηχανισμοί στον ορεινό χώρο, Ζαγόρι (μέσα 18^{ου} - αρχές 20^{ου} αιώνα)*, εκδόσεις Ριζαρείου σχολής, Ιωάννινα 1995, σσ. 24-25.

79 Σχετικά με το γαιοκτητικό καθεστώς του τιμαρίου, βλ. Ν. Σαρρής, *Οσμανική πραγματικότητα, Συστηματική παράθεση δομών και λειτουργιών, ΙΙ. Η Δογματική διοίκηση*, Αρσενίδης, Αθήνα χ.χ., σσ. 54-64.

80 Αναφορικά με τα ονόματα ισχυρών οικογενειών της Πελοποννήσου βλ. Θ. Α. Φωτόπουλος, *Οι Κοτζαμπάσηδες της Πελοποννήσου* ό.π., σσ. 192-196 και Θ. Α. Φωτόπουλο, *Ιστορικά και λαογραφικά της ανατολικής περιοχής Αιγιαλείας και Καλαβρύτων*, τόμ. Α'-Β', Αθήνα, σσ. 124-126.

81 Στην Πελοπόννησο επετράπη η κτήση γαιών πλήρους κυριότητας σε Έλληνες, οι οποίες ανήκαν στη μεγαλύτερή τους έκταση σε συγκεκριμένες οικογένειες και σε μονές. Βλ. Μ. Β. Σακελλαρίου, *Η Πελοπόννησος* ό.π., σσ. 48, 139-140. Βλ. επίσης, Ν. Σ. Τσοτσόρο, *Οικονομικοί και κοινωνικοί* ό.π., σσ. 61-74.

82 Γ. Παπαγεωργίου, *Οικονομικοί και κοινωνικοί μηχανισμοί*, ό.π., σ. 32.

83 Ι. Μ. Κονιδάρης, *Νομική θεώρηση* ό.π., σσ. 206-210.

84 Περιληπτική απόδοση των σχετικών διατάξεων του Ισλαμικού Νόμου που αναφέρονται στους χριστιανούς περιέχουν τα βεράτια. Σύμφωνα με αυτά, η διαχείριση της κινητής και ακίνητης περιουσίας των εκκλησιών και των μοναστηριών υπάγονταν στην ελεύθερη δικαιοδοσία του Πατριάρχη και των Μητροπολιτών. Ν. Π. Ελευθεριάδου, *Τα προνόμια του Οικουμενικού Πατριαρχείου* ό.π., σσ. 197-199, 206 και Ε. Α. Ζαχαριάδου, *Δέκα τουρκικά έγγραφα για την Μεγάλη εκκλησία (1483-1567)*, Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 1996, σ. 104.

τείχε το 33% του συνόλου των γαιών του ελληνικού κράτους, συμπεριλαμβανομένων των γαιοκτησιών των ναών και των μοναστηριών.⁸⁵

Η τεράστια περιουσία των μονών είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την κοινωνική και οικονομική ιστορία του νέου ελληνισμού. Η περιουσιακή επέκταση της μονής οφείλεται τόσο στην σταυροπηγική της υπόσταση που την καθιστούσε αυτόνομη,⁸⁶ όσο και στην έντονη δραστηριότητα των μοναχών οι οποίοι συνεχώς προέβαιναν σε αγορές μετοχιών, κτημάτων, αμπελώνων και ελαιώνων,⁸⁷ ενώ παράλληλα οργάνωναν περιοδείες στις γύρω περιοχές.⁸⁸ Από τον 17^ο αιώνα τα μοναστήρια είχαν συγκεντρώσει σημαντικά εδάφη στην ευρύτερη περιφέρεια της περιοχής τους. Ο σταδιακός έλεγχος ευρύτερων περιοχών αποτέλεσε κύριο στόχο των μοναχών. Σε ορισμένες περιπτώσεις μάλιστα γίνεται λόγος για κατοχή ολόκληρων χωριών.⁸⁹ Το ενδιαφέρον των ηγουμένων για την απόκτηση όλο και περισσότερων εκτάσεων καλλιεργήσιμης γης, υποδηλώνει ότι το ύψος των εσόδων που προέρχονταν από την γεωργική αξιοποίηση χωραφιών, αμπελιών και μύλων ήταν ιδιαίτερα ικανοποιητικό.⁹⁰ Η ενασχόληση των μοναχών με τη γεωργία, ανάμεσα σε πλήθος άλλων δραστηριοτήτων που ασκούσαν παράλληλα με τα κύρια λειτουργικά τους καθήκοντα, συνέβαλε στην εξασφάλιση της αυτάρκειας της μονής. Η αύξηση της μοναστηριακής γης οφείλεται κυρίως σε αγορές που πραγματοποιήσαν τόσο στην άμεση όσο και στην ευρύτερη αγροτική περιφέρεια της περιοχής τους, υποκινούμενων από την τάση ελέγχου της αγροτικής περιοχής και την δημιουργία πρόσβασης στην πολιτική εξουσία. Το γεγονός αυτό υποδεικνύει την πολυκτημοσύνη και απασχόληση των μοναχών με διάφορα οικονομικά και διαχειριστικά θέματα,⁹¹ πέραν των κατ' εξοχήν πνευματικών έργων και κοινωφελών δραστηριοτήτων,⁹² χωρίς ωστόσο να αποκλίνουν από τα μοναστικά ιδεώδη.⁹³

85 Α. Βακαλόπουλος, *Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία*, ό.π., σ. 143. Βλ. επίσης, Θ. Α. Φωτόπουλο, *Οι Κοτζαμπάσηδες της Πελοποννήσου*, ό.π., σ. 196 και Μ. Β. Σακελλαρίου, *Η Πελοπόννησος*, ό.π., σ. 52.

86 Αναφορικά με τη δικαιοδοσία του ιερατείου στην διαχείριση της μοναστηριακής και εκκλησιαστικής περιουσίας και το εύρος της αυτονομίας που εξασφάλιζε στη μονή η επίδοση πατριαρχικών σιγιλίων, βλ. Ε. Α. Ζαχαριάδου, *Δέκα τουρκικά έγγραφα* ό.π., σσ. 94, 99-102, 104-105, Ι. Μ. Κονιδάρη, *Το δίκαιον της μοναστηριακής περιουσίας*, ό.π., σσ. 173-179, Β. Τσιουράκη, «Ανέκδοτα έγγραφα περί της μονής Ταξιαρχών Αιγίου», *Μνήμων*, τόμ. 1, Τυπογραφικαί εργασίαι Χρ. Λούκου, Αθήναι 1971, σ. 166.

87 Χ. Ευαγγελάτος, *Αγία Λαύρα* ό.π., σσ. 35, 37, 40-42, 49.

88 Κώδ., 144-200.

89 Θ. Α. Φωτόπουλος, *Οι Κοτζαμπάσηδες της Πελοποννήσου*, ό.π., σ. 193.

90 Ε. Α. Ζαχαριάδου, *Δέκα τουρκικά έγγραφα*, ό.π., σ. 105.

91 Κώδ., 16, 17, 18.

92 Κ. Α. Τσιλιγιάννης, *Περί των τρόπων κτήσεως* ό.π., σ. 17.

93 Σχετικά με τα ιδεώδη του μοναχισμού που διακατείχαν όλα τα ορθόδοξα μοναστήρια της Ανατολής βλ. Α. Βακαλόπουλο, *Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία*, ό.π., σσ. 141, 143-144.

Επί Τουρκοκρατίας οι χριστιανοί βαρύνονταν με την υποχρέωση της καταβολής διαφόρων ειδών φορολογιών.⁹⁴ Ο κτηματικός φόρος (*vergi*) επιβαλλόταν αναλογικά με την περιουσία των φορολογουμένων.⁹⁵ Δεδομένων των πολιτικών και οικονομικών συνθηκών, οι μικροκαλλιεργητές εξαιτίας της αδυναμίας τους να ανταποκριθούν στην καταβολή φορολογίας αναγκάζονταν είτε να πουλήσουν τα δικαιώματά τους πάνω στη γη, είτε να προβούν σε βακουφοποίηση⁹⁶ της γης τους. Κατά τη δεκαετία του 1730 παρατηρούνται αλληπάλληλες αγοραπωλησίες, ως απόρροια της οικονομικής εξαθλίωσης των χωρικών. Οι χωρικοί προκειμένου να απαλλαγούν από δυσβάστακτες φορολογίες⁹⁷ πουλούσαν την γη τους σε χαμηλή τιμή σε επιφανείς οικογένειες (μεμονωμένα άτομα) και στα μοναστήρια.⁹⁸ Σε αυτές τις περιπτώσεις τα μοναστήρια αναλάμβαναν την εξασφάλιση τροφής στον δωρητή ή πωλητή και στην οικογένεια του,⁹⁹ είτε παραχωρούσαν σε αυτούς μέρος της σοδιάς.¹⁰⁰

Στο παραπάνω πλαίσιο συντάχτηκαν οι αγοραπωλησίες αγροτεμαχίων και οι αφιερώσεις-δωρεές που αφορούν στην περιουσία της Αγίας Λαύρας, τα τεκμήρια των οποίων είναι καταχωρισμένα στον Κώδικα της Μονής.

94 Ε. Α. Ζαχαριάδου, *Δέκα τουρκικά έγγραφα* ό.π., σημ. 24, σ. 104.

95 Για το Οθωμανικό φορολογικό σύστημα που εφαρμόστηκε στην Πελοπόννησο κατά την Β΄ Τουρκοκρατία, βλ. Μ. Β. Σακελλαρίου, *Η Πελοπόννησος*, ό.π., σσ. 54-77 και Α. Κυρκίνη-Κούτουλα, *Η Οθωμανική διοίκηση στην Ελλάδα, η περίπτωση της Πελοποννήσου (1715-1821)*, εκδόσεις Αρσενίδη, Αθήνα 1996, σσ. 29, 33-47. Σχετικά με τη φορολογία κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας γενικότερα βλ.: Ν. Σ. Τσοτσόρος, *Οικονομικοί και κοινωνικοί* ό.π., σσ. 96-97, 150-164, Γ. Παπαγεωργίου, *Οικονομικοί και κοινωνικοί μηχανισμοί* ό.π., σσ. 69, 75, 81, 82, 110-139, Ν. Σαρρής, *Οσμανική πραγματικότητα* ό.π., σσ. 42-43, 73, 158-172.

96 Σύμφωνα με το οθωμανικό δίκαιο για να είναι νόμιμη μία δωρεά έπρεπε να έχει ως αποδέκτη της ένα θρησκευτικό καθίδρυμα, βακούφι. Βλ. Παϊζή - Μ. Αποστολοπούλου - Δ. Γ. Αποστολόπουλος, *Αφιερώματα και δωρεές*, ό.π., σημ. 5, σ. 84.

97 Βακαλόπουλος, Ε. Α. *Νέα Ελληνική Ιστορία 1204-1985*, κ' εκδ., Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2002, σσ. 55-59. Βλ. επίσης Θ. Α. Φωτόπουλο, *Οι Κοτζαμπάσηδες της Πελοποννήσου*, ό.π., σ. 199.

98 Α. Βακαλόπουλος, *Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία* ό.π., σ. 144, Α. Τσελίκας, «Τα δικαιопρακτικά έγγραφα των μοναστηριών Ομπλού, Χρυσοποδαριτίσης, Αγίων Πάντων και γηροκομείου Πατρών (1712-1855)», *Δελτίο του Ιστορικού και Παλαιογραφικού αρχείου Θ', Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης*, Αθήνα σ. 11, Ν. Πιέρος, «Προεπαναστατικά δικαιопρακτικά έγγραφα εκ κάτω Ποταμιάς Κράθιδος (1740-1792)», *Πελοποννησιακά*, τόμ. ΙΗ', Αθήναι 1991, σ. 248.

99 Κώδ., 63.

100 Πρόκειται για επιβίωση μιας μορφής του παλαιού θεσμού της «Προστασίας». Βλ. Α. Βακαλόπουλος, *Ο Ελληνισμός υπο ξένη κυριαρχία* ό.π., σ. 144.

Ψηφίδες Ιστορίας και Πολιτισμού στα ΓΑΚ – Αρχεία Ν. Κέρκυρας – Το Ιόνιο Κράτος (1815-1864)

Γιαννούλα Δημητρίου

Καθώς η εξέλιξη των ιστορικών σπουδών διέγραφε ανιούσα πορεία κατά τον 19^ο αιώνα, συνακόλουθα διαμορφώθηκε και το ενδιαφέρον για τα αρχεία και τη συστηματικότερη διαχείρισή τους.¹ Ζητήματα πολλαπλά για τη διάσωση και αξιοποίηση του αρχειακού υλικού προβληματίσαν τους ασχολούμενους με την ιστοριογραφία, καθώς άρχισε να γίνεται αντιληπτό ότι αποτελούσαν βασικό παράγοντα εξέλιξής της.² Η σύνδεση των αρχείων με την έρευνα, είχε ως αποτέλεσμα τη γένεση βοηθητικών επιστημών προκειμένου αυτά να αξιοποιηθούν από την έρευνα. Διπλωματική, Παλαιογραφία, Αρχειονομία άρχισαν να καλλιεργούνται συστηματικά από τα μέσα του 19^{ου} αι.

Τα αρχεία διαφυλάσσουν τη συλλογική μνήμη και επιτρέπουν τη διερεύνηση του παρελθόντος σε όλες τις παραμέτρους.³ Και τούτο χωρίς να υποβαθμίζουν τον ρόλο που τους είχε από τους νεότερους χρόνους αποδοθεί, τη διαφύλαξη των δικαίων δικαιωμάτων των πολιτών. Τα αρχεία είναι ένα αποθετήριο τεκμηρίων που παρέχουν πληροφόρηση για τον χώρο, τους θεσμούς, τις ανθρώπινες ομάδες.⁴ Ο βαθμός της πρόσβασης

1 Γ. Κόκκινος, *Από την ιστορία στις ιστορίες. Προσεγγίσεις στην ιστορία της ιστοριογραφίας, την επιστημολογία και τη διδακτική της ιστορίας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σσ. 147-149. Γερμανοί ιστορικοί μετά το 1848 (Ranke, Niebhuur, Droysen κ.ά.) και Γάλλοι μετά το 1870 (Monod, Lavissee, Langlois, Seignobos κ.ά.) και ιστορικοί στον υπόλοιπο κόσμο συγκρότησαν θεσμικούς θύλακες του κλάδου, ίδρυσαν ιστορικά περιοδικά και προώθησαν νέες μεθοδολογικές πρακτικές, όπως η φιλολογική κριτική των πηγών, η αναγωγή του αρχείου σε προνομακή ιστορική πηγή, η έκδοση ανέκδοτων διπλωματικών εγγράφων, η συστηματική παραπομπή για την τεκμηρίωση του ιστορικού λόγου, η ακαδημαϊκή θεσμοθέτηση του ιστορικού σεμιναρίου.

2 Σ. Ματθαίου, «Αρχειακή πολιτική και ιστορική έρευνα», *Μνήμων* 12 [1989], σσ. 212-216.

3 Τα αρχεία διαδραματίζουν ρόλο πολυεπίπεδο ως αποθετήρια μνήμης του άμεσου παρελθόντος, αλλά και του πιο μακρινού, επιτρέπουν την πρόσβαση σε αυθεντικές πληροφορίες και ενισχύουν την πληροφόρηση των πολιτών καθώς και ζητήματα διαφάνειας των θεσμών. Συμβάλλουν στη διαμόρφωση της πολιτικής και πολιτιστικής μας πραγματικότητας, εφόσον στο αρχείο διατηρείται η πληροφορία που θα μπορούσε σε άλλη περίπτωση να απολεσθεί, να βρεθεί σε λάθος χέρια και να ξεχαστεί.

4 S. McKemmish, «Εισαγωγή στα αρχεία και τα αρχειακά προγράμματα», στο *Η διαχείριση των Αρχείων*, επιμ. Judith Ellis, μτφ. Ζωή Οικονόμου, Ελληνική Αρχειακή Εταιρεία / τυπωθήτω, Γ. Δαρδανός, Αθήνα 2000, σσ. 22-23. Τα αρχεία είναι τεκμήρια, τα οποία δημιουργήσε, παρέλαβε και συγκέντρωσε ένα άτομο ή ένας οργανισμός στο πλαίσιο της άσκησης των δραστηριοτήτων του και τα διατήρησε λόγω της διηνεκούς τους χρησιμότητας.

στην πληροφορία που διαφυλάσσουν εξαρτάται από τη σκευή που διαθέτει ο ερευνητής. Αυτός είναι και ο λόγος που υπόκεινται σε πολλαπλές αναγνώσεις.

Το πλήθος της τυπολογίας των αρχείων προάγει όχι μόνο την επιστήμη της ιστορίας διατηρώντας τον κύριο ρόλο στην ιστορική έρευνα αλλά συνακόλουθα και όλο το φάσμα των ανθρωπιστικών επιστημών και όχι μόνον, αφού ένα πλήθος θετικών επιστημών, όπως π.χ. η ιατρική μελετούν τα αρχειακά τεκμήρια, προκειμένου να εμβαθύνουν το γνωστικό τους υπόβαθρο για το ανθρωπογενές και φυσικό περιβάλλον. Συνεπώς το ερευνητικό κοινό των αρχείων είναι ένα διευρυμένο κοινό που δεν αποτελείται μόνο από ιστορικούς αλλά και από ένα πλήθος επιστημόνων όπως ιστορικούς τέχνης, φιλόλογους, γεωγράφους, αρχιτέκτονες, δικηγόρους, γενεαλόγους, κοινωνιολόγους, ή ακόμη και κινηματογραφιστές ή σεναριογράφους.⁵

Στα Αρχεία της Κέρκυρας, τα οποία από το 1443 που άρχισαν να συγκροτούνται ως αρχεία του Μεγάλου Συμβουλίου της πόλης και ουδέποτε έπαψαν να λειτουργούν και να εμπλουτίζονται με νέες εισροές υλικού, διασώζεται η συλλογική μνήμη καταρχάς της Κέρκυρας και σε μεγάλο ποσοστό και των υπόλοιπων Ιονίων Νησιών. Οι αρχειακές σειρές διοικητικών κυρίως εγγράφων που παρουσιάζουν περιοδικότητα από τα μέσα του 16^{ου} κι ύστερα, μια και η πολιορκία του 1537 παρέδωσε στις φλόγες ένα μεγάλο μέρος των αρχείων της προγενέστερης περιόδου, μηδέ εξαιρουμένης της ανδηγαυικής, αφού πλήθος εγγράφων που είχαν συλλεχθεί την αφορούσαν, εξ αιτίας των δυτικών κυριαρχιών, υπερβαίνουν τα γεωγραφικά όρια του Ιόνιου χώρου και προς την Ανατολή και προς τη Δύση, και επιτρέπουν τη μελέτη των κοινωνιών που αναπτύχθηκαν σ' αυτόν.⁶ Αυτή τους η ιδιότητα είναι μοναδική στον ελληνικό χώρο. Από όταν μάλιστα τα αρχεία συνδέθηκαν με τον πολιτισμό⁷ ουσιαστική μπο-

Τα αρχεία μπορεί να βρίσκονται σε οποιαδήποτε μορφή (χαρτί, μικροφόρμα, φιλμ, δίσκο, οπτικό δίσκο, κασέτα video και ήχου κ.ά.) και να υπάρχουν σε διάφορα μεγέθη, σχήματα και υποστρώματα. Ο όρος Αρχεία αναφέρεται επίσης και στον οργανισμό, την υπηρεσία ή το πρόγραμμα που είναι υπεύθυνοι για την επιλογή, τη μέριμνα και τη χρησιμοποίηση των αρχείων διηνεκούς χρήσης και στο αρχειοστάσιο, το κτήριο ή τον χώρο που προορίζεται για την αποθήκευση, τη διατήρηση και τη χρήση των αρχείων. Βλ. Μ. Κανελλοπούλου-Μπότη, *Αρχεία και Δίκαιο*, Αθήνα 2020.

5 S. McKemmish, ό.π., σσ. 36-37.

6 Ν. Τ. Βούλγαρης, *Το Αρχειοφυλακείον Κέρκυρας*, Εκ του Τυπογραφείου Παρνασσού, Αθήνα 1880.

7 Ίδρυση Διεθνούς Συμβουλίου Αρχείων υπό την αιγίδα της UNESCO (9-6-1948) και Παγκόσμια Διακήρυξη για τα Αρχεία (εγκρίθηκε παμπηφεί από τη Γενική Συνέλευση του Διεθνούς Συμβουλίου Αρχείων τον Σεπτέμβριο του 2010 στο Όσλο και προσυπογράφηκε στην 36^η συνεδρία της Γενικής Διάσκεψης της UNESCO τον Νοέμβριο του 2011 στο Παρίσι).

ρεί να καταστεί η συμβολή τους στη μελέτη και την ανάδειξη του επτανησιακού πολιτισμού σε όλες του τις εκφάνσεις, δεδομένου ότι καταγράφει μεγάλες αποκλίσεις από τον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο που βίωσε μακράιωνα οθωμανική κατοχή. Η αξιοποίηση όμως της αρχαιακής πολιτιστικής κληρονομιάς προϋποθέτει τη διάσωσή της.

Η μεταστέγαση των Αρχείων στους πρώην Αγγλικούς Στρατώνες του Φρουρίου που αποφασίστηκε το 1984 αλλά πραγματοποιήθηκε στα τέλη της δεκαετίας του '90 και συγκεκριμένα το 1998 και διήρκεσε μία διετία (1996-1997), υπό τη διεύθυνση της Αλίκης Νικηφόρου, συνέβαλε ώστε κατά τα επόμενα χρόνια τα Αρχεία της Κέρκυρας να αναπτύξουν όλες τις παραμέτρους της εύρυθμης λειτουργίας ενός Αρχείου ευρωπαϊκών προδιαγραφών.⁸ Σε ένα κτήριο ιστορικό και απολύτως κατάλληλο για τη στέγαση Αρχαιακής Υπηρεσίας η προσέγγιση της αρχαιακής πολιτιστικής κληρονομιάς των Ιόνιων νησιών έχει γίνει πλέον μια εξαιρετικά ελκυστική και ευχάριστη ενασχόληση όχι μόνο για τους ειδικούς ερευνητές αλλά και για κάθε ενδιαφερόμενο. Η ίδια Υπηρεσία έχει εργαστεί με ζήλο για την προσέγγιση του ευρύτερου κοινού αλλά και ανέλαβε σημαντικές πρωτοβουλίες για τη διάσωση επτανησιακών πολιτισμικών μνημείων.⁹

Όσο πιο σύνθετη είναι μία τοπική κοινωνία τόσο πιο σύνθετη είναι και η ιστορία της. Και μάλιστα όταν η τοπική κοινωνία λειτουργεί ως ανοικτό σύστημα τότε βρίσκεται σε αλληλοεξαρτώμενη σχέση με την εθνική και την παγκόσμια κοινωνία. Αυτό περισσότερο ισχύει για τα Ιόνια νησιά κυρίως από τον 16^ο ως τον 19^ο αιώνα, καθώς οι διαδοχικές δυτικές επικυριαρχίες, οι πολιτειακές αλλαγές και ο μη αυστηρός προσδιορισμός της έννοιας του συνόρου αντανακλώνται στις καθημερινές πρακτικές των ανθρώπων και στη διαμόρφωση της νοοτροπίας τους. Τα Ιόνια νησιά αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα κοινωνικής, οικονομικής,

8 Συνοπτικά τα κτήρια που στέγασαν τα Αρχεία της Κέρκυρας από τον 15^ο αιώνα έως σήμερα στο http://gak.ker.sch.gr/Hist/istor-02_build.htm (Επίσημη ιστοσελίδα ΓΑΚ - Αρχεία Κέρκυρας)

9 Αναφέρω το παράδειγμα της παρέμβασης των Αρχείων Κέρκυρας προσκειμένου να διασωθούν τεκμήρια της μνημειακής πολιτισμικής κληρονομιάς, όπως τα ταφικά μνημεία του Α' Νεκροταφείου Κέρκυρας. Όταν έγινε αντιληπτό ότι ο Δήμος Κερκυραίων αποχαρκτηρίζει τάφους που δεν είχαν παρουσιάσει κίνηση την τελευταία πενήνταετία, προκειμένου να δοθούν για νέα χρήση σε άλλους ιδιοκτήτες, περιλαμβάνοντας στον κατάλογο και τάφους σημαντικών προσωπικοτήτων της Κέρκυρας αλλά και της Επτανήσου του 19^{ου} και του 20^{ου} αι., όπως και άλλα αξιόλογα ταφικά μνημεία, τα αρχεία ανέλαβαν την πρωτοβουλία να πείσουν τη Δημοτική Αρχή να διαφυλάξει τον ιστορικό και μνημειακό χαρακτήρα του Α' Νεκροταφείου, σεβόμενη και τους τάφους επιφανών Επτανησίων και αξιόλογα ταφικά μνημεία. Επειδή η τελευταία δεν πειθόταν, προκάλεσαν μάλιστα και συνεδρίαση των πολιτιστικών φορέων της πόλης υπό την προεδρία τους.

πολιτικής και πολιτιστικής όσμωσης στον μεσογειακό κόσμο.¹⁰

Όταν το 1815 πέρασαν επίσημα στη βρετανική προστασία ήδη υπήρχαν διαμορφωμένες υποδοχές (πολιτικές, κοινωνικές, πολιτιστικές) της νεωτερικότητας του 19^{ου} αιώνα. Η βρετανική πολιτική με τη σειρά της διάρθρωσε έναν νέο κρατικό μηχανισμό, συστηματοποίησε μια νέα γραφειοκρατική δομή και οργάνωσε θεσμούς που επέδρασαν στις τοπικές κοινωνίες των νησιών. Το αρχειακό υλικό της περιόδου αυτής (όπως και κάθε άλλο αρχειακό υλικό) δεν δημιουργήθηκε από τον συντάκτη του με σκοπό πάντα τη διατήρηση, αλλά αποτυπώνει το στιγμιαίο και το χρηστικό για μια δεδομένη στιγμή. Είναι τεκμήρια που δημιουργήθηκαν κατά την άσκηση μιας δραστηριότητας δημόσιας ή ιδιωτικής, τα οποία στόχευαν στη διατήρηση της μνήμης αυτής της δραστηριότητας. Όταν τα τεκμήρια συσσωρεύονται και δημιουργείται μια αρχειακή σειρά, οι στιγμιαίες καταγραφές αποκτούν άλλες διαστάσεις και επιτρέπουν την ανασύνθεση του συνεχούς χρόνου που πλέον γίνεται ο χρόνος της ιστορίας.¹¹

Είναι πράγματι ευτυχής συγκυρία για την Κέρκυρα που διασώθηκαν στα Γενικά Αρχεία αρχειακές σειρές, οι οποίες αποτελούν πηγές διαρκούς ιστορικής αναζήτησης και συζήτησης.

Μια ματιά στο υλικό του αρχείου του Ιονίου Κράτους δίνει το ευρύτατο φάσμα των οικονομικών, πολιτικών, κοινωνικών και πολιτιστικών αναγνώσεων που μπορεί να επιχειρήσει ένας ερευνητής και δεν αφορούν μόνο στα δημόσια πρόσωπα ή στα γεγονότα που επίσης είναι σημαντικά αλλά και στους αφανείς συντελεστές της ιστορίας. Σειρές που αφορούν στη λειτουργία των θεσμών αποκαλύπτουν τις οικονομικές λειτουργίες του κράτους και των φορέων του, τη λειτουργία των σωματείων διαφόρων επαγγελματικών κλάδων, το Ενεχυροδανειστήριο, τη μισθοδοσία υπαλλήλων και τις συντάξεις, την κίνηση του λιμανιού. Απογραφές και στατιστικές δίνουν στοιχεία για τον πληθυσμό και τη φυσική του κίνηση, για την εκπαίδευση, τη γεωργία, την κτηνοτροφία, την ιχθυοτροφία, τις αλυκές, τους ξένους, τις πολιτογραφήσεις. Παρέχονται στοιχεία για την οδοποιία, και άλλα έργα στο νησί, το φιλανθρωπικό έργο και τη λειτουργία του θεάτρου, για την Ιόνιο Ακαδημία και τη λειτουργία της. Οι εκλογικοί κατάλογοι και οι πληρεξούσιοι είναι ένα πεδίο έρευνας που μπορεί να αξιοποιηθεί και να αναδείξει τον πολιτικό πολιτισμό των Ιόνιων νησιών πολύ πριν δημιουργηθούν αντίστοιχοι θεσμοί στον υπόλοιπο ελληνικό χώρο. Ευρύτατο πεδίο έρευνας παρέχουν τα συμβολαιογραφικά

10 Κ. Μπρέγιαννη, *Ιόνιο Κράτος, 1814-1864: Θεσμοί και κοινωνική διάρθρωση*, Ακαδημία Αθηνών / Κέντρον Ερεύνης της Ιστορίας του Νεώτερου Ελληνισμού, Αθήνα 2017, σσ. 13-17

11 Α. Πολίτης, «Ο διπλός χρόνος των αρχείων», *Μνήμων* 12 [1989], σσ. 232-234.

κά αρχεία με το πλήθος των συμβολαίων και των δικαιπραξιών που περιέχουν.¹² Προικοσύμφωνα, διαθήκες, κωδίκελλοι, διευθετήσεις κληρονομικών υποθέσεων αντανακλούν όψεις της οικογενειακής και κοινωνικής ζωής. Οι διαθήκες αποτυπώνουν για παράδειγμα το μέγεθος της αγαθοεργούς διάθεσης των συντακτών, την ιστορικότητα της ελεημοσύνης, την ένταση ή μείωση του φαινομένου σε περιόδους κρίσης, τον φόβο του θανάτου, και την ηθική που συνδέεται με τον φόβο αυτόν. Συμφωνίες εργασίας με μάστορες, εργάτες, οικιακό προσωπικό, εκκλησιών με ιερείς και άλλες οικονομικές συμφωνίες αποκαλύπτουν τις εργασιακές σχέσεις της εποχής, όπως επίσης και τις κοινωνικές ομάδες που συμμετείχαν στην οικονομική ζωή.

Για παράδειγμα, το Συνοπτικό Ευρετήριο που αφορά στα διαβατήρια¹³ αποτελεί ένα σημαντικό εργαλείο έρευνας που ξεπερνά την τοπική μαρτυρία αναδεικνύοντας τη σημασία της τοπικής στη γενική ιστορία ενός γεωγραφικού χώρου. Τα διαβατήρια όχι μόνον αποτυπώνουν σε έναν βαθμό τη διακίνηση κατά τον 19^ο αιώνα αλλά και την τυπολογία και προσωπογραφία των διακινήσεων αυτών. Καθώς κατά τον 19^ο αιώνα η κινητικότητα προσώπων και ομάδων αυξάνεται με γεωμετρική πρόοδο και η έκδοση διαβατηρίων συνδέεται με ανάλογες πρακτικές άλλων χωρών, προσεγγίζεται μία πλευρά της καθημερινότητας των ανθρώπων της εποχής και εγκαινιάζεται ένα νέο πεδίο έρευνας που δίνει πληροφορίες τόσο για την πολιτειακή, πολιτική, διοικητική και διπλωματική ιστορία των κρατών, όσο και σε ανθρωπολογικές και δημογραφικές μελέτες για τον Ευρωπαϊό του 19^{ου} αιώνα, αφού τα ονόματα των κατόχων, τα σωματολογικά τους χαρακτηριστικά, το φύλο, το επάγγελμα, η ηλικία χαρτογραφούν σε μεγάλο βαθμό το προφίλ των ατόμων αυτών.

Φάκελοι για τα οχυρωματικά έργα, η σειρά με τις οικοδομικές άδειες (των πολιτικών κτηρίων), και άλλα σχετικά έγγραφα του Ιόνιου Κράτους αποτυπώνουν τις αλλαγές στην εικόνα της πόλης και των οχυρώσεων, που επήλθαν από τους Βρετανούς ενώ δίνουν και πληροφορίες για την προγενέστερη εικόνα της, όπως αυτή είχε διαμορφωθεί κυρίως από τους Βενετούς κατά τα 400 περίπου προηγούμενα χρόνια και δευτερευόντως από τους Γάλλους.¹⁴ Οι μεταβολές αυτές, η οικοδομική και αρχιτεκτονική προσέγγιση των οικοδομημάτων, οι αλλαγές των ιδιοκτητών, οι υπο-

12 Συμβολαιογραφικά Αρχεία στα ΓΑΚ Κέρκυρας που περιλαμβάνουν σύμφωνα με υπολογισμούς 10.000 διαθήκες (έχουν καταγραφεί 2.230 από το 1805 ως το 1844) και άλλες συμβολαιογραφικές πράξεις σε φ. 3.262 από το 1472 ως το 1869.

13 Α. Νικηφόρου, *Τα διαβατήρια του 19^{ου} αι. των Αρχείων της Κέρκυρας (1800-1870)*, Γενικά Αρχεία του Κράτους – Αρχεία Νομού Κέρκυρας, Κέρκυρα 2003.

14 *Οικοδομικές Άδειες Ιονίου Κράτους 1 & 2*, φακ. 12 & 45 αντίστοιχα (1819-1863).

χρεώσεις που προέκυπταν από τις ενοικιάσεις και αγορές, η σχεδιαστική και κατασκευαστική παράδοση που διαμόρφωσαν αποτέλεσαν και αποτελούν προνομιακό πεδίο έρευνας για την ιστορία και τον οικιστικό πολιτιστικό πλούτο της Κέρκυρας. Η αρχιτεκτονική της πόλης αντανακλά μια ανεπτυγμένη ελληνική και ορθόδοξη στην πλειονότητα της κοινωνία που ακολούθησε για πολλούς αιώνες τη Δύση και δημιούργησε ένα περιβάλλον που ανταποκρινόταν στο επίπεδό της συνδυάζοντας τα δυτικά στοιχεία με την τοπική καλλιτεχνική παράδοση.¹⁵ Τα αρχαιακά τεκμήρια αναδεικνύονται σε πολύτιμους αρωγούς στην ανασύσταση της ιστορίας των δομικών κατασκευών καθώς προσφέρουν πληροφορίες για την ιστορία των κτισμάτων και τον τρόπο δόμησης του αστικού χώρου με τα καντούνια, τα φρούρια και τα τείχη του. Παρέχουν πληροφορίες για τα παλιά ονόματα των δρόμων και των καντουνιών της πόλης ή τη διάρθρωση του συστήματος των εκκλησιών που ανασυνθέτουν όχι μόνο το συνοικιακό τοπίο αλλά και το κοινωνικό με τις συσσωματώσεις οικογενειών γύρω από τα αδελφάτα τους. Οι οικοδομικές και αισθητικές παρεμβάσεις που πραγματοποιήθηκαν σε αυτά με την έλευση των Άγγλων στοιχειοθετούν μια νέα αντίληψη περισσότερο γεωμετρική και ορθολογική.¹⁶ Και αυτά είναι στοιχεία που όχι μόνο συνέβαλαν στον χαρακτηρισμό της πόλης ως «ιστορικής» αλλά παράλληλα αποτελούν απαραίτητες παραμέτρους στη λήψη αποφάσεων για τις σύγχρονες επεμβάσεις συντήρησης και αποκατάστασης των ιστορικών κτηρίων.¹⁷ Επίσης, σε με-

15 A. Αγοροπούλου-Μπιρμπίλη, «Κερκυραϊκή Αρχιτεκτονική», στο *Προστασία και ανάπτυξη των ιστορικών πόλεων στον 21ο αιώνα* (Preservation, development and monitoring of historic cities in 21st. c. / Questions du developpement and du monitoring des villes historiques au 21e s.), ΤΕΕ, ΤΕΕ-Τμ. Κέρκυρας, ICOMOS-Ελλην.Τμ., ICOMOS-CIVVIH, Δήμος Κερκυραίων Διεθνής επιστημονική συνάντηση της διεθνούς επιστημονικής επιτροπής ιστορικών πόλεων CIVVIH-ICOMOS (18-20 Απριλίου 2002, Κέρκυρα), Α' Ενότητα: *Η ιστορική πόλη της Κέρκυρας. Υλική και άυλη κληρονομιά*, Κέρκυρα, σσ. 40-50.

16 Ν. Καραπιδάκης, «Οδονυμικά: Αστικές επικοινωνίες και αστικές καταστάσεις», Εισήγηση Ημερίδας με θέμα: *Προστασία και ανάπτυξη των ιστορικών πόλεων στον 21ο αιώνα* (Preservation, development and monitoring of historic cities in 21st. c./Questions du developpement and du monitoring des villes historiques au 21e s.), ΤΕΕ, ΤΕΕ-Τμ. Κέρκυρας, ICOMOS-Ελλην. Τμ., ICOMOS-CIVVIH, Δήμος Κερκυραίων Διεθνής επιστημονική συνάντηση της διεθνούς επιστημονικής επιτροπής ιστορικών πόλεων CIVVIH-ICOMOS (18-20 Απριλίου 2002, Κέρκυρα), Α' Ενότητα: *Η ιστορική πόλη της Κέρκυρας. Υλική και άυλη κληρονομιά*, Κέρκυρα, σσ. 23-28.

17 Α. Νικηφόρου, «Η σημασία των τεκμηρίων στη διαμόρφωση της σύγχρονης αρχιτεκτονικής», Πολιτιστική Διημερίδα Δήμου Φαιάκων, Δήμος Φαιάκων, Κέρκυρα, 16-17 Μαΐου 2003, της Ιδίας, «Αρχαία Κέρκυρα και πολιτισμική κληρονομιά», Ημερίδα στο πλαίσιο της συγκρότησης του Φακέλου της υποψηφιότητας της πόλης της Κέρκυρας για την ένταξη της στα Μνημεία της Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO, με την παρουσία της εμπειρογνώμονος του ICOMOS Teresa Colletta, Γ.Α.Κ.-Αρχαία Νομού Κέρκυρας, 26 Σεπτεμβρίου 2006, της Ιδίας, «Σημασία της αρχαιακής τεκμηρίωσης στην αποκατάσταση κτηρίων της παλαιάς πόλης της Κέρκυρας», Επιμορφωτικό Σεμινάριο επιδοτούμενο από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο με θέμα: *Πόλεις με ιστορικά κέντρα*, Τεχνικό επιμελητήριο Ελλάδας,

γάλο βαθμό αποτυπώνουν διαχρονικά και την καλλιτεχνική δραστηριότητα. Οι συμβάσεις των καλλιτεχνών με τον εργοδότη, οι συμφωνίες για την παράδοση του υλικού, η περιγραφή του παραδοτέου έργου δείχνουν το επίπεδο της πολιτιστικής εξέλιξης της τέχνης.

Τα ληξιαρχικά βιβλία από το 1841 ως το 1932 δεν δίνουν μόνο απλά τις γεννήσεις ή τους γάμους.¹⁸ Έχουν τη δυνατότητα να αποτυπώσουν με τη μελέτη τους τη φυσική κίνηση του πληθυσμού, γεννητικότητα, γαμηλιότητα, θνησιμότητα, τον ρυθμό αύξησης του πληθυσμού, φαινόμενα μετακίνησης προς το αστικό κέντρο, εποχές που εμφανίζεται αύξηση γεννητικότητας.¹⁹

Τα δικαστικά αρχεία αποτελούν μάρτυρες κοινωνικών ανακατατάξεων και αλλαγών στις αξίες και στην ιδεολογία. Οι δικαστικοί θεσμοί επεμβαίνουν στις ιδιωτικές σχέσεις, αλλά και στις σχέσεις του ατόμου με την εξουσία και συγκροτώντας αυτό που αποκαλούμε «δικαστικά αρχεία» παράγουν μαρτυρίες για την κοινωνική πραγματικότητα της εποχής τους και συνθέτουν ένα πολιτισμικό μοντέλο. Η προσέγγιση των δικαστικών αρχείων μπορεί να αποδώσει μελέτες που αφορούν στην κοινωνιολογία και στη γεωγραφία της εγκληματικότητας, ή μπορεί να μελετηθεί η ανθρωπολογική θεώρηση της βίας και να αποτυπωθούν εκδηλώσεις βίας σε περιθωριακές κοινωνικές ομάδες που μετατοπίζουν το ενδιαφέρον πέρα από τις κοινωνικές ελίτ, περιγράφουν τους μηχανισμούς περιθωριοποίησης ή επανένταξης στο κοινωνικό σύνολο αλλά και την ταυτότητα (τα χαρακτηριστικά) της ομάδας.²⁰

Στην ουσία πρόκειται για μία κιβωτό πολιτισμού προς τιμήν της Κέρκυρας που φυλάσσει αλλά και αναδεικνύει τον μοναδικό πλούτο της ιστορίας της. Τα αρχεία αποτελούν θεμέλια πάνω στα οποία στηρίζονται ατομικές και συλλογικές ταυτότητες των φυσικών και νομικών προσώ-

Τμήμα Νομού Κερκύρας, Κέρκυρα 18.10-15.12. 1993, Α. Αγοροπούλου-Μπιρμπίλη, *Κέρκυρα. Αστική αρχιτεκτονική περιόδου αγγλοκρατίας*, Αθήνα 2002, Σπ. Καρύδης - Π. Τζιβάρα, «Ο ναός της Σπηλαιώτισσας στην πόλη της Κέρκυρας: Τα ίχνη των δομικών του μεταμορφώσεων στις αρχαιακές πηγές», στο <http://infoidk.arch.duth.gr/08.pdf> (Ανακτήθηκε: 3-2-2019), Λ. Στανέλλος, *Η βρετανική στρατιωτική αρχιτεκτονική στην Κέρκυρα. Οι επεμβάσεις των Βρετανών στα φρούρια, στις οχυρώσεις, στα κτίρια και στις στρατιωτικές εγκαταστάσεις (1814-1864)*, Διδακτορική Διατριβή, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ) 2016, Σ. Αγγελίδου, *Πρόταση αποκατάστασης - επανάχρησης πολυώροφου διατηρητέου κτηρίου κατά την περίοδο της Αγγλοκρατίας*, Κέρκυρα, Παλαιό Λιμάνι, Δονζελότ 7-9, Μεταπτυχιακή εργασία, ΑΠΘ Διατμηματικό Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Πολυτεχνικής Σχολής «Προστασία, Συντήρηση και Αποκατάσταση Μνημείων Πολιτισμού», χ.χ., αναρτημένη στο Διαδίκτυο.

18 Ληξιαρχικά, κτχ. 1.198 (1841-1932), και Ληξιαρχος φ. 33 (1841-1863).

19 Ως παράδειγμα αναφέρεται η δημοσίευση της Δ.-Χρ. Καρδακάρη, *Η θνησιμότητα στο νησί της Κέρκυρας (1842-1889)* στο <https://www.academia.edu> (Πρόσβαση: 15-4-2019)

20 Ρ. Μπενβενίστε, «Δίκαιο, δικαστικά αρχεία και κοινωνική ιστορία», *Μνήμων* 11 [1987] σσ. 208-218.

πων που τις παρήγαγαν. Εμπεριέχουν μάλιστα πολύ μεγαλύτερες δυνατότητες «μνήμης» πέρα από τις έννοιες της τεκμηρίωσης και της χρήσης τους ως εργαλείων έρευνας. Το επίπεδο της διατήρησης των αρχείων δείχνει το επίπεδο του πολιτισμού μιας χώρας.²¹ Είναι ο αγώνας ενάντια στη λήθη. Επιπλέον, τεκμηριώνουν την αυθεντικότητα του πολιτισμικού περιβάλλοντος της κοινωνίας που τα παρήγαγε.²² Είναι αναγκαίο να ενεργοποιηθεί ένας μηχανισμός του πολιτισμικού συστήματος που να μην κατανέμει αγαθά και υπηρεσίες με ασύμμετρο τρόπο, να διευρυνθεί η ανταπόκριση της κοινωνίας στην πολιτισμική συμμετοχή, να αναζωογονηθούν οι μικρότεροι και οι μεγαλύτεροι πολιτιστικοί οργανισμοί και τα δραστήρια πολιτιστικά κύτταρα της κοινωνίας ώστε να ασκηθεί μια δίκαιη και αποτελεσματική πολιτική με την ευρεία έννοια, με στόχο την πολιτισμική δημοκρατία και τη σύνθεση πολιτισμικού κεφαλαίου.²³ Διότι αυτό το πολιτισμικό κεφάλαιο δεν έχει μόνο συμβολική αλλά και οικονομική αποτίμηση.

-
- 21 J. Grimard, «Gérer la préservation à long terme des archives électroniques ou préserver le médium et le message», Archives, τ. 27, 4, [1996], σσ. 21-34, F. Bilel, & A. Mkadmi, «Les Archives à l'ère des Humanités Numériques: Quelles mutations?», στο https://www.academia.edu/33138792/Les_Archives_%C3%A0_l%27%C3%A8re_des_Humanit%C3%A9s_Num%C3%A9riques_Quelles_mutations, σσ. 154-175. Τα ζητήματα διατήρησης και διαχείρισης των αρχείων αφορούν πλέον και στην ψηφιοποίηση τους και την ηλεκτρονική τους διάθεση.
- 22 Η αυθεντικότητα αποτελεί κεντρική έννοια στη διαχείριση της πολιτισμικής κληρονομιάς και η διαφύλαξή της μπορεί να θεωρηθεί ως αναζήτηση της αλήθειας στον κλάδο του πολιτισμού. Καθιερώθηκε σε διεθνές επίπεδο με την υιοθέτηση της *Σύμβασης της Παγκόσμιας Κληρονομιάς* (και της *Λίστας Παγκόσμιας Κληρονομιάς*, η οποία συνοδεύει τη Σύμβαση). Στο πλαίσιο της Σύμβασης αυτής, η αυθεντικότητα μπορεί να εννοηθεί ως «προσπάθεια να βεβαιωθεί ότι οι αξίες εκφράζονται με τρόπο αξιόπιστο ή γνήσιο από τα χαρακτηριστικά που φέρουν τις αξίες αυτές». Βλ. Ιωάννη Πούλιο κ. ά., *Πολιτισμική Διαχείριση, Τοπική Κοινωνία και Βιώσιμη ανάπτυξη*, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα, ΕΜΠ, χ.χ., σ. 34.
- 23 Α. Νικηφόρου, «Τα Αρχεία της Κέρκυρας: πολύτιμο κοίτασμα και ζωντανό κύτταρο της πολιτιστικής μας κληρονομιάς», *Τεκμήριον* 8 [2008], σσ. 95-110. Βλ. γενικά και Μ. Κανελλοπούλου-Μπότη, *Αρχαία και Δίκαιο*, Αθήνα 2020.

Η δυναμική των αρχείων στην κοινωνία, στην εκπαίδευση και τον πολιτισμό

*Ελένη Θεοδωροπούλου, Ελένη Μαμμά,
Άννα Κουλικούρδη, Ασημίνα Σταθοπούλου*

Πρόλογος

Ο πολιτισμός αποτελεί μια ιδιαίτερα φορτισμένη έννοια ως προς τον προσδιορισμό, την εξέλιξη και τη διαμόρφωση του. Σύμφωνα με τον Γάλλο ιστορικό Febvre, η ετυμολογία του προέρχεται από το ζεύγος των λέξεων *civilité – civilisé*, όροι με προέλευση από τις λατινικές λέξεις *civis* (πολίτης), *civilis* (πολιτικός) και εμπεριέχει σημασιολογικά τις αρετές της διακριτικότητας, της ειλικρίνειας και της ευγένειας. Συνιστά αυτό που αποκαλείται «άψογη συμπεριφορά», δηλαδή ένας κώδικας κόσμιας και ευπρεπούς κοινωνικής συμπεριφοράς σε συνδυασμό με έναν πνευματικά καλλιεργημένο τρόπο ζωής.¹

Ο κοινωνικός και πνευματικός πολιτισμός, κατά τα πρώιμα χρόνια του ατόμου, αναμφισβήτητα επιτυγχάνεται μέσα από το οικογενειακό περιβάλλον, αλλά γαλουχείται και αποκρυσταλλώνεται κυρίως μέσα από την εκπαιδευτική διαδικασία. Η επαφή του από τα πρώτα κιόλας σχολικά χρόνια με αρχαιακά έγγραφα ιστορικού ενδιαφέροντος, τα οποία με τη σειρά τους έχουν αποτελέσει δείγματα πολιτισμού μια δεδομένη χρονική στιγμή, είναι καθοριστικής σημασίας. Η κατοχή τέτοιων εγγράφων στην πλειονότητά τους υπάρχει σε αρχαιακούς φορείς και συντελεί στη συνδιαλλαγή του ατόμου με τεκμήρια πολιτισμού. Το αποκορύφωμα της όλης διαδικασίας εντοπίζεται στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, όπου το άτομο ως ενεργός πολίτης πια, αφού συμβουλευτεί τις πηγές ανατροφοδοτεί και ο ίδιος τον εκπολιτισμό του πνευματικού και κοινωνικού τρόπου ζωής του.

1 St. Mennell – J. F. Rundell, *Classical Readings in Culture and Civilization*, Psychology Press 1998, σσ. 5-6.

Ο ρόλος των αρχείων στη σύγχρονη εκπαίδευση

Η ομαλή και σύμμετρη ανάπτυξη της ανθρώπινης προσωπικότητας προϋποθέτει τη δημιουργία και την καλλιέργεια αρχών ζωής, όπως η ευρυμάθεια και η διάθεση για εμπλουτισμό και επαναπροσδιορισμό των κεκτημένων γνώσεων και αντιλήψεων. Η αξιοποίηση του πολυποίκιλου αρχειακού υλικού, που διασώζεται από τους αρχειακούς φορείς της χώρας, με την παράλληλη χρήση των δυνατοτήτων που προσφέρει η ψηφιακή τεχνολογία, μπορούν να ανανεώσουν και να ενισχύσουν την ποιότητα της εκπαιδευτικής διαδικασίας.

Ειδικότερα, η διενέργεια εκπαιδευτικών προγραμμάτων με σκοπό μελέτης τα αρχειακά τεκμήρια στις διάφορες μορφές τους –χαρτώο, οπτικοακουστικό, ψηφιακό αρχειακό υλικό- ή και τα αρχειακά αντικείμενα παρουσιάζει πολλαπλά οφέλη. Η διαφοροποίηση από τη μετωπική διδασκαλία και την αποκλειστική χρήση του σχολικού εγχειριδίου προωθεί την κινητοποίηση του ενδιαφέροντος και προάγει την επιθυμία για γνώση. Παράλληλα, η ερευνητική μέθοδος μάθησης προάγει την ενεργό συμμετοχή και διευκολύνει τα παιδιά να συνδέσουν στη σκέψη τους τα γεγονότα του παρελθόντος με τις μετέπειτα εξελίξεις και τον άμεσο ή έμμεσο απόηχό τους στο παρόν. Κατά συνέπεια, οι μαθητές και οι μαθήτριες θα αποκτήσουν δεξιότητες για την αποκωδικοποίηση του πολιτικού και κοινωνικού γίγνεσθαι, ώστε να μπορούν να ερμηνεύουν και να ανταποκρίνονται στις εξελίξεις της σύγχρονης εποχής. Επιπρόσθετα, η ανάλυση των πρωτότυπων ιστορικών πηγών συνεπικουρεί στη δημιουργία της κριτικής σκέψης, στην καλλιέργεια της ιστορικής και της αρχειακής συνείδησης και της «ενσυναίσθησης» διαπλάθοντας ενεργούς πολίτες ικανούς να αντιμετωπίσουν ιδεοληψίες και πιθανές απόπειρες χειραγώγησης.

Στην ίδια κατεύθυνση, οι μαθητές και οι μαθήτριες μέσα από την επαφή τους με τα Αρχεία εξοικειώνονται με την επίλυση προβλημάτων (case studies), τον εντοπισμό της σχέσης αιτίας-αποτελέσματος των ιστορικών γεγονότων και την επισήμανση των διαφορετικών ή και αντικρουόμενων ερμηνειών, που τους αποδίδονται. Επιπλέον, το αρχειακό υλικό ως βάση για την παραγωγή ερευνητικών εργασιών (project) ευνοεί τη συμμετοχική-συνεργατική μάθηση, καθώς και τη συγκρότηση ομάδων εργασίας, οι οποίες θα αποτελούνται από παιδιά με διαφορετική κουλτούρα εξοβελίζοντας κοινωνικές και φυλετικές προκαταλήψεις. Στη σύγχρονη πολυπολιτισμική και διαρκώς μεταβαλλόμενη κοινωνία καθίσταται αναγκαία η σύνθεση των απόψεων, η αναζήτηση κοινών στοιχείων

ανάμεσα στους πολίτες διαφορετικών καταβολών, ώστε να αποφεύγονται οι συγκρουσιακές καταστάσεις με την ανάδειξη της ώσμωσης των πολιτισμών στο πέρασμα του χρόνου.

Έτσι, κρίνεται σκόπιμο οι μαθητές και οι μαθήτριες να έρχονται σε άμεση επαφή με τα πολιτιστικά προϊόντα του παρελθόντος και ως ερευνητές να αναπτύσσουν ελεύθερα τη σκέψη τους και να εκφράζουν τις απόψεις τους για θέματα που άπτονται της ιστορίας, της πολιτικής, της κοινωνίας και, γενικότερα, του πολιτισμού. Εξάλλου, οι συνθετικές εργασίες με βάση αφόρμησης και αναφοράς ένα σώμα (corpus) αρχαιακού υλικού – που έχει συμβατικά επιλεγθεί και συντεθεί είτε από το ίδιο αρχείο είτε από περισσότερα θεματικά συναφή αρχεία – προσφέρει μεγαλύτερες δυνατότητες να επιτευχθεί η βιωματική προσέγγιση των πρωτογενών πηγών από ό,τι η επεξεργασία αποσπασματικών παραθεμάτων. Παράλληλα, εμπλουτίζονται οι διαδικασίες μετάδοσης των γνώσεων και απομακρυνόμαστε από τη μηχανική αποστήθιση και τη «μεγάλη παράδοση του ενεργητικού διδακτισμού», τη διδασκαλία δηλαδή από καθέδρας που βασίζεται σχεδόν κατά αποκλειστικότητα στον εκπαιδευτικό οίστρο.

Επομένως, η αξιοποίηση του πλούτου των ψηφιακών αποθετηρίων των αρχαιακών φορέων αναφαίνεται ως δόκιμο εφαλτήριο προκειμένου να προσανατολιστεί η εκπαίδευση προς μια πιο σύγχρονη θέαση της γνώσης. Η ενσωμάτωση των σύγχρονων τεχνολογιών στη μαθησιακή διαδικασία καθίσταται αδήριτη ανάγκη για την αντιμετώπιση του λειτουργικού αναλφαβητισμού. Άλλωστε, είναι πλέον παραδεκτό ότι η απλή περιήγηση στο διαδίκτυο ή η χρήση των κοινωνικών δικτύων δεν αρκούν ούτε συνεπάγονται την κατάκτηση γνώσεων και δεξιοτήτων. Αντίθετα, η ενημέρωση και η εξοικείωση με τη χρήση των ψηφιακών εργαλείων αξιόπιστων ιστοσελίδων, όπως είναι όσες αντιστοιχούν στους επίσημους αρχαιακούς φορείς, παρέχουν τη δυνατότητα στους μαθητές και τις μαθήτριες να ασκηθούν στη διάκριση και την επιλογή έγκριτων διαδικτυακών ιστότοπων. Ταυτόχρονα, τα παιδιά αξιοποιώντας τα ψηφιακά εργαλεία προκειμένου να μελετήσουν τα Αρχεία ή και να συνθέσουν μια δομημένη εργασία, ατομική ή ομαδική, κατορθώνουν πιο άμεσα να εντρυφήσουν σε μεγαλύτερο όγκο και εύρος αρχαιακού υλικού².

Συνοψίζοντας, τα αρχεία αποκαλύπτουν τις ιστορικές και πολιτιστικές διαδρομές της κοινωνίας. Η ενσωμάτωση της μελέτης τους στην εκ-

2 Δ. Μαυροσκούφης, (2005), «Η Ιστορία μέσα και έξω από το σχολείο», Υλικό από τη σειρά των έξι ημερίδων στην Κεντρική Δημοτική Βιβλιοθήκη της Θεσσαλονίκης (Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2005), Τομέας Παιδαγωγικής Α.Π.Θ. – Δήμος Θεσσαλονίκης – Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Θεσσαλονίκης (2005).

παιδευτική διαδικασία μπορεί να συμβάλλει καθοριστικά στη στοχοθέτηση και ανάπτυξη της δια βίου παιδείας, της συμμετοχικής μάθησης, της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης και της χρήσης των νέων τεχνολογιών. Στην αντίθετη περίπτωση, επικρατεί μονολιθική αποτύπωση του παρελθόντος και υπονομεύεται η προσπάθεια διαμόρφωσης μελλοντικών πολιτών με ευρύτητα πνεύματος και πολυδιάστατες προσλαμβάνουσες.

Η αρχειονομία στην τριτοβάθμια εκπαίδευση

Η αρχειονομία λειτουργεί ως μέθοδος, πρακτική και βοηθητική της ιστορίας κυρίως από τον 19ο αιώνα και μετά. Δεν αποτελούσε αρχικά έναν ιδιαίτερο επιστημονικό κλάδο και ουσιαστικά αναπτύχθηκε στους κόλπους της διπλωματικής και της κριτικής ανάλυσης των τεκμηρίων κατά τον Μεσαίωνα και την Αναγέννηση. Το βασικό αντικείμενό της ήταν η μελέτη της γνησιότητας των αρχείων μέσα από τον εντοπισμό των σχέσεών τους με τον παραγωγό τους και των δραστηριοτήτων από τις οποίες προέκυψαν.³ Η μελέτη αυτή συνέβαλε ουσιαστικά στη διαμόρφωση των βασικών αρχών της αρχειονομίας, αλλά την κράτησε κάτω από το βλέμμα της ιστορικής επιστήμης. Σταθμός για την ανάπτυξη της αρχειονομίας υπήρξε το «ολλανδικό εγχειρίδιο» *“Manual for the the arrangement and description of archives”* των Muller, Feith και Fruin (1898),⁴ στο οποίο συγκεντρώθηκαν αρχές προερχόμενες από την γαλλική και πρωσική διοικητική πρακτική.

Έτσι, παρουσιάζονται στην αρχειονομική θεωρία βασικές αρχές, όπως αυτές που ορίζουν ότι τα τεκμήρια διαφορετικών παραγωγών θα πρέπει να τηρούνται ξεχωριστά και να διατηρούν, κατά το δυνατόν, την ταξινόμηση που είχαν στις υπηρεσίες όπου δημιουργήθηκαν. Κατά τον 20ο αιώνα αναδεικνύονται τα έργα του Άγγλου Hilary Jenkinson (*A manual of Archive Administration*, 1922)⁵ και του Αμερικανού Theodore Schellenberg (*Modern Archives principles and techniques*, 1956)⁶, τα

3 L. Duranti, «Diplomatics: New Uses for an Old Science», *Archivaria*, The Journal of the Association of Canadian Archivists, 1998, Lanham, MD: Scarecrow Press. Διαθέσιμο στο <https://archivaria.ca/index.php/archivaria/issue/view/387> (Ημερομηνία πρόσβασης: 6/2/2020)

4 S. Muller, J.A. Feith, and R. Fruin, *Manual for the the arrangement and description of archives. Journal of American History*, Volume 27, Issue 2, New York, September 1940, σσ. 319–320

5 H. Jenkinson, *A manual of Archive Administration*, London 1947, Διαθέσιμο στο <https://archive.org/details/manualofarchivea00iljenk/page/n5> (Ημερομηνία πρόσβασης: 6/2/2020)

6 T. R. Schellenberg, *Modern Archives principles and techniques*, Chicago 1956. Διαθέσιμο στο <http://www.archivists.org/publications/epubs/ModernArchives-Schellenberg.pdf> (Ημε-

οποία άσκησαν μεγάλη επιρροή στην διαμόρφωση και στην εξέλιξη της αρχειονομίας. Η σύνδεση της αρχειονομίας με την ιστορία συνεχίστηκε, σε κάποιες περιπτώσεις μέχρι τις ημέρες μας και τα αρχεία παρέμειναν στη διαχείριση των ιστορικών, οι οποίοι κατείχαν διπλό ρόλο, αυτόν του διαχειριστή και του χρήστη ταυτοχρόνως.

Η εμφάνιση του “records management” στην Αμερική και συνακόλουθα στις δύο μεγάλες αγγλόφωνες χώρες (Καναδά, Αυστραλία) φέρνει ξανά στο προσκήνιο την αναγκαιότητα της παρέμβασης της αρχειονομίας στη διαχείριση και την οργάνωση του περιεχομένου, καθώς και των ενεργών αρχειακών συνόλων.⁷ Η ευρεία εξάπλωση της τεχνολογίας σε συνάρτηση με τον τεράστιο όγκο και τις ιδιαιτερότητες των αρχείων οδήγησαν στη σύμπραξη της παραδοσιακής αρχειονομίας με τις ψηφιακές επιστήμες και άρα, στη δημιουργία μίας ενιαίας επιστήμης με τη συνέργεια πολλών και διαφορετικών γνωστικών αντικειμένων. Βασικός σκοπός η αρχειακή λειτουργία όχι μόνο στο ιστορικό περιβάλλον, αλλά και στο σύγχρονο περιβάλλον της εικονικής πραγματικότητας.⁸

Η ακαδημαϊκή εκπαίδευση στην αρχειονομία στην Ελλάδα

Η Αρχειονομία ως επιστήμη έρχεται να εγκαθιδρυθεί στην Ελλάδα το 1993 με τη δημιουργία του πρώτου Τμήματος Αρχειονομίας και Βιβλιοθηκονομίας⁹. Σκοπός του να καλύψει τις ανάγκες της ακαδημαϊκής εκπαίδευσης ως προς τα γνωστικά αντικείμενα της αρχειακής, βιβλιοθηκονομικής και σήμερα, και της μουσειολογικής επιστήμης.

Το Τμήμα του Ιονίου Πανεπιστημίου εξειδικεύεται σε ζητήματα Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας και γενικότερα στην επιστήμη της Πληροφόρησης. Προσφέρει θεωρητική και πρακτική κατάρτιση των φοιτητών του σε όλους τους τομείς που σχετίζονται με την θεωρία του βιβλίου, των αρχειακών τεκμηρίων, των αντικειμένων μουσειακής αξίας και γενικά της πληροφορίας και των πληροφοριακών συ-

ρομηνία πρόσβασης 6/2/2020)

7 *University Archives and Recordkeeping*. University of Adelaide, 2014. Διαθέσιμο στο <https://www.adelaide.edu.au/records/handbook/lifecycle/> (Ημερομηνία πρόσβασης: 18/07/19)

8 A. Gilliland-Swetland, *Enduring Paradigm, New Opportunities: The Value of the Archival Perspective in the Digital Environment*. Washington 2000, DC: Council on Library and Information Resources. Διαθέσιμο στο <http://www.clir.org/pubs/reports/pub89/contents/> (Ημερομηνία πρόσβασης: 6/2/2020)

9 Σήμερα καλείται *Τμήμα Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας, Μουσειολογίας*, Ιόνιο Πανεπιστήμιο (2019). Διαθέσιμο στο [http://tab.ionio.gr/el/departament_\(Ημερομηνία πρόσβασης: 6/2/2020\)](http://tab.ionio.gr/el/departament_(Ημερομηνία πρόσβασης: 6/2/2020))

νόλων, σε συμβατική ή ψηφιακή μορφή, καθώς και με τη δημιουργία, οργάνωση, ταξινόμηση, διαχείριση και αξιοποίηση συλλογών βιβλιακού, αρχειακού ή άλλης μορφής υλικού και πληροφοριών. Απώτερος σκοπός είναι η κατάρτιση του ανθρώπινου δυναμικού που είναι απαραίτητη για τη στελέχωση των πάσης φύσεως, δημόσιων και ιδιωτικών, βιβλιοθηκών, αρχειακών υπηρεσιών, μουσείων, κέντρων τεκμηρίωσης και υπηρεσιών πληροφόρησης.

Πέραν των ειδικών γνώσεων και δεξιοτήτων, το Τμήμα παρέχει στους φοιτητές του γνώσεις γενικής παιδείας και γνώσεις πληροφορικής, που θεωρούνται απαραίτητες για τη συγκρότηση επιστημόνων ικανών να κατανοήσουν και να χρησιμοποιήσουν σωστά τις εξειδικευμένες γνώσεις τους, τόσο ως επαγγελματίες, όσο και ως ερευνητές σε σχετικούς επιστημονικούς τομείς, εκδοτικούς οίκους, και σε έργα ψηφιοποίησης.

Στην Ελλάδα λειτουργούν, επίσης, τα Τμήματα Βιβλιοθηκονομίας και Συστημάτων Πληροφόρησης του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής¹⁰ και του Αλεξάνδρειου ΤΕΙ Θεσσαλονίκης¹¹. Το Τμήμα του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής μετονομάστηκε από Τμήμα Βιβλιοθηκονομίας και Συστημάτων Πληροφόρησης σε Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας και Συστημάτων Πληροφόρησης μόλις το 2018, παράλληλα με την μετονομασία του ΤΕΙ Αθήνας σε Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής. Ουσιαστικά, αποτελεί φυσική μετεξέλιξη του ομοειδούς τμήματος, που λειτούργησε στο Τ.Ε.Ι. Αθήνας από το 1977 έως το 2018. Το Τμήμα παρέχει εκπαίδευση με απώτερο σκοπό τη δημιουργία Αρχειονόμων, Βιβλιοθηκονόμων και Επιστημόνων της Πληροφόρησης με υψηλό επίπεδο γνώσεων και δεξιοτήτων.

Οι σπουδές στο Τμήμα περιλαμβάνουν όλους τους κλάδους των παραδοσιακών επιστημών της Πληροφόρησης (Βιβλιοθηκονομία, Αρχειονομία, Μουσειολογία, Τεκμηρίωση), οι οποίοι με την καθοριστική επίδραση της τεχνολογίας, εννοποιούνται στο ευρύτερο πλαίσιο της Διαχείρισης των Πληροφοριών (Information Management). Αντικείμενό της, ο εντοπισμός, συγκέντρωση, επεξεργασία, οργάνωση και διάθεση των πληροφοριών, ανεξαρτήτως του υλικού υποστρώματος στο οποίο είναι καταγεγραμμένες. Ακολουθώντας τις διεθνείς εξελίξεις, το Τμήμα εξετάζει, σε ένα ενιαίο θεωρητικό και εφαρμοσμένο πλαίσιο, την πολιτιστική, επιστημονική αλλά και τη διοικητική, επιχειρηματική πληροφόρηση, αξιοποιώντας τις σύγ-

10 *Τμήμα Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας και Συστημάτων Πληροφόρησης*, Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής (2019). Διαθέσιμο στο <https://www.uniwa.gr/alis/> (Ημερομηνία πρόσβασης: 6/2/2020)

11 *Τμήμα Βιβλιοθηκονομίας και Συστημάτων Πληροφόρησης*, Αλεξάνδρειο Τεχνολογικό Ίδρυμα Θεσσαλονίκης (2019). Διαθέσιμο στο http://www.libd.teithe.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=5&Itemid=45&lang=el (Ημερομηνία πρόσβασης: 02/08/19)

χρονες τεχνολογίες.

Τέλος, το Τμήμα Βιβλιοθηκονομίας και Συστημάτων Πληροφόρησης του Αλεξάνδρειου ΤΕΙ Θεσσαλονίκης ιδρύθηκε το 1984. Οι σπουδές στο Τμήμα Βιβλιοθηκονομίας καλύπτουν το γνωστικό αντικείμενο της αναζήτησης, συλλογής, επεξεργασίας, οργάνωσης, διαχείρισης και διάδοσης των πληροφοριών, καθώς και των μέσων καταγραφής της γνώσης, με έμφαση στη χρήση της τεχνολογίας της πληροφόρησης. Καλύπτουν, επίσης, μεθόδους οργάνωσης και διοίκησης βιβλιοθηκών και υπηρεσιών πληροφόρησης στον ιδιωτικό και στο δημόσιο τομέα. Επιπλέον, το Τμήμα παρέχει σε ενδιαφερόμενους φορείς συμβουλευτικές υπηρεσίες σε θέματα οργάνωσης και λειτουργίας βιβλιοθηκών.

Στη σημερινή Κοινωνία της Πληροφορίας, η σωστή οργάνωση και χρήση των πληροφοριών και η έγκυρη και έγκαιρη πληροφόρηση σε όλα τα επίπεδα είναι απαραίτητη για την επιβίωση κάθε δημιουργικής δραστηριότητας. Μαζί με την ανάγκη της διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς και τη χρήση των ψηφιακών τεχνολογιών, οδηγεί τα τελευταία χρόνια, σε μια ραγδαία εξέλιξη στα επιστημονικά πεδία που θεραπεύει το Τμήμα, δηλαδή στην οργάνωση, εύρεση, διάθεση και παρουσίαση της πληροφορίας.

Οι απόφοιτοι όλων των προαναφερθέντων Τμημάτων μπορούν να ασχοληθούν με οργάνωση, ταξινόμηση, αναζήτηση και παρουσίαση κάθε είδους συλλογής τεκμηρίων, από εταιρικά αρχεία ως μουσειακές εκθέσεις, από παπύρους ως οπτικοακουστικά μέσα, από νομοθετήματα ως ψυχαγωγικό υλικό, σε συμβατικές ή ψηφιακές μορφές, και να καλύψουν ένα πολύ ευρύ φάσμα θέσεων και φορέων απασχόλησης. Επιπροσθέτως, έχουν τη δυνατότητα να καταλάβουν θέσεις εργασίας σε δημόσιους ή ιδιωτικούς οργανισμούς ή εταιρείες, που έχουν ανάγκες ή προσφέρουν υπηρεσίες πληροφόρησης, που διατηρούν δικό τους περιεχόμενο, βιβλιοθήκες ή αρχεία, σε συμβατική ή ψηφιακή μορφή, και γενικά σε όποιο χώρο πραγματοποιείται συγκέντρωση, ταξινόμηση και διαχείριση πληροφοριακού υλικού. Οι περισσότεροι απόφοιτοι καταλαμβάνουν θέσεις εργασίας στις υπηρεσίες των Γενικών Αρχείων του Κράτους και άλλα αρχεία (πανεπιστημίων, τραπεζών και οργανισμών, δικαστηρίων, υπουργείων και κυβερνητικών φορέων, εταιριών, κ.α.), στις παντός είδους βιβλιοθήκες της χώρας (Εθνική Βιβλιοθήκη, Βιβλιοθήκη της Βουλής, βιβλιοθήκες πανεπιστημίων και ΑΤΕΙ, ερευνητικών κέντρων και μουσείων, δημοτικές βιβλιοθήκες, βιβλιοθήκες υπουργείων, νοσοκομείων, τραπεζών και άλλων οργανισμών), σε μουσεία, σε κέντρα τεκμηρίωσης και πληροφόρησης.

Στην Ελλάδα η αρχειονομία διδάσκεται μαζί με τη βιβλιοθηκονομία και την μουσειολογία και, κατά μία έννοια, μπορούμε να πούμε, ότι συνιστά μία από τις επιστήμες της πληροφόρησης. Οι σχολές της πληροφόρησης (αρχειονομία, βιβλιοθηκονομία, μουσειολογία) έχουν συμβάλει ουσιαστικά στο αρχειονομικό επαγγέλμα στη χώρα μας, παρά τις όποιες δυσκολίες. Ωστόσο, έχουμε ακόμη να διανύσουμε μία μεγάλη πορεία. Οι απόφοιτοι των σχολών πληροφόρησης που εργάζονται σε δημόσιες αρχειακές υπηρεσίες εξακολουθούν να υπολείπονται των επαγγελματιών που προέρχονται από άλλους επιστημονικούς κλάδους, ενώ οι απόφοιτοι που βρίσκουν επαγγελματική αποκατάσταση σε ιδιωτικούς οργανισμούς, απασχολούμενοι κυρίως στη διαχείριση ηλεκτρονικών και ψηφιακών αρχείων, αποτελούν ακόμα μία μειονότητα σε αντιδιαστολή με τις ανάγκες των χώρων και τις πολύπλευρες προοπτικές του συγκεκριμένου επιστημονικού πεδίου.

Αντικείμενο του αρχειονόμου συνιστά η επιλογή, η επεξεργασία, η οργάνωση, η διατήρηση, η διαχείριση και η διάθεση των αρχείων με τελικό σκοπό την τεκμηρίωση της διοικητικής λειτουργίας καθώς και την καθοδήγηση και υποστήριξη της αρχειακής έρευνας.

Είναι ο αρμόδιος επιστήμων και επαγγελματίας για τη διαχείριση και οργάνωση των αρχείων σύμφωνα με τις αρχές και τις πρακτικές της αρχειονομίας και οφείλει να εξυπηρετεί τόσο τη διοίκηση όσο και την έρευνα. Η επιστημονική διαχείριση του αρχειακού υλικού αποτελεί το κύριο αντικείμενο της εργασίας του αρχειονόμου. Ο τελικός του στόχος είναι η εξυπηρέτηση των χρηστών, είτε είναι η διοίκηση, είτε ο ερευνητής.¹²

Ο αρχειονόμος παρέχει τη μεγαλύτερη δυνατή πρόσβαση στα αρχειακά σύνολα, λαμβάνοντας πάντοτε υπόψη τους περιορισμούς που μπορεί να θέτει το υπάρχον νομικό και θεσμικό πλαίσιο και αποτελεί τον μεσολαβητή και διαθέτη του αρχειακού υλικού. Επιπροσθέτως, οφείλει να κατέχει την κατάλληλη θεωρητική, τεχνολογική και πρακτική εκπαίδευση, γενική παιδεία, οργανωτική και διοικητική ικανότητα, εχεμύθεια, αφοσίωση, αντικειμενική και ανεξάρτητη κρίση, ικανότητα αντιμετώπισης πολύπλοκων ζητημάτων, καθώς επίσης να σέβεται την επαγγελματική δεοντολογία. Με το να διαχειρίζεται υπεύθυνα το αρχειακό υλικό παρέχει την καλύτερη και γρηγορότερη πρόσβαση και χρήση του.¹³

12 Α. Μπάγιας, *Βασικές έννοιες και αρχές: Η οργάνωση των αρχείων για τη διοίκηση και την έρευνα*, εκδόσεις Κριτική, 1999, σ. 189.

13 K. Theimer, *What is the Professional Archivist's Role in the Evolving Archival Space?*, Society of Georgia Archivists Annual Meeting Keynote Address, 2014. Provenance, Journal of the Society of Georgia Archivists, 32 (1), σσ. 11-27. Διαθέσιμο στο <http://digitalcommons.kennesaw.edu/provenance/vol32/iss1/4> (Ημερομηνία πρόσβασης: 17/07/2019)

Αρχεία και άτομα με ειδικές ανάγκες: η διεθνής πραγματικότητα

Οι αρχειονόμοι, παρά την δέσμευσή τους για πρόσβαση στο αρχειακό υλικό, έχουν καθυστερήσει πολύ να αναγνωρίσουν τις ανάγκες των χρηστών με αναπηρία που θέλουν να κάνουν χρήση του υλικού αρχειακών φορέων. Παρόλο που στο εξωτερικό κάθε αρχειακός φορέας μπορεί να αναπτύσσει δικούς του τρόπους εξυπηρέτησης των Ατόμων με ειδικές ανάγκες, οι αρχειονόμοι υστερούν κατά πολύ έναντι των βιβλιοθηκονόμων στο να καθιστούν τα αρχεία τους προσβάσιμα.

Μολονότι τα άτομα με ειδικές ανάγκες αποτελούν την μειονοτική εκείνη ομάδα με τον μεγαλύτερο αριθμό μελών και τις περισσότερες ανάγκες, έχουν διαφύγει της προσοχής των αρχειονόμων. Η χρήση του αρχειακού υλικού από Άτομα με ειδικές ανάγκες είναι ένα θέμα, το οποίο είχε παραβλεφθεί επί πολλά χρόνια στην βιβλιογραφία περί αρχείων.

Μερικές από τις πρώτες αναφορές για τα Άτομα με ειδικές ανάγκες και τα αρχεία ήταν το *“The Deaf and Archival Research: some problems and solutions”* στο περιοδικό *American Archivist* το 1979 και το *“Archives: accessibility for the disabled”* στο ίδιο περιοδικό το 1983. Εντυπωσιάζει πως οι δημοσιεύσεις αυτές χρονολογούνται προ του 1990, το έτος όπου θεσπίστηκε η Νομοθετική Πράξη για τους Αμερικάνους με Αναπηρίες (Americans with Disabilities Act-ADA) στις ΗΠΑ και αποτελεί τη νομοθεσία ορόσημο υπέρ των δικαιωμάτων των Ατόμων με ειδικές ανάγκες.

Επίσης, στην Αμερική η Ένωση των Αμερικανών Αρχειονόμων (Society of American Archivists-SAA)¹⁴ έχει δημιουργήσει την “Ομάδα Εργασίας για την Προσβασιμότητα στα Αρχεία”, η οποία μέχρι τώρα παρουσιάζει τη μεγαλύτερη δραστηριότητα στα ζητήματα προσβασιμότητας των αρχείων, στα οποία έχει δείξει ιδιαίτερη ευαισθητοποίηση. Σκοπός της ομάδας είναι η επικοινωνία και η δικτύωση με Άτομα με ειδικές ανάγκες στο χώρο της αρχειονομίας (αρχειονόμους, ερευνητές, χρήστες), ο εντοπισμός των προκλήσεων που θέτουν οι αναπηρίες αυτές και η ανάπτυξη των εργαλείων που θα τα βοηθήσουν να τις ξεπεράσουν.

Η “Ομάδα Εργασίας για την Προσβασιμότητα στα Αρχεία” διαθέτει τη δική της ιστοσελίδα,¹⁵ την οποία ενημερώνουν συνεχώς για θέματα προσβασιμότητας. Τον Ιούλιο του 2008 η εν λόγω ομάδα διένειμε μια online έρευνα για τα άτομα με ειδικές ανάγκες στα μέλη της λίστας συζητή-

14 Society of American Archivists. Διαθέσιμο στο www2.archivists.org (Ημερομηνία πρόσβασης: 6/2/2020)

15 SAA AMRT/RMRT Joint Working Group on Accessibility in Archives & Records Management. Διαθέσιμο στο <http://www2.archivists.org/groups/amrt/rmrt-working-group-on-accessibility> (Ημερομηνία πρόσβασης: 6/2/2020)

σεώς της. Τα αποτελέσματα της έρευνας έχουν δημοσιευτεί στο άρθρο “Survey Conducted on Accessibility in Archives” του περιοδικού *Archival Outlook* (τεύχος Νοεμβρίου/Δεκεμβρίου 2008).¹⁶

Στη συνέχεια, η ίδια ομάδα τον Αύγουστο του 2009 προχώρησε στη σύνταξη δυο ομάδων κατευθυντήριων οδηγιών βασισμένων στην προηγούμενη έρευνα, οι οποίες και υιοθετήθηκαν στις 9 Αυγούστου του 2010. Οι κατευθυντήριες αυτές οδηγίες αφορούν το ίδιο το προσωπικό των αρχείων που φέρει κάποια αναπηρία¹⁷ και τους ερευνητές αρχείων με αναπηρία.¹⁸ Τα εργαλεία αυτά (τα οποία περιορίζονται στις αισθητικές αναπηρίες όρασης, ακοής καθώς και στις κινητικές αναπηρίες) αναπτύχθηκαν προκειμένου να βοηθήσουν τα άτομα με ειδικές ανάγκες στον χώρο της αρχειονομίας να ξεπεράσουν τις ποικίλες προκλήσεις. Πληροφορίες επίσης για την προσβασιμότητα των αρχείων μπορεί να βρει κανείς στο άρθρο “*Making Archives Accessible for People With Disabilities*” του 2008.¹⁹

Επίσης, στις ετήσιες συναντήσεις της Ένωσης Αμερικανών Αρχειονόμων για την Προσβασιμότητα στα Αρχεία στις 12/08/09 και 12/08/10 αντίστοιχα παρουσιάστηκαν οι πρώτες εισηγήσεις επί των αναπηρικών ζητημάτων.²⁰ Μάλιστα στη συνάντηση στις 12/08/10 έγινε και η παρουσίαση του φόρουμ «Αρχειακή πολιτική για όλους: ένα φόρουμ ενημέρωσης». Τέλος, το 2019 η Ένωση Αμερικανών Αρχειονόμων δημοσίευσε κατευθυντήριες οδηγίες για προσβάσιμα αρχεία σε Άτομα με ειδικές ανάγκες.

Στην Ελλάδα τα τελευταία δέκα χρόνια έχει συντελεστεί σημαντική πρόοδος ως προς την εκπαίδευση των Ατόμων με ειδικές ανάγκες και στις τρεις βαθμίδες και έχουν γίνει προσπάθειες για την ισότιμη συμμετοχή τους στο εκπαιδευτικό σύστημα και στην κοινωνία γενικότερα. Όσο αυξάνεται λοιπόν ο αριθμός των ατόμων με ειδικές ανάγκες που

16 Archival Outlook: newsletter of the Society of American Archivists, Nov/Dec 2008. Διαθέσιμο στο http://www.archivists.org/periodicals/ao_backissues/AO-NovDec08.pdf (Ημερομηνία πρόσβασης: 6/2/2020)

17 Best practices for working with archives employees with physical disabilities. Διαθέσιμο στο http://www2.archivists.org/sites/all/files/BestPract-Disabilities_Employees.pdf (Ημερομηνία πρόσβασης: 6/2/2020)

18 Best Practices for Working with Archives Researchers with Physical Disabilities Διαθέσιμο στο https://www2.archivists.org/sites/all/files/BestPract-Disabilities_Researchers_0.pdf (Ημερομηνία πρόσβασης: 6/2/2020)

19 Making Archives Accessible for People with Disabilities. Διαθέσιμο στο <http://www.archives.gov/publications/misc/making-archives-accessible.pdf> (Ημερομηνία πρόσβασης: 6/2/2020)

20 2011 SAA Conference-Chicago, IL. Διαθέσιμο στο <http://www2.archivists.org/groups/amrtrmt-working-group-on-accessibility/saa-conference-presentation-downloads> (Ημερομηνία πρόσβασης: 6/2/2020)

σπουδάζουν, είναι προφανές ότι θα αναζητούν πρόσβαση σε αρχειακές συλλογές με ολόένα αυξανόμενο ρυθμό.

Επίσης, αισίως σήμερα πολλά άτομα με ειδικές ανάγκες είναι εξοικειωμένα με τις υποστηρικτικές τεχνολογίες, με αποτέλεσμα να νιώθουν οικεία με τον υποστηρικτικό εξοπλισμό, τον οποίο πιθανότατα θα συναντούν στις βιβλιοθήκες των αρχειακών φορέων. Παρόλα αυτά, στην ελληνική βιβλιογραφία υπάρχουν ελάχιστες αναφορές σε ζητήματα προσβασιμότητας των αρχείων για τις ομάδες των ατόμων με ειδικές ανάγκες και καμία για την πρόσληψη προσωπικού με αναπηρία στους αρχειακούς φορείς της Ελλάδος (όπως γίνεται αντίστοιχα στο εξωτερικό).

Πληροφορίες για τα άτομα με ειδικές ανάγκες εντοπίζονται στις ιστοσελίδες των Εθνικών Αρχείων του Ηνωμένου Βασιλείου, Γαλλίας, Γερμανίας, Ισπανίας, Σκωτίας, Η.Π.Α., Ιρλανδίας, κ.ά. Διαπιστώνεται εύκολα ότι οι περισσότεροι αρχειακοί φορείς εστιάζουν στην ύπαρξη προσβάσιμης ιστοσελίδας και αναφέρουν τον υποστηρικτικό εξοπλισμό που διαθέτουν. Ωστόσο, δεν γίνεται μνεία για τις υπηρεσίες και την εξυπηρέτηση που έχουν υιοθετήσει για τα άτομα με ειδικές ανάγκες, στατιστικά χρήσης και τα προβλήματα που εγείρει από μόνο του το αρχειακό υλικό.

Τα Εθνικά Αρχεία Ηνωμένου Βασιλείου²¹ παρέχουν πλήρη πρόσβαση σε όλους τους δημόσιους χώρους και εγκαταστάσεις τους, οι οποίοι είναι φιλικοί σε χρήστες αναπηρικού αμαξιδίου και διαθέτουν ανελκυστήρα σε όλους τους ορόφους.

Στην ιστοσελίδα τους υπάρχει διαθέσιμος ηλεκτρονικός οδηγός προσβασιμότητας και ειδική φόρμα για τον χρήστη με αναπηρία και το βοηθό/συνοδό του. Στους χρήστες με μερική ή καθόλου όραση συστήνεται να συνοδεύονται με βοηθό προκειμένου να τους βοηθά στην ανάγνωση ή στην αναπαραγωγή του υλικού. Τα Εθνικά Αρχεία δεν διαθέτουν μπράιγ εκδόσεις του αρχειακού υλικού τους. Όταν το υλικό είναι ογκώδες για μεταφορά από ομάδες ατόμων με ειδικές ανάγκες (π.χ. με πρόβλημα στα άνω άκρα), το προσωπικό είναι στη διάθεσή τους. Συγκεκριμένα στα αναγνωστήρια υπάρχουν:

- § Μεγεθυντικοί φακοί (παρόλο που συστήνεται οι χρήστες να φέρνουν τον δικό τους μεγεθυντικό φακό, υπάρχει ένας περιορισμένος αριθμός διαθέσιμος προς δανεισμό στα αναγνωστήρια).
- § Συσκευές μεγέθυνσης οθόνης (δεν χρησιμοποιούνται για την ανάγνωση των πρωτότυπων εγγράφων, αλλά μπορούν να χρη-

21 National Archives of UK. Διαθέσιμο στο www.nationalarchives.gov.uk (Ημερομηνία πρόσβασης: 6/2/2020)

σιμοποιηθούν για βιβλία, δημοσιεύσεις και ευρετήρια-καταλόγους).

- § Ειδικές λάμπες για ενίσχυση του φωτισμού.
- § Προσβάσιμοι υπολογιστές εξοπλισμένοι με ποντίκια και πληκτρολόγια μεγάλης επιφάνειας.
- § Λογισμικό μεγέθυνσης και ανάγνωσης.

Ως προς τον ιστότοπό τους, τα Αρχεία δεσμεύονται να τον καθιστούν προσβάσιμο σε όσο το δυνατόν περισσότερους χρήστες με αισθητηριακές αναπηρίες όρασης, ακοής, κινητικές ή νοητικές.

Ο σχεδιασμός της ιστοσελίδας τους περιλαμβάνει:

- § Δυνατότητα προσαρμογής μεγέθους του κειμένου (παρέχονται οδηγίες για τον τρόπο μεγέθυνσης του κειμένου).
- § Εναλλακτικό κείμενο για τις εικόνες.
- § Υποτιτλισμό του περιεχομένου των βίντεο.

Ο ιστότοπος των Εθνικών Αρχείων χρησιμοποιεί έγγραφα σε διάταξη PDF, τα οποία ο χρήστης μπορεί να μετατρέψει με τη βοήθεια της κατάλληλης υπηρεσίας μετατροπής του PDF σε άλλες μορφές (μέσω Ιστού).

Επίσης, στο δικτυακό τους τόπο παρέχεται ένα ευρύ μενού με ομιλίες, πολλές από τις οποίες είναι διαθέσιμες και στη Βρετανική νοηματική γλώσσα, γι' αυτό και αρκετοί υπολογιστές είναι εξοπλισμένοι με ακουστικά κεφαλής.

Ως προς τη φυσική πρόσβαση, τα Αρχεία παρέχουν on line οδηγίες για την πρόσβαση των Ατόμων με ειδικές ανάγκες στα Βρετανικά αρχεία με τα μέσα μαζικής μεταφοράς, χάρτη της τοπικής και ευρύτερης περιοχής, την προσβασιμότητα των σταθμών του μετρό, σήμανση για τους χώρους στάθμευσης των Ατόμων με ειδικές ανάγκες, τα μέτρα που απέχει η είσοδος των αρχείων από το χώρο στάθμευσης των ατόμων με ειδικές ανάγκες, κ.ά.

Οι εισοδοί του κτιρίου είναι προσβάσιμες με πόρτες που ανοίγουν αυτόματα μέσω αφής καθώς επίσης, έξω από τις δυο εισόδους υπάρχουν κουδούνια βοήθειας ώστε να προσέρχεται άμεσα το προσωπικό από την υποδοχή.

Τέλος, υπάρχουν τρία αναπηρικά αμαξίδια διαθέσιμα για δανεισμό στους χρήστες. Οι σκύλοι-οδηγοί των ατόμων με ειδικές ανάγκες είναι ευπρόσδεκτοι σε όλους τους δημόσιους χώρους των αρχείων. Το κτίριο διαθέτει τουαλέτες προσβάσιμες για χρήστες αναπηρικών αμαξιδίων σε όλους τους ορόφους του. Στο κυλικείο, τα τραπέζια και οι καρέκλες μετακινούνται εύκολα και η οθόνη της τηλεόρασης στο χώρο αυτό παρουν-

σιάζει υποτιτλισμένες ειδήσεις.

Στα Εθνικά Αρχεία Γαλλίας²² έχει δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στην προσβασιμότητα της ιστοσελίδας για άτομα με ειδικές ανάγκες, ειδικά για άτομα με προβλήματα όρασης και η html έκδοσή της συμμορφώνεται με τα W3C²³ πρότυπα. Τα Εθνικά Αρχεία Γερμανίας²⁴ στον ιστότοπό τους παρέχουν τη δυνατότητα σμίκρυνσης ή μεγέθυνσης της γραμματοσειράς των κειμένων τους. Ο ιστότοπος των Εθνικών Αρχείων Ισπανίας²⁵ έχει αναπτυχθεί σύμφωνα με κατευθυντήριες γραμμές προσβασιμότητας, όπως αυτές έχουν οριστεί από την Ομάδα Εργασίας για την Προσβασιμότητα του Ιστού (Web Accessibility Initiative-WAI).²⁶

Τα Εθνικά Αρχεία της Σκωτίας²⁷ παρέχουν έναν ιστότοπο προσβάσιμο στον μέγιστο δυνατό βαθμό, ακολουθώντας πρότυπα και κατευθυντήριες οδηγίες. Συγκεκριμένα, όπου αυτό είναι εφικτό, ο ιστότοπος προσπαθεί να συμμορφώνεται με το επίπεδο AAA των Οδηγιών για την Προσβασιμότητα του Περιεχομένου του Παγκόσμιου Ιστού. Αυτές οι κατευθυντήριες οδηγίες εξηγούν πώς να κάνει κάποιος το περιεχόμενο του Ιστού περισσότερο προσβάσιμο για άτομα με ειδικές ανάγκες.

Ο ιστότοπος των Εθνικών Αρχείων Ιρλανδίας²⁸ έχει σχεδιαστεί με τέτοιο τρόπο ώστε να διευκολύνει τη χρήση αναγνώστη οθόνης. Επιπλέον, επιτρέπει την εναλλαγή μεγέθους της γραμματοσειράς του κειμένου. Συγκεκριμένα, η επιλογή «αλλαγή χρώματος/κειμένου» στην αρχή της σελίδας επιτρέπει τον τρόπο εμφάνισης του κειμένου. Κάποιες από τις πληροφορίες στον ιστότοπο είναι διαθέσιμες σε διάταξη PDF. Επειδή όμως αυτή η διάταξη δεν είναι πλήρως προσβάσιμη σε χρήστες με αναπηρία, γι' αυτό παρέχουν την πλειονότητα των εγγράφων τους σε προσβάσιμη HTML.

Στην ιστοσελίδα των Εθνικών Αρχείων των Η.Π.Α.²⁹ αναφέρεται πως

22 Archives Nationales (France). Διαθέσιμο στο <http://www.archives-nationales.culture.gouv.fr> (Ημερομηνία πρόσβασης: 6/2/2020)

23 World Wide Web Consortium. Διαθέσιμο στο www.w3.org (Ημερομηνία πρόσβασης: 6/2/2020)

24 Federal Archives (Germany). Διαθέσιμο στο www.bundesarchiv.de (Ημερομηνία πρόσβασης: 6/2/2020)

25 National Archives of Spain. Διαθέσιμο στο www.culturaydeporte.gob.es (Ημερομηνία πρόσβασης: 6/2/2020)

26 Web Accessibility Initiative (WAI). Διαθέσιμο στο www.w3.org>WAI (Ημερομηνία πρόσβασης: 6/2/2020)

27 National Archives of Scotland. Διαθέσιμο στο www.nas.gov.uk (Ημερομηνία πρόσβασης: 6/2/2020)

28 National Archives of Ireland. Διαθέσιμο στο www.nationalarchives.ie (Ημερομηνία πρόσβασης: 6/2/2020)

29 National Archives of the United States. Διαθέσιμο στο www.archives.gov (Ημερομηνία πρόσβασης: 6/2/2020)

οι ιστοσελίδες τους είναι συμβατές με τις κατευθυντήριες οδηγίες προσβάσιμης σχεδίασης του Section 508 και της Κοινοπραξίας του Παγκόσμιου Ιστού. Στο κτίριο όπου στεγάζονται τα Εθνικά Αρχεία του Καναδά³⁰ στην Οττάβα υπάρχουν δυο (2) θέσεις στάθμευσης για άτομα με ειδικές ανάγκες, όπου οι κάτοχοι των αυτοκινήτων πιστοποιούν την αναπηρία των ίδιων ή των ατόμων που μεταφέρουν και έτσι τους δίδεται η άδεια στάθμευσης.

Στην είσοδο του κτιρίου υπάρχει:

- § Ράμπα
- § Αυτόματες θύρες σε όλα τα σημεία
- § Δυο ανελκυστήρες
- § Τηλέφωνα (επί πληρωμή) στο κατάλληλο ύψος (και στους τρεις ορόφους) ώστε να μπορούν τα άτομα στο αναπηρικό αμαξίδιο να τα φτάνουν.
- § Καρέκλες κατάλληλα σχεδιασμένες για άτομα με ειδικές ανάγκες ώστε να τους επιτρέπουν με τη βοήθεια του προσωπικού να χρησιμοποιούν τις σκάλες σε περιπτώσεις επειγόντων περιστατικών.

Ως προς τον εξοπλισμό, υπάρχουν:

- § Σταθμοί εργασίας προσαρμοσμένοι στις ανάγκες των ατόμων με ειδικές ανάγκες (προσαρμοσμένα τραπέζια και μεγάλες οθόνες Η/Υ).
- § Σταθμοί εργασίας για άτομα με αισθητηριακές αναπηρίες όρασης (λογισμικό Jaws και μεγεθυντής οθόνης Magic, braille πληκτρολόγιο διαθέσιμο κατόπιν αιτήσεως).
- § Σύστημα που περιλαμβάνει ακουστικό με περιλαίμιο πομπό για χρήση μέσα στην αίθουσα διαλέξεων. Οποιοσδήποτε θέλει να κάνει χρήση του συστήματος αυτού, πρέπει να το ζητήσει 48 ώρες πριν από κάποιο προγραμματισμένο γεγονός ή εκδήλωση.
- § Μεγεθυντικός φακός διαθέσιμος κατόπιν αιτήσεως.
- § Συσκευές μεγέθυνσης της γραμματοσειράς των βιβλίων και του μικροφίσι για τα άτομα με προβλήματα όρασης.

Τα Εθνικά Αρχεία του Καναδά από το τέλος του 2008 έχουν ξεκινήσει την προσπάθεια μετατροπής του ιστοτόπου τους συμβατούς τις W3C

30 Library and Archives Canada. Διαθέσιμο στο www.bac-lac.gc.ca (Ημερομηνία πρόσβασης: 6/2/2020)

Οδηγίες Προσβασιμότητας. Μερικά χαρακτηριστικά τα οποία έχουν ενσωματώσει είναι:

- § Ύπαρξη συνδέσμου «Skip to Content» στην αρχή κάθε μεγάλης ομάδας συνδέσμων για να βοηθά τους χρήστες υποστηρικτικών τεχνολογιών στην πλοήγηση.
- § Δυνατότητα αλλαγής μεγέθους γραμματοσειράς και παροχή οδηγιών.
- § Για τη διευκόλυνση της πλοήγησης με αναγνώστη οθόνης, αποφεύγεται η παρουσίαση των δεδομένων σε πίνακες.
- § Όπου τα δεδομένα παρουσιάζονται σε πίνακες, παρέχονται επικεφαλίδες και περίληψη του πίνακα που περιγράφει τον σκοπό του, έτσι ώστε οι αναγνώστες οθόνης να ερμηνεύουν και τη δομή του πίνακα και τις σχέσεις μεταξύ επικεφαλίδων, στηλών, γραμμών και δεδομένων.
- § Παροχή εναλλακτικού κειμένου για εικόνες, γραφικά κ.ά. για τους χρήστες υποστηρικτικών τεχνολογιών ή με αργή σύνδεση.
- § Χρωματικοί συνδυασμοί του προσκήνιου και του φόντου ώστε να υπάρχει επαρκής αντίθεση και διαφορά χρώματος για τους χρήστες με αχρωματοψία ή για όσους χρησιμοποιούν ασπρόμαυρη οθόνη.
- § Δεν χρησιμοποιούνται εικόνες που αναβοσβήνουν για τους χρήστες με επιληψία ή επισκέπτες με μαθησιακές δυσκολίες, όπου αποσπάται εύκολα η προσοχή τους.
- § Όταν το περιεχόμενο παρέχεται σε εναλλακτικές μορφές (π.χ. PDF, Word, Excel, PowerPoint, Flash, κ.ά.), υπάρχει ο αντίστοιχος σύνδεσμος για να διευκολύνει το κατέβασμα του αντίστοιχου ελεύθερου λογισμικού.
- § Για τη διευκόλυνση της πλοήγησης, ο ιστότοπος παρουσιάζει συνοχή και δεν χρησιμοποιεί πλαίσια.
- § Δεν χρησιμοποιούνται «pop-up» παράθυρα.

Τέλος, τα Κρατικά Αρχεία Καναδά υποστηρίζουν το Συμβούλιο για Πρόσβαση στην Πληροφορία για τους εντυπο-ανάπηρους Καναδούς.

Τα αρχεία ως πηγή έμπνευσης

Η σχέση των αρχείων με τον πολιτισμό είναι λίγο έως πολύ γνωστή. Τα αρχεία ως θεματοφύλακες της Ιστορίας, διαθέτουν όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που τα καθιστούν αδιαμφισβήτητους καταγραφείς και τεκμηριωτές της δράσης της κοινωνίας, της οργάνωσής της, καθώς και των υλικών και πνευματικών επιδόσεών της. Όμως, αυτή είναι μια μάλλον μονοδιάστατη αποτύπωση των πραγμάτων.

Πολλές φορές τα ίδια τα αρχεία έχουν αποτελέσει πηγή έμπνευσης για ανθρώπους που οι ίδιοι με τη σειρά τους έχουν παράξει πολιτισμό, ενώ ταυτόχρονα η καταστροφή τους έχει αποτελέσει καίριο πλήγμα στην πολιτισμική παρακαταθήκη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο διάσημος καλλιτέχνης Andy Warhol, πρωτοπόρος του κινήματος της Pop Art. Το “παιδί των αρχείων”, όπως τον αποκάλεσε σε άρθρο του ο Cotter³¹ των New York Times, για τον πίνακά του με τίτλο «Race Riot» του 1964, χρησιμοποίησε ως πηγή έμπνευσης μία φωτογραφία που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό Life το 1963.³² Η φωτογραφία ήταν του Charles Moore, τραβήχτηκε στο Birmingham της Alabama και απεικονίζει την επίθεση αστυνομικών σκύλων εναντίον ενός διαδηλωτή που διαδήλωνε υπέρ του Κινήματος των Πολιτικών Δικαιωμάτων. Ο Warhol με την κίνησή του αυτή μετεξέλιξε ένα δημόσιο έγγραφο σε ένα αντικείμενο τέχνης, δημιούργησε δηλαδή μία ροή «μεταδεδομένων πολιτισμού».

Η Soizic Pfaff είναι αρχειονόμος από το 1985 στα Αρχεία του Christian Dior. Το αρχείο του διάσημου γαλλικού οίκου μόδας βρίσκεται στην Avenue Montaigne, πολύ κοντά στα κεντρικά του γραφεία, ενώ ο κύριος όγκος του εκτός από ρούχα, καπέλα και παπούτσια περιλαμβάνει σκίτσα και σκαριφήματα του ίδιου του ιδρυτή του οίκου. Η μετακόμιση στον νέο του χώρο, όπου δίνεται ιδιαίτερη βαρύτητα στις σωστές συνθήκες διατήρησης του υλικού (θερμοκρασία, υγρασία και φως), έγινε υπό το πρίσμα της διατήρησης της πολιτισμικής κληρονομιάς και της μετάδοσης των ιδεών και αξιών ενός πρωτοπόρου στον χώρο της μόδας.

Το αρχείο του Dior δεν είναι προσβάσιμο για το ευρύ κοινό, αποτελεί όμως πόλο έλξης για όσους σχεδιαστές και ιστορικούς της μόδας θέλουν να μελετήσουν τα σχέδια του, δημιουργώντας μια γέφυρα ανάμεσα στο χτες και στο σήμερα, τα σχέδια των καλλιτεχνικών διευθυντών που

31 Cotter, Holland, “Well, It Looks Like Truth”, *The New York Times*, 18 Ιανουαρίου 2008. Διαθέσιμο στο <https://www.nytimes.com/2008/01/18/arts/design/18arch.html> (Ημερομηνία πρόσβασης: 6/2/20)

32 Andy Warhol, *Race Riot, 1964*. New York 2015. Διαθέσιμο στο <https://warholssays.tumblr.com/post/113779798725/race-riot-1964> (Ημερομηνία πρόσβασης: 6/2/20)

έχουν περάσει κατά καιρούς από τον οίκο, ενώ τα αρχεία του αποτελούν πηγή για εκθέσεις που πραγματοποιούνται ανά τον κόσμο.³³ Στόχος των δώδεκα περίπου αρχειονόμων που εργάζονται εκεί, είναι να αναδείξουν και την επιχειρηματική πλευρά του αρχείου,³⁴ καθώς δεν παύει να είναι ένας πετυχημένος και επικερδής εμπορικός κολοσσός και «brand name».

Φέτος συμπληρώνονται πενήντα χρόνια από την επιτυχημένη αποστολή της NASA στη Σελήνη Apollo 11. Στις 20 Ιουλίου του 1969 η σεληνάκατος Eagle προσεδαφίστηκε στη Σελήνη, με τον Neil Armstrong πρώτα και έπειτα τον Buzz Aldrin, να γίνονται οι πρώτοι άνθρωποι που πάτησαν την επιφάνεια της δημιουργώντας νέα δεδομένα για τον ανθρωπινό πολιτισμό.

Αυτό που όμως δεν είναι ευρέως γνωστό, είναι ότι το 1976 σε μια εσωτερική δημοπρασία της Υπηρεσίας ένας ειδικευόμενος ονόματι Gary George αγόρασε 65 κουτιά με ταινίες έναντι 217.77\$. Τα περισσότερα κουτιά πουλήθηκαν, αλλά ο George, ύστερα από προτροπή του πατέρα του αποφάσισε να κρατήσει τρία από αυτά. Τα κουτιά έφεραν ένδειξη «APOLLO 11 EVA | July 20, 1969 REEL 1 [-3].» και “VR2000 525 Hi Band 15 ips.”.

Με αφορμή τους εορτασμούς της 40^{ης} επετείου του Apollo 11, η NASA προσπαθούσε ανεπιτυχώς να εντοπίσει τις πρωτότυπες ταινίες με την καταγραφή της προσεληνώσεως της σεληνάκατου Eagle.³⁵ Η Υπηρεσία μέσα στο πλαίσιο της προσπάθειας αυτής προσέγγισε και τον George, ο οποίος έχοντας ακόμα στην κατοχή του τα τρία κουτιά των ταινιών που δεν είχε όμως προβάλει ποτέ, αποφάσισε να απευθυνθεί σε έναν αρχειονόμο³⁶ προκειμένου να τον βοηθήσει με το περιεχόμενο τους, καθώς οι βιντεοταινίες ως μέσο αποθήκευσης, ήδη από το 2009 θεωρούνταν απαρχαιωμένες.

Προς μεγάλη έκπληξη και των δύο, οι κασέτες αυτές συνολικής δι-

33 L. Buckes, “Inside the unseen archives of Christian Dior with archivist Soizic Pfaff”, *Document*, 9 Ιανουαρίου 2018. Διαθέσιμο στο <https://www.documentjournal.com/2018/01/christian-dior-archives-tour-soizic-pfaff/> (Ημερομηνία πρόσβασης: 6/2/20)

34 O. Ahmed, “Inside Dior’s Unseen Archive with Maria Grazia Chiuri”, *The Business of Fashion*, 12 Φεβρουαρίου 2017. Διαθέσιμο στο <https://www.businessoffashion.com/articles/bof-exclusive/marketing-70-years-of-dior-with-a-new-strategic-archive> (Ημερομηνία πρόσβασης: 6/2/20)

35 H. Loft, “One Small Step, One Rare Recording: See the Moon Landing Like Never Before”, *Sotheby’s*, 28 Ιουνίου 2019. Διαθέσιμο στο <https://www.sothebys.com/en/articles/one-small-step-one-rare-recording-see-the-moon-landing-like-never-before?locale=en> (Ημερομηνία πρόσβασης: 6/2/20)

36 Sc. Mason, “The Man Who Bought the Original Moon Landing Tapes for \$218 Will Soon Become Rich”, *Fstoppers*, 10 Ιουλίου 2019. Διαθέσιμο στο <https://fstoppers.com/astrophotography/man-who-bought-original-moon-landing-tapes-218-will-soon-become-rich> (Ημερομηνία πρόσβασης: 6/2/20)

άρκειας 2 ωρών και 24 λεπτών ήταν η πρωτότυπη καταγραφή τόσο της προσελήνωσης του 1969 και της ιστορικής στιγμής όπου ο Neil Armstrong πραγματοποιεί τον πρώτο περίπατο του ανθρώπου στη Σελήνη, όσο και του τηλεφωνήματος με τον τότε Πρόεδρο των Ηνωμένων Πολιτειών Richard Nixon, αλλά και της τοποθέτησης της αμερικάνικης σημαίας στην επιφάνεια του δορυφόρου της Γης. Οι ταινίες ψηφιοποιήθηκαν άμεσα, δίνοντας στην περίφημη φράση «ένα μικρό βήμα για τον άνθρωπο, ένα μεγάλο άλμα για την ανθρωπότητα» μια άλλη διάσταση. Με αφορμή τον εορτασμό της 50^{ης} πια επετείου της αποστολής του Apollo 11, οι βιντεοταινίες του George θα βγουν σε πλειστηριασμό από τον οίκο Sotheby's με τιμή εκκίνησης τα 700.000\$.

Κι ενώ τα παραπάνω αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα για το πώς τα αρχεία εμπεριέχουν, μετουσιώνουν και μετεξελίσσουν την έννοια του πολιτισμού, έρχεται στον αντίποδα να προστεθεί μία καταστροφή που οδηγεί σε μια βίαιη παύση της ροής του.

Τον Ιούνιο του 2008, σε φωτιά που ξέσπασε σε κτήριο της Universal Studios στο Hollywood, κάηκαν πρωτότυπες ηχογραφήσεις μεγάλων διεθνούς φήμης μουσικών και συγκροτημάτων όπως των Bing Crosby, Billie Holiday, Louis Armstrong, Tom Petty, REM, Nirvana, Ray Charles, Joan Baez, Joni Mitchell, Cat Stevens, Elton John, The Eagles, Tupac Shakur και Eminem. Το γεγονός ήταν ήδη γνωστό από τότε, αλλά μόλις πρόσφατα αποκαλύφτηκε ότι σε εμπιστευτική αναφορά του 2009, η εταιρία γνώριζε, αλλά αποσιώπησε το εύρος της καταστροφής, που εκτιμάται στην απώλεια περίπου 500.000 τίτλων τραγουδιών.

Η απώλεια των εν λόγω ηχογραφήσεων είναι εξαιρετικά σημαντική, διότι πρόκειται για πρωτότυπες ηχογραφήσεις, βάσει των οποίων γίνονται αποκλειστικά οι αναπαραγωγές σε CD και δίσκους βινυλίου ακόμα και μίξεις. Τέλος, φαίνεται να έχουν χαθεί ακόμα και πρωτότυπα αδημοσίευτα μουσικά κομμάτια.

Για την έκταση της «μεγαλύτερης καταστροφής στην ιστορία της μουσικής βιομηχανίας», όπως την χαρακτήρισαν οι *New York Times*,³⁷ οι περισσότεροι από τους εμπλεκόμενους καλλιτέχνες δήλωσαν άγνοια, ενώ μόλις δημοσιοποιήθηκε το γεγονός τόσο οι ίδιοι οι μουσικοί όσο και οι θαυμαστές τους, χρησιμοποιώντας τα κοινωνικά δίκτυα, εξέφρασαν την αγωνία τους για την τύχη των τραγουδιών.

Τα αρχεία πρέπει να αντιμετωπίζονται ως κάτι ενεργό μέσα στο πλαίσιο της διανοητικής και πνευματικής εξέλιξης μιας κοινωνίας με κυρί-

37 L. M. Holson, "Musicians Mourn the Fiery Destruction of Their Recordings: 'I Think They Are Gone Forever'", *The New York Times*, 12 Ιουνίου 2019. Διαθέσιμο στο <https://www.nytimes.com/2019/06/12/>(Ημερομηνία πρόσβασης: 6/2/20).

αρχο γνώρισμα την ιστορική καταγραφή. Η έννοια του πολιτισμού μπορεί να είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τα αρχεία, όχι μόνο ως ιστορικό μέσο διαφύλαξης και αναφοράς αλλά ταυτόχρονα και ως αφετηρία νέων πνευματικών επιτευγμάτων, μέρος δηλαδή ενός αέναου κύκλου παραγωγής μιας πολιτιστικής κουλτούρας.

Επίλογος

Ο ρόλος και η σημασία των αρχείων, καθώς και οι πολλαπλές χρήσεις τους στην εκπαίδευση, στις τέχνες και στον πολιτισμό, είναι πρωταρχικός και αναδεικνύεται ακόμη περισσότερο με τη χρήση των νέων τεχνολογιών. Οι πρωτοβουλίες που έχουν αναληφθεί για να προαχθεί η διάσωση της πολιτιστικής κληρονομιάς έχουν πολλές διαστάσεις. Για τον λόγο αυτόν, και σε αναγνώριση της σημασίας της, από το 2007 καθιερώθηκε η Διεθνής Ημέρα Αρχείων, που γιορτάζεται κάθε χρόνο στις 9 Ιουνίου, προκειμένου το κοινωνικό σύνολο να γνωρίζει τα μοναδικά αρχειακά τεκμήρια της πολιτιστικής κληρονομιάς τους.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

- Αγγλικοί Στρατώνες 182
Άγιος Αλέξιος 164, 167
Αγώνας των Ελλήνων 15, 76
αθλητισμός 14, 29, 31, 32, 33, 34, 36, 40, 43
Αθωνίτης, Αθανάσιος 164
αίτηση 89
Αλβανοκρατία 163, 165, 167
Αλεξόπουλος, Ιωαννίκιος 16, 149, 155, 156, 157
Αναγέννηση 191
Αναπηρία 196
Αναφορά 70
Αντύπας, Αντώνης 20
αξία 15, 21, 31, 35, 48, 53, 69, 86, 96, 114, 116, 135
αποδέκτης 53
αποθετήριο 114, 135, 136, 142, 180
αρχεία 11, 12, 14, 18, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 44, 45, 46, 51, 52, 54, 55, 59, 76, 79, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 103, 105, 108, 110, 112, 118, 121, 125, 126, 136, 138, 150, 180, 181, 184, 186, 187, 190, 191, 192, 194, 195, 196, 198, 199, 203, 204, 205, 206
αρχειακό υλικό 50, 52, 54, 55, 96, 106, 149, 162, 180, 189, 190, 191, 195, 196, 198
αρχαιοθέτηση 45, 88, 91, 92, 93, 109, 113, 118, 122, 139
Αρχαιονομία 44, 60, 99, 180, 192, 193
αρχειονόμοι 97, 196, 204
Αρχή 92, 94, 95, 182
Ασδραχάς, Σπύρος 99
Ασπρουλιανός, Ιωάννης 21
άτομα με ειδικές ανάγκες 89, 196
Βενετία 13, 24, 44, 175
βιβλιοθήκες 87, 96, 111, 119, 121, 126, 127, 194, 195, 198
Βιβλιοθηκονομία 156, 192, 193, 194
Βυζαντινό Σύνταγμα 59, 61, 62, 66, 73
Γαιοκτησία 17, 163, 171, 174
ΓΑΚ 8, 59, 65, 88, 92, 97, 139, 180, 182, 184
Γαληνοτάτη Δημοκρατία 22
Γαλλική Αυτοκρατορία 75
Γενικά Αρχεία του Κράτους 8, 87, 97, 139, 184
Γενικά Συμβούλια 62
Γερμανία 46, 49, 51, 119, 198, 200
Γερουσία 62, 68, 72
Γκρινάτσου, Γεώργιος Ι. 149, 150
Γραφείο Κατάστιχων Θανάτων Νοταρίων 16, 157, 158
δεδομένα 73, 85, 86, 91, 92, 105, 108, 111, 114, 115, 121, 125, 126, 136, 202, 204
δεοντολογία 61, 86, 196
δημιουργός 53, 90, 96, 116, 145, 146
δημόσια και ιδιωτικά αρχεία 85
διαδίκτυο 12, 111, 112, 113, 114, 116, 120, 122, 126, 127, 129, 131, 135, 136, 137, 139, 142, 146, 147, 190
Διαθήκες 149
διάκριση 30, 47, 51, 67, 73, 77, 190
διατάξεις 15, 44, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 73, 74, 84, 88, 90, 97, 113, 132, 139, 145, 148, 168
διατήρηση 45, 50, 96, 97, 113, 114, 115, 119, 140, 187, 194, 203, 204
διαχείριση 44, 45, 50, 68, 88, 99, 104, 116, 123, 124, 128, 170, 177, 178, 180, 187, 192, 193, 194, 195
διαχειριστής 16, 103, 192
δίκαιο 11, 12, 84, 85, 86, 87, 88, 92, 95, 97, 98, 105, 131, 160, 179
δικαιοπρακτικά 162
δικαιοπραξίες 17, 163, 164, 168, 170, 171, 172, 184
Δικαιοσύνη 137
δικαιούχοι 96, 130, 137, 142, 144, 145, 146
δικαιώματα 66, 67, 69, 72, 73, 83, 85, 86, 90, 93, 95, 96, 97, 98, 114, 142, 170
διοικητικό δίκαιο 84
Διπλωματική 44, 180
Διπλωματικός Κώδικας 49
Δύση 13, 24, 25, 181, 185
Δυτική Αττική 193
ΕΒΕ 8, 117, 136, 137, 138, 139, 140, 142
έγγραφα 14, 17, 18, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 84, 87, 88, 109, 127, 162, 163, 165, 166, 180, 181, 188, 199, 201
Εθνικά Αρχεία 44, 93, 198, 200, 201, 202
εκδόσεις 135
εκκλησία 23, 24, 168, 176, 177
Εκλογικό Σώμα 67

- εκπαίδευση 18, 66, 70, 72, 103, 160, 183,
 188, 189, 190, 191, 192, 193, 195, 198,
 206
 εκτελεστική εξουσία 62, 68, 71
 Ελευθερία 83, 100
 Ελληνική Πολιτεία 83
 εμπόδιο 11, 12, 84, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 93,
 94, 95, 96, 98
 ενετική διοίκηση 61
 Ενετοί 176
 Ενετοκρατία 61, 67, 72, 81
 εξόρυξη 13, 114, 118, 119, 120, 122, 124,
 125, 128, 130, 141, 143, 144, 147
 Επανάσταση 48, 76, 78, 79, 80
 επιγραμμικά 111, 114, 115, 134, 140, 141,
 145, 146, 147
 επικοινωνία 14, 34, 43, 111, 117, 135
 επιστήμη 14, 44, 46, 47, 49, 51, 57, 76, 84,
 89, 121, 181, 192, 193
 επιστημονική μέθοδος 49
 Επτάνησα 22, 24, 25, 38, 40, 60, 70, 73, 74,
 150
 Επτανησιακό Αρχοντολόγιο 62
 Επτάνησος Πολιτεία 14, 58, 64, 65, 67, 69,
 71, 75
 έργο 38, 95, 97, 111, 113, 117, 119, 125, 133,
 134, 135, 142, 143, 144, 145, 146,
 147, 186
 ερευνητής 94, 97, 109, 111, 128
 Ευγενείς 60
 Ευγένιος, ηγούμενος 165
 ευρετηρίαση 55, 87, 115
 Ευρετήριο 87, 184
 Ευρωπαϊκή Ένωση 13, 113, 147
 εφαρμογές 113, 136, 141
 Ζάκυνθος 15, 23, 77
 ηλεκτρονικά/ψηφιακά αρχεία 85
 Θεοτόκης, Σπυρίδωνας 64
 θεσμικά όργανα 44
 θεσμοί 60, 184, 186
 ιδιοκτησίες 177
 ίδρυμα 142, 143
 ινδικτιών 154
 Ιόνιο 13, 21, 22, 79, 82, 156, 180, 183, 192
 Ιονίο Πανεπιστημίο 11, 78, 162, 193
 Ιρλανδία 198, 200
 Ισπανία 198, 200
 ιστοαρχειοθέτηση 112, 113, 126, 127
 Ιστορία 11, 13, 16, 24, 29, 30, 31, 32, 33, 34,
 36, 39, 40, 41, 47, 51, 55, 56, 59, 80,
 82, 83, 87, 94, 100, 102, 104, 105,
 106, 107, 108, 109, 113, 121, 123, 163,
 164, 171, 178, 179, 180, 182, 184, 185,
 186, 191, 192, 205
 ιστορικός 35, 40, 51, 54, 74, 86, 106, 109,
 128, 180, 188
 ιστοριογράφος 121
 ιστός 12, 38, 99, 117, 122, 123, 127
 ιστοσελίδες 115, 118, 119, 120, 124, 128,
 140, 198, 201
 Ιστοσυγκομιδή 11, 111, 113, 114, 115
 Ιταλία 45, 51
 Ιωάννινα 16, 105, 107, 174
 καθής 172
 Καλογιάννης Αβράμος 20
 Καναδάς 118, 192, 201, 202, 203
 Κανονισμός 88, 91, 92, 93, 94, 126, 139
 Καποδίστριας, Ιωάννης 64, 70
 καταγραφή 14, 16, 18, 57, 105, 108, 154, 166,
 167, 171, 204, 205, 206
 Κατάθεση 11, 113
 κατάλογος 86, 149, 150, 165
 κατάστιχο 16, 150, 151, 157
 Κεντρική Διοίκηση 67
 Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών 8, 32, 163
 Κέρκυρα 20
 Κεφαλονιά 81, 82
 κληρονομιά 13, 24, 86, 87, 106, 115, 140,
 185
 Κοινωνία 32, 33, 130, 187, 194
 κοινωνικοποίηση 41, 104
 Κουκούλι Ζαγορίου 16, 105, 106
 Κράτος 56, 79, 133, 180, 183
 Κρήτη 20
 Κρητικό Πέλαγος 13, 22
 Κτιτορικών 164, 167
 Κώδικας 17, 49, 87, 94, 162, 163, 165, 166,
 167, 169, 171, 173, 174, 175, 179
 Λαζαρίδης, Κώστας 16, 105, 106, 107, 108
 Λάππα Κ. 163
 λήθη 16, 93, 101, 109, 117, 126, 129, 187
 μεγαλογαιοκτήμονες 176
 Μελέκης, Ιωάννης 21
 Μεσαίωνας 44, 48, 191
 μέσο επικοινωνίας 111
 Μεταξάς Α. - Ι. Δ. 72
 μικροϊδιοκτήτες 177
 μνήμη 16, 28, 31, 32, 34, 43, 45, 92, 99, 100,
 101, 102, 103, 104, 105, 109, 110, 121,
 123, 129, 149, 180, 183, 187

- Μολδοβλαχία 80, 165
 μοναστήρια 162, 164, 165, 171, 176, 177, 178, 179
 μοναστηριακά 46, 162, 165, 177
 Μοτσενίγος, Γεώργιος 64
 μουσεία 96, 128, 195
 Μουσειολογία 156, 192, 193
 μπέηδες 177
 μπράιγ 198
 νομικό πλαίσιο 45, 85, 131, 134, 139, 148
 Νόμος 11, 69, 113
 νομοθέτης 92, 131, 133, 134, 143, 144
 νομοθετική 62
 νοταριακό 16, 149, 150, 155, 159
 Νοτάριος Λευκίμμης 149
 Οδηγία 13, 90, 91, 96, 97, 114, 130, 131, 133, 134, 144, 147
 Οθωμανική Αυτοκρατορία 24, 59, 80
 ολιγαρχικός 60
 Ομάδα 93, 196, 197, 200
 ομοσπονδιακός 60, 61
 όργανα 44, 45, 59, 62, 63, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73
 οργανισμός 143, 181
 Ορλάνδος Α. 165
 Παιδεία 63, 68, 70
 Παλαιογραφία 46, 180
 Παλαιολόγος, Μανουήλ 164
 παραγωγή 45, 53, 106, 137, 141, 190
 Πάτρα 26, 79, 175, 179
 πεδίο έρευνας 33, 104, 111, 183, 184, 185
 Πελοπόννησος 77, 80, 163, 175, 176, 177, 178, 179
 περιβάλλον 33, 39, 40, 41, 42, 48, 49, 57, 111, 115, 116, 121, 123, 128, 129, 140, 141, 146, 181, 185, 188, 192
 περιουσία των μονών 178
 πηγές 15, 30, 44, 46, 50, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 76, 79, 82, 83, 108, 122, 124, 180, 189, 190
 πλαίσιο 15, 18, 29, 31, 32, 33, 35, 38, 40, 41, 43, 45, 47, 48, 50, 52, 53, 54, 59, 70, 71, 73, 74, 79, 82, 85, 96, 100, 101, 102, 104, 113, 118, 124, 125, 131, 132, 133, 134, 137, 139, 140, 142, 143, 144, 145, 146, 148, 162, 163, 174, 179, 181, 185, 187, 194, 195, 206
 Πληροφόρηση 193, 194
 πληροφορία 11, 12, 16, 57, 84, 85, 86, 87, 88, 91, 95, 97, 98, 103, 104, 109, 110, 111, 122, 124, 125, 128, 136, 158, 180, 181, 193, 194
 πνευματική ιδιοκτησία 12, 13, 84, 85, 86, 90, 95, 96, 113, 114, 130, 131, 132, 133, 134, 141, 142, 144, 145, 146, 147, 148
 Πνευματικό Κέντρο 16, 105, 106
 Πολιτεύματα 58
 Πολίτης 97
 πολιτισμική 14, 18, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 37, 41, 110, 113, 115, 116, 185, 187, 203
 πολιτισμός 15, 30, 31, 40, 58, 117, 188
 πράξεις 16, 29, 40, 48, 53, 57, 61, 70, 103, 142, 143, 146, 150, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 169, 184
 πρόγραμμα 11, 47, 124
 Πρόκριτοι 60
 πρόσβαση 11, 12, 49, 84, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 95, 96, 97, 98, 114, 140, 143, 145, 180, 195, 196, 198, 199
 Προσβασιμότητα 8, 196, 197, 200
 προστασία πολιτιστικής κληρονομιάς 84, 85
 προύχοντες 177
 Πρωτόκολλο 150
 Ροδολάκης, Γεώργιος Ε. 149, 150
 ρυθμίσεις 63, 66, 67, 72, 98
 Ρωσία 64
 σελιδαρίθμηση 166
 Σικελία 26
 Σολωμός, Διονύσιος 83
 σπάραγμα 16, 150, 153
 σπαχήδες 177
 στοιχεία 12, 37, 47, 50, 55, 56, 57, 66, 70, 77, 89, 99, 100, 101, 104, 108, 125, 141, 150, 157, 159, 162, 166, 170, 171, 172, 174, 175, 183, 185
 συγκομιδή 12, 118, 120, 121
 Σύλλογος 36, 37, 38, 39, 70, 79
 σύμβαση 17, 59, 163
 Συμβόλαια 149
 Σύμμεικτον 107, 108
 συνείδηση 11, 12, 41, 70, 101, 102, 104, 129, 189
 Συνθήκη του Τιλσίτ 75
 Συνθήκη της Κωνσταντινούπολης 59
 Συντάγματα 14, 58, 62
 συντήρηση 16, 99, 109, 153
 Συστήματα Πληροφόρησης 193, 194
 σχέδιο 99

- Σχολή 15, 49, 77, 78, 105, 106
ταξινόμηση 16, 18, 44, 45, 46, 54, 55, 105,
108, 109, 162, 191, 193, 194
Ταυτότητες 111
τεκμήριο 15, 20, 26, 77, 87, 96, 97, 115
τεκμηρίωση 13, 44, 45, 50, 52, 54, 56, 186,
187, 193, 195
τεχνολογία 115, 146, 189
τεχνολογίες TDM 115, 122
Τζουλάτης, Ιωάννης-Φραγκίσκος 71
τήρηση 11, 60, 64, 92, 94
τιμάριο 177
Τιμητεία 71
Τιμητές 69
τίτλοι 65, 170, 205
τοπική 16, 41, 42, 43, 61, 63, 67, 69, 99, 104,
107, 108, 109, 118, 184, 199
Τουρκοκρατία 103, 104, 158, 161, 166, 175
τσιφλίκια 172
Τυπάλδος-Ιακωβάτος, Κωνσταντίνος 15,
77
τυπικά 51, 166, 167
υλικό 12, 16, 17, 41, 45, 46, 52, 86, 87, 89, 90,
91, 95, 96, 97, 101, 102, 107, 109, 111,
113, 117, 119, 120, 121, 122, 123, 125,
126, 127, 135, 136, 141, 146, 149, 159,
163, 167, 183, 189, 190, 194, 196, 198
Υπηρεσία 182, 204
Υψηλάντης, Αλέξανδρος 80
φόρος 179
φύλλων 65, 150
Χαλικιόπουλος – Μάντζαρος, Νικόλα-
ος 83
Χάνδακα 13, 21, 22, 23, 24, 25, 26
Χειμαριός Ι. Α. 149
χειρόγραφο 150, 151, 153, 154, 155, 157
χοτζέτια 170, 172
Χρυσή Βίβλος 81
Χώρος 147
- Ψηφιακή Αγορά 13, 96, 130, 134, 141, 147
Ψηφίδες 32, 184
ψηφιοποίηση 99, 100, 191
- D**
Data Analysis 138
- J**
Jenkinson, Hilary 192
- L**
Lowndes, Isaak 15, 77, 79
- M**
Mabillon, Jean 46
- N**
netizen 113, 116
- P**
Papenbroeck 46
- R**
recto 151
- S**
Schellenberg, Theodore 192
- U**
UNESCO 140, 141, 181, 182, 185
- W**
W3C 8, 200, 202

Συγγραφείς

Γκανάτσου Παρασκευή, Φιλολόγος, Μουσικολόγος, ΜΔΕ, Συντονίστρια Εκπαιδευτικού Έργου Εκπαίδευσης για την Αειφορία Ιονίων Νήσων, Υπ. Δρ Τμήματος Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας του Ιονίου Πανεπιστημίου, pganatsiou@gmail.com

Δημητρίου Γιαννούλα, Ιστορικός, Αρχειονόμος, ΜΔΕ, ΜΔΕ, Εκπαιδευτικός, Δρ Τμήματος Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας του Ιονίου Πανεπιστημίου, yannadimitriou@gmail.com

Δρακάκης Μανόλης, Επίκουρος Καθηγητής, Τμήμα Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας του Ιονίου Πανεπιστημίου, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, manolisdrakakis9@gmail.com

Ζαμπακόλας Χρήστος, Αρχειονόμος, Δρ Τμήματος Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας του Ιονίου Πανεπιστημίου, διδάσκων στο Τμήμα Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας του Ιονίου Πανεπιστημίου, christoszampakolas@gmail.com

Ζάχου Βιχελμίνια, Εκλεγείσα Επίκουρος Καθηγήτρια, Τμήμα Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας του Ιονίου Πανεπιστημίου, Δρ Τμήματος Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας του Ιονίου Πανεπιστημίου, vzhou@ionio.gr

Θεοδωροπούλου Ελένη, Φιλολόγος, elenitheodoropouloukm@gmail.com

Καββαδία Αλεξάνδρα, Νομικός, ΜΔΕ, μέλος Ε.ΔΙ.Π. Τμήμα Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας του Ιονίου Πανεπιστημίου, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, lavra@ionio.gr

Κανελλοπούλου-Μπότη Μαρία, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Τμήμα Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας του Ιονίου Πανεπιστημίου, botti@otenet.gr

Κοντογιώργη Μαρία, Ιστορικός, ΜΔΕ, Υπ. Δρ Τμήματος Ιστορίας, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, maria.kontogiorge@gmail.com

Κουλικούρδη Άννα, Αρχειονόμος, Δρ, Προϊσταμένη του Τμήματος Αναγνωστηρίου και Αρχαιακής Έρευνας των ΓΑΚ, anna.koulikourdi@gmail.com

Μαμμά Ελένη, Αρχειονόμος, ΜΔΕ, Υπάλληλος κλάδου ΠΕ του Τμήματος Αναγνωστηρίου και Αρχαιακής Έρευνας των ΓΑΚ, emamma@gak.gr

Μεταλληνός Δημήτριος Γ., Απόφοιτος Τμήματος Γερμανικής Φιλολογίας ΕΚΠΑ, απόφοιτος Τμήματος Θεολογίας ΕΚΠΑ, Δρ Τμήματος Ιστορίας Ιονίου Πανεπιστημίου, μέλος Ε.ΔΙ.Π., Τμήμα Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας του Ιονίου Πανεπιστημίου, dmetal@ionio.gr

Νικηφόρου Αλίκη Δ., τ. Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Τμήμα Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας του Ιονίου Πανεπιστημίου, τ. Διευθύντρια Αρχείων Νομού Κέρκυρας, anikifor@ionio.gr

Παπαδόπουλος Μαρίνος, Δικηγόρος, Δρ, MSc, Νομικός Σύμβουλος Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος, marinos@marinos.com.gr

Παυλογιάννης Ονούφριος, Ιστορικός, Δρ Ιστορίας, Τμήματος Ιστορίας Ιονίου Πανεπιστημίου, μέλος Ε.ΔΙ.Π. Τμήμα Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας του Ιονίου Πανεπιστημίου, aravlo@ionio.gr

Σταθοπούλου Ασημίνα, Αρχειονόμος, ΜΔΕ, Υπάλληλος κλάδου ΠΕ του Τμήματος Αναγνωστηρίου και Αρχειακής Έρευνας των ΓΑΚ, minastathopoulou@gmail.com

Τσουκαλά Ιωάννα, Αρχειονόμος, ΜΔΕ, iwanna_tsoykala@hotmail.com